DE GENERIS HUMANI CONSENSU
IN AGNOSCENDA DIVINITATE
OPUS METAPHYSICUM, CRITICUM, ET HISTORICUM,

IN QUO PLURES RECENTIORUM INCREDULORUM, PRAESERTIM PETRI BAYLII, CONFUTANTUR ERRORES, AC PLURIMI ILLUSTRES VIRI, PLURIMAEQUE GENTES TUM VETERES, TUM RECENTIORES AB ATHEISMI NOTA VINDICANTUR.

CONSCRIPTUM

AB ALOYSIO BRENNA ROMANO S. J.

IN FLORENTINO EJUSDEM SOCIETATIS LYCAEO

PHILOSOPHIAE PROFESSORE.

D I C A T U M

ILLUSTRISSIMO ET EXCELLENTISSIMO DOMINO

D. RODULPHO AEMILIO MARIAE
B R I G N O L E   S A L E

SERENISSIMAE GENUENSIS REIPUBLICAE

PROCURATORI PERPETUO &c.

VOLUMEN SECUNDUM.

FLORENTIAE MDCCLXXIII.

TYPIS REGIAE CELSITUDINIS APUD CAJETANUM CAMBIAGI

SUPERIORUM PERMISSU.

AMICO LECTORI.

NOnnullos esse Scriptores, qui gravissimis verbis Atheorum impietatem detestati numerum tamen ipsum aut faciant multo majorem, aut facere videantur, quam veritas ipsa concedat, ii facile norunt, qui liberalissimis Artis Criticae studiis operam dare consueverunt. Sunt enim qui clarissimis ex omni antiquitate Philosophis turpissimam sine ulla ratione Ἀθεότητος maculam aspergant, & invitos, reluctantesque vel maxime Graecae sapientiae principes viros cum deterrima Divinitatis hostium turba miscere conentur, atque confundere. Sunt etiam, qui cum in Europa opportunum tantae impietati praesidium nancisci non possint, seu vastas Africae oras, sive inaccessas Americae silvas, & vix cognita nostris hominibus litora scrutentur, ut populos omni cujusque Numinis cognitione carentes aliquando reperiant. Quin & Protestantes haud ita pauci, duce, nisi fallor, Calvino, in eam temeritatis consuetudinem venerunt, ut Catholicos plurimos, praesertim Italos, nihil tale merentes Atheis adnumerent. His artibus nimirum hujusmodi Scriptores, nisi ex eorum numero sint, quos aliorum praestigiae deceperunt, suorum odium in Catholicam Religionem inflammare student. Neque vero dissimulandum hoc loco est, bonos quosdam esse Viros, haud scio tamen, an satis in dicendo accuratos, qui nimias etiam aetate nostra de incredibili Atheorum multitudine tragoedias excitant. Vident enim spretam apud

 mul-

multos temporibus adeo calamitosis Religionem jacere, *Spiritus fortes*, aliasque hujusmodi pestes impune grassari, ordinis cujusque, aut aetatis homines in turpissima sese quaevis ingurgitare flagitia. Ab iisdem non raro, si quidem impune facere possint, eos misceri sermones comperiunt, qui nostrorum animorum immortalitatem, divinamque Justitiam funditus tollant, & ipsa naturalis Religionis fundamenta convellant. Hinc qui reverentia Supremi Numinis, & amore tanguntur, maxime commoventur, & ipsorum aliqui eam facile suspicionem admittunt, ne forte, qui tam pravos fovent de Religione sensus, omni prorsus Divinitati bellum indixerint. Hinc homines minime mali & forum, & castra, & curiam, & gymnasia, & ipsa templa Atheis redundare queruntur, quos tamen, qui Artis Criticae, vel Dialecticae regulas melius tenent, esse fatentur pro charitate quidem, quam Deo homines debent, nimium multos, at pro multitudine bene, aut non tam male sentientium admodum paucos; imo ita paucos, ut cum adversantibus comparari nulla ratione possint. Jam vero in horum omnium auctoritate delitescere curant, ut rationem declinent a *Generis Humani Consensu* petitam *in agnoscenda Divinitate*, cum Spinosae, ac Tolandi discipuli (quod genus est Atheorum impudentissimum) tum praeclarus ille Atheorum patronus, Petrus Baylius, contra quem plurima in primo Volumine diximus, plurima jam in altero dicturi sumus. At advertere debuissent, Auctores eosdem, quos indicavimus, ita plerumque vel sentire, vel loqui, ut tanta, tamque doctis hominibus inflicta calumnia, quamvis, nisi dissipetur, rationis illius, ut ita dicam, aliquos nervos elidat, non tamen

eam-

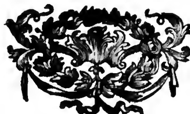
eamdem omnino conficiat, aut exterminet. Plures enim illi classes Atheorum plerumque describunt. In prima eos numerant, qui Deum quemlibet aut omnino ignorant, aut aperte negant. In alias eos detrudunt, quos aut negavisse Deum ipsi rationibus quibusdam, argumentisque concludunt, aut perperam de supremi Numinis proprietatibus locutos fuisse norunt. Perinde enim id esse dicunt, ac si Deum apertius negavissent. Auctores isti, quod alio loco post Fabricium, Bruckerum, aliosque Criticos emunctae naris explicuimus, cum in ipsis Atheorum classibus describendis inter se nullo modo consentiant, Historiam, quae Philosophorum placita, & doctrinas exponit, haud leviter perturbarunt. Dicere tamen poterit, si quis Auctores eosdem defendere cupiat, tantum Atheos illos, qui pertinent ad primam classem, efficere posse, si plurimi dicantur esse, ne genus hominum universum in supremum aliquod Numen agnoscendum convenire videatur. Atheos autem hujusmodi, si diligentius, quam a plerisque factum fuerit, seponat a reliquis, paucos omnino fuisse, non difficile demonstrabit. Jam Atheos aliarum quarumcumque classium (sunt enim qui ad novem, aut etiam decem classes inducant) cum ab ipsa natura moniti videantur, ut aliquam esse concedant supra Genus Humanum a nullius nutu pendentem, summa quidem intelligentia, summa bonitate, virtute summa praestantem, beatamque Mentem, & immortalem, ad optimae causae patrocinium vocari posse, contendet. Ridicula profecto res videri poterit, quod iidem, quos vocas Atheos, hoc est, si vocis potestatem spectes, quibus nullus est Deus, testes a te producantur, quasi, quod Deus maxime sit, & ipsi diffiteri non audeant.

At levius erit id ſine dubio malum, quam ſi committas, ut rationem, de qua locuti ſumus, infirmam, & ineptam eſſe defendens, cauſae bonis omnibus probatae praevaricator vel haberi vel dici queas. Illud etiam advertere Baylius, aliique debuiſſent, Scriptorum, de quibus loquimur, auctoritatem hominibus tantummodo in Arte Critica parum exercitatis fucum facere poſſe. Nam inter eos nonnulli, quae ſcripta fuerant ab aliis, incredibili quadam fidelitate deſcribunt, quod non ita raro quibuſdam a recentioribus etiam aliis Auctoribus fieri videmus, qui, cum de ſuo non poſſint, de alieno ſibi volunt ingenio nominis immortalitatem, gloriamque comparare. Alii multa quidem proprio marte, quod dici ſolet, excogitata in medium afferunt, ſed nihil minus curare videntur, quam ut probabili aliqua ratione muniant, atque ſtabiliant. Alii denique multa congerunt, quibus fidem ſibi, ſuiſque dictis concilient, ſed ita debilibus plerumque fundamentis nituntur, ut voluiſſe quidem aliorum Ἀθεότητα demonſtrare, at nullo modo potuiſſe videantur. Quamobrem nihil, aut parum his Auctoribus eſſe fidendum ratio, & veritas ipſa convincit. Sed ut illorum, qui ſtant a Spinoſa, vel a Baylio ea ratione frangamus audaciam, quae cum plenior, tum utilior legentibus, atque jucundior accidat, ſeparatim hoc altero Volumine de ſingulis Gentibus, quae vel totae, vel maximam certe partem Atheae dictae ſunt a nonnullis, agere decrevimus. Noſtra enim ſententia eſt, nullam ab adverſariis Atheam ex antiquorum, vel ex recentiorum temporum hiſtoria nationem poſſe proferri. Itaque, ſi de populis agitur, aut antiquioribus, aut recentioribus, tam bene cognitis, ut illorum de maximis rebus opinio-

niones assequi non dubia ratione possimus; nullum indicari posse, quem Atheum fuisse, vel esse, probatae fidei testes opinari sinant, pronunciamus, atque defendimus. At si de gentibus inferatur sermo tam barbaris, atque feris, ut nostrorum hominum vel maxime curiosorum diligentiam effugiant, ac vix de sententiis illorum pauca quaedam teneri, ac memoriae prodi potuerint, ita statuimus: Non deesse monumenta, quae levi saltem aliqua Divinitatis notitia plerasque imbutas fuisse declarent: etsi verum est quasdam occurrere, adeo paucas, atque adeo viles, ut vix aliqua dignae memoria videantur, de quibus nimirum argumento, quod *positivum* Critici vocant, nihil sine magno erroris periculo definiri posset; si tantummodo historiae monumenta consuleremus. At ne adversarii quidem hujusmodi argumentum proferre possunt; neque enim eas gentes Atheas habendas esse ulla probabili, ac satis firma ratione concludunt. Itaque, cum par utrimque sit ratio, habendas eodem esse loco censemus, quo gentes, si quae sunt adhuc, prorsus incognitas, de quibus videlicet Ἀναλογίας, aut *Inductionis* argumento statui debeat, quid censendum omnino sit. Alter autem hic Liber in duas etiam dividitur partes. Altera de gentibus non paucis agit, quarum apud antiquos Scriptores occurrit mentio; ubi etiam de Graecis Philosophis, atque aliarum Gentium Sapientioribus Viris haud leviter agendum erit; de aliis potissimum altera, quae postremis aetatibus innotuerunt. Nam de Sinensibus etiam hic non una controversia solvenda est; quin & de illis Europaeis longior habenda tractatio, quos videlicet in Atheorum collegium, per injuriam profecto non levem, quorumdam Scriptorum vel

odium,

odium, vel temeritas, vel inſcitia referre non dubitavit. Si res nobis ex voto ceſſerit, haud leviter Hiſtoriae Criticae, quae Philoſophorum ſententias, ac Populorum Religiones exponit, fortaſſe conſulemus. At, quoniam noſtrarum nobis tenuitas virium ſatis perſpecta eſt, jam hinc te rogamus, amice Lector, ut, ſi opus ipſum probare non poteris, ſtudium tamen ipſum, ac voluntatem juvandi optimam cauſam, gratam habere velis. Vale.

INDEX CAPITUM.

PARS PRIMA.

Gentes non paucae defenduntur, de quibus apud Scriptores antiquos occurrit mentio.

CAP.

PARS SECUNDA.

In qua de Gentibus agitur Ἀθεότητος insimulatis, quae novissimis aetatibus innotuerunt; nec non de Atheis, qui tum in Sinarum Imperio, tum in Europa esse dicuntur.

CAP.

DE

DE GENERIS HUMANI CONSENSU IN AGNOSCENDA DIVINITATE

LIBER SECUNDUS

IN QUO SINGILLATIM DE GENTIBUS ATHEISMI CRIMINE INSIMULATIS AGITUR.

PARS PRIMA

Gentes non paucae defenduntur, de quibus apud Scriptores antiquos occurrit mentio.

CAPUT I.

De Phlegybus, atque Gigantibus.

UM gentes haud ita paucas impietatis illius, qua major esse ulla vix possit, crimine insimulatas apud aequos Lectores vindicaturi simus, ab iis exordiri nobis maxime placuit, quae remotioribus aetatibus nobilissimas Europae regiones incoluerunt.

Ac primo quidem Phlegyas, Thessaliae gentem, facile est ipsius, qui ad eos damnandos in judicium vocatur, Homeri testimonio, ejus culpae, cujus accusantur, absolvere, quamvis ob alias causas inter pessimos homines numerandi sint. Quid enim ex Homero (a) tandem adversarii colligunt, praeter quam eos Jovem non curare, Jovem spernere, neque ulla Deorum immortalium reverentia capi? Atqui hujusmodi sermo, nisi fallor, potius agnitam ab ipsis Di-

(a) Hymn. in Apoll. v. 279.

Divinitatem, quam penitus ignotam fuiſſe indicat. Quos enim in rerum natura nullo modo fatemur exiſtere, citius omnino negare, vel de medio ſublatos exiſtimare, quam pro nihilo ducere, quam ſpernere, quam non curare dicimur.

Quod autem *in Scholiis ad Iliadem* (*a*) Athei vocantur, ad perditos eorum mores, atque flagitia pertinet, quae homines, ut eos vocat Euſtachius, *improbi* ac *latrones* admittebant (*b*). Hanc enim ſaepius apud veteres illius vocis acceptionem fuiſſe primo libro docuimus.

Ut majorem, quae diximus, lucem accipiant non abs re fuerit, quod ſubdimus animadvertere: ab Homero ſcilicet, improbos homines induci non raro contemptu Numinum inſignes, eorumque vim, atque potentiam, incredibili quadam audacia contemnentes. At eoſdem homines egregius idem poëta, non omnino ſublatam de medio velle Divinitatem, non obſcure ſignificat.

Luculentum ejus rei habemus exemplum libro nono Odyſſaeae, quem locum ex elegantiſſimi poëtae Bernardi Zamagnae interpetratione (*c*) afferimus. Ita enim ibi prudentiſſimus Ulyſſes Polyphemum, ſcilicet immanem quemdam, & crudelitate famoſum alloquitur.

„ *Nos procul a Troja diverſa per aequora ventis*
„ *Iactati, patrias Danai dum tendimus oras,*
„ *Venimus huc, nutuque Iovis, fatoque coacti.*

„ *Ve-*

(*a*) *Num.* 302.

(*b*) Jacobus Mycellus *in Annotat. ad Boccacii Genealog. Deor. L. V. c.* 30 *p. m.* 140. affert de Phlegybus teſtimonium Pherecydis, qui = *Phlegyes*, inquit, *Gortinam habitantes, peſſime, ac plane latronum more vivebant, itaque & finitimos incurſabant, multoſque injuria afficiebant .... ad ſummum ab Apolline deleti ſunt.* =

(*c*) Bernardus Zamagna, homo nobis amiciſſimus, qui carminibus egregiis de Echo, ac de Navi Aërea, pluribuſque aliis in lucem editis, magnam ſibi apud homines elegantiorum litterarum amantes gloriam peperit, cum haec ſcriberemus, in Odyſſaea Homeri latine vertenda, ſubſecivas horas inſumebat. Utinam egregium opus ad umbilicum deducat, ac publici juris faciat.

„ *Ipse vides gentes Agamemnonis arma sequutas*
„ *Atridae, cuius coelo nunc maxima fama*
„ *Tollitur, evertit postquam Priameïa regna,*
„ *Pugnacesque urbes Asiae. Nunc ad tua vecti*
„ *Litora, supplicibus te votis poscimus omnes*
„ *Ad genua haerentes, facilis dare munera forte*
„ *Si qua velis, laetosque tua dimittere sede.*
„ *Tu vero Divos veritus miserere precantum:*
„ *Iupiter hospitibus laesis, precibusque repulsis*
„ *Ultor adest: ille hospitii sacra jura tuetur &c.*

Impius autem ille Polyphemus ita respondet, ut Deos esse non neget, sed eosdem petulanter aspernetur.

. . . *vel te dementia versat,*
„ *Longa vel hinc pelagi via dividit, alta vereri*
„ *Me fors, aut servare putas qui numina caeli.*
„ *Nulla mihi, superique Iovis reverentia, curo*
„ *Nec Divos cedunt nobis praestantibus ausis*
„ *Coelicolae: proin mitte Iovis praetendere vires,*
„ *Atque odia, ultoris; noster tibi parcere solus*
„ *Hic animus, sociisque valet, si jusserit ipse.*
„ *Verum age dic &c.*

Eodem libro Polyphemus jam lumine cassus, tantisper superbiam ponit, ac Neptunum fusis precibus obsecrat.

„ *O qui fluctisono vastam quatis aequore terram,*
„ *Si tua sum proles, si tu mihi sanguinis auctor,*
„ *Da, Pater, in patriam redeat ne victor Ulysses*
„ *Laërta genitus, procul hinc Ithacensia ponto*
„ *Regna colens. Vel si reducem contraria votis*
„ *Poscunt fata meis, certusque hic terminus haeret;*
„ *At veniat sero, sociorum & funere tristis,*
„ *Nec patria in puppi; videatque indigna domorum*

„ *Excidia*, *&* *misera turbatos clade Penates*.
„ *Talibus orabat*, *genitor nec vota precantis*
„ *Respuit &c.*

Ex his etiam habes quid opinari de Gigantibus debeas, quos & Homerus, & alii, quorum ille chorum ducit, tum Graeci, tum Latini poëtae, maxime impios, atque Deorum hostes inducere consueverunt.

Neque enim quidquam habet probabilitatis ea conjectura, quam facit Macrobius, divinari potius, cum poëtas antiquiores exponit, quam sensus eorumdem diligenter, & accurate rimari solitus. Ait enim (*a*) = *Gigantes quid aliud fuisse credendum est*, *quam hominum quamdam impiam gentem*, *Deos negantem*, *&* *ideo existimatam Deos pellere de coelesti solo voluisse* = Potiore mihi videor jure Macrobium interrogaturus, quid aliud hanc explicationem esse credendum sit, nisi commenti genus, nulla ratione, nulla auctoritate, prolatum? Gentes prorsus atheas numquam fuisse cognitas tota historia loquitur, tota clamat antiquitas. Quid me, Macrobi, docere vis, non monumentorum fidem, sed tuas, nescio quas, conjecturas secutus, aliquam hujusmodi gentem extitisse? Desine id me docere. Abnuo; non accipio; in tuam venire sententiam recuso.

Caeterum celeberrimam illam de Gigantibus fabulam alii veteres alia ratione declarant. Inter eos Cornutus, sive Phurnutus (*b*), Macrobio gravior, & antiquior auctor, haec habet, ut vertit Conradus Clavserus Tigurinus, in libro de Natura Deorum (*c*) = *Ferunt Minervam in Gigantomachia Ari-*

(*a*) *Lib. I. Saturnal c.* 20.

(*b*) Is est, de quo Morerius *in Diction. Histor. tom. I.* = *Cornutus Philosophe Stoïcien*, *Africain*, *vivoit a Rome*; *sous l' Empire de Claude*, *&* *de Neron*. *Ce dernier le fit mourir*. *Cornutus fut Précepteur du Poëte Perse*. *On le mette aussi au nombre des Grammariens*, *&* *des Poëtes*; *&* *il est très-souvent allegué par Aulu-Gelle*, *par Eusebe*, *par Suidas*, *&* *par l' A. de la vie de Perse* = *V. Fabric. Bib. Gr.*

(*c*) *p.* 48. 49.

Aristeia consecutam esse : & hac ratione impulsi veteres Γιγαντοφόντιδα *, idest Gigantum peremptricem eam dixere. Verisimile namque est primo homines, qui e terra nati sunt, fuisse violentos & truces, & in se mutuis caedibus saeviisse, quod nondum dijudicare possent communionis, & societatis scintillam, quae ipsis inerat, nec dum tamen in eis radices egerat. Dii autem veluti pungentes, & admonentes tandem humanum genus pervicerunt. In primis tamen orationis diligentia, & solertia eos debellavit, & jugo subdidit, adeo ut eos deturbarint, & peremerint, idest in novos homines converterint. In alios enim transierunt homines. Hi enim qui ex Gigantibus tandem sunt nati, a Pallade Minerva, idest a cognitione, seu scientia ligati sunt* = (*a*) Equidem facile crediderim aliquam historiae de Gigantibus, qui fuerunt ante Diluvium, per sacras litteras narratae notitiam ad Ethnicos pervenisse, quae varias construendi fabulas occasionem Poëtis dare potuerit.

C A P U T II.

Quid sentiant adversarii quidam de Graecis proponitur, ac Linus, Orpheus, & Musaeus ab Atheismi nota vindicantur.

GRaecos praesertim antiquissimos ii demum Ἀθεότητος postulare videntur, qui poetas in Graecia non tantum ingenio, sed & optimae doctrinae laude vel maxime celebratos, Atheis sine ulla dubitatione annumerant, Linum videlicet, Orpheum, Musaeum, Haesiodum, Homerum,

(*a*) Ita in libello, cui titulus. Φουρνούτου Θεωρία περὶ τῆς τῶν Θεῶν Φύσεως, *p. m.* 40. = καὶ ἐν τῇ πρὸς τοὺς γίγαντας δὲ μάχῃ παραδίδοται ἠριστευκυῖα ἡ Ἀθηνᾶ, ἢ γιγαντοφόντις ἐπονομάζεται, κατὰ τοιοῦτον λόγον. τοὺς γὰρ πρώτους ἐκ τῆς γῆς γενομένους ἀνθρώπους εὔλογον βιαίους, καὶ θυμικοὺς κατ' ἀλλήλων γενέσθαι διὰ τὸ μήδεπω δύνασθαι διακρίνεσθαι, μηδὲ ῥιζοῦσθαι τὸν ἐνόντα αὐτοῖς σπινθῆρα τῆς κοινωνίας· οἱ δὲ θεοὶ ὥσπερ εἰ νύττοντες, καὶ ὑπομιμνήσκοντες αὐτοὺς τῶν ἐννοιῶν, περιγεγόνασι, καὶ μάλιστα ἡ κατὰ λόγον ἐντρέχεια κατεπολέμησεν αὐτοὺς, καὶ ὑπέταξεν οὕτως, ὡς διηλλαχέναι, καὶ ἀνῃρηκέναι αὐτοὺς, δηλονότι μεταβεβληκέναι· ἄλλοι γὰρ αὐτοὶ τῆς ἐκ μεταβολῆς ἐγένοντο· καὶ οἱ γεγονότες διὰ αὐτῶν συμποδισθέντες εἰσὶν ὑπὸ τῆς Παλλάδος Ἀθηνᾶς, δηλαδὴ γνώσεως. =

rum, ac reliquos iis non absimiles, qui Deorum immortalium ortus, atque res gestas, concubitus praecipue cum mortalibus, & lites, & praelia, & vulnera cecinerunt.

Praeterea, qui primum Anaxagoram ferunt Mentem aliquo modo cognovisse, quae Mundum fabricata fuerit, atque digesserit, Graecos ante illum universos, alii clarius, obscurius alii, Spinosistas, aut alterius generis Atheos habendos esse significant.

Denique multi sunt, quod in alterius hujus libri prooemio vidimus, nobilium quorumcumque Graecorum accusatores, quos profecto si audias, Graeciam universam fuisse celeberrimam Atheismi scholam pronunciare non dubitaveris.

Nos autem, qui de nobilissima tot ingeniorum, atque artium parente omnino alia sentimus, tam atroces propulsare calumnias longiore oratione conabimur. Et initium quidem a tribus poëtis, atque adeo theologis, ut vocare solent, Lino, Orpheo, atque Musaeo ducendum esse putavimus. Quamquam enim, si patriam spectes, tres isti viri non debent Graecis annumerari, tamen & Graeca sunt, quae feruntur, ipsorum carmina, verius a Graecis Auctoribus conficta, ipsisque tributa, & inter Graecos eosdem, ut diximus, maxime claruerunt.

Itaque Linum (*a*) Angli Pantheistae sibi vindicant (*b*), quod *ex toto quidem esse omnia, & ex omnibus totum cecinerit. = Hujus autem versiculi*, ut est apud Asleium Sykes, cujus verba Genuensis latina facit, *fusior est explicatio..... Universum itaque, cujus exigua portio est mundus hic aspectabilis, affirmant esse infinitum tam extensione, quam virtute: con-*

(*a*) Herodotus *Lib. II.* 79. facit Linum Ægyptium. Alii tres distinguunt Linos: Celeberrimum, qui Chalcidensis fuerit; Ismenii filium, qui Thebanus; ac demum Linum Narcissum. Vid. Pausaniam *in Baeoticis*, & Auctores Hist. Philos.

(*b*) Ap. Aslei Sykes *Connex. de la Relig. natur. & de la rev.* p 85. Vid. Genuens. *Diss. de rer corp. or. C. I. §. ult.* Versus Lini est Ἐκ πάντος δὲ τὰ πάντα, καὶ ἐκ πάντων πᾶν ἔσο.

continuatione vero totius, & partium contiguitate unum: immobile, secundum totum, quum extra eum nullus sit locus, aut spatium: mobile autem, secundum partes, sive per intervalla numero infinita: incorruptibile simul, & necessarium, utroque modo, existentia scilicet aeternum, & duratione: intelligens etiam eminenti quadam ratione (Quae tamen eminens ratio alia non est, ut patet ex Tolandi scriptis, quam quod in Mundo sint res intelligentes, hoc est praecipue mentes humanae).... *cujus sunt denique partes integrantes semper eaedem, ut partes constituentes in motu* = Haec illi afferunt, ut Lini versiculum explicent. At recte hic Genuensis (*a*) = *ita veteres interpretari est velle recentium notiones antiquorum verbis affigere* =.

Et id quidem in eos etiam dici posset, qui ad unicam Spinosae substantiam significandam ea Lini, ac Pythagorae verba trahere vellent, quae sunt apud Damascium: nimirum „ *non est unum aliquid, sed omnia sunt unum* „ (*b*).

Quamvis enim & ille versiculus, & haec verba genuina essent, sensus tamen alios, atque Spinosianos, recipere possent. Quis enim non videat potuisse mundum universum a nobilissimo poëta laudari, ac magnificis illis verbis extolli, quod, non exclusa quidem, at supposita Mente, quae sit rerum omnium prima causa, cuncta producat, cuncta complectatur, atque alat, unusque sit, quod in unum finem res omnes, aliae ex aliis annexae, ac pulcherrimo quodam ordine digestae, conspirare quodammodo videantur?

Caeterum ne leviter quidem dubitare videtur Agatopistus (*c*), quin versiculus ille confictus fuerit, & ea, quae legimus apud Damascium verba vehementer Bruckero (*d*) su-

(*a*) *Loc. cit.*

(*b*) Damasc. in libro περὶ ἀρχῶν, cujus fragmenta dedit Wolfius *T. III. Anecd. Graecor.* = οὐ γὰρ, inquit, ἕν ἐστι τι, ἀλλὰ πάντα ἕν, ὡς Λῖνός τε λέγει, καὶ Πυθαγόρας = Vid. Jamblichus *de Vit. Pyth. c.* 28. *n.* 139.

(*c*) *Istor. di ogni Filos.* C. *XVI. Vol. II. p.* 12. *in not.*

(*d*) *Hist. Crit. Tom. I. P. II. L. I. C. I.* §. 11. *p. m.* 373.

ſuſpecta ſunt: quin & Cluverius, & Voſſius (*a*), & alii poëtam ipſum, qui tantopere celebratur, unquam extitiſſe negant, quamvis a Lino = *Cultum, qui Saturno deferebatur ex quorumdam opinione* = inductum fuiſſe Theophilus ad Autolycum (*b*) narret, atque alii veteres, ut Sextus Empyricus (*c*), Linum inter eos numerent, qui verſibus ante Homerum ſcripſerint.

Nos ab adverſariis hoc tantum poſtulabimus; ſcilicet, ut ſi, quae protulimus, genuina putent, ea etiam putent, quae Laërtius (*d*) habet. Etenim hic non modo narrat ſcripſiſſe Linum = *De Mundi generatione, Solis item, & Lunae curſibus, animalium quoque, & fructuum generationibus* = ſed & verſum affert, qui operis a Lino compoſiti fuerit initium (*e*).

„ *Tempus erat, quo cuncta ſimul ſunt condita quondam* „

Quantopere autem iſte verſiculus Pantheiſtarum erroribus opponatur, ii ſciunt, qui celebre carmen noverint a Tolando compoſitum, & ab impuro grege inter pocula redditum; in quo ſcilicet ea, praeter alia, legas (*f*) de Mundo praedicata

„ *Quod omne in omnibus Deus eſt,*
„ *Æternus ac Immenſus,*
„ *Neque genitus, neque interiturus.*

Iiſdem Pantheiſtarum erroribus oppoſita fuit Orphei doctrina, ſi potius antiqua monumenta, quam recentiorum quo-

(*a*) Cluver. *German. Antiq. L. I. C.* 24. *p.* 206. Voſſ. *de art. poët. p.* 78.

(*b*) *Ad Autol. L. III.*

(*c*) *Adv. Mathemat. L.* 1. *S.* 204.

(*d*) *L. I. S.* 4.

(*e*) Graecum apud Laërtium eſt = Ἦν ποτέ τοι χρόνος οὗτος, ἐν ᾧ ἅμα πάντ' ἐπεφύκει = ex quo Lini verſiculo recte colligit eruditiſſimus Batteuxius (*Troiſiém. Mém. ſur le Principe actif &c. p.* 214. *M. To. XXVII. de l' Ac. R. des Inſcr.*) Linum agnoviſſe Principium activum, ſeu Cauſam determinantem Univerſi.

(*f*) Ap. Sykes *l. c. p.* 87.

quorumdam libros consulere velimus. Ex illis quidem satis constat arcanam, atque adeo propriam ipsius Orphei doctrinam (*a*) ab alia, quam spargebat in vulgus, & *exotericam* Critici plures appellant, esse distinguendam. At vel *exotericam* doctrinam, vel arcanam spectes, Spinosistam Orpheum ante Spinosam dicere (*b*) nulla ratione potes.

Nam, quod pertinet ad arcanam, nemo nescit Orpheum ex Ægypto in Graeciam Isidis tulisse Mysteria, quae postea Eleusina dicta sunt (*c*). Itaque recte monet Agatopistus (*d*), cum in iis Mysteriis multa de Unitate Dei, de Providentia, de animorum immortalitate, de poenis, ac praemiis alterius vitae gravissime dicerentur, ut nos etiam probabimus alio loco, non alias esse Orpheo sententias tribuendas.

Quod spectat ad alterum illud doctrinae genus, = *negari nequit*, inquit Bruckerus, (*e*), *in theologia exoterica polytheismum Orpheum introduxisse, & idolatriae inter Graecos turpissimae occasionem dedisse* = nempe, ut idem Bruckerus censet = *mutavit spiritus, partesque mundi naturales in Deos, eosque colendos populo commendavit, cum summum Deum ab illis attingi posse desperaret* = Concinit his Pausanias docens (*f*) Orpheum apud Ethnicos summo in honore fuisse habitum = *quod crederetur malarum actionum expiationes, morborum curationes, & irae divinae placationes invenisse* = quod non aliud profecto significat, nisi sacrificiorum, ac caeremoniarum,

Tom. II. B quas

(*a*) De arcana doctrina, qua usus est Orpheus, vid. Bruck. *H. Cr. T. I. p.* 379.

(*b*) Bruck. numerat inter Orphei accusatores Jo. Fr. Buddeum *Hist. Eccl. V I. T. I. p.* 1077. & *Thes. de Atheis*. *C I.* §. *IX* sed hic non aliud lego, praeter haec verba = *je ne suis pas fort éloigné du sentiment des Savans, qui excusent Orphée du Spinozisme* =

(*c*) V. Diod. *Sic. L. I.* & *IV.* Theodoret. *de Graecor. aff. Serm. II.* Vide Andream Christianum Eschenbach *in Epigene de Poësi Orphica*.

(*d*) Agat. *Ist. di ogni Filos. C. XVI. Vol. II. p.* 25. & 26.

(*e*) *Tom. I. p.* 385.

(*f*) Pausanias in Baeoticis, dicens eum tantopere fuisse celebratum inter Ethnicos = οἷον πιστευόμενον εὑρηκέναι ἔργων ἀνοσίων καθαρμοὺς. νόσων τε ἰάματα, κὴ τροπὰς μηνιμάτων θείων. =

quas Ethnici ufurpabant, Orpheum auctorem fuiffe, atque adeo Ethnicae fuperftitionis patrem.

Caeterum, quod fummo apud Ethnicos in honore fuerit, de vulgaribus tantum Ethnicis eft intelligendum; quos inter Celfus eft non injuria numerandus, qui *divino afflatum fpiritu* Orpheum appellare non dubitavit. Graviores enim homines, maxime philofophi, doluerunt fabulis Orphicis doctrinam de Deo fuiffe corruptam, ac maxime depravatam. Hanc fcilicet ob caufam, ut alios praetercam, Orpheum a divina Nemefi fuiffe punitum, ac difcerptum obiiffe, putat Ifocrates (*a*). Laërtius autem, qui fententias doctorum hominum exprimere folet, Graeci ne, an Barbari fuerint auctores philofophiae, difputans, ea graviffime fcripfit (*b*) = *Qui autem illius inventionem Barbaris affignant, Orpheum quoque Thracem in medium adducunt, philofophum fuiffe, & quidem antiquiffimum. Equidem, is, qui de Diis talia commentus eft an philofophus appellandus fit, nefcio. Videant certe qui ita volunt, quo fit cenfendus nomine, qui Diis vitia, quae raro a turpibus quibufque, & flagitiofis hominibus geruntur, adfcribit* =.

Graviores etiam funt Sanctorum Ecclefiae Patrum cum Orpheo, tamquam Πολυθεότητος ipfius auctore, expoftulationes (*c*), etfi unus inter eos, nempe Juftinus, erroris illum poenituiffe fcribit (*d*), omnifque in Deum, & in homines contumeliae.

Quae cum ita fint, equidem non fatis Burnetium mirari poffum, eam fibi provinciam fufcipientem (*e*), ut Orpheum excufet, quod temporibus adeo perditis a fuperftitione ad caftam religionem progrediendum effet; perinde ac fi prudens unquam, fapienfque confilium effe poffit, fi prius-

(*a*) Ifocr. *in laudat. Bufirid. p.* 543. *edit. Wolfii*.

(*b*) *In Prooem.* Vide, quae *Lib. I.* Ciceronis *de Nat. Deor.* Vellejus Epicureus de fabulis Orphei, Mufaei, Homeri, atque Hefiodi difputat, graviter etiam de poëtis conqueftus = *qui & ira inflammatos, & libidine furentes induxerunt Deos &c* =.

(*c*) Vid. ap. Cudworth. *Syft. Intell. C. IV. §. 7. p.* 345.

(*d*) *De Monarchia Dei p.* 103.

(*e*) *In Archaeol. Philof. C. IX.*

priusquam efferatos animos hominum religione imbuas, superstitione inficias, ac deteriores facias, quam antea fuerint.

Caeterum vel ex eo, quod tot Numina populo colenda proposuerit Orpheus, satis, opinor, patet, quid ille de Religionis necessitate senserit ad homines in officio continendos: quemadmodum & illud sponte descendit, videlicet ab adversariis esse perspicua ratione demonstrandum; hominem, qui tot praecipiebat Numina coli, nullum omnino colendum esse Numen apud animum suum constantissime statuisse.

Illa quidem ratio, quae sumitur a carminibus quibusdam, aliisque fragmentis, ut ajunt, Orpheo tributis, accusatores celeberrimi hominis parum juvat. Nam primo quidem ea genuina esse dicenda, nemo extra controversiam ponet, qui Criticam artem a primo, ut ajunt, limine salutaverit, quamvis & apud Clementem Alexandrinum, & apud Eusebium, & apud Jamblichum, & apud Proclum, & apud alios (*a*) occurrant. Deinde, quidquid Buddeus, Loëscherus (*b*), caeterique adversarii judicaverint, nihil minus ea fragmenta, quam Spinosianam doctrinam exprimunt.

Etenim unica Spinosae Substantia nullum agnoscit auctorem, & quas habet, *modificationes* duas, Cogitationem, & Extensionem, aeternas habet, a nulla mente productas, a nullo consilio Numinis, aut naturae pendentes. Orphica vero doctrina rerum omnium originem ab uno summae virtutis, atque intelligentiae Numine non obscure significat, quamvis, quod pertinet ad caetera, perpetuis allegoriarum velis obducatur, & ad multiplices, eosdemque contrarios trahi sensus non incommode possit.

Facit ad rem nostram fragmentum, quod Aristoteles pro-

(*a*) Clem. Alex. *Strom. L. V. Eus. Praep. Evang. L III. C.* 9. Jambl. *V. Pythag. C. XXVIII.* Procl. *in Timaeum*, & alios, ut ex dicendis etiam constabit.

(*b*) Budd. *in H. V. T.* Loëscher *Praenot. con. Atheis*. §. 5. *p.* 4.

producit (a), ut probet summo Numini recte quodlibet vel a natura, vel a fortuna nomen imponi, idemque rerum omnium auctorem esse judicandum. Sic autem illud habet.

„ *Primus cunctorum est, & Iupiter ultimus idem,*
„ *Iupiter & caput, & medium: sunt ex Iove cuncta.*
„ *Iupiter est terrae basis, & stellantis Olympi.*
„ *Iupiter & mas est, estque idem nympha perennis.*
„ *Spiritus est cunctis, validusque est Iupiter ignis.*
„ *Iupiter est pelagi radix; est Lunaque, Solque.*
„ *Cunctorum Rex est; princepsque, & originis auctor.*
„ *Namque sinu occultans dulces in luminis auras*
„ *Cuncta tulit, sacro versans sub pectore curas.*

Similia illa sunt, quae servavit Proclus (b), & Augustinus Steucus Eugubinus (c) latina fecit.

„ *Fuerunt intra Iovem, cum Universo (d)*
„ *Ætherea vastitas, & coeli praeclara sublimitas,*

Im-

(a) Arist. *de Mundo*. Hoc enim opus Aristoteli tribuendum esse judicamus. Nos Interpretis Apuleji attulimus latinam interpretationem, ut Ciceronis gravissimo praecepto pareremus, quod exemplo suo confirmavit (*I: Tuscul. Quaest.*) scilicet in Latino sermone Graecas voces non esse magis adhibendas, quam in Graeco Latinae adhibeantur. At in Graeco περὶ Κοσμ. C. 7. *p. m.* 23. = Σωτήρ τε καὶ ἐλευθέριος ἐτύμως (κατονομάζεται) ὡς δὲ τὸ πᾶν εἰπεῖν, οὐράνιός τε καὶ χθόνιος, πάσης ἐπώνυμος ὢν φύσεώς τε καὶ τύχης, ἅτε πάντων αὐτὸς αἴτιος ὤν. διὸ καὶ ἐν τοῖς Ὀρφικοῖς οὐ κακῶς λέγεται.

„ Ζεὺς πρῶτος γένετο, Ζεὺς ὕστατος ἀρχικέραυνος.
„ Ζεὺς κεφαλή, Ζεὺς μέσσα. Διὸς δ' ἐκ πάντα τέτυκται,
„ Ζεὺς πυθμὴν γαίης τε καὶ οὐρανοῦ ἀστερόεντος.
„ Ζεὺς ἄρσην γένετο, Ζεὺς ἄμβροτος ἔπλετο νύμφη.
„ Ζεὺς πνοιὴ πάντων, Ζεὺς ἀκαμάτου πυρὸς ὁρμή.
„ Ζεὺς πόντου ῥίζα. Ζεὺς ἥλιος, ἠδὲ σελήνη.
„ Ζεὺς βασιλεύς. Ζεὺς ἀρχὸς ἁπάντων ἀρχικέραυνος.
„ Πάντας γὰρ κρύψας αὖτις φάος ἐς πολυγηθὲς,
„ Ἐξ ἱερῆς κραδίης ἀνενέγκατο μέρμερα ῥέζων.

Eadem fere leguntur apud Clementem, & Eusebium *loc. citat.*

(b) Procl. *in Tim.*

(c) *De Peren. Philosoph.*

(d) Inclytus Auctor Batteuxius (*Trois Mém. sur le Princ. actif Tom. XXVII. de l' Acad. R. des Inscr.*) qui putat Orphei carmina, quae dicuntur, quamvis genuina non sint, illorum tamen temporum, qui-

bus

„ *Immenſique maris, & telluris inclyta latitudo,*
„ *Oceanuſque ingens, depreſſaque Tartara terrae,*
„ *Fluminaque, & pontus ſine fine, & caetera cuncta,*
„ *Immortales omnes, beati, Diique, Deaeque;*
„ *Quae fuerant exorta, & quae ventura ſequuntur,*
„ *Haec in ventre Iovis, rerum compage, manebant.*

Ortum quoque rerum a ſumma quadam, ac prima cauſa, quae mundum producere voluerit, non obſcure indicat

bus Orpheus vixit, doctrinas exprimere, haec habet, inter alia, (*p.* 217. *M.*) conſideratione digniſſima = *Il ne faut point ſe laiſſer tromper par une certaine raſſemblance des termes de la philoſophie d' Orphée avec le langage de Spinoſa. Les Syſtêmes métaphyſiques de ces anciens Grecs, ainſi que ces des autres nations, n' étoient gueres, qu' un aſſemblage aſſez mal digéré de traditions hiſtoriques, d' images poëtiques, peut-être de quelques obſervations phyſiques, ajuſtées au gré d' une ſorte de théologie groſſiere, où il entroit plus d' oſtentation, & de fanatiſme pour contenir les peuples, que de profondeur, & des connoiſſances raiſonnées. Celui de Spinoſa eſt au contraire un fantôme ſubtil, & régulier, où il n' entre, que des idées d' une même eſpèce, je veux dire abſtraites, & métaphyſiques, la pluſpart vagues, confuſes, obſcures, & indeterminées; c' eſt un être de raiſon pur, un édifice idéal de l' art, & de l' eſprit, d' où cependant l' auteur prétend conclurre a la réalité par la ſeule force de la connexion. Il ne s' agiſſoit chez les Anciens, que de l' exiſtence d' un premier principe, & de ſon influence générale. Chez Spinoſa il ne s' agit que de la manière d' être de ce même principe, & de ſa manière d' influer; & quoiqu' on ne puiſſe parler de l' un ſans faire quelque mention de l' autre, c' eſt pourtant faire un ſophiſme, que de conclurre l' un & l' autre de l' un des deux. Tout ce que, les Anciens ont dit ſur l' unité, ne les a pas empêché de reconnoître auſſi la Dualité ſous un autre point de vûe. Nous avons vû ſortir chez les Perſes, & chez les Chaldéens, tous les êtres d' une ſource unique, qui étoit un océan de lumière. D' autres lès ont fait ſortir de la nuit, ou du chaos. Mais il n' en exiſtoit pas moins parmi eux l' opinion générale, qu' il falloit que les principes fuſſent contraires, pour qu' il y eut action, & reſiſtance &c.* = Haec ille, atque alia, quae ſatis confirmant ejuſdem ſententiam de Veteribus generatim prolatam (*To. XXXII. de l' Ac. R. des Inſcr. Concluſion général. des Mem. ſur le Princ. act. p.* 128. *M.*) = *qu' ils n' ont jamais eu d' idée bien formée du Syſtème de Spinoſa* = Minus etiam id aſſeri de temporibus antiquiſſimis deberet a Graeculis quibuſdam, cum & Plato, & Ariſtoteles, & Plutarchus, de Providentia Numinum in res humanas dubitatum a Veteribus illis numquam fuiſſe, ſcribant,.

dicat allegorica Orphei doctrina, quam Athenagoras exhibet (*a*); ideſt maximum ovum ab Hercule fuiſſe genitum, quod ipſius genitoris virtute plenum duas in partes diviſum fuerit, ut ſuperior quidem in coelum, inferior vero in tellurem hanc noſtram evaderet. Similia ſunt in aliis carminibus Orpheo tributis, quae fuſius perſequi non vacat.

Hic potius aliquid eſt de celebri controverſia dicendum, ſcilicet utrum ſub illis figurarum integumentis Orphicorum auctor ſatis pias de Deo tegere ſententias, an *Syſtema*, quod dicitur, *Emanativum* docere voluerit; ita nempe, ut ab Eſſentia Divina Mundum univerſum, ut radium a Sole, rivum a fonte, profluxiſſe judicaverit, atque ideo non tantum animos hominum, ſed & corpora omnia non aliud eſſe, niſi tenues particulas ipſius Divinitatis. Poſterior haec ſententia placuit & Laurentio Moshemio, & Jacobo Bruckero (*b*), qui tam abſurdam doctrinam in ſcriptis Veterum ſibi non raro deprehendere viſus eſt. At prior illa ſententia Platonicis fere omnibus placuit, maxime recentiorum temporum, quos Radulphus Cudworthus, Agatopiſtus (*c*), aliique ſecuti ſunt.

Equidem, in tanta verborum, ac ſententiarum obſcuritate, praeſertim cum Veteres allegoriis plus aequo delectatos fuiſſe ſciam, vix aliquid in hac controverſia definiri poſſe arbitror, ſi quidem ipſa tantum carmina conſulantur. Quamvis enim doctrinam, quae *Syſtema* dicitur *Emanativum* ipſa

(*a*) *In Legat. pro Criſtian. n.* 18. ita Orphei doctrinam exhibet = Οὗτος ὁ Ἡρακλῆς ἐγέννησεν ὑπερμεγέθες ὠόν, ὃ συμπληρούμενον ὑπὸ βίας τοῦ γεγεννηκότος ἐκ παρατρίβης εἰς δύο ἐῤῥάγη, τὸ μὲν ὂν κατὰ κορυφὴν αὐτοῦ οὐρανὸς εἶναι ἐτελέσθη, τὸ δὲ κατενεχθὲν γῆ = aliaque non minus ridicula Orphei placita deſcribit, quae vide apud ipſum.

(*b*) Moshem *ad Cudvv. Syſt. Int. C. IV. p.* 357. *n.* 58. Bruck. *Tom. I. Hiſt. Crit. p.* 389.

(*c*) Cudworth. & Agatopiſt. *loc. cit.* Hic de Coſmogonia Orphica ita pronunciat *p.* 30. = *Io non vi sò veder nulla, che ripugni alla idea d' una ſomma Divinità, che con la potenza, e virtù ſua, e non già colla emanazione della ſua ſoſtanza, dà origine, ed ordine all' Univerſo, i cui ſviluppamenti, e le parti ſono veramente eſpreſſe con parole, e con figure ſtrane; ma in quella medeſima ſtranezza ſi fanno intendere di qualche modo &c.* =

ipsa verba praeseferant, scimus tamen omnino similia verba fuisse a piis hominibus, sed hac in re allegoriae nimio plus indulgentibus, adhibita, cum non aliud indicare vellent, nisi esse Deum rerum omnium Conditorem, atque Creatorem. (a) Itaque Bruckerus ipse scribere non dubitavit (b) = *Nondum de mente Orphicorum de Deo satis certi sumus, cum variam celebre illud dogma significationem admittat &c.* =

Ipse autem Bruckerus opinionem, quam diximus, amplexus est, eo praesertim argumento, quod vocare solemus *ab exclusione partium*. Cum enim non videatur, an Orpheus, an auctor Orphicorum, verae creationis notionem habuisse; cum certe Spinosianam doctrinam nullo modo voluerit inducere; = *Systema*, inquit, *Emanativum remanet, quod eo tutius, atque probabilius Orpheo tribui potest; quo magis id per omnem fere Orientem veterem pervagatum fuisse, superiori libro vidimus. Ex Oriente vero ad Septentrionales pervenisse suo quoque loco docuimus.* =

Hoc inductionis argumentum vel ex eo solvi potest, quod non omnino firmis conjecturis innixus tot Provinciis Bruckerus doctrinam *Systemati Emanativi* tribuerit; & plerumque rationem hanc eamdem usurpaverit *ab exclusione partium* petitam, quam modo impugnamus.

Etenim, ut aliquid ea ratio efficeret, probare oporteret, Orpheum, aut alios veteres, etsi non deditos acutissimis Metaphysicae studiis, modum ipsum assequi, & explicare voluisse (c), quo a summo illo bonitatis, ac sapien-

(a) Ut unum afferam exemplum, Synesius, quem recte Cl. Mignotius vocat = *un des plus savans Evêques de l'antiquité* = eadem fere, quae Orphicorum auctor, adhibuit verba, cum a Deo rerum omnium originem repeteret. Ita enim *Hymn. II. v. 90. &c.*

Σὺ δ' ἐσσὶ ῥίζα
Παρεόντων, πρὸ τ' ἐόντων,
Μετιόντων, ἰσιόντων,
Σὺ Πατὴρ, σὺ δ' ἐσσὶ μάτηρ,
Σὺ δ' ἄῤῥην, σὺ δὲ θῆλυς.

(b) *L. c. p. 389.*

(c) Optime in eos, qui Orpheo, atque aliis quibusdam *Systema Emanativum* tribuunt, scripsit Batteuxius (*l. cit. p. 218.*) = *Il n'y a point de milieu entre cette idee (de l'emanation) & celle de la création. Ils*

pientiae, virtutisque fonte omnia processerint. Atqui poterat Orpheus, poterant alii, pöetae, quam philosophi, nobiliores, eo tantum spectare, ut res omnes a Supremo quodam Numine provenire ostenderent, modum vero, quo provenirent, cum ne ipsi quidem possent cogitatione complecti, confusa ratione per similitudines, quibus homines plerique capiuntur, adumbrarent, aut potius adumbrare viderentur.

Eadem fere de Musaeo dicenda, quem Orphei discipulum, vel etiam filium fuisse aliqui tradunt. Errant enim, qui *Systema* ipsi *Emanativum* placuisse tanta confidentia narrant, ut ne leviter quidem ea de re dubitare videantur.

Illi quidem Laërtii nituntur auctoritate, qui Musaeo Sententiam tribuit, qua *ex Uno Omnia genita esse, atque in Unum resolvi* dicuntur. (*a*) At Laërtio non esse hac in re fidem habendam, probat Agatopistus, ex eo praecipue, quod Pausaniae, Scriptoris longe diligentioris, auctoritas illi opponatur. Monet autem Pausanias, omnes, qui circumferrentur, libros Musaeo tributos, fuisse suppositos, praeter hymnum in Cereris laudem, cujus ne meminit quidem Laërtius, cum de fictis aliis Musaei libris sermonem habeat. Videtur itaque Laërtius verba illa ab aliquo commentitio hujusmodi opere deprompsisse.

Deinde, quod recte monet idem Agatopistus, illa eadem verba ad sanum, ac philosopho dignum vocari sensum, non incommode possunt. Nam quod omnia ex Uno genita esse dicuntur, omnia significare potest, a summa Numinis unius potentia fuisse producta; quod autem subditur, in unum omnia resolvi oportere, significare potest,

per

Ils n' ont point eu celle-ci, dit-on; donc ils ont eu l' autre. Cette conséquence n' est pas juste. Il est vrai qu' il n' y a pas de milieu entre ces deux idées; mais il en a plusieurs entre avoir l' une de ces idées, ou avoir l' autre; ou peut n' avoir ni l' une, ni l' autre d' une manière précise, & les avoir toutes deux d' une manière vague, & indéterminée = &c. Caetera vide apud ipsum

(*a*) Laert. *L. I. seg.* 3. Sententia Musaei habet Ἐξ ἑνὸς τὰ πάντα γίνεσθαι καὶ εἰς ταυτὸν ἀναλύεσθαι

per quam potentiam omnia facta sunt, per eamdem destrui posse, vel etiam esse destruenda.

Itaque si verba vel Orphei, vel Musaei perpendamus, nihil obstat, quominus tam praeclaris hominibus meliores de Divinitate sententias, in Mysteriis, ut dicemus, gravissime prolatas, placuisse arbitremur, quam illae sint, quas adversarii comminiscuntur. Etenim fuisse Musaeum Mysteriis initiatum veteres tradunt, quin & eorum, quae Eleusinia dicta sunt, auctorem fuisse nonnulli putant (*a*).

Caeterum nobis hoc loco illud tandem tenere sufficit: prorsus immerito gravissimos homines inter Spinosistas, aut Atheos fuisse a Tolando, aliisque relatos. Etenim, ut absurdam forte doctrinam, quam Bruckerus iisdem tribuit, defendissent, verum tamen esset, eos & potentia, & bonitate, & sapientia infinita praeditam coluisse Divinitatem, quae maximam sui partem, aut omnino potius, ut Sol ab emisso radio, ut fons ab elatis vaporibus, aut profluentibus rivulis, vel etiam ut Pater, ut Mater a Filiis, ab ipso Mundo distingueretur.

CAPUT III.

De Homero, Hesiodo, caeterisque Theogoniarum auctoribus.

QUi numerum Atheorum quavis ex parte augere conantur, Homerum quoque, & Hesiodum (*b*), & caeteros Theogoniarum auctores, ut diximus, in illum conferunt (*c*), perinde ac si nobilissimi poëtae, cum & Coelos,

(*a*) Vid. Ioan. Meursium *De Sacris Eleusiniis cap.* 2. Apud eumdem vide carmen Musaeo tributum, de quo dicemus ubi de Mysteriis.

(*b*) Utrum Homerus antiquior Hesiodo fuerit, an eadem aetate floruerint, disputant Critici. Vid. Ludolfum Kusterum *Hist. Critica Homeri*, & Gisbertum Cuperum *Apotheosis Homeri Lapidi insculpta*. Ex tabulis Arundellianis Hesiodus X. ante Christum Saeculo floruit.

(*c*) V. Io. Frideric. Reimannus *Hist. Ath. cap. XVI.* Petr. Bayl. *Dict. Art. Iupiter*, & *Art Ovide*, & *Contin. des Pens §. XXI. p* 88. ubi

& Tellurem hanc nostram Numinibus, & ipsa Maria complerent, Divinitatis notionem non modo labefactare, sed & funditus evertere voluissent.

At primo quidem homines eruditi meminisse deberent, quam contempta fuerit poëtarum de Natura divina canentium apud gravissimos quosque Viros auctoritas: quod & nos primo libro significavimus. Hinc enim fieret, ut non magnum aliquid sese putarent adeptos, etiamsi quod cupiunt credulis lectoribus aliqua ratione persuaderent.

Sane Pythagoram vehementer indignatum fuisse contra poëtas, Hesiodum praesertim, & Homerum, quod plurima de Diis absurda confingere ausi fuerint, satis ex iis constat, quae Diogenes Laërtius habet (a) = *Hieronymus* (b) *vero*, inquit, *ait Pythagoram descendisse ad inferos, atque Hesiodi quidem animam columnae aereae vinculis adstrictam, stridentemque vidisse. Homeri autem ex arbore pendentem, serpentesque illam circumdantes, propter ea, que de Diis finxerat* = (c) Quamquam autem haec eadem pulchrè conficta fabella est, quae fuerit tamen sententia tanti Viri de Homeri, atque Hesiodi scriptis satis aperte declarat. Iam vero cum Pythagoram affero, non unum philosophum magni nominis affero, sed incredibilem hominum vim, quae, ut aliquid crederet, celebri argumento, *Ipse dixit.*, contenta erat. Ipse autem is erat Pythagoras. Itaque ejus dicta, tamquam ab Oraculo Apollinis, aut Iovis edita accipiebantur; quin etiam, ut Diogenes Laërtius ibidem refert = *Aristippus Cyrenaeus in libro de Physiologia ait illum Pythagoram idcirco*

ubi citat Ioan. Clericum (*Le Clerc*) *Bibl. Choif. t.* 2. sed hic revera colligit argumentando sententias poëtarum in Ἀθεότητα ducere, ac de illo, qui eas amplectatur, statuit = *on ne peut le regarder, que comme une espece d'Athée* =

(a) *Lib. VIII. in Pythag.*

(b) Hieronymus Rhodius, vir philosophiae gloria nobilis, & in philosophorum placitis apprime versatus, de quibus in suis Commentariis optimè scripsit. Eos Commentarios citat idem Diogenes saepe.

(c) Vide, quae de Poëtarum mendaciis habet Aristoteles *Metaph. L. I. c. II.* ubi, inter caetera = *Poëtae* inquit, *secundum proverbium multa mentiuntur.* =

circo appellatum, quod veritatem, perinde atque Pythius ipse loqueretur, a Πύθιος, *&* Ἀγορεύω = Paulo supra Diogenes idem scripserat = *Adeo vero admirationi omnibus fuit, ut familiares ejus dicerent, esse Dei omnigenas voces . . . . Itaque cum illo perdurabant, atque adibant illum disciplinae, studiorumque causa & Lucani, & Picentes, & Musapii, & Romani . . . . Neque vero pauciores sexcentis erant, qui noctu ad illum audiendum confluebant. Ac si qui praesentia illius frui meruissent, scribebant suis, tamquam magnum quiddam, & praeclarum se adeptos.* =

Plato autem, Pythagoras alter ingenii, doctrinaeque gloria, quamvis Homeri carminum elegantia mirifice delectaretur, Homeri tamen impietatem (*a*) ita detestatus est, ut ejusdem & libros, & fabulas a Republica, quam susceperat instituendam prorsus exulare voluerit (*b*).

In Hesiodum, atque Homerum ea de causa invectus est etiam Xenophanes Dexii, sive, ut Apollodorus ait, Orthomenis filius, qui eo versu a Timone laudatus est (*c*)

„ *Xenophanem subacerbum, & Homeri nobile flagrum*,

Is autem, teste Diogene ipso (*d*) = *scripsit versus, elegias, & jambos contra Hesiodum, atque Homerum, subsannans ea, quae de Diis dixere* = (*e*) Gravius in Homerum Heraclitus ani-

 mad-

(*a*) Iure mireris fuisse Christianos etiam Scriptores, qui satis pias Homero sententias de Natura divina, caeterisque ad Religionem pertinentibus, tribuere voluerint; quin & ea quae tantum a Sacris Libris discimus, in Homeri versibus expressa viderint, aut videre potius, cum gravissime hallucinarentur, sibi visi fuerint. Fuerunt inter hos Ludovicus Thomasinus *Methode d'estudier chretienn. les Poët. L. II. Ch. I.* Huet. *Dem. Evang. prop. IV. C.* 7. Gherardus Croësius *Hist. Hebraeor. ab Hom. conscripta &c.* Anna Dacier *in not. ad Iliad. &c.*

(*b*) *De Repub. Lib. II.*

(*c*) Ξεινοφάνην ὑπάτυφον, ὁμηρεπάτην, ἐπικόπτην.

(*d*) *L.* 9.

(*e*) Aliquos ex iis versibus Xenophanis in Homerum videre potes apud Sextum Empyricum *Lib. IX. adversus Mathematicos sect.* 193. *ex edit. Fabr.*

madverti volebat; scilicet stultum, atque impium hominem alapis plecti, atque a theatris expelli.

Celebris etiam est oratio XII. Dionis Chrysostomi, in qua plura ad hanc rem optime facientia. In ea Phidiam inducit Dio contra Homerum disputantem, ac demonstrantem, quam impudens, & effraenata fuerit ejus audacia, cum de supremo Numine loqueretur, & quantum suis idem versibus licentiam excesserit, quam sculptores obtinent, cum Iovis e marmore ducunt effigiem. Iovis enim praeclarum illud signum a Phidia elaboratum, & Eleae cultum, majestatem, aliasque praeseferre dotes, quae a notis illis, ac maculis, quibus Poëtarum Princeps supremum Numen foedavit, alienae videantur.

In easdem fere sententias alii loquuntur, quos magno numero afferre possemus (a): sed, ut brevitati consulamus, unicum jam subdemus Ciceronis testimonium ex libris de Natura Deorum, in quibus non modo ipse conqueritur, sed & Stoicos, hoc est nobilissimos ex ipsa Graecia Philosophos, conquerentes inducit, quod a physicis rebus bene, atque utiliter inventis tracta ratio esset ad commentitios, & fictos Deos = *Quae res*, inquit, *genuit falsas opiniones, erroresque turbulentos, & superstitiones pene aniles. Et formae enim nobis Deorum, & aetates, & vestitus, ornatusque noti sunt. Genera praeterea, conjugia, cognationes, omniaque traducta ad similitudinem imbecillitatis humanae. Nam & perturbatis animis inducuntur. Accipimus enim Deorum cupiditates, aegritudines, iracundias. Nec vero, ut fabulae ferunt, bellis, praeliisque caruerunt: nec solum, ut apud Homerum, quum duos exercitus contrarios alii Dii ex alia parte defenderent, sed etiam, ut cum Titanis, ut cum Gigantibus, sua propria bella gesserunt. Haec & dicuntur, & creduntur stultissime, & plena sunt futilitatis, summaeque levitatis* =

Equi-

(a) Ipsi Epicurei magnopere spernebant Homeri fabulas, ut videre potes apud Plutarch. *in Comm. Beato vivi non posse secundum doctrinam Epicuri*. Vide, ut philosophorum aliorum sensus cognoscas, Laërt. *L. VIII. S.* 21. Longinum περὶ ὕψους C. 7. Philostratum &c.

Equidem non ignoro doctissimos extitisse Viros, qui poëtas, praecipuae Homerum, non tam fabularum de Numinibus auctores, quam egregios, ut ita dicam, pictores fuisse defenderent, & non alia ratione, dicerent, nisi quae vigeret apud Sacerdotes, ac populum, de Natura divina fuisse locutos; quam quidem sententiam Fraguierius (*a*), Vir & eruditus, & acutus in primis valde illustravit.

Verum, ut ingenue fatear quod sentio, vereor, ut illi, tametsi multa graviter, & copiose dicunt, veterum auctoritati satisfacere possint, contra ipsos aperte pugnantium. Nam praeter illa, quae retulimus, gravissimum est contra eos Historiae Patris Herodoti testimonium a Cl. Anselmo opportune recitatum (*b*). Habet enim Herodotus in Euterpe Homerum, & Hesiodum in Graeciam induxisse Deos, iisque formis, atque nominibus donavisse, quae cum ipse scriberet in Graecia vigerent, quin & a poëtis iisdem honores, ac sacra originem habuisse narrat, quibus eadem Numina celebrarentur.

Quare melius, opinor, Homeri, & Hesiodi famae consuluerunt (*c*), qui fabulas illorum esse perpetuas ἀλληγορίας ad physiologiam traducendas, aut ad alia quaedam accomo-

(*a*) *Mr. l' Ab.* Fraguier *Reflex. sur les Dieux d' Hom. Tom. III. de l' Ac. R. des Inscr. p. 1. M.*

(*b*) *Mr. l' Abbé* Anselme *Diss. sur le Dieu inconnu des Athen. Tom. IV. de l' Ac. R. des Inscr. p. 560. M.*

(*c*) Non aliud hoc loco significare volumus, quam sententias minus absurdas de Natura divina fuisse veteres illos amplexos, si fabulas tam impias, ut meras ἀλληγορίας proponebant. Caeterum in eo semper culpandi sunt, atque damnandi, quod injuriam non levem, cum ea scriberent, Divinitati facerent, & populo non ferendae superstitionis occasionem praeberent. Hinc sententiam non probamus multorum inter veteres, quam *Libro I.* secutus est Srabo iis verbis expressam = *Fieri non potest, ut mulierum, & promiscuae turbae multitudo philosophica oratione excitetur, ducaturque ad religionem, pietatem, & fidem: sed superstitione ad hoc praeterea opus est; quae incuti sine fabularum portentis nequit. Etenim fulmen, aegis, tridens, faces, angues, hastaeque Deorum thyrsis praefixae fabulae sunt, atque tota theologia prisca. Haec autem recepta fuerunt a Civitatum auctoribus, quibus veluti larvis insipientium animos terrerent* = De fabularum allegoriis vid. Tournemin *M. de Tr. Tom. VI.*

modandas opinati sunt; quamvis admodum obscura hodie sit ipsarum interpretatio, de qua ne inter ipsos quidem veteres satis constitisse arbitratur Heineccius. (a) = *Alii enim*, inquit Vir Doctissimus, *mera hic deprehendunt mysteria physica, chemica, metaphysica; alii meras historias sive sacras, sive Phoenicias: alii historiolas nullius momenti, mirabilibus circumstantiis vestitas; alii mera moralia sibi videre videntur. Primi generis interpretationes dabant Platonici, secundi specimen non unum exhibuere Bochartus, Huetius, & Ioan. Clericus, tertium praecipue placuit Palaephato, aliisque scriptoribus περὶ ἀπίστων, de quibus Fabric. Biblioth. Graec. L. I. Cap. XXI. sequ.* (b). =

Verum, his omnibus tandem omissis; etiamsi ex fabulis ipsis poëtarum, hoc est antiquissimi sapientum generis, velimus aestimare sententias, facile videbimus, nobilissimam ab iis esse creditam, perfectamque Naturam, hominibus universis longe meliorem, ac praestantiorem, quae *mare, quae caelum, quae terras numine torqueat*, quae positis aris, ac templis, quae precibus adhibitis, atque votis, & sacrificiis ab humano genere coli mereatur. Ipsi Homerus, & Hesiodus, qui non modo Heroas, sed etiam *raptant in crimina Divos*, apud quos

Jupiter infamat seque, suamque Domum:

hoc tamen Numen iis laudibus extollunt, quae non possint nisi supremo Deo convenire. Vocant enim magnum hominumque, Deumque parentem, Jovem, cujus tonitru quatitur

(a) *in Elem. Phil. Rat. & Mor. P. I. C. II. p.* 31.

(b) Ponticus Heraclides, de quo Cl. Giraldi *de Poët. Hist. Dial. II.* = *librum edidit inscriptum: Allegoriae in his quae de Diis ab Homero dicuntur, & responsiones contra ejus calumniatores* = Ait autem in eo libro, ut idem Cl. Giraldi testatur = *Videri posset Homerus, Salmoneus, vel Tantalus, immoderatam, atque intemperatam linguam habens, si, quae de Diis cecinit, sub alia significatione non intelligerentur* =

tur, & excutitur latiſſima tellus, cujus ſemper in humanis vicibus voluntas impletur, cujus aureo folio humanorum eventuum catena eſt affixa, cujus oculus omnia colluſtrat, omnia percipit, & intelligit; & ea quidem alteri numquam ex ſuis Numinibus aptant. Quamobrem videntur etiam unius Divinitatis notionem, aut a natura conceſſam, aut ratione, ſtudioque comparatam, inter tot errores, tam ingentes, atque tam varios, aliqua ex parte ſervaviſſe, licet adeo corruptam, ac deformatam, ut non poſſint eamdem, niſi ſubtilius, & acutius intuentes, agnoſcere (*a*).

Unus ex his hominibus profecto fuit Iuſtinus Martyr, qui ſcriptum reliquit = *ſe librum de Monarchia Dei eo conſilio ſcripſiſſe, ut inſitam a natura, ſed a prava conſuetudine obliteratam de Deo Uno ſententiam reſuſcitaret ex poëtarum ſcriptis* =

Iuſtino conſentit Dio Cryſoſtomus (*b*) = *Poëtae omnes*, inquit, *primum, principemque Deum univerſe parentem appellant rerum omnium ratione praeditarum, nec non Regem earumdem; cui Poëtarum doctrinae morigeri homines Iovi Regi altaria dedicant, neque verentur eum patrem appellare* =

Quare mirum non eſt Latinos etiam Poëtas, Graecorum diſcipulos, ut Ennium, ut Plautum in Rudente, ut Valerium Soranum, cujus verſus in hanc rem exhibuit Varro, ut Virgilium, ut Horatium, ut Ovidium, ut alios, aliqua interdum canere, quae unum eſſe Deum tanto nomine dignum, qui ſcilicet nemini pareat, cui caetera parere omnia cogantur, haud obſcure ſignificant.

Quid quod ejuſdem Supremi Numinis Providentiam, atque Juſtitiam aliquando Poëtae illi vetuſtiſſimi ſatis aptis rationibus vindicant? ut cum libro nono Odiſſaeae Jovem Homerus, eodem, quem laudavimus, Bernardo Zamagna interprete, ita loquentem facit.

„ Prob

(*a*) Vid. Cudwoth. *Syſt. Int. C. IV. §.* 19.
(*b*) *Orat.* 36. *p.* 447.

„ *Proh superi! ut Divos culpant mortalia saecla:*
„ *A nobis mala quippe ferunt sibi nascier; ipsi*
„ *Quum tamen ultro homines dementi arcessere corde,*
„ *Non fato, sibi damna solent. Ægisthus Atridae*
„ *Nonne thorum eripuit demens, ipsumque necavit*
„ *Conscius exitii, quod nos praediximus olli*
„ *Affore, Mercurius retulit quum talia dicta?*
„ *Nec thalamum invadas, nec ferro Agamemnona laedas;*
„ *Ulter namque aderit patriae tibi caedis Orestes,*
„ *Ut primum flava sparget lanugine malas:*
„ *Talia Mercurius. Monitis parere sed ipse*
„ *Dum negat, infando solvit cum sanguine poenas.*

Apud Hesiodum vero ad minima etiam quaeque curanda summi Iovis illius Providentia deducitur, ut cum interrogat Poëta (*a*)

„ *Quid faciant homines, nisi Iupiter annuat, aut quid*
„ *Non justo Rex ille hominum, Divumque gubernat*
„ *Imperio?*

Innumera hic alia praetereo, quae congerere facile possem (*b*). Etenim gravis hic difficultas exoritur, quod nempe Iupiter ipse, talis, ac tantus Deus apud praeclaros illos

(*a*) *V.* 1438.

(*b*) Vide Batteuxium *III. Mem. sur le Princ. actif &c. Tom. XXVII. de l'Ac. R. des Inscr. p.* 222. *M.* ubi cum Hesiodi Theogoniam ex magna parte declarasset = *Il faut observer*, inquit, *que dans ce récit Iupiter est un Dieu, & non un homme; qu'il est le plus puissant, le plus prudent, le libérateur des autres dieux, qu'il a tirés de l'état de contrainte, où ils étoient dans les prisons obscures. Il les abreuve de nectar, il les anime de son esprit* = de Homero autem (*p.* 224.) etiam illa praeclare = *Il n'est point d'auteur ancien, qui ait mieux représenté qu'Homère les idées de son temps, & parmi ses idées, il n'y en a point qu'il ait présenté plus souvent, & plus fortement, que celle de l'action des Dieux sur toute la Nature &c.* =

illos poëtas e Chao cum caeteris rebus emersisse, atque adeo productus fuisse dicatur. Chaos autem rudis erat, indigestaque moles, quam, ut habet Hesiodus, Amor agitavit, ac deinde composuit. Sed Amor ipse non intelligens, animansque Natura Hesiodo fuisse videtur, at vis abdita quaedam, sine ratione ciens motus in materia necessarios, atque hinc res omnes opportunis locis inter se nectens, atque conjungens (*a*). Iam vero quid potest a sana perfectae, optimaeque Naturae notione magis alienum asserri? quis, inquam, Iovem illum Divinitatis ullo modo participem dicat, quem aliquando non fuisse fateatur?

Responsio omnium optima ea est, quam suppeditat Apostolus, ubi Ethnicos ait, *cum cognovissent Deum*, neque tamen *sicut Deum glorificarent*, *evanuisse in cogitationibus suis*. Hinc enim factum est, ut cum Divinitatem existere, & cum perfectam eamdem, atque optimam esse Naturam intelligerent, plurima tamen commenti sint, quae praeclaras hasce sententias convellere viderentur. Itaque in vetustissimos etiam poëtas illud optime cadit, quod de philosophis Ethnicis scripsit Augustinus (*b*) = *Quaedam magna*, *quantum divinitus adjuti sunt*, *invenerunt*, *quantum humanitus impediti sunt*, *erraverunt* = Errorum autem, nisi fallor, hic fons uberrimus fuit, quod humana, ut de Homero queritur Cicero (*c*), transferrent ad Deos; atque hinc stulti homines, licet omnium primi Theologorum nomine donati, quae nobis dedecori esse non solent, ne suis quidem Numinibus fore arbitrarentur.

(*a*) Vide Hesiodi fabulas a Batteuxio *l. c.* explicatas. Hunc Auctorem ideo libenter afferimus, quod veterum opiniones non modo magna eruditione proposuerit, sed & mirifica quadam elegantissimae orationis perspicuitate enucleaverit Apud illum Hesiodi Amor = *n' étoit pas un être intelligent, ayant une volonté, un choix, une liberté: c' etoit une tendance secrète, une puissance interne, un ressort universel, qui poussoit chaque espèce élémentaire dans le lieu, qui lui convenoit. Iupiter ne devoit paroître, que quand il seroit formé lui même, & qu' on verroit en lui les attributs nécessaires pour en faire le Roi, & le Dieu de l' univers* =.

(*b*) *De Civ. Dei l.* 2. *c.* 7.

(*c*) *L.* 1. *Tusc. Quaestion.*

Caeterum aliquae sunt doctissimorum Virorum sententiae, quae propositam difficultatem minuere, aut etiam auferre possint. Nam primo quidem ipse Bruckerus, qui sicut Orpheo, ita etiam aliis vetustissimis poëtis, ac Theogoniarum auctoribus doctrinam tribuit, quae *Systema* dicitur *Emanativum*, omnipotentem ab ipsis Deum, & a nemine productum, ac vulgari Jove antiquiorem, fatetur induci.

Quoniam vero illa ratio, qua veteres Bruckerus Theogonias explicat, Moshemio quoque probata, & valde ingeniosa est, & sua probabilitate non caret, simulque Cascos illos (ita enim prisca gens mortalium ab Ennio appellabatur) ab Α'θεότητος nota vindicat, non gravabimur ipsam verbis ejusdem Bruckeri hoc loco proponere, ne quidquam ei oratione nostra detrahi videatur. Ita ergo Bruckerus (*a*) quod pertinet ad rem nostram = *Quod si itaque, eodem fere modo, quo apud Orpheum, veterum theogoniarum mentem explicamus, I. Chaos statuendum est vel ab aeterno cum Deo, & in Deo fuisse, vel Deo, tamquam pars ejus, adjecisse, sicque praeter istud Chaos Deo quasi gravidum fuisse nihil. II. Antequam vis illa divina, vel Deus potius ipse se expanderet, materiamque ex se emanantem, sibique proximam novo motu propelleret, cuncta in eo latuisse, aeternamque rerum omnium noctem chaos pressisse. III. Ubi vero nova agitatione chaos a Deo commotum fuit, impressum fuisse amorem, sive motum rerum omnium, & rationum seminalium in Chao comprehensarum, quo res homogeneae inter se conjunctionem appeterent, dissociarent se quae hactenus confusae latuerant partes heterogeneae. IV. Hunc motum a Deo materiae ex sinu Dei perpetuo prodeunti impressum ideo necessario rationalem, atque sapientia, & consilio fuisse plenum* =.

Deinde Bruckerus explicat, quomodo commotis, & agitatis infinitae materiae particulis, & Nox dispulsa fuerit, & Lux emicuerit, & purus Æther; ac deinde ipsa Tellus, ac Montes, & Pelagus extiterit, & ex Coeli, Terraeque connu-

(*a*) *Br. H. C. Phil. Tom. I. p. m. 417. &c.*

nubio homines aliquando prodierint. Porro maximos quosdam homines, cum non parva Numinis insidentis vi regerentur, rebus praeclare gestis non modo magnam apud alios homines gloriam, sed & ipsam immortalitatem adeptos, & ad beatas, coelestesque sedes eorum animos fuisse translatos. Istos autem esse Deos, quos positis aris, victimisque mactatis populus vereatur, & colat.

Quamquam autem, ut significavi, haec Jacobi Bruckeri sententia probabilitate non caret, validis tamen rationibus ab Agatopisto Cromatiano premitur. Ipse autem Agatopistus, etsi non omnia, quae novimus ab antiquissimis Mythologis dicta explicari jam a nobis posse arbitratur, tamen multo meliorem de Natura divina doctrinam cultam ab iisdem fuisse conjicit: (a) idest aeternum, supremum, atque unicum Deum ipsis esse visum, a materia omnino distinctum, atque secretum, qui Chaos formaverit, hominesque produxerit: quorum plures maximam vel ingenio, vel rebus praeclare gestis gloriam consecutos, tum poëtarum carminibus, tum vulgi opinione fuisse ad Coelum evectos, atque adeo ipsa Divinitate donatos. Multa in hanc sententiam ea doctrina scribit Agatopistus, quam suis in omnibus libris, & cedro, & ipsa dignis immortalitate, praesetulit.

Utra sententia sit verior definire nihil necesse est. Sed huc illa facere videntur, quae notavimus, cum de Triumviris illis Lino, Orpheo, atque Musaeo scriberemus.

Illud autem hoc loco diligenter est advertendum, quod scilicet apud veteres poëtas, quorum carmina tenemus, ac legimus, aliqua interdum occurrant, quae supremum Dominum, suo illo Jove multo majorem, cognitum ab iisdem fuisse facile persuadeant. Hinc enim Ovidius ipse, Scriptor canendis amoribus, quam Divinitati celebrandae aptior,

(a) Vid. Agatop. Cromat. *Della Istoria &c. di ogni Filosof. C. XVII. & XVIII. Vol. II.* Cum illo magna ex parte concinunt, Cudworth. *Syst. Intell. C. IV.* §. 19. Petrus Petit *Obs. Misc. XII.*, Gudling. *Gudlingian. P. 32. Obs. 5.*, Jacobus Sirbius *de Orig. Atheismi*, atque alii non pauci.

aptior, sapientissimum architectum laudat, qui Chaos digesserit, ac suis quaeque locis mirabili ordine composuerit, ut ea, quam tantopere suspicimus, rerum Universitas existeret. Profecto notissima sunt illa Ovidii carmina,

„ . . . . *corpore in uno*
„ *Frigida pugnabant calidis, humentia siccis,*
„ *Mollia cum duris, sine pondere habentia pondus.* (a)
„ *Hanc Deus, & melior litem natura diremit.*
„ *Nam caelo terras, & terris abscidit undas,*
„ *Et liquidum spisso secrevit ab aëre coelum,*

Nec multis interjectis versibus idem Ovidius:

„ *Sic ubi dispositam, quisquis fuit ille Deorum,*
„ *Congeriem secuit, sectamque in membra redegit;*

& alia, quae versibus adeo nitidis, elegantibusque prosequitur. Jam vero talem, ac tantum Deum non fuisse Jovem illum Saturni filium, ac Coeli Nepotem, qui sub finem aetatis aureae,

„ . . . . . *Saturno tenebrosa in Tartara misso,*

salutatus est Orbis universi Regnator, qui sororem Junonem uxoris loco habuit, qui bellum cum Titanis gessit, qui alia multa fecisse dicitur ad similitudinem imbecillitatis humanae, adolescentes etiam in legendis Ovidii libris exercitati facile possunt advertere.

Illud autem eruditus quisque lector facile concedet: mollem scilicet poëtam, ac delicatum, qui nihil olere soleat

(a) Bayl. *Diction. Art. Ovide N. G.* contra doctrinam Ovidii hac tota narratione comprehensam ingeniose disputat. At recte de illo Agatop. *V. II. p. 70.* = *mosse contro questo Caos una grave censura: nella quale ebbe alcune ragioni, e alcuni torti* =.

leat e schola, nihil e gravioribus disciplinis, non tam suas eo loco cogitationes mandare litteris, quam Graecorum, qui de mundi ortu, ac Deorum origine scripserant, explicare sententias. Quamobrem dubium esse non potest, quin Graeci, quamvis absurdis, ac ridiculis fabulis delectati, Deum a nemine genitum, sapientem, & immortalem, adultero illo Jove longe praestantiorem, atque potentiorem, tot rerum, atque tantarum molitioni praefecerint.

Id etiam ex eo confirmari potest, quod poëta latinus, doctior multo, quam elegantior, Manilius, declarans Hesiodi sententias (a) satis indicet, divinam ab Ascraeo Poëta Naturam, quae ante rerum omnium, ipsorumque Deorum originem jam existeret, aliquo modo fuisse cognitam.

Multa hic de Homero afferre possemus, quae Clarissimi Viri Boivinus, atque Rollinus (b), aliique collegerunt. Sed ea omittere malumus, ne multo longior, quam necessitas ferat, nostra jam evadat oratio.

Nam neque Poëtas, de quibus egimus, neque Graeciae populos, qui poëtas eosdem audiebant, Atheos dici posse, nisi voces ad sensus a nostra controversia alienos detorqueantur, satis superque demonstravimus.

CA-

(a) *Astron. Lib. II.*

(b) Boivin. *Apolog. d' Homere*, Rollin. *de la maniere d' enseigner, & d' etudier les belles Letres*, *T. I. de la Lecture d' Homere*. Eos sequitur Franciscus Xaverius Quadrius in celeberrimo Opere, *Della Storia &c. d' ogni Poesia Vol. IV. p.* 643., ubi etiam ait = *non anderebbe per avventura lungi dal vero, chi sospettasse, che Omero non altrimenti, che abbiamo detto, avesse di que' suoi Dii ragionato, che per farsene beffe, e per metterli in derisione, posta l' Unicità di quell' Essere, ch' egli conosceva sol darsi* = Profecto Poëtas non semper id curare, ut veros animi sensus exprimant, declarat Hesiodus notissimis versibus,

„ Ἴδμεν ψεύδεα πολλὰ λέγειν ἐτύμοισιν ὁμοῖα:
„ Ἴδμεν δ' εὖτ' ἐθέλωμεν ἀλήθεα μυθήσασθαι.

CAPUT IV.

De Philosophis, praesertim Ionicis, ante Anaxagoram,

QUI primum inter Graecos Anaxagoram (*a*) ad auctorem orbis universi Deum agnoscendum pervenisse pronunciant, caeteros ante illum Jonicos philosophos, ac praecipue Thaletem, Philosophiae Patrem, & Anaximandrum, & Anaximenem, atque adeo, dum constare sibi volunt, quotquot ante Anaxagoram in Graecia sapientiae laude floruerunt, (*b*) summae illius impietatis insimulant. Illorum vero agmen ducit Baylius, veterum errorum sin minus amator, certe investigator accuratissimus.

Neque tamen hic est dissimulandum, veteres plures hujus calumniae occasionem aliquam praebuisse. Ut enim Tertullianum, Themistium, aliosque omittamus a Menagio, & a Baylio relatos, Cicero haec de Anaxagora diserte scripsit

(*a*) Quis non jure miretur hunc ipsum Anaxagoram fuisse ab aliquibus tum veteribus, tum recentioribus, Atheum existimatum? Illi quidem Atheum Anaxagoram habuerunt, quod vulgares Deos, praecipue Solem, atque Planetas, tanto indignos honore judicasset; quin & in carcerem conjecerunt, & morte damnarunt, a qua discipuli sui Periclis patrocinio liberatum, Athenis exulare coëgerunt. Isti autem nobilem philosophum impietatis accusarunt, quod Mentem illam, de qua tam praeclare loquutus est, materiae junxerit, atque hinc non libertate, sed necessitate naturae mundum fabricatam fuisse crediderit. Hanc tamen esse calumniam minime ferendam, aequus lector ex iis, quae hoc in capite dicemus, facile colliget. Hic tantum monemus, sapientiores etiam Ethnicos praeter Periclem, Anaxagorae satis aequos fuisse; quin & in ejus honorem altaria fuisse erecta, tumulosque positos, quibus inscriptum erat Μνῆμα τοῦ Νοῦ, vel τῆς ἀληθείας ταφός. De Anaxagora, ejusque doctrina legendus est Cl. Batteuxius *Tom. XXV. de l' Ac. R. des Inf.* ubi *p.* 48. *M.* est ejus de Anaxagora Dissertatio, in qua Homaeomeriam ipsius egregie declarat.

(*b*) E. g. praeter poëtas, de quibus diximus, Pherecydem, Pythagoram cum discipulis plurimis, Heraclitum Ephesium, Xenophanem, Parmenidem, atque alios plurimos. Etenim natus est Anaxagoras, ut dicit Batteuxius = *vers la 70. Olimpiade, environ cinq cent ans avant I. C.* = de Anaxagorae aetate vid. Petav. *Rat. Temp. L. III. c.* 8. atque alios.

psit (*a*) = *Inde Anaxagoras, qui accepit ab Anaximene disciplinam, primus omnium rerum descriptionem, & modum mentis infinitae vi, ac ratione designari, ac confici voluit* =

Jam vero quomodo sint ea Ciceronis, ac similia similium Scriptorum intelligenda verba Critici nostri *certant, & adhuc sub judice lis est*. Etenim ex eo difficultas augetur, quod idem Cicero non multo ante de Thalete dixerat = *Thales Milesius, qui primus de talibus rebus quaesivit, aquam dixit esse initium rerum, Deum autem mentem eam, quae ex aqua cuncta fingeret* =.

Baylius haec verba suspicatur esse ab aliena manu libro Ciceronis addita, vel certe locum aliqua ratione corruptum, quod ea, quae hic de Thalete dicuntur, cum iis, quae dicentur de Anaxagorâ, satis cohaerere non possint (*b*). Itaque se, Baylius ait, (*c*) veteribus aliis credere velle, qui Ciceroni scilicet in eo consentiunt, quod primum mentis materiam ordinantis auctorem Anaxagoram faciunt.

Equidem inversa ratione probare possum Ciceronis locum de Anaxagora, qui locus nobis objicitur, potius quam alterum de Thalete, fuisse corruptum. Quid enim? Nonne veteres plures philosophorum meminere, qui ante Anaxagoram materiae Mentem suis quaeque locis aptantem, & ordinantem adjunxerint?

Aristoteles profecto, gravissimus auctor, Hermotimum Clazomenium testatur ante Anaxagoram Intelligentiae rerum originem adscripsisse. Imo alios eodem loco (*d*), praeter Her-

(*a*) *Lib. I. de Nat. Deor.*

(*b*) Vide Gerdilum *Introd. allo St. della Relig. P. I. L. 1. C. I*

(*c*) *In Dict. Art. Anaxagoras.*

(*d*) *Metaph. L. 1. C. II. p. m. 13.* = *Qui, ut animalibus, ita in natura intellectum inesse causam mundi, totiusque ordinis dixerat, quasi sobrius, comparatus ad antiquiores vana dicentes, apparuit* = Haec verba non ad Anaxagoram pertinere videntur, ut ea pertinent, quae sequuntur = *Istas autem rationes qui palam attigit, Anaxagoram fuisse scimus. Attamen Hermotimus Clazomenius dicitur causam prius dixisse* = Graecum Met. *L. I. Cap. III. p. m. 9.* habet = Φανερῶς μὲν οὖν Ἀναξαγόραν ἴσμεν ἁψάμενον τούτων τῶν λόγων. αἴτιον δ' ἔχει πρότερον Ἑρμότιμος ὁ Κλαζομένιος εἰπεῖν = &c.

Hermotimum Ariſtoteles ante Anaxagoram idem docuiſſe indicat.

Praeterea Laërtius Anaxagoram dicit a Lino ſuam hauſiſſe doctrinam, qui Linus celeberrimum, ut alio loco diximus, verſiculum edidit,

„ *Tempus erat, quo cuncta ſimul ſunt condita quondam* (*a*).

His etiam omiſſis, plura ſunt veterum, de quorum fide, vel diligentia dubitare nefas eſſet, ac luculenta teſtimonia, quae celebriores ante Anaxagoram Philoſophos ſupremae cujuſdam Intelligentiae vim, atque conſilium in tot rerum, atque tantarum aptiſſima diſtributione cognoviſſe perſuadeant.

Itaque ſi Ciceronis locus a Baylio nobis objectus, ſatis apta quadam explicatione donari non poſſet, merito cum locis aliis circumjacentibus ejuſdem libri corruptum fuiſſe ſuſpicaremur. At neceſſe non eſt ad iſta confugere, cum doctiſſimi Viri plures rationes attulerint, quibus tum ea Ciceronis verba, tum alia ſimilia, quae in veterum libris occurrunt, explicari commode poſſint, neque tamen ulla fiat injuria philoſophis, qui Anaxagorae praeceſſerunt aetatem.

Nam primo quidem ſunt qui Thaletem, atque alios ante Anaxagoram, Jonicos opinentur (*b*), ut primo libro ſignificavimus, noluiſſe, cum rerum naturalium inveſtigarentur origines, ad Deum tamquam ad aram ſubito confugere. Sentiebant enim philoſophos alia quaedam recondita magis, & a vulgi opinionibus longe remota, cum hujuſmodi quaeſtiones agitarentur, in medium afferre oportere. Hinc illi cum in quaeſtione de Natura Deorum, Deum eſſe mentem dicerent, quae vel ex aqua, vel ex infinito, vel ex aëre

(*a*) Laërtius in Prooem. recitato Lini verſiculo ſubdit = ὅθεν λαβὼν Ἀναξαγόρας, πάντα ἔφη χρήματα γεγονέναι ὁμοῦ. νοῦν δὲ ἐλθόντα, αὐτὰ διακοσμῆσαι. =

(*b*) Ita Samuel Parcker de Deo, & Provid. *Diſp.* 1. *Sect.* 5. Moshem. *in not. ad Syſt. Intell. Cudvv. C. I.* §. 22. *aliique*.

aëre cuncta fingeret, tamen Dei vix, aut ne vix quidem meminisse videbantur, cum de principio interrogarentur, a quo res omnes tanta, atque tam apta varietate profluerent: qua quidem in re Cartesio similes omnino fuerunt, qui etsi Deum Mundi Conditorem agnosceret, in sua tamen Cosmogonia supremi Auctoris ita non meminit, ut potius tantummodo per materiam, & motum res omnes effici diceret; atque hinc & impiis in suas partes vocandus, & paucis etiam quibusdam bonis impietatis damnandus esse videretur.

Porro Anaxagoras, si eosdem Scriptores audimus, perspicue vidit non posse nisi voces inanes ab ipsa philosophia fundi, si non, cum de rerum ortu quaereretur, sapientissimae cujusdam Mentis, a materia omnino discretae, materiamque ipsam agitantis, atque componentis disertissima mentio fieret. Itaque philosophus excelsa quadam mente praeditus tenebricosas, quae circumferebantur, de rerum origine doctrinas aspernari solitus, aperte profitebatur, ut est apud Aristotelem (*a*): Mentem, cum omnia per infinitum tempus commixta, atque confusa jacuissent, motum in illa simul, atque ordinem mirabili providentia induxisse; sive, ut clarius loquitur Hermias, aut potius Tatianus, certe doctissimus auctor libelli *de Irrisione Philosophorum Gentilium* = *Haec docuit Anaxagoras. Principium omnium Mens, & eadem causa omnium, ac domina. Illa quidem ordinem inordinatis indidit, & quiescentibus motum, & confusis distributionem, ac demum pulchritudinem inornatis* (*b*) =.

Haec Tullianae illius de Anaxagora sententiae, cui similes aliae, praesertim apud Scriptores ipso Tullio posteriores, occurrunt, interpretatio valde probabilis mihi videri solet; praesertim cum Anaxagoras idem, non secus ac ae-

(*a*) **VIII. Phys.** = Φησὶ γὰρ (ὁ Ἀναξ.) ὁμοῦ πάντων ὄντων, ϗ ἠρεμούντων τὸν ἄπειρον χρόνον, κίνησιν ἐμποιῆσαι τὸν Νοῦν, ϗ διακρῖναι =

(*b*) **Graecum habet** = ταῦτα παιδεύει Ἀναξαγόρας. Ἀρχὴ πάντων ὁ Νοῦς, ϗ αὐτὸς αἴτιος, ϗ κύριος τῶν ὅλων, ϗ παρέχει τάξιν τοῖς ἀτάκτοις, ϗ κίνησιν τοῖς ἀκινήτοις, ϗ διάκρισιν τοῖς μεμιγμένοις, ϗ κόσμον τοῖς ἀκόσμοις =.

tate noſtra Newtonus, reprehenſus fuerit etiam a Scriptoribus profecto non Atheis, quod nimis facile Mentem, cum rerum cauſae quaererentur, in medium induceret, ac difficultatem non tam ſolvere, quam amputare videretur. Hinc Ariſtoteles ipſe ita carpit Anaxagoram (*a*) = *Anaxagoras tamquam machina utitur Intellectu ad mundi generationem, & cum dubitat propter quam cauſam neceſſario eſt, tunc eum attrahit: in caeteris vero magis caetera omnia, quam Intellectum, cauſam eorum, quae fiunt, ponit* =.

Haec eadem interpretatio alia ratione vel declarari, vel confirmari poteſt. Nimirum veriſimile eſt vetuſtiores Anaxagora Philoſophos, cum certe de Deo rudi quadam, ac pingui Minerva loquerentur, cenſuiſſe Deum eſſe rerum omnium caput, ac fontem, quod temperato quodam, aptiſſimoque motu materiam agitaverit, atque ita digeſſerit, ut pulcherrimis rebus producendis idonea foret. Itaque Deum eſſe principium rerum ultimum, atque adeo praeſtantiſſimum ultro concedebant. Sed jam quaerendum eſſe arbitrabantur, quid rerum principium fuerit, etiam in genere cauſae efficientis, proximum, atque, ut philoſophi noſtri non ſatis latine, ſed tamen ſatis perſpicue loquuntur, *immediatum:* quid e. g. cauſae fuerit, cur ex parte materiae, eo motu, quem diximus, agitata, potius Coelum, quam Tellus emerſerit, potius Luna, quam Stellae, vel terra, quam pelagus, vel jumenta, quam arbores.

Aliquis extitit, qui ſe omnia ſatis explicare poſſe cenſeret, ſi Aquam diceret eſſe initium rerum, quod aquae inſit ea vis, atque natura, ut facile ſeſe poſſit in res omnino varias pulcherrimaſque convertere.

Alius autem arbitratus eſt, non aliud eſſe dicendum proximum totius mundi principium, quam *Infinitatem naturae*, ſive materiam, ut ego interpretor, nullis definitam limitibus, ac per infinitum ſpatium ordinato illo motu, quem ſummus artifex impreſſerat, aſſidue circumlatam.

Alius

(*a*) *Metaph. L. I. C. 2. p. m. 14.*

Alius demum exiſtimavit aërem, tum aqua, tum alio quovis corpore ſimpliciorem, ac tenuiorem, tot rebus, atque tam variis producendis aptiorem eſſe.

Fuerunt etiam non pauci, qui dicerent fortuito factum eſſe, ut res haec potius, quam illa, ſaltem ſi de plurimis inſtitueretur quaeſtio, ex agitata materia prodiret, cum illa potius, quam haec prodire potuiſſet.

Et hi quidem ab aliis corripiebantur, qui Fatum inducebant, hoc eſt, niſi fallor, legem quamdam a Divina voluntate manantem, atque, ut ita dicam, ipſi materiae, vel rebus ipſis impreſſam; quam tamen plerique nec ſatis explicare poterant, neque cogitatione complecti: ſed enim nonnulli magnum aliquid attuliſſe videntur, ubi fatum hoc idem Jovis voluntati parere cecinerunt. Haec Jonicae praeſertim philoſophiae incunabula.

Supervenit aliquando divinus ille Anaxagoras, qui communem quidem errorem (*a*) amplexus eſt, a nemine genitam fuiſſe materiam, ſed principium, ut dicere ſolemus, *efficiens*, idemque proximum omnium rerum, cum primum

 pro-

(*a*) Notatu dignum eſt, quod ſcribit, praeter alios, Batteuxius in diſſ. cui titul. = *Developpement d' un principe fondamental de la Phyſique des Anciens T. XXV. de l' Ac. R. des Inſcr.* = ubi *p.* 71. *M.* ait = *aucun philoſophe Grec n' a reconnu la création, ni ne l' a crue poſſible. Laurent Mosbem dans une ſavante diſſertation ſur ce ſujet (dans le livre de Cudvvorth. To. II. p.* 957.) *a demontré qu' Hiérocles Platonicien moderne (il vivoit dans le V. Siecle) a été le premier, qui par ſes diſputes avec les Chrétiens, en ait ſenti, connu, & avoué la néceſſité. Non eſt probabile, dit* Cice*ron repréſentant la penſée des Anciens ſur cette queſtion (ex fragm. l. III. de Nat. Deor. ap. Lactant.) eam materiam rerum, unde orta ſunt omnia, eſſe divina providentia effectam; ſed habere, & habuiſſe vim, & naturam ſuam. Ut igitur faber, cum quid aedificaturus eſt, non ipſe facit materiam, ſed ea utitur, quae ſit parata; fictorque item e cera: ſic iſti Providentiae divinae materiam praeſto eſſe oportuit, non quam ipſa faceret, ſed quam haberet paratam* = Clarius idem habet Cicero *de Divin l.* 2. *n.* 37. = *Erit aliquid, quod aut ex nihilo oriatur, aut in nihilum ſubito occidat? Quis hoc phyſicus dixit unquam?* = Conſule de hac re, ſi plura cupis, Clariſſimum Alphonſum Niccolai *Diſſertazioni, e Lezioni di Sacra Scrittura ec. T. I. Lez. I. a p.* 180

productae sunt (*a*), non aliud esse ponendum statuit, quam Infinitam Mentem, quae materiae particulas inter se commixtas, atque confusas, mira quadam sapientia, potentiaque secreverit (*b*), & aptis quidem adhibitis, ineptisque rejectis singula corpora suis ipsa quodammodo manibus effinxerit.

Hinc Anaxagorae illa fuit Homaeomeria, rerum omnium, ut philosophorum vocibus utar, *materiale* principium, de quo Lucretius,

„ *Nunc & Anaxagorae scrutemur Homaeomeriam,*
„ *Principium rerum, quam dixit Homaeomeriam:*
„ *Ossa videlicet e pauxillis, atque minutis*
„ *Ossibus: sic & de pauxillis, atque minutis*
„ *Visceribus viscus gigni, sanguemque creari*
„ *Sanguinis inter se multis coëuntibus guttis:*
„ *Ex aurique putat micis consistere posse*
„ *Aurum, & de terris terram concrescere: parvis*
„ *Ignibus ex ignem: humorem ex humoribus esse;*
„ *Caetera consimili fingit ratione, putatque.*

Jam haec tota Ciceronianae sententiae interpretatio, quam fusiore oratione proposuimus, ideo nobis maxime omnium

(*a*) Non tamen ideo Anaxagoras negavit rebus creatis inesse vim aliquid producendi. Imo in eo reprehensus est ab Aristotele, ut ex verbis ipsius, quae retulimus, apparet, quod in prima rerum origine explicanda tantummodo Mentem, ut caussam efficientem agnoverit, ac deinde alias caussas efficientes ad alia φαινόμενα declaranda adhiberet; quae tamen Aristotelis censura facile ab Anaxagora contemni potuisset.

(*b*) Anaxagoras librum scripsit de Naturali Philosophia, cui, teste Laërtio, his verbis initium fecit = Πάντα χρήματα ἦν ὁμοῦ, εἶτα Νοῦς ἐλθὼν αὐτὰ διακόσμησε = *Res omnes simul erant: Mens autem cum supervenisset, ipsas composuit* = Plutarchus *de Plac. Philos. L. I. C.* 3. eadem Anaxagorae verba refert, sed post verbum Νοῦς habet δι᾽ αὐτὰ διῆρε, καὶ διακόσμησε, *secrevit ipsas atque composuit*. Ex his verbis, etiamsi alia deessent, facile videres, quam iniqui fuerint in Anaxagoram, qui negaverunt ipsum Supremae illius Mentis libertatem agnovisse. At multo clarius videbis, quantum erraverint, qui praeclarum Philosophum, quo nemo per ea tempora melius de Divinitate locutus est, Atheis accensuerunt.

mnium, de quibus poſtea dicemus, arridere ſolet, quod & Ciceronem ſatis explicet, ne ſecum ipſe pugnare videatur, & ſententias Theogonorum, atque Philoſophorum ante Anaxagoram ſatis conciliet; cum aliae quidem diſerte Deum & auctorem mundi, & maxima providentia res noſtras gubernantem inducant, aliae vero, ab iiſdem Auctoribus prolatae, principium rerum aut Amorem, aut Noctem, aut Oceanum, aut Aquam, aut Ignem, aut Aërem, aut aliud ſimile agnoſcant, altumque ſervent de Mente, ac Poteſtate divina ſilentium; ac demum Plutarchi verbis admodum congruat, quibus in Vita Periclis magiſtrum ejuſdem Anaxagoram magnifice laudat. = *Reliqui*, inquit, *philoſophi Ionici, ante Anaxagoram, fortunam, caecamque neceſſitatem, ideſt motus materiae vel fortuitos, vel neceſſarios, unum rerum principium eſſe profeſſi ſunt: primus autem Anaxagoras affirmavit, mentem puram, & omnis concretionis neſciam rebus omnibus praeſidere* = Conſonant alia verba Plutarchi in eadem Vita Periclis = *Quem Anaxagoras*, inquit, *illius temporis aequales Mentem appellavere, vel quod perſpicaciam ejus ſingularem in natura perſcrutanda, excellentemque admirarentur, vel quod univerſitati non fortunam, neque ſatum ordinatae diſcretionis principium, ſed mentem princeps puram, ac ſinceram praefecerit, cum omnibus confuſas aliis ſecernentem particulas ſimilares* =.

Profecto luce meridiana clarius eſſe videtur, Plutarchum hic de principio loqui, quod *activum*, aut *efficiens*, non de illo, quod *paſſivum*, aut *materiale* recentiores Metaphyſici vocare conſueverunt. At Plutarchus certe non ignorabat Jonicos ante Anaxagoram Philoſophos principium rerum omnium ultimum in genere cauſarum efficientium eam agnoviſſe Mentem, quae ex Aqua, vel Naturae Infinitate, vel Aëre cuncta fingeret. Ergo dum Jonicos eoſdem dicit profeſſos eſſe motus materiae vel fortuitos, vel neceſſarios unicum agnoſcendum eſſe principium, de principio proximo loquitur, quod *immediatum* Scholaſtici noſtri dicunt. Dum vero Anaxagoram teſtatur, ut rerum ortus explica-

ret

ret, ad Mentem confugisse, quae formandis rebus omnibus praesideret, satis, opinor declarat, hanc eamdem a praestantissimo Philosopho Mentem, ***unicum, efficiens, activum, proximumque*** principium fuisse habitum, ex quo rerum origines derivari oporteret.

Simile argumentum ex Diogene Laërtio duci potest. Hic enim de Thalete agens, ait, mundum ab eo pulcherrimum fuisse dictum, quod sit opus Dei. At idem Diogenes in Anaxagora fatetur, hunc primum materiae mentem praefecisse (*a*). Ergo putavit Diogenes haec duo inter se posse componi. Atqui componi non possunt, nisi dicamus, Thaletem censuisse mundum a Deo, velut a prima causa efficiente ortum habuisse, Anaxagoram vero causam eamdem non modo primam, sed & proximam, atque adeo unicam habuisse.

Itaque non debet ad arbitrium a nobis confictum existimari, quod nos de veterum illorum sententia, duplex rerum principium, ***remotum*** unum, quod esset Deus, ***proximum*** alterum, quod esset aliud quippiam, distinguente, ac de Anaxagorae sollertia, qui distinctionem hanc ineptam esse viderit, atque rejecerit, satis, ut arbitror, perspicua oratione proposuimus.

CAPUT V.

De sententiis aliorum explicare contendentium, qua ratione primus Anaxagoras dici potuerit, qui Mentem rerum causam agnoverit.

NON parum diversa Ciceronianae sententiae, aliarumque similium, de Anaxagora, & Jonicis Philosophis, interpretatio doctissimo Viro, eidemque acutissimo Jacobo Bruckero placuit. Etenim ille opinatus est (*b*) = *statuisse Triumviros illos* (Thaletem, Anaximandrum, & Anaximenem)

(*a*) Πρῶτος τῇ ὕλῃ νοῦν ἐπέστησε. (*b*) *T. I. H. Cr. p.* 504.

nem) *Anaxagorae antecessores materiam unicum esse principium, nec extra eam dari aliud: esse vero in materia mentem, eam intime penetrantem, & moventem, & cum ea ita arcte unitam, ut unum principium constituant: & esse vero admodum simile intellexisse eos hoc ita, ut materiam ab aeterno ex Deo emanasse, & quotidie novo motu ex sinu ejus intime illi praesentis moveri, & emanare dicerent* =. Subdit autem Vir doctissimus, Anaxagoram, cum absurdas videret ejus doctrinae consecutiones, duo rerum omnium principia Deum, atque Materiam, multo majori, quam antea factum fuisset a Mythologis, atque Philosophis, perspicuitate distinxisse. Quare Mentem illam perfectae sapientiae, atque virtutis ab inerti, brutaque materia omnino segregavit nobilis ille philosophus = *nec ei inesse*, inquit, *sed adsistere tantum extra docuit, sicque primus fuit, qui Deum materiae, tamquam mentem corpori oppositam introduceret, & ab ea distingueret* =.

Jam haec interpretatio Bruckeri cum testimoniis veterum maximam profecto partem consentire videtur, illis praesertim, qui propriam Anaxagorae doctrinam describentes, mentem a materia per illum omnino secretam (*a*), ac pulcherrimis dotibus, libertate praesertim, ornatam tradiderunt.

Aristoteles enim, praeter illa, quae attulimus, Anaxagoram statuisse ait (*b*) = *mentem principium esse omnium: solam namque rerum omnium ipsam simplicem, & non permistam, & puram esse, atque sinceram. Atque eidem principio haec utra-*

que

(*a*) Objici potest Anaxagoram non secus, atque alios, Mentem cum materia confudisse, cum eum dixisse Plato in Cratylo auctor sit = τὴν τῶν ἄλλων ἁπάντων φύσιν καὶ Νῦν, ψυχὴν εἶναι τὴν διοικῦσαν, κ̀ ἔχυσαν = scilicet = *rerum omnium naturam pervadere Mentem, atque Animam, nec non continere* = At recte, nisi fallor, ex Cudwortho *Syst Intell. Cap. IV.* §. 32. respondet Bruckerus *H. Cr. Tom. I. p. m.* 507. = *asseruisse Anaxagoram pariter, & Platonem, Deum* πάντα κοσμεῖν τὰ χρήματα διὰ πάντων ἰόντα, *Deum exornare omnia per omnia pervadentem, non tamen, ut Deum mixtum esse naturae censeret, sed ut mundum prorsus a Deo secerneret: qua sententia proxime ad Christianorum dogma accesserit &c.* =

(*b*) *De Anima l.* 1. *c.* 2.

que tribuisse, cognitionem, & motum, dicentem, Universum Mentem movisse = Similia de Anaxagora veteres alii, quae de Philosophis ante ipsum dicta non invenias.

At responderi potest, eos auctores non aliud sibi velle, nisi magnum illum Anaxagoram nitidius, & clarius, atque sublimius, quam poëtae ante ipsum, nec non philosophi, de suprema mente, rerum omnium causa, fuisse locutum, & eamdem ad rerum origines explicandas ea ratione, qua diximus, adhibuisse. Nam antiquos omnes ante Anaxagoram sententiis tam absurdis, quam vult Bruckerus, de Natura divina fuisse delectatos, non est adeo facile concedendum; praesertim cum multo nobiliorem, ac praestantiorem inerti materia naturam illam ab antiquioribus etiam Philosophis, et ab ipso Thalete fuisse positam, plures egregiae, quas nobis non invidit aetas, eorumdem sententiae declarent, et ex alia parte Bruckerianis rationibus, si teneas ea, quae diximus, non leviter, mea quidem sententia, responderi possit.

Alia est illius Tullianae sententiae interpretatio, quam veram equidem esse cuperem, at vereor, ut multis persuaderi queat. Censet enim Cl. Agatopistus, (a) Thaletem dici primum, qui docuerit Deum esse mentem eam, quae ex aqua cuncta fingeret: Anaxagoram vero primum, qui viderit rerum descriptionem, ac modum infinitae mentis vi, ac ratione factum fuisse; quod eamdem Supremi Numinis mentem diversis, ut ajunt philosophi, *passivis principiis* applicuerint; primus nempe Thales Aquae, primus Anaxagoras diversarum specierum particulis, ex quibus illa celebris Homaeomeria consurgeret. Haec

(a) *Della Istoria ec. di ogni Filosof. Cap. XXIII. Vol. II. p. 159. = Talete applicò la mente divina, e formatrice alla sola Acqua, che perciò disse unico principio. Anassagora l' applicò ai principj moltiplici della sua Omeomeria ..... e così ambidue han potuto dirsi i primi, che il medesimo principio divino, e attivo hanno applicato diversamente a principj passivi diversi. Può anche aggiungersi, che Anassagora fu il primo a parlarne con precisione, e chiarezza maggiore degli altri Filosofi della Scuola Gionica &c.* = Vide quae subdit *ib. & p. 160.*

Haec explicatio verbis Ciceronis non ita levem, ut opinor, vim adhibet. Sed verbis aliorum veterum, praesertim Plutarchi, quae retulimus, aptari nulla ratione potest.

Quare melius forsitan Vir idem acutissimus, quod subjecit: nempe Duumviros illos Thaletem, & Anaxagoram primos dici, qui Mentem in origine rerum explicanda praedicaverint, quod antiquiores Theogoniarum auctores per allegorias, atque metaphoras, hi vero per verba simpliciora, atque clariora, quantum sinebant tempora, potentiam, sapientiamque divinam extollebant.

Majorem quoque vim Ciceronis verbis, atque Plutarchi, aliorumque veterum inferre mihi quidem videtur Lescalopierus, qui perpetuis Commentariis illustravit libros Ciceronis de Natura Deorum. Etenim ille rem omnem ita componit, seu potius evertit: Thaletis quidem ait eam fuisse doctrinam, sed tamen ab Anaxagora longe, lateque propagatam.

Hanc Lescalopieri sententiam referens Antonius Genuensis (a) ea subdit, quae temere, aut ego fallor, dicta fuisse, qui Criticae regulas teneat, facile opinabitur. = *To primus omnium non ad Thaletem, sed ad Anaximandrum, Anaximenem, aliosque Ionicos, qui nihil diserte de Principio activo universi monuerunt, referri commode potest* =.

At haec fusius persequi nihil necesse est. Etenim ex iis, quae diximus, satis, opinor, viderunt adversarii nostri, non posse, propter laudes Anaxagorae tributas, Jonicos philosophos universos, aliosque Viros illustres, ipso Anaxagora antiquiores, tantae inscitiae, tantique stuporis argui; ut quibus Templum, Porticum, Urbem sine ullo consilio fuisse factam numquam persuaderi potuisset, iidem sine ratione, vel mente censuerint Mundum universum potuisse produci, vel etiam posse consistere; quo nihil enimvero pulchrius, nihil est salutarius, nihil ornatius aspectu, motuque constantius.

(a) *In Diss. de rer. corp. orig. Cap. II. §. 1.*

CAPUT VI.

De Thalete, Anaximandro, atque Anaximene Scholae Ionicae ante Anaxagoram principibus Viris singillatim agitur.

Etsi vetustissimos ante Anaxagoram philosophos per summam injuriam ad Atheorum numerum adscribi, quae superioribus capitibus attulimus, tam multa, atque tam varia declaraverint: tamen operae pretium me facturum existimo, si scholae Jonicae principes ante Anaxagoram Viros Atheos haberi non posse, alia ratione demonstravero. Propriis enim, ac suis argumentis, ut optime Cicero monuit, tractanda quaeque res est; tanta praesertim. Hinc autem illud maxime fiet, ut, sin minus interpretatio illa nostra Tullianae sententiae lectoribus pluribus probari possit, (scio enim multos studiose contradicturos; quod nullo modo evitare potuimus, nisi nihil omnino scriberemus) aliqua saltem ex aliis, quas proposuimus, aut alia etiam, quam acutus Lector, & eruditus excogitet, omnino probanda esse videatur.

Possemus autem & de Pythagora, nec non de celebrioribus quibusdam Pythagorae discipulis hoc loco multa scribere, ut quamvis ante Anaxagoram floruerint, non tamen Atheos fuisse probaremus. At de Pythagora quidem impietatem Homeri reprehendente jam aliqua diximus, & de illius disciplina facilis inde fieri conjectura potest. Lectoris autem, quamvis curiosi, desiderio satis nos facturos esse confidimus, si Jonicae Scholae Magistros defenderimus, quibuscum praecipue, ubi primus Mentem rerum principium Anaxagoras agnovisse dicitur, ab antiquis comparatur, quique omnium maxime, in hac nostra quaestione, a paucis quibusdam librorum veris Auctoribus, & a Graeculis multis, qui cum Auctores describant, Auctores ipsi videri volunt, Ἀθεότητος injusta suspicione vexantur.

Ita-

Itaque primus omnium Thales ille Milesius in judicium vocabitur, quem de Septem Graeciae Sapientibus unum, imo Sapientes inter illos fere nobilissimum, habitum fuisse constat. Eum profecto non ita fuisse insanum, ut nullam agnoscere vellet Divinitatem, satis, opinor, si caetera deessent, haec eadem sapientiae gloria declararet; praesertim cum Graeci, quos Atheos haberent, non modo a sapientia minime laudarent, sed ferro, flammaque, ut patriae pestes, & opprobria persequerentur. Quis enim nescit quid Theodoro, quid Diagorae, impiis hominibus, imo etiam Anaxagorae, Socrati, Aristoteli, nihil tale merentibus, acciderit?

Sed conjecturis non est opus, ubi sententiae ipsius Thaletis, quod volumus, perspicue demonstrant. Nam & disertissima sunt ea Ciceronis verba, quae retulimus, = *Thales Milesius, qui primus de his rebus quaesivit, aquam dixit esse initium rerum: Deum autem eam mentem, quae ex aqua cuncta fingeret* = & ea, quae Plutarchus habet (*a*) his valde similia = *Thales*, inquit, *Milesius rerum principium esse dixit aquam* =: & in eodem libro, non multo post (*b*) = *Thales Deum mundi mentem esse dixit* = Consentit his Lactantius docens, a Thalete Mundi effectorem Deum fuisse materiae conjunctum (*c*).

Stobaeus autem in Eclogis Physicis testatur Thaletem dixisse = *Mentem Mundi esse Deum . . . . divinamque vim elementare humidum pervadere, ipsumque movere* =.

Maximè vero consideranda est necessitatis omnibus rebus inditae definitio, a Thalete tradita, quam Stobaeus idem nobis servavit; nempe = *Iudicium stabile, atque immutabilis virtus Providentiae* = scilicet divinae. (*d*) Quis enim ex ea de-

(*a*) *de Placit. Philosoph. L.* 1. *c.* 2.
(*b*) *Ibid. cap.* 7.
(*c*) *Instit. div. I.* 5.
(*d*) *Eclog. Phys. C.* 8. Verba Graeca notatu dignissima sunt = Κρίσις βεβαία, καὶ ἀμετάτρεπτος δύναμις προνοίας = de Stobaeo Conradus Gesnerus, qui ejus opera latinitate donavit, *in ep. nuncup. p. m.* 13. = *de ipso Ioanne Stobaeo, quo tempore vixerit, certi nihil invenio, nisi quod ex jam dictis patet, eum post Imperatoris Probi tempus floruisse, & Christianum fuisse ex ipso nomine colligo* =.

definitione non colligat, Thaletem ab eo errore valde alienum fuisse, quem Critici quidam recentiores tanto Viro supponunt; videlicet Deum ipsum, sive Mentem Universi fato, ac necessitate adactam impressisse materiae motum, vel etiam ex sua materiam eamdem genuisse substantia: quo certe vix aliquid magis absurdum, aut impium, dici, vel fingi potest. Profecto necessitas indita rebus, aut fatum, quod in orbe universo dominari Thales opinatur, non ipsum afficit Deum, cum ab ipso proficiscatur; neque enim divina ipsa Providentia *antecedentem libertatem* supremi Numinis everti Thales unquam docuit.

Faciunt quoque ad rem nostram quamplurimum Thaletis illae sententiae, quas in Diogene Laërtio legere potes. = *Antiquissimum enim*, inquit, *eorum omnium, quae sunt, Deus: ingenitus enim. Pulcherrimum, mundus: a Deo enim factus est.* = Paulo post = *Interrogatus*, ait idem Laërtius, *lateretne Deos homo male agens? Ne cogitans quidem* = ille respondit. Rursus interrogatus, quid esset Deus = *quod initio*, ait, *& fine caret* = (*a*).

Iam hae sententiae non sunt hominis Athei, sed ejus qui multo melius, quam vulgus philosophorum, de Natura divina cogitaret. Itaque Thaletem inter Atheos nullus ex omni antiquitatis memoria numerat scriptor. Recentiores vero cordati homines, ac verae doctrinae laude florentes, non modo facile hominem de Atheismi crimine absolvunt, sed non ita male sensisse de Natura divina testari solent. Sunt autem inter eos, ut aliquos nominem, Fucherius, Batteuxius, Gerdilus, Agatopistus (*b*).

Ea

(*a*) Diogenem Laërtium, quamvis de tempore, quo vixerit, non liqueat = *Galieni forte temporibus floruisse, Plotino, Longino, aliisque σύγχρονον* = conjicit Bruckerus *T. II. H. Cr. p.* 624. De illius libro pronunciat Ionsius *de S. H. P. L. III. C.* 12. *p.* 271. = *unicum fere columen philosophicae historiae, sine quo rudera tantum superessent, atque caementa difficulter in plerisque conjugenda* =.

(*b*) Foucher *Tom. XXIX de l' Ac. R. des Inscr. VII. Mém Systéme de Pythagore* &c. Le Batteux *T. XXIX. de l' Ac. R. des Inscr. V. Mém. sur le Principe actif* &c. Gerdil *Introd. allo St. d. R.* Agatop. *l. c. &c.*

Ea vero, quae opponunt Thaletis inimici, ut Atheus fuisse videatur, facile solvuntur. Primo quidem ait Baylius, non quid Thales in foro, sed quid in schola dixerit, esse considerandum. Illum enim, ut sibi, ac reipublicae consuleret, loquentem ad populum de Providentia divina magnifica quaedam, atque praeclara afferre consuevisse. At cum discipulis, & amicis intimos panderet animi sensus, Divinitatem omnem e medio sustulisse; solam vero aquam dixisse initium rerum.

Ad haec facile patet ex iis, quae diximus, apta responsio. Etenim ea Baylius dicit, primo propter ea veterum testimonia, quae primum, ut ipsi videtur, ab Anaxagora supremam Mentem fuisse agnitam dicunt: deinde, quod non satis percipere possit, aut potius velit, potuisse, qui Deum etiam mundi crederet auctorem, solam aquam ponere initium rerum.

Quamvis enim hic non modo principium, ut ajunt, *passivum*, sed & *activum*, aut efficiens explicandum susceperit, potuit tamen aliquando de principio tantummodo loqui, quod proximum arbitrabatur, aliquando de ultimo solum verba facere, aliquando denique utrumque conjungere. Primum illud enimvero Thales praestitit, cum aquam esse statuit initium rerum, alterum cum Dei opus esse mundum praedicavit, tertium vero, cum *Deum esse mentem* dixit, *quae ex aqua cuncta fingeret*, aut *divinam vim elementare humidum pervadere, ipsumque movere*.

Haec omnium optima ratio est Thaletis conciliandi sententias, si forte inter se pugnare videantur. Nam rationem illam a Baylio initam ecquis probabit unquam, lector non iniquus tam docto, tamque nobili Graecae sapientiae patri? Etenim si homines aliud sentire dicamus, aliud vero loqui, ubi nihil est causae, cur illos mendacii arguamus, quid sapientes consulimus, quid libros eorum legimus, quid sententias, quae contrariae prima fronte videantur, conciliare nitimur?

Ca-

Caeterum Baylius hoc loco potius, quam Thales idem, secum conciliandus est. Nam si Thales, ut ille vult, non ex animi sententia divinam extollebat Potestatem, atque Virtutem, verum ut apud populum tueretur praeclaram sapientiae famam, necessario sequitur ipsum Thaletis aetate populum divinam Providentiam fuisse veneratum; imo & ab eadem Providentia rerum origines repetere consuevisse; nam etiam hoc Thales, ut vidimus, praedicabat. Quî ergo sibi jam constabit Baylius, cum volet Anaxagoram primum inter Graecos de Mente divina, quae cuncta sapientissime digesserit, aliquid habuisse, quod litteris consignaret?

Tenes etiam ex iis, quae diximus, quid erudito cuidam viro respondeas (*a*), qui ut Thaletem inter Atheos numerandum esse convinceret, non modo, quod ajunt, lapidem omnem movere, sed & saeculorum ordinem invertere conatus est. Cum enim Clemens etiam Alexandrinus ea verba, Πρεσβύτατον τῶν ὄντων Θέος, a Thalete pronunciata tradat, totum id ex Diogenis Laërtii libro descripsisse Clementem, hoc est auctorem ipso Diogene multo antiquiorem, non levi confidentia scribit. (*b*)

Reliqua sunt ejusdem ponderis, quae Thaleti exprobrat. Quis enim non videat, quam parum faciat ad rem Tertulliani auctoritas, quam etiam contra Thaletem Deslandius (*c*) producit?

Tertullianus enim in Apologetico narrat, quod alii de Simonide dicunt, Thaletem interrogatum a Craeso, quidnam

(*a*) *Recherches sur le Philosophe Thalés par M. l' Ab. de Cannaye II. Partie* &c. *Tom. X. de l' Acad. R. des Inscr.*

(*b*) = *Le premier apophthègme*, ait, *tiré de Diogene Laërce* πρεσβύτατον τῶν ὄντων Θεὸς, *copié a la verité par Clement d' Alexandrie, mais devenu par là-même incapable de faire une autorité distinguée de la premiére* =

(*c*) *Hist. de la Philosoph. L. III. Cap. II.* §. 3. Recte de hoc auctore pronunciat sapientissimus Agatopistus *Volum. II. p.* 161., quae verbis ipsius afferimus = *Il valoroso Deslandes, che molto estima le affermazioni, e niente le prove* = Vide etiam, quae scribit de ipso Deslandio Cl. Formeyus *in Prooem. Historiae suae philosoph.*

nam esse de Natura divina sentiendum arbitraretur, diu, multumque cogitasse, ac deinde non aliud responsum dedisse, nisi nihil habere se, quod responderet. Nihil hic adversarii curant, ut, quod volunt, aliquo argumento conficiant. Rem enim confectam putant. Thaletem Atheum a Tertulliano, dum talia scriberet, fuisse creditum, jam explorate perceptum, & cognitum illis est.

Atqui potest ea tota narratio, ut fit in Simonide, ita explicari, ut tantummodo Thales aptam Naturae divinae, quae superat quemvis intellectum nostrum, definitionem desperare visus fuerit; eo vel magis quod Thales, si nullos esse Deos existimasset, e vestigio se nihil horum credere, vel, si forte mentem suam celare voluisse dicas, nihil habere se, quod afferret, percontanti Craeso respondere potuisset.

Magis favere videntur adversariorum sententiae Augustini verba, quae recitat Scriptor eruditus, quem impugnamus = *Ita autem* (Thales) *putavit, aquam esse rerum principium . . . . . nihil autem huic operi, quod mundo considerato tam admirabile aspicimus, ex divina mente praeposuit* =.

At primo quidem adversarius temere jactat, quod ne una quidem ratiuncula probare nititur, eodem modo Augustinum, eodem Platonem, eodem Tertullianum, Clementem Alexandrinum, Eusebium, Themistium, Proclum, Simplicium, de Thalete fuisse locutos. Deinde aut Augustinus ita est explicandus, ut *nihil* Thaletem admirabili huic operi, quod mundum vocamus, *ex divina mente* veluti principium proximum, ac distincta quadam agnitum, claraque ratione, praeposuisse velit, aut hac quidem in controversia facile deserendus.

Iam Thalete absoluto Anaximander etiam, & Anaximenes, duo Ionicae Scholae post Thaletem principes, atque magistri absolvendi sunt. Omnes enim isti fueruat in eadem causa. Neque enim, quod pertinet ad Naturam divinam, illi dicuntur Magistri sui sententias deseruisse. Imo

eos

eos conſenſiſſe Magiſtro, tota teſtatur antiquitas, niſi quod initium rerum alter infinitatem naturae alter aërem vocare maluit.

De Anaximandro quidem Bruckerus opinatur (*a*) = *eum Thaletis principium unum ex mente divina, & materia conſtans, ſive Chaos Deo gravidum non rejeciſſe, ſed populari notione abjecta magis philoſophice explicaviſſe, & infinitam eſſe naturam dixiſſe, quam poſtea ejus diſcipulus Anaximenes de aëre interpretatus eſt, ideſt aethereae naturae eſſe dixit; Anaxagoras vero mentem, quam triumviri hi materiae incluſerunt, ſeparavit, & formationi materiae adjecit* =.

Rejecit hanc Bruckeri opinionem Agatopiſtus, qui multo ſaniores, ut non ſemel advertimus, antiquis Philoſophis de Natura divina tribuere ſententias amat. Ipſe autem opinatur, ab Anaximandro Deum, Materiae principium, ipſamque materiam, rerum omnium, ut ipſe ait, *mechanicum principium*, cui nullos definiverit limites, ſimul quodammodo conſiderari conſueviſſe, atque hinc *Totum* quoddam, quod *Infinitum*, aut *Infinitatem naturae* vocaverit, fuiſſe conflatum. Id Agatopiſtus (*b*) ex eo maximè probat, quod Ariſtoteles teſtatur Anaximandrum, Infinitum illud habuiſſe = *Deum Immortalem, qui omnia continet, ac moderatur*. =

Sed, ut fatear ingenue, Ariſtoteles eo loco illa, vel potius illis quaedam ſimilia, dicit, quo de Infinito agit, non quidem virtutis, aut perfectionis, verum *quod circa magnitudines, & motum, & tempus* conſideratur (*c*). Hinc Platonis etiam, & Anaxagorae ſententias de infinito explicans,

(*a*) *Tom. I. H. Cr. p. m.* 483.

(*b*) *Cap. XXIV. v. II. p. m.* 177. = *Egli (Ariſtotele) mette la conteſa fuori d'ambiguità, poichè riſolutamente racconta, che Anaſſimandro quel ſuo Infinito nominò Iddio immortale, che tutto contiene, e governa* =.

(*c*) *Phyſ. L. III. C. m. I.* ſed in aliis quibuſdam editionibus alio modo capita numerantur. Quin & in Graeco ea verba ſunt. *L. III. C.* 4. ubi ſic = διὸ, καθάπερ λέγομεν, οὐ ταύτης ἀρχή, ἀλλ' αὕτη τῶν ἄλλων εἶναι δοκεῖ, καὶ περιέχειν ἅπαντα, καὶ πάντα κυβερνᾶν, ὥς φασιν ὅσοι μὴ ποιοῦσι παρὰ τὸ ἄπειρον ἄλλας αἰτίας, οἷον Νοῦν, ἢ Φιλίαν· καὶ τοῦτο εἶναι τὸ θεῖον· ἀθάνατον γὰρ, καὶ ἀνώλεθρον ὥσπερ φησὶν ὁ Ἀναξίμανδρος, καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν φυσιολόγων. =

cans, de Mente divina, quam uterque agnovit, omnino silet. Ad extremum capitis de infinito ait = *Quare, sicuti dicimus, non hujus principium, sed hoc aliorum videtur esse, & continere omnia, & omnia gubernare, ut affirmant quicumque non faciunt praeter Infinitum alias causas, ut Intellectum, aut amicitiam, & hoc esse divinum: immortale enim est, perireque non potest, ut affirmant Anaximander, & plurimi Physiologorum* =.

Si Aristotelis haec omnia verba doctrinas exprimunt Anaximandri, actum est de sententia Cl. Agatopisti. Nam statuendum erit, Anaximandrum, praeter Infinitum illud suum, noluisse alias causas, proximas, opinor, omnium rerum, vel, ut Scholastici dicunt, *immediatas*, ac ne ipsam quidem Mentem, vel Intelligentiam agnoscere. Id autem inepte, atque insulse notaret Aristoteles, si Milesius Philosophus in ipso Infinito inclusisset quodammodo Mentem, quam rerum omnium causam potissimam esse voluisset.

Cur igitur, inquiet quispiam, divinum dixit Infinitum? Dixit enimvero vel quia magnam cum Deo similitudinem gerere videbatur, cum omnia produceret, atque reciperet, vel alias ob causas, quae facile afferri possent, nisi supervacaneum esset in his afferendis longius immorari.

Itaque fateor equidem, non ipsum ullo modo Deum Infiniti nomine Anaximandrum intelligi voluisse; sed tantummodo principium omnium rerum, quod & *materiale* simul, ut dici mos est, & efficiens habuerit: *materiale* quidem, quod ex eo res universae producerentur; cum rerum creationem ex nihilo fuisse factam Anaximander ne somniaverit quidem: efficiens, autem, quod ipsa materia principium illud constituens, ordinatissimo agitata motu singulas ipsa per se gigneret, atque produceret tantas res, atque tam utiles, ex quibus mira consurgit orbis universi pulchritudo, atque varietas.

Profecto hanc nostram explicationem Plutarchi confirmat auctoritas, quam in historia philosophiae negligere, nisi

valde probabilis ratio cogat, nullo modo debemus. Ait autem Plutarchus (*a*) = *Anaximander .... principium rerum infinito adſcribit, ex quo omnia fiant, & in quod omnia diſſolvantur; ideoque etiam naſci infinitos mundos, & interitu ſuo ad id redigi, ex quo erant orti, tradit; additque infinitum propterea eſſe, ne aliquando ortus rerum deficiant, atque ſubſiſtant. Peccat autem in eo quod non exprimit, quid ſit infinitum, aër ne, an aqua, an terra, aut alia quaedam corpora. In hoc etiam, quod materia exponenda effectricem cauſam abolet. Infinitum enim aliud nihil eſt, quam materia, quae niſi efficiens cauſa accedat, rem creare nullam poteſt* =.

Haec autem poſtrema verba maximum errorem arguunt ipſius Anaximandri, quod ſcilicet in *materialibus*, quas diximus, cauſis rerum explicandis occupatus, parum de cauſa, quam Plutarchus vocat efficientem, ſollicitus eſſe videretur. Neque enim id ea ratione debet, aut poteſt intelligi, ut nobiliſſimus Thaletis diſcipulus, idemque acutiſſimus, nullam cauſam efficientem eſſe voluerit. Nam quod aliquid ex materia ſine cauſa efficiente producatur, fugere intelligentiae noſtrae vim, & notionem videtur. Maxima vero in culpa eſt Anaximander, quod primam efficientem cauſam fere neglexerit, cum tamen Magiſtri ſententiis inſiſtens, ut diximus, aliqua ratione cognoverit.

Nam quod cognoverit, niſi fallor, etiam ex eo fit manifeſtum, quod Tatianus auctor egregius, & in veterum Philoſophorum ſcriptis exercitatus (*b*) teſtetur = *Anaximandrum poſuiſſe*, ut vertit Bruckerus, *principium aliquod humido* (τὸ ὑγρὸν) *vetuſtius, nempe aeternam motionem, eaque alia oriri, alia interire* =.

Hinc etiam diſces quid cenſendum ſit de Diis Anaximandri, de quibus Cicero loquitur in primo de Natura Deorum, ubi dicit eum agnoviſſe = *Deos orientes, occidenteſque, eoſque*

(*a*) *De Plac. Philoſoph. L. I. C. III.*
(*b*) *De Irriſ. Phil. Gentil §.* 10.
Si Tatianus non eſt libelli auctor, ut ego puto, alius certe eſt antiquus, atque perdoctus Auctor.

eosque innumerabiles esse mundos. = Illi videlicet Dii erant, ut ita dicam, minorum gentium, & a summo illo motore, quem principio, & fine carere cum Thalete fatebatur Anaximander, quacumque demum ratione geniti.

Sic etiam Anaximenes de Diis nescio quibus a Supremo pendentibus loquebatur, cum, ut ait Augustinus (*a*), = *omnes rerum causas infinito aëri dedit, nec Deos negavit, aut tacuit, non tamen ab ipsis aërem factum, sed ipsos ex aëre ortos credidit* =.

Et id quidem adeo absurdum, atque ridiculum visum est Buddeo (*b*), ut nullo modo philosophum servare Divinitatis notionem potuisse crediderit, qui suos Deos prorsus aëreos esse fateretur. At meminisse debuerat, ut caetera sileam, Anaximenem, non secus, atque magistrum suum Anaximandrum, tantopere Thaletis doctrina fuisse delectatum, ut in re quidem maximi momenti ab ea discedere voluisse, nullo modo credibile videri possit, donec saltem idoneis rationibus ostendatur.

Ipse profecto ad Pythagoram scribens in epistola, quam Laërtius exhibet, ita de Thalete loquitur = *Nos qui litterarum amore tenemur, tanti Viri jugiter meminimus, atque in illius maxime doctrina acquiescimus, initiumque sermonis nostri Thaletem semper instituimus* = Itaque cum Thales de divina Providentia tam egregias protulerit, celebresque sententias, fuisse illas ab Anaximene improbatas, non possumus nisi temere suspicari.

Caeterum & ipse arguendus est, atque a Plutarcho graviter arguitur, quod parum digne de causa rerum efficiente locutus fuerit (*c*). Aërem enim, eumdemque infinitum vocans, quod Thales aquam, ad res naturales universas explicandas ipsum adhibere consueverat.

Et Cicero quidem de aëre Anaximenis ea scripsit, quae multum in hac nostra controversia obscuritatis afferre possent.

(*a*) *De Civ. Dei.*
(*b*) *Trait. de l'Ath. C. I.*
(*c*) *De Plac. Phil. L. I. C. 3.*

ſent. Habet enim (*a*) = *Anaximenes Deum ſtatuit aëra, eumque gigni, & eſſe infinitum* =.

Cur aërem Anaximenes infinitum feciſſe dicatur, facile percipitur. Cur eumdem gigni pronunciaverit, apta quadam intelligi ratione poteſt; neque enim neceſſe eſt, ut cum erudito illo Scriptore, Thaleti infenſo, quem oppugnavimus, Ciceronem exiſtimemus, quo numeroſiorem efficeret ambitum orationis, verbum addidiſſe, quod eo quidem loco nihil fere ſignificet. Poteſt enim ſenſus eſſe, quod ſupremus Deus aërem gigneret, quatenus aëris formam infinitae materiae, ante alias omnes, indiderit; qua quidem acquiſita forma, tum demum materies facili negotio alias omnes ipſa per ſe potuerit acquirere. Hujuſmodi enim deliramenta Jonicae doctrinae fuiſſe videntur vel maxime propria. Dubium igitur eſſe tantummodo poteſt, cur aërem cenſuiſſe Deum Anaximenes a Cicerone dicatur, cum Scriptores alii, praecipue Plutarchus, principium, ut vocant *materiale* ipſum aërem fuiſſe ab Anaximene creditum, perſpicue fateantur.

Equidem vereor, ut quod dicam pleriſque ſim probaturus: non dubitabo tamen, quod ſentio, palam dicere. Videtur mihi Cicero, eo quidem loco, non tam Anaximenis ipſa verba ſpectaviſſe, quam per argumenta, quid ille doceret, colligere voluiſſe. Audiebat enim Anaximenem & aërem feciſſe principium, & Deos ipſos, a populo maxime cultos, aëre progenitos exiſtimaſſe. Hinc pronum erat conjicere, aërem ipſum ab Anaximene fuiſſe Divinitate donatum. Haec profecto conjectura non leviter illi probabilis videri poterit, qui & hac ratione tantummodo Ciceronem cum Scriptoribus aliis conciliari perſpexerit, & non raro Scriptores quoſdam antiquos doctrinas aliorum ex conſecutionibus aeſtimaviſſe meminerit.

Caeterum quaecumque tandem Sententia teneatur, nihil eſt, cur, Jonicos philoſophos, qui ſemper Divinitatem aliquam

(*a*) Cicero *de Natura Deorum L. II.*

quam agnoscere visi sunt, fuisse mentitos, & cum impuro Atheorum grege tum a Baylio, tum a Baylii fautoribus, non injuria misceri, concedamus. Sequitur, ut eosdem gravius etiam fallere, vel falli demonstremus, cum Atheorum incredibilem vim in celeberrimis Graeciae Lycaeis extitisse pronunciant.

CAPUT VII.

Numerum Atheorum valde exiguum ex veteribus Librorum Auctoribus Graecis, atque Latinis colligi, demonstratur.

NEminem fuisse inter Barbaros Atheum & diserte affirmat, & solide probat Ælianus (*a*), cujus verba dignissima sunt, quae nostris Atheis innotescant, ac fideli memoria custodiantur. = Quis enim, inquit ille, *barbarorum sapientiam non jure laudaverit? etenim inter eos nemo in ἀθεότητα prolapsus est, neque utrum Dii essent, nobisque providerent, an haec omnia fuerint ad arbitrium conficta dubitavit. Nemo, inquam, aut Indus, aut Celta, aut Ægyptius tam impias cogitationes animo volvit.... omnes, quos attigi oratione, barbari, & esse Deos, & nostrarum rerum gerere curam, & futura posse praedicere consentiunt* =.

Utinam id de Graecis etiam, atque Romanis (*b*), qui populorum sapientissimi haberi volebant, praedicare possemus! Sed eorum aliqui rem praeclaram, & homine litteris ex-

(*a*) Ælian. *Var. histor. l.* 2. *c.* 31. = Καὶ τίς οὐκ ἂν ἐπῄνεσε τὴν τῶν Βαρβάρων σοφίαν; εἴγε μηδεὶς αὐτῶν εἰς ἀθεότητα ἐξέπεσε, μηδὲ ἀμφιβάλλουσι περὶ Θεῶν, ἆρα, ἢ οὐκ εἰσιν, καὶ ἆρά γε ἡμῶν φροντίζουσι, ἢ οὔ. Οὐδεὶς γοῦν ἔννοιαν ἔλαβε τοιαύτην..... οὔτε Ἰνδὸς, οὔτε Κελτὸς, οὔτε Αἰγύπτιος. Λέγουσι δὲ των βαρβάρων οἱ προειρημένοι καὶ εἶναι Θεοὺς, καὶ προνοεῖν ἡμῶν, καὶ προσημαίνειν τὰ μέλλοντα =.

(*b*) Obiter hic aliqua de Romanis attingere ab argumento nobis proposito non sum arbitratus alienum; praesertim cum Spinosistae, nec non Graeculi, quos carpere solemus, etiam apud antiquos Romanos, Graecorum imitatores, Atheismo praesidium quaerant.

exculto digniſſimam eſſe ducebant, ea in dubium revocare, quae a teneris unguiculis una cum vulgo didicerant. Itaque cum ſapientiae ſtudio, quod Graeci φιλοσοφίαν vocarunt, ſeſe teneri dicerent, eo ſtultitiae devenerunt, ut ſapientiae totius fontem, auctoremque Deum agnoſcere nollent. Illud enim ſtudium, honeſto quovis homine dignum, ea tamen ancipiti conditione tenetur, ut nihil, ſi rationis ductum ſequaris, utilius, nihil, ſi novarum opinionum amore abreptus eam utcumque deſeras, periculoſius inveniri poſſit.

At ii, de quibus loquimur, non modo ea carent auctoritate, quae a ſingulari quadam vel innocentia morum, vel doctrinae gloria proficiſcitur, de qua re ſuo loco diximus, ſed etiam tam exiguo ſunt numero, ut nulla prorſus eorum habenda ſit ratio, ſi cum adverſantibus comparentur. Etenim, ſi veteres conſulamus auctores, praeſertim qui non eruditione tantum, at judicandi etiam ſollertia praeſtiterint, qui caeterorum errores propriis, ut ita dicam, ſuiſque nominibus appellare, quam ad invidiam conflandam alienis notare, malint; omnino paucos homines ab iis produci videbimus in Atheorum numerum communi quadam conſenſione relatos.

Ac primo quidem ſummae impietatis a veteribus neminem, qui fuerit celebris cujuſquam Sectae Princeps, vel Auctor, accuſari videbimus; ac multo minus integram Sectam Philoſophorum Atheis adjungi.

Megaricos quidem Euclidis diſcipulos Antoninus, & Maximus Tyrius (*a*) dictitaſſe narrant: *Curioſitatis eſſe Diis exoſae quaerere, an Deus exiſtat*. Hinc Heineccius (*b*) non fuiſſe ab Atheiſmo immunes habitos intulit. Verum aequus lector facile aſſentietur, ea verba ſenſus longe diverſos poſſe ſuſcipere. Potuerunt enim Philoſophi ſubtiles, ac perpugnaces in diſputando ea dicere, quod in ea quaeſtione *multa interdum*, ut ait Cicero, *occurrant, quae conturbent, ut Dii nulli eſſe videantur*, quae tamen, ubi concertationis ardor elanguit,

(*a*) *Serm.* 37. (*b*) *Elem. Hiſt. Phil. p.* 44.

guit, ſapientes homines eſſe contemnenda perſpiciunt; vel potius, quod in ea quaeſtione verſanda, commentitios illos Deos eſſe prorſus eliminandos nullo negotio acuti homines intelligerent.

Quid autem ſentiendum ſit de Epicuro, quem Cicero tantopere vexat, ſatis, niſi fallor, alio loco vidimus. Potiori jure, quam Epicurum, ille Diagoram inter Atheos cenſet, poſteaque Theodorum (*a*). Ab hoc quidem impudentiſſimo Cynico eam Sectam fuiſſe conditam memoriae proditum eſt, quae ab eo Theodoriae nomen accepit. At cum neque Sectatorum copia, neque doctrina, neque dignitate floreret, brevi prorſus exaruit.

Eodem Ciceronis loco Protagoram Abderitem Cotta teſtatur, initio libri ſic poſuiſſe = *de Diis neque ut ſint, neque ut non ſint quidquam habeo dicere* =; quamobrem graviter in eo ab Athenienſibus adimadverſum. Ad extremum alii quidem ad eodem Cotta, ut Democritus, ut Prodicus Ceus, ut Evhemerus, quod Religionem funditus omnem ſuſtulerint, accuſantur. At quae dicit argumentando conjicit Cotta.

Democritum fere iiſdem rationibus, quas in Epicurum intorquet, ſcilicet Democriti diſcipulum, convincere conatur. Prodicum premit, quod res humano generi utiles in coelum translatas, & ab hominibus ipſis Divinitate donatas, docere nihil veritus fuerit. Evhemerum ſuſpectum habet, quod, cum ille incredibili quadam diligentia vetuſtatis monumenta ſcrutatus eſſet, fabulis, quae de Diis ferebantur, detrahere corticem, & eorum ortus loca, vitae, mortiſque genera varia, demum ipſa ſepulchra indicare, Sacerdotibus Ethnicis indigne ferentibus, minime dubitaverat.

Protuliſſet autem Cotta plures Philoſophos prorſus Atheos, ſi plures cognitos habuiſſet. Etenim videmus ipſum, ut eſt in proverbio, lapidem omnem movere, ac debiles omnino, incertaſque conjecturas ſequi, ut ad enervandam Velleji rationem, impii generis numerum augeat. Sed Cottam,

(*a*) *Cic. L. I. de Natura Deorum.*

tam, vel ipſum potius Ciceronem jam ſatis audivimus. Alios jam Scriptores antiquos adeamus.

Plutarchus quidem, cujus in hiſtoria philoſophiae, cum aliquid videlicet narrat, non autem ipſe judicat, nullo modo negligere auctoritatem debemus, in eo, quem de Placitis Philoſophorum conſcripſit libro, non plures, quam omnino quatuor nominat Atheos. Et eo quidem loco, quod valde notari velim, quid Philoſophi de Deo ſenſerint, exponendum ſibi ſuſcipit; ac primo quidem de iis ſermonem inſtituit, qui Deos eſſe negaverunt. Profert igitur Diagoram Melium, Theodorum Cyrenaeum, Evhemerum Tegeatem, ac demum Euripidem poëtam tragicum.

Quod attinet ad Evhemerum verſus etiam affert, quibus eum Callimachus Cyrenaeus in Jambis perſtringit

„ Venite frequentes ante muros in fanum,
„ Ubi, qui vetuſtum, ex aere Tonantem formavit,
„ Senex loquax cum libris impiis friget.

Et hi quidem verſus cauſam innuunt, aliis etiam ex monumentis cognitam, propter quam contemptor falſorum Numinum Evhemerus inter contemptores omnis Divinitatis habitus fuit; quae cauſa quanti ſit roboris aequo Lectoris judicio ſtatuendum relinquo (*a*).

Euripidi tragico poëte celeberrimo magnam Plutarchus facere videtur injuriam, dum inter Atheos leviſſima de cauſa recenſito nigrum praefigere Θῆτα non dubitavit. Ea eſt quod apud illum Siſyphus, Atheorum more, cognitionem Numinis Generi humano communem ad cujuſdam callidi Viri, qui mores hominum maxime rudes, ac barbaros expoliverit, utile mendacium, innocuamque fraudem ſine ulla tergi-

(*a*) Quamvis Theophilus Antiochenus Evhemerum vocet Ἀθεώτατον, illum tamen, non ſecus atque Protagoram, defendunt Auguſtinus, Lactantius, Minutius Felix, Arnobius, Clemens Alexandrinus. Vid. *Recherches ſur la vie &c. d' Evhémere par M. l' Ab. Sevin To.* 8. *de l' Ac. R. des Inſcr. p.* 107. *M.*

giversatione retulerit. Jam huic impio poëtam, Areopagitici judicii, ne clarius loqueretur, timore deterritum, occulte patrocinari. Quis non facile videat, quod hic Plutarchus scripsit, Euripidi fortasse subiratior, omnino debili conjectura niti? Etenim in iis, quae Plutarchus profert, se probare Sisyphi sensus numquam poëta significat. Decorum servat, dum impium impia loquentem inducit. Quod autem Plutarchus ad alia quaedam Euripidis loca ne leviter quidem indicata respexerit, is tantum fortasse dicet, qui Scriptorem eruditionis multo magis, quam sollertiae laude praestantem, nihil in artem Dialecticam, vel in Criticam peccare potuisse arbitretur. Caeterum aliis in locis Euripides de supremo Numine tam pulchra cecinit, tamque praeclara, ut vix Christianus homo vel sentire verius, vel magnificentius loqui potuisset (*a*).

Illud igitur potius ex Plutarchi loco colligendum: hominem, qui singulari quadam, & incredibili memoria polleret, nullo modo principes Atheorum, ac praecipue Sectarum conditores eo capite fuisse praetermissurum, si multo plures, aut saltem multo nobiliores inter Atheos fuisse philosophos, vel ex iis, quae studiose collegerat, monumentis antiquitatis accepisset, vel constans iis temporibus fama pervulgasset. Quod argumentum, ut vocant, *negativum*, at *ex positivo mixtum*, etsi conjecturae tantum loco ponimus, non poterunt adversarii contemnere, donec melius aliquid, aut certius ipsi protulerint.

Alterum a Plutarcho locum hoc in capite sibi suo quodam jure vindicat Ælianus, Plutarcho quidem aetate suppar, at Graeci nitore sermonis, & elegantia doctrinae non inferior. Is cum nullum inter barbaros Atheum esse docuisset, quem locum initio capitis hujus attulimus, Graecos

(*a*) Apud alios Ethnicos Scriptores Euripides ea suspicione non premitur. Imo a Sapientissimis Viris probatum novimus Oraculum, ut fertur, Apollinis, quod habet etiam Cicero, Σοφὸς Σοφοκλῆς, Σοφώτερος Εὐριπίδης, πάντων δὲ σοφώτατος Σωκράτης:

quosdam Atheis adjungit. Sunt autem quos profert Evhemerus Messenius, Diogenes Phrygius, Hippon, Diagoras, Sosias, Epicurus. At cum ille Sosias, ab Æliano relatus, quis fuerit, a doctis hominibus definiri non possit, censet Isaacus Casaubonus, Hippiam esse legendum, aut Gorgiam. Nihil necesse est advertere hoc loco, paucos illos homines ab Æliano, potius quod ea fama percrebuisset, inter Atheos referri, quam quod rationes omnes, quibus illi vel accusari, vel defendi possent, diligentius expendisset.

Paucos etiam Atheos eruditus auctor Sextus Empyricus nominatim appellat; scilicet uno quidem in loco (*a*) tres, Diagoram Miletensem, Theodorum, & Critiam Athenienſem. At libro octavo contra Mathematicos (*b*) majorem aliquanto numerum facit. Quos autem nominat? Diagoram nempe Melium, Prodicum Ceum, Evhemerum, Critiam, Theodorum cognomento Atheum, Protagoram Abderitem, Epicurum; contra quem scilicet Pyrrhonianus Philosophus infensissimum semper animum gessit; ut illum semel tantum, inter homines ultima notatos impietate, nomen Epicuri protulisse, mirari merito possis.

Illud etiam est advertendum; eo vel ingenio, vel potius voluntate Sextum fuisse, ut nihil aliud curaret magis, quam ut veritati, cum posset, obduceret tenebras; quas postea partes Baylius, nescio utrum perversitate mentis, an scientiae copia majore sibi excolendas suscepit. Itaque illud quoque tentavit aliquando Sextus (*c*), hac etiam in re, Pyrrhonianorum more, sibi non valde constans, ut plurimos omnino fuisse persuaderet, eadem, qua Critias, atque Diagoras, impietate laborantes. At cum id confidenter affirmatum, aliqua ratione probare debuisset, non alios Atheos audet nominatim appellare, praeter Diagoram, & Critiam, quam Theodorum, Evhemerum, & Prodicum. Recte igitur ad eum Sexti locum Joannes Albertus Fabricius scripsit

(*a*) *Pirrhon. Hypot. l.* 3.
(*b*) *L.* 8. *contr. Math. p.* 317.
(*c*) *Adverſ. Phyſicos n.* 51.

psit (*a*), id a Sexto fuisse = *Hyperbolice dictum*; *nam velut monstra ex tota antiquitate pauci fuerunt*, *& paucissimi commemorantur Athei Dogmatici*. = Cum autem Joannem Albertum Fabricium nomino, eum nempe Virum nomino, qui omnia antiquitatis monumenta studiose collegerit, omnia, quae collegerit, memoria custodiverit, nec tamen eruditione magis, quam acerrimo judicio, doctissimis ex omni temporum memoria Criticis aequalem sese praestiterit, & omnino parem.

Jam quos citati Scriptores appellavere, vel pauciores alios, veluti Nicanorem, Bionem Borysthenitem, Carneadem, atque Clitomachum apud Graecos, Cassium, Atticum, Plinium antiquiorem, potius quam juniorem ab Encyclopaedico Yvone (*b*) notatum, apud Romanos, in Atheorum collegium relatos, si antiqua monumenta verses, non difficile invenies. Consulere autem potes, qui de his agunt, praeter Ciceronem, atque Plutarchum, quos fuse retulimus, Laërtium quoque, Maximum Tirium, Theophilum Antiochenum, Clementem Alexandrinum, & Augustinum (*c*). Sed ex iis etiam aliqui fatentur, non satis apertum esse, an omnes, qui censentur, omne revera Numen esse negaverint.

Clemens Alexandrinus, Vir & a morum probitate, & a doctrina valde commendatus, Diagoram, Theodorum, & Evhemerum ex eo numero eximit; cui quidem Clementi Muretus a Baylio relatus, atque alii subscribendum putant. Alibi Clemens idem Protagoram excusat, & Nicanorem Cyprium, & Hypponem Melium; & alios; qui omnes etiam a Scriptoribus aliis defenduntur. Quod vero Clemens in Proteptico (*d*) *Idolorum* cultores universos cum Atheis confundere videatur, ad id pertinet, quod alio loco diximus, Athei nomen non raro latius accipi, quam ejusdem germana significatio ferat. Quare non secum ipse Clemens pugnat, cum aliis in locis Deum ab hominibus universis cognosci

 prae-

(*a*) *Annotat. ad eum Sexti locum.*
(*b*) *Dict. Encyclop. Art. Athées.*
(*c*) *De Civit. Dei.*
(*d*) *P. m.* 11.

praedicat. Caeterum Libro Septimo Stromatum ejusdem vocis eam affert explicationem, quam nos attulimus. Etenim Atheum vult esse, qui nullum putat existere Deum, seu, quod eodem redit, qui nullo sensu Divinitatis imbutus est.

Quocumque tamen modo ea sese res habeat, satis ex iis, quae attulimus, nisi fallor, tibi constare potest, erudite Lector, quam exiguus eorum, qui vulgo apud veteres ἀθεότητος arguerentur, numerus fuerit. Ut paucis omnia complectar, audacter affirmo, non posse viginti ex ultima antiquitatis memoria proferri homines, quos probati Scriptores, cum ad nativam significationem Athei nomen revocant, cum non convicium inferre, sed fideliter aliorum sensus referre instituunt, communi quodam consensu, ac voce veluti una, Deum nullum agnovisse testentur. Quis ergo putet veteres Atheos, quales Critiam, Diagoram, atque Theodorum fuisse, facile concedo (a), posse numero suo quidquam officere, quominus universum ab ea impietate hominum genus abhorruisse censeatur?

Scio quid hoc loco possit opponi: videlicet, Scriptores aliquos valde conqueri, quod ex omni temporum memoria perditi quidam homines extiterint, qui vel Deos, vel Deorum Providentiam inter aniles fabulas numerare non erubuerint. Id enim, ut aliquis nominetur, Libro X. de Legibus gravissimus auctor Plato tam disertis verbis affirmat, ut ad alios ea sensus detorqueri nulla ratione possint. Itaque plures Atheos fuisse, quorum nomina prorsus oblivioni mandata fuerint, libentissime fateor. Sed eos omnino paucos, ac fere nullos, quavis aetate, fuisse, si cum reliquis vel ex eadem civitate conferantur, id enimvero ex antiquorum Scriptorum colligi auctoritate contendo.

Quid enim est, quod tam paucos universi protulerint quam paucos proferre vidimus, si tam multos, quam adver-

(a) Ratio mihi est, non modo quod antiqui Scriptores maximae auctoritatis Atheos fuisse dicant, sed etiam quod ipsorum sententiae, quas legimus in veterum libris, eo tendere ex eorumdem voluntate videantur, ut Divinitatem ipsam funditus tollant.

versarii nostri mentiuntur, cognitos habuissent? Quid, inquam, est, quod jam diximus, sed dicendum est saepius, quid est, quod homines nullius plerumque nominis ea nota sugillent, si Thaletem, si Pythagoram, Empdeoclem, Ocellum, Epimenidem, si Xenophanem, si Parmenidem, si Platonem, si Aristotelem, Theophrastum, Stratonem, si Zenonem, Cleanthem, Chrysippum, si Arcesilam, Aristonem, Philonem, Antiochum, aut Ciceronem, Varronem, Virgilium, Horatium, Livium, aut Senecam, aut Epitectum, aut Antoninum, aut Galenum, aut Hippocratem, aut alia quaedam nomina tum ingenii praestantia, tum litterarum gloria celeberrima, quod quidam audent e nostris, Atheis potuissent adnumerare?

Quod si metu legum ad eam impietatem profitendam segniores esse redditos Atheos adversarii causentur, & hinc omnino paucos fuisse, quorum nomina cognita satis ab antiquis auctoribus haberentur; id equidem ex magna parte accipio. Sed primo quidem plurima semper ingenia fuerunt, Graecos inter, atque Romanos, ita froeni cujuslibet impatientia, ut nullo metu magistratuum, aut legum in officio contineri possent. Alii fuerunt, apud quos erat summa Reipublicae procuratio; ut potius caeteros metu legum intentato coërcere possent, quam a caeteris ipsi coërceri. Quid ex illis tam pauci Diagoram, quid ex his nulli fere Critiam imitari sunt ausi, ut satis molestum impiis jugum Divinitatis excuterent? Deinde illud quaero: cur Athei tantopere latere studuerint, nisi quia se tam paucos esse cognoscerent, ut, si quidem in publicum prodire vellent, nullo modo vel suam dignitatem possent, vel sectae auctoritatem tueri? Et id quidem in ipsa Graecia; quae fere singulis aetatibus, velut Africa monstris, ita illa Sectarum quamvis absurdarum portentis, depravatisque opinionibus non minus, quam optimis artibus abundavit (a).

Prae-

(a) Quam bene antiqua illa Graecia verbis iisdem compellari potuisset, quibus Angliam salutat Auctor, qui suas epistolas liberalissimis jocis,

Praeterea ſi propriis e latebris Athei peſtifera capita exerere non audebant, qua ratione tam multos fuiſſe, quam volunt, adverſarii deprehendent? Nam quod non paucos fuiſſe, Scriptores interdum aliqui conquerantur, quod ex omnibus Graeciae, vel Italiae finibus exterminatos velint, quod in eos caeteris arma ſuppeditent, aut quaſi contra peſtes pharmaca parent, id etiam in ea ſententia, quam tuemur, optima ratione conſtat. Si tibi per aliquam Italiae provinciam iter aggreſſo fide dignus homo narret, in qualibet fere ſilva duos, aut tres latrones deliteſcere, qui facile tibi poſſint occurrere, nonne tibi metues, nonne arma comparabis, nonne magiſtratuum fidem, & auxilium, ſi poſſis, enixis precibus implorabis? Pluribus profecto, clamabis, provinciam illam latronibus eſſe refertam, ac multo pluribus, ſine dubio, quam ut ferendi eſſe videantur. Num tamen idcirco regionis illius incolas ea calumnia premes, ut magnum omnino numerum a latronibus conflari dicas, ſi cum tot honeſtis viris, qui a caedibus, & ab injuriis abhorrent, quiſquam conferre velit? Imo, ſi aequitatis, & rationis es compos, omnino paucos tunc eſſe fateberis, tam immanibus ſceleribus aſſuetos, neque ex iis gentem univerſam aeſtimari poſſe. Porro quod tu de gente illa merito diceres, id ego de Graecis Civitatibus, aut etiam Italis uſurpo, in quibus Atheos quovis latronum genere, pejores, ac pernicioſiores latitaſſe, Veteres dolent. Multo magis id locum habere volo, ſi jam Divinitatis hoſtes non modo cum Graecis, aut Romanis, ſed cum toto humano genere comparentur.

CA-

cis, ac ſuaviſſima quadam aſpergit urbanitate, cum ſumma optimarum artium cognitione conjuncta. = *Addio*, inquit, *Inghilterra mia bella: Addio, Sede di Virtù: Addio Sentina di Vizio* = & caetera, quae magno lepore proſequitur. Is eſt Joſeph Baretti *Lettere Famigliari &c. Tom. I. Letter. I. p.* 13.

CAPUT VIII.

Temeritas recentiorum plurimos Graeciae Philosophos Atheis adscribentium magis perspicua ratione convincitur; cujus exemplum in Xenophane Colophonio, ejusque discipulis Eleatensibus ponitur.

QUamquam, ut gravissimus ille scripsit Romanae facundiae Pater, nihil temeritate fortius inveniri potest; quamquam Graeculorum quorumdam nihil fere contundere solet audaciam: sed ea tamen est veterum Scriptorum auctoritas de philosophorum placitis doctissime disserentium; ut facile posse magnorum hominum accusatores aliquando compescere videatur. Sed quia nimis indociles quidam adversarii, tardique sunt, magis adhuc mihi curandum arbitror, ut ejusdem auctoritatis vim, atque pondus omnino sentiant. Itaque argumentum illis affero, quod ne tenui quidem ratione, dummodo ne improbabili, soluturi sint: quod ut cognoscant, non equidem, ut ille, de quo Statius in Synephebis, popularium adolescentium, sed Criticorum omnium, atque Philosophorum

„ *Clamo, postulo, obsecro, oro, ploro, atque imploro fidem.*

Veteres illi Scriptores & facilius, & melius, quam nos, aequalium suorum sententias assequi potuerunt. Quisnam isthuc negat? Ast hinc, si quid video, consequens esse debet, ut si qua forte ad aetatem usque nostram ab antiquis philosophis pronunciata pervenerint, non alia ratione debeant, quam veteribus iisdem probata scriptoribus, etiam a recentioribus explicari. Id maxime locum habere debet, ubi nos etiam videmus, easdem sententias, quamvis in deteriorem partem trahi non absurde possint, in meliorem etiam, atque saniorem non invitas omnino duci. Tunc, inquam, non modo

do humanitas flagitat, ſed ipſa ratio praecipit, ut ſi in bonam partem acceptae ſunt ab antiquis, accipiantur etiam a nobis. Nam cum, ut ita dicam, ſint ipſae verſatiles, quo flecti debeant, non ex voluntatis arbitrio, non ex amore novitatis, ac multo minus ex veritatis odio, ſed ex rationibus toto coelo diverſis determinandum eſt. Porro quaenam ratio major, quam veterum auctoritas, de qua loquimur? Ecquid probabile magis, aut veriſimile, ecquid potius in hoc genere controverſiarum magis certum, & evidens afferri poteſt, quam veterum philoſophorum ambiguas voces, ambiguaſque ſententias non eſſe a nobis aliter intelligendas, quam a veteribus auctoribus intellectae ſint? Etenim non modo illi Auctores eaſdem conſiderabant ſententias, atque librabant, quae conſiderari etiam a nobis, atque librari poſſunt, ſed plurima inſuper habebant, quae nobis diuturnior aetas invidit, praeſidia, quibus ipſos rimari doctorum hominum ſenſus, & quid ſibi quiſque vellet non ex verbis tantum aliquibus, ſeparatim a reliquis examinatis, ſed ex univerſa doctrina, tum verbis innumeris, tum rationibus, tum ſententiis inter ſe comparatis, aliquando dijudicare poſſent, atque ſtatuere.

Jam ſi haec omnia teneantur, quae tantum leviſſimi homines negare poſſint, artis criticae prorſus ignari, actum id eſt, quod maxime rem totam, cauſamque continet. Etenim Graecorum Philoſophorum accuſatores, de quibus in ipſo hujus libri prooemio conqueſti ſumus, quid tandem afferunt, ut Atheos illos fuiſſe demonſtrent? Sententias, atque, ut ita dicam, rudera doctrinarum ſtudioſe colligunt, quibus ipſa peti Divinitas fortaſſe poſſit. Atqui ſententias eaſdem, ut id adverſariis largiar, & ea ratione poſſumus, quae ſummopere faveat Atheis, accipere, & ea, quae non parum graviſſimos Viros a ſumma impietate abhorruiſſe declaret. Ergo ſi Philoſophos eoſdem Atheos antiqui non habuerunt, jam non modo hac altera tantum ratione poſſumus accipere, verum etiam debemus. At vero non Jonicos modo, de

qui-

quibus diximus, sed & Platonicos, & Peripateticos, & Stoicos, & ipsos Eleatas philosophos antiqui Scriptores numquam fere cum Atheis miscent, atque confundunt. Igitur neque nos miscere non injuria possumus, atque confundere.

Ut haec tota ratio sibi constet, unum, ut vides, praestandum a nobis est: scilicet ostendendum, revera Philosophorum, de quibus loquimur, doctrinas aliqua satis apta, quae tamen Atheis non faveat, interpretatione posse donari. Melius autem id ostendi non potest, quam si de sententiis illorum differamus, qui maxime omnium Spinosianae doctrinae signa praetulisse dicuntur ab adversariis. Iis enim vindicatis aliorum assertam fore salutem, atque in tuto collocatam, haud gravate, opinor, ipsi adversarii concedent. Sunt autem illi, qui ab Elea Parmenidis, ac Zenonis patria nomen acceperunt, acuto, si vis, ingenio philosophi, sed & novarum obscuritate vocum, & sophismatum nugis, ac fallacibus conclusiunculis plus aequo delectati.

Ac primo quidem veniat in medium Xenophanis Colophonii ratio, quem ejus haereseos auctorem fuisse, ac principem accepimus. Ejus doctrinam de Divinitate ita exhibet Bruckerus (a) ex veterum testimoniis magna diligentia collectis. = *I. Fieri non potest quidpiam, ut e nihilo existat. II. Æternum itaque est, & semper fuit, quidquid est; sive enim facta sunt omnia, sive non omnia hoc absurdum sequeretur; ex nihilo aliquid posse existere. III. Quod aeternum est, est infinitum, neque enim principium habet, unde exierit, neque finem. IV. Quod infinitum est, Unum est; si enim plura essent, unum finiret alterum. V. Quod Unum est, omni ex parte sibi est simile. Si enim dissimile aliqua parte esset, non Unum foret, sed Entia plura. VI. Unum, quod infinitum est, & aeternum, sibique simile, id immobile est, & immutabile quoque sit, oportet; si locum enim mutare posset, non esset infinitum, sed aliud esset ultra illud. Si vero sine loci alteratione mutaretur, aliquid in eo existere inciperet, quod prius non exi-*

(a) Tom. I. H. Cr. p. m. 1141.

extitit, & quod existit esse desineret; quod esset ex nihilo fieri aliquid. VII. Est itaque Unum tantum, aeternum, infinitum, immutabile, quo constant omnia. VIII. Deus est hoc Unum, incorporeum, aeternum, cujus substantia globosa est; nihil illud cum hominibus commune habet, totum cernit, totum audit, non tamen respirat. Simulque est omnia, mens, prudentia, aeternitas (Laërt. L. IX. S. 19. Sex. Emp. Pyrrh. Hypot. l. 1. c. 33., Cicero in Lucullo, Euseb. Praep. l. 1. C. 8. l. 14. c. 14.) IX. Nec corpore, nec animo Deus cum homine comparandus est, qui nec formam, & faciem habet hominis, nec affectibus humanis obnoxius est. X. Deus hic est omnia (Cicero Acad. Qu. l. IV. c. 37.) nam omnia in se comprehendit. Hactenus Xenophanes ex Aristotelis, Clementis Alexandrini (Strom. l. V. & VII.) testimoniis, de Universo &c. =.

Jam hoc Unum, de quo tam multa Xenophanes, unica esse Substantia, quam Spinosa somniaturus erat, visum est Baylio, Aldobrandino, Buddeo, Oleario, Wolfio, Loëschero, Walthero, & Auctoribus Britannis Historiae, quae dicitur *Universalis* (*a*). Sed Unum illud idem alia ratione alii Scriptores interpretati sunt. Neque enim defuerunt, qui satis piam Xenophanis fuisse doctrinam opinarentur, & Unum ab eo dici omnia traderent, quatenus & omnia in Uno, nempe Deo, rerum omnium origine, tamquam in radice, continentur, & quasi ab aeterno, infinitoque pelago, potius quam fonte, proficiscuntur. Hujus inter veteres interpretationis auctor laudatur Simplicius, inter recentiores Cudworthus, cui vel omnino, vel magna ex parte favent Reimmannus, atque Fabricius (*b*).

Xe-

(*a*) *Bayl. in dict.* Bud. *de Spin. ante Spin. Annal. Hist. phil. p.* 320. Aldob. *ad Laërt. L. IX. S.* 19. Olear. *ad Stanl. Hist. phil. P. X. p.* 874. Wolf. *ad Orig. phil. C. XI.* Loësch. *Deism. fanat.* §. 2. Walt. *Sepulch. Eleat. ref.*, H. Un. *Introd. S. Int. C. IV.* §. 20. Reim. *Hist. Ath. L. I C.* 30. §. 2. Fabr. *in Sex. Emp. L. I. Pyrr. Hypot.* His adde *Auct. lib. cui tit. Art de Penser P. III. c.* 18. Lescalopier *in Cic. de Nat. Deor. L.* 1. 28. qui duo postremi longius etiam progredi videntur, quam ipse Cudworthus.

(*b*) Simpl. *in Arist. Phys.* Cudw.

Xenophani quoque salutarem litteram Auctor concedit, in cujus libris non magis lepos quidam, facetiaeque libero dignae, quam ingens eruditio, ac mirum acumen semper apparet, Agatopistus Cromatianus. Putat is Unum a Xenophane rerum Universitatem fuisse nuncupatam, quod & divinas res, & corporeas complexa contineat, quae cum inter se ordine tam pulchro aptae sint, & colligatae, Unum constituere subtili philosopho viderentur. Hoc Unum jam porro, quatenus ipsum amplectitur Deum, neque genitum, neque mobile, neque limitibus definitum, neque mutationi obnoxium a Xenophane fuisse creditum. At de materia quid senserit acutus idem philosophus, negat omnino Agatopistus habere se, quod liqueat. Hactenus tamen dat conjecturae locum, ut putet, dubium haesisse Xenophanem, utrum a Dei Natura emanantem, an a divina Voluntate dispositam fuisse opinaretur (a).

Scriptores alii Xenophanem idem fere cum Stoicis, ipsoque Pythagora, sensisse malunt. Ajunt enim Unum ab eo dici Mundum universum, simulque Deum, quod Spiritus infinitus, tamquam anima corpori infusa, necessario vinculo materiae jungatur, eamque & complectatur in omnes partes, & permeet, ac regat, ut ab ea tamen avelli nulla ratione possit. Hanc explicationem Moshemius adhibuit (b) Criticus emunctae profecto naris, & in veterum philosophorum libris non minus, quam recentiorum, diligenter exercitatus.

Denique ad extremum alii Bruckero consentiunt, qui novam Xenophanis doctrinae interpretationem in medium attulit. Censet enim, quidquid existit a Xenophane dici Unum Essentia, sive Natura, ut ne Spiritus quidem, aut Suprema quaedam Mens a materia separari possit, atque distingui; sed materiae tamen eidem vis utique divina & necessario, & naturaliter insit, quam cogitatione tantum ab ipsa materia secernas. Hanc vim, si Bruckerum audias, tantae putavit

 effi-

(a) Vid. Agat. *Vol. II. C.* 28. *p. m.* 350.
(b) Ad Cudworth. *loc. cit.*

efficacitatis esse Xenophanes, ut ei tantum innumerabilium mundorum ortus, interitus, ac varias elementorum formas, rerumque vices adscriberet.

Haec jam doctissimorum hominum de Xenophanis mente tam acris, ac tanta dissensio, nonne, quod diximus, satis aperte declarat: non habere nos, deperditis vetustissimi philosophi libris, quid tandem sine periculo erroris de sententiis ipsius, ac tota doctrina statuamus? (a) Nam quae colligere possumus ex veterum scriptis rudera, sive reliquias, cum per se magna sint obscuritate, ac tenebris obducta, tum inter se nonnumquam adeo sunt manifeste pugnantia, quod fatetur ipse Baylius, ut nulla jam conciliari satis apta ratione possint. Quae cum ita sint, quis demum erit ita expers ingenii, atque prudentiae, quin videat, atque concedat, non posse Criticum non iniquum de Xenophanis doctrina ullam ferre sententiam, quae veterum auctoritati contradicere videatur? Cum ergo nullus ferme veterum probatae fidei, atque sapientiae scriptor eam Xenophani dicam impegerit, ut inter Atheos numerandus veniret, qui non Atheum modo, sed & Spinosistam ante Spinosam fuisse tanta confidentia pronunciant, profecto committunt, ut ipsi tum accusatores temerarii, tum iniqui testes, tum maxime judices parum religiosi nominentur.

Quaeres hic fortasse, de Bruckeri opinione quid ego sentiam, quae non multum ab illa Baylii, ac Wolfii abesse visa est eruditis. Ut morem tibi geram, primo equidem in eo Bruckerum laudabo, quod fateatur veterum testimonia cum sententia Baylii, quam diximus, non posse componi: = *nec Spinosistica*, inquit, *substantia in Xenophaneam praeter verbo quadrat* =. Hactenus etiam Bruckeri opinionem non improbo, quod scribat doctrinam Xenophanis a doctrina Thaletis, atque Pythagorae, nec non Anaxagorae valde diver-

ver-

(a) Huc faciunt, quae sapienter de Eleatensibus differit Cl. Antonius Genuensis *Disp. de rer. corp. orig.* *C. II. §. V. p.* 45. *&* 46.

versam, a veteribus existimari (*a*). Quare Mentem, aut Animam Mundi, aut Mundi Architectum ab ipso Mundo distinctum non videtur Xenophanes induxisse. Itaque restat, ut tantummodo vim insitam ipsi materiae, quae natura non esset ab ipsa materia distincta, divinam potestatem esse censuerit.

Quamobrem corruit Moshemii opinio, corruit etiam opinio Cudworthi, atque aliorum, qui tam sanas Xenophani sententias de Natura divina placuisse arbitrantur. Et id quidem eo clarius esse mihi videtur, quo majores a veteribus, etiam Patribus Ecclesiae Christianae, laudes Anaxagorae, atque Platoni tribuuntur, quod fuerint, inter Ethnicos, facile principes, & auctores magna quaedam, atque praeclara de Natura divina sentiendi: quae quidem ita debent accipi, ut saltem Graeci philosophi, qui non multo ante claros illos homines floruerunt, perstringi videantur. Profecto, si quaedam starent opiniones, quas in medium adduximus, inter magnos illos Viros, atque Xenophanem, verborum esset aliqua, rerum nulla fere dissensio.

Praeterea quod materiae Xenophanes, ut ita dicam, Divinitatem immerserit, neque satis hujus naturam, vel, ut Scholastici dicunt, *substantiam*, ab illius natura, *substantiaque* distinxerit, plurima veterum testimonia, quae videre potes apud eumdem Bruckerum, praesertim inter se collata, & colligata convincunt.

Sed Bruckeri sententiam dividere mihi placet. Ea enim probare non possum, quae de hac vi divina Xenophanem opinatum fuisse postremo scribit. Ait enim (*b*) = *Patet vero hac quoque ratione, cur Deus animus sit, quia vis illa divina latens sentiri quidem in partibus mundi, intelligi vero nonnisi ratione, & intellectu potest, sicque Deus homini similis non est*, in

(*a*) E. g. Laërtius de Xenophane = *Thaletis*, inquit, *ac Pythagorae opinionibus contraria sensisse fertur, Epimenidemque sugillasse* =. Vide, quae diximus, ubi de Anaxagora.

(*b*) *Tom. I. H. Cr. p. m.* 1151. & 1152.

in quo mens non vim aliquam rationalem, sed naturam, sive substantiam constituit. Ita vero & physiologia Xenophanis cum ejus metaphysica cohaeret. Ex hac enim in materia habitante vi divina innumerabiles mundi, & elementorum vicissitudines efficiuntur, & materia fluxa, & in momenta mutabilis, innumeris mutationibus, formationibus, & impressionibus se conspiciendam praebet, sicque totum hoc cernit, totum audit, ratio, consilium, prudentia toti inest, ut Xenophanem statuisse tradit Laërtius. Cave enim hac ratione, consilio, prudentia, actionem aliquam liberam naturae, sive substantiae ex rationibus praevisis fines, & effectus constituentis intelligas. Nihil enim aliud est, quam vis divinae illius motus, sibi, & universi dispositioni respondens, quo omnes res constituuntur =. Haec, inquam, Bruckeri non probo, quod vim inferant clarissimis veterum auctoritatibus, quibus illi Xenophanis Deum non modo magna quaevis efficiendi, sed & praeclara cogitandi virtute praeditum fuisse testantur; neque vero satis intelligo, cur magnificas quasdam Xenophanis ipsius, gravissimasque sententias, quibus divini Numinis modo sapientiam, modo virtutem omnem extollebat, ita contorquere debeamus, ut non fere aliud, nisi Atheorum impietatem, atque stultitiam insinuent.

Itaque non dubito, si roger, novam proferre de Xenophanis Uno sententiam, quam etsi maxime omnium testimoniis veterum satisfacere posse puto, docti tamen, & Critici Lectoris judicio committo. Videtur mihi Xenophanes existimasse non alium esse Deum, nisi rerum Universitatem, quam nos quidem mundum, at ille innumerabiles mundos appellaret; neque tamen id Pythagorica, vel Stoica ratione docuisse. Non enim Spiritum agnoscebat, sive naturam a materia distinctam, per omnia diffusam, & commeantem, sed *ἀγροικότερως*, quo nomine carpit eum Aristoteles (*a*), de re gravissima differens, ipsi rerum universitati, vel, si vis ita loqui, materiae universae vim esse naturaliter insitam opi-

(*a*) *Metaph. I. 5.* ὡς ὄντες μικρὸν ἀγροικότεροι Ξενοφάνης, καὶ Μέλισσος &c.

opinabatur, omnino divinam, cui varietatis rerum, atque ordinis origo accepta referenda esset. Hanc autem esse vim dicebat non tantum efficiendi, sed, ut diximus, etiam cogitandi; quare non dubitabat Uni suo tribuere sapientiam cui nulla posset humana doctrina, vel sollertia comparari. Jam huic ita constituto Deo tribuebat ea omnia, quae summae perfectionis in ipsa notione includi sentiebat, ut nempe aeternus esset, a nemine productus, ac mutationis, & motus, & finis expers. Cum vero multa statim opponi posse cerneret, quae divinae Naturae perfectionem mundo haud quaquam convenire demonstrarent; ut quod ejus partes & vitiis laborent quamplurimis, & maximis conversionibus agitentur, eo dementiae progressus est, ut omne sensuum censeret repudiandum esse judicium. Itaque ut Divinitatis notionem, quam sibi formaverat, constantius tueri posset, fere omnes alias notiones funditus evertere, vel saltem invertere aggressus est.

Has fere sententias Xenophani placuisse pro certo haberem, nisi jampridem judicio meo parum confidere didicissem. Nam veterum testimonia, omni partium studio seposito considerata, hoc certe postulare videntur; ut Xenophanes & nihil aliud divinum agnoverit, quam ipsum mundum, aut mundos cum illo dicere mavis; & hoc divinum etiam consilio, sapientia, virtute pollere crediderit.

Hinc versus illi Timonis, quos etiam Bruckerus affert, causam reddentis, cur poëtis Xenophanes iratus fuerit:

„ *Numen simile undique, atque haud homini, atque*
„ *Constans usque sibi docuit, totumque animum esse*.

Hinc Aristoteles (*a*) eum statuisse ait, Deum = *audire*, *&* *videre secundum totum*, *non vero secundum partem* =, de quibus Aristotelis verbis perperam a Baylio acceptis legendus Bat-

(*a*) *Lib. de Xenoph. Zenon. &c.* = ἀκούειν, καὶ ὁρᾶν καθ' ὅλον, μὴ κατὰ μέρος =.

Batteuxius, plurima etiam alia in doctrinam Xenophanis, quam Spinosianam non putat, praeclare scribens (*a*). Cicero autem, non modo Xenophanem non numeravit inter Atheos, sed cum tamquam Senatum philosophorum de Natura divina differentium recitaret, ita de principe Eleatensium pronunciavit = *Xenophanes, qui, mente adjuncta, omne praeterea quod esset, infinitum Deum voluit esse, de ipsa mente item reprehenditur, ut caeteri: de infinitate autem vehementius, in qua nihil neque sentiens, neque conjunctum potest esse* = (*b*) Denique Diogene Laërtio utar auctore, quin & caeteris etiam, quorum Bruckerus, ubi *Totum*, Xenophanis quidem sententia, videre, atque audire statuit, auctoritatem secutus est.

Igitur, ut paucis omnia complectar, Xenophanes Mundum quasi maximum quoddam animal esse docuit, maxima virtute, ac robore vigens, cujus tamen non esset anima, ut Pythagoras, ut Stoici dixerunt, natura quaedam ab inerti materia distincta, nisi forte distinctam ipse, qui cogitat, mentis, ut philosophi loquuntur, praecisione quadam inducat. Ut enim etiam aetate nostra stulti sunt aliqui homines, qui mentem humanam esse nolint naturam quamdam a materiae natura segregatam, atque diversam, sed vim tantummodo dicant esse, quae materiae particularum ex apta quadam, atque concinna coagmentatione, ac distributione, vel rato, constantique motu tandem existat, simile nescio quid somniavit de ipsa divina Mente, quae res omnes contineret, ac regeret, ἀγροικότερος ille Xenophanes, & studio ad Unum omnia revocandi ad insaniam adactus, & sophismatum, quibus nectendis tantopere delectabatur (*c*), laqueis irre-

(*a*) Vid. *To. XXIX. de l' Ac. R. des Inscr. VI. Mém. sur le Principe actif &c.*

(*b*) Batteuxius *l. c. p.* 304. *M.* vellet legi = *Xenophanes qui, mente adjuncta, Omne, propterea quod esset infinitum, Deum esse voluit &c.* = eo loco Baylium reprehendit, quod Ciceronis contempserit auctoritatem, ac de lite agit inter Baylium, & Olivetium exorta ob ejus loci interpretationem.

(*c*) Si cognoscere vis, quam ridicula esset, & fallax argumentandi ratio a Xenophane, & a reliquis Eleatensibus adhibita, lege laudatam incly-

irretitus. A Spinosiana tamen impietate stultitia Xenophanis in eo vel maxime distat, quod facere voluerit aliquem religioni locum, cum Deum & omnia cogitantem, & providentem, & animadvertentem, & rerum ad se pertinentium procurationem exercentem aliquo modo reliquerit. Quare Xenophani nunquam legimus exprobratum fuisse, ut Diagorae, ut Epicuro, quod rationibus, sicuti Xerxes manibus, Deorum immortalium templa convelleret.

Jam de reliquorum ejusdem scholae philosophorum doctrina longum est dicere. Sed certe Parmenides, Xenophanis auditor, neque Divinitatem omnino voluit evertere, neque suppetias Atheorum impietati ferre, cum ea docuit, de quibus gravissime Cicero. = *Parmenides quidem*, inquit, *commentitium quiddam coronae similitudine effecit. Stephanen appellat continentem ardore lucis orbem, qui cingit Coelum, quem appellat Deum, in quo neque figuram divinam, neque sensum quisquam suspicari potest, multaque ejusdem monstra: quippe qui bellum, qui discordiam, qui cupiditatem, caeteraque generis ejusdem ad Deum revocat, quae vel morbo, vel somno, vel vetustate delentur: eademque de Sideribus, quae reprehensa in alio loco in hoc omittantur* =.

Et variae quidem doctorum hominum, ac discrepantes fuerunt Unius, quod Parmenides tantopere praedicabat, interpretationes (*a*); a quibus afferendis idcirco abstineo, ne prolixitatis forte plus habeat, quam jucunditatis oratio. Sed certe Platonis gravitas, & apud omne doctorum genus au-

clyti Batteuxii dissertationem. Ex antiquis autem praecipue tibi legendus est Dialogus Platonis, cui Parmenidis titulum ipse fecit: qua quidem in re monendus es, Bruckerum non satis aequum Platoni fuisse, cum gravissimum hunc philosophum ob nugas, & vana sophismata reprehenderet, quibus Dialogus Parmenidis undique scatet. Etenim, ut optime Batteuxius *l. c. p.* 315. = *il attribue à Platon ce qui, selon toute apparence, n'étoit pas à lui: ce ne sont point des puérilités ou de misères Platoniques, ce sont de misères, dont Platon nous a conservé l'esquisse* = Cur autem id Plato praestiterit, eodem loco Batteuxius explicat.

(*a*) Videre potes illas apud Bruck. Agatopist. Batteux. *loc. cit.*

ctoritas hoc postulare videtur, ut aliquid ipsi, de Parmenidis Uno copiose differenti (*a*), credamus. Nihil autem in Parmenide clarius Plato significat, quam celebrem Sophistam voluisse Unum, sive Ignem, qui contineret Orbem, supremi Numinis proprietates habere; quod quidem propter summam perfectionem *Ens* dici posset, atque deberet, cum reliqua potius *Non Entia* dici mererentur, quod fluxa sint, atque caduca, & in momenta singula mutationi obnoxia.

Melissus vero Parmenidis auditor, quem 'Αθεότητος Buddeus accusat, sed Auctor Artis Cogitandi, atque Reimmannus, aliique defendunt, in eadem navi cum Magistro est. Etenim fere eadem docuisse videtur. Quod enim de Melisso Laërtius habet = *De Diis nihil definiendum dicebat: neque enim illorum certam esse cognitionem* = ad Ethnicorum Deos, auctore Bruckero, referendum videtur.

De Zenone, Parmenidis etiam discipulo, fortissimo viro, quem in tormentis Eleae necatum, quod vehementius in Tyrannum invectus esset, accepimus, aliquid addi, locus ipse postulare videretur. At doctrinas ille suas tricis hujusmodi sepivit, & inter eas tenebras abdidit, ut nihil in illum melius cadat, quam quod de Heraclito pronunciantem Cicero facit Cottam = *omnia vestri, Balbe, solent ad igneam vim referre, Heraclitum, ut opinor, sequentes, quem ipsum non omnes interpretantur uno modo: quem, quoniam quid diceret, intelligi noluit, omittamus* = (*b*). Hoc etiam sapientissimo viro Moshemio consilium placuit (*c*), cum tenebricosam Zenonis doctrinam nulla posse jam luce perfundi sensisset. Affert autem in hanc rem aureos Terentii versus.

„ *In-*

(*a*) *In Parmenide*. Consentanea Platoni attulerunt ad explicandam Parmenidis mentem Justus Lipsius *Manud. ad Phil. Stoic. L. II. Diss. IV.* Petrus Gassendus *Oper. T. I.* Rad. Cudw. *Syst. Int. C. IV.* §. 21. aliique.

(*b*) Si tamen aliquid de Zenonis doctrina discere cupis, consule Bruckerum, Agatopistum, aliosque Historiam Criticam Philosophiae pertractantes.

(*c*) Ad Cudw. Syst. *Intell. C. IV.* §. 21.

„ . . . . *Incerta haec si tu postules*
„ *Ratione certa facere, nihilo plus agas,*
„ *Quam si des operam, ut cum ratione insanias.*

Moshemium & Bruckerus tandem, & Batteuxius, & alii cordati homines imitati sunt.

Hoc tamen certi nos afferre possumus, quod, ut satis ostendimus, adversarios jugulat: scilicet non fere ab antiquo ullo Scriptore Zenonem in classem Atheorum fuisse compactum, & Diagorae, sive Theodoro alicui, vel Critiae comitem addictum. Quis igitur non illud concedat; quaecumque fuerit Zenonis de Uno doctrina, quam obscuris tantum quibusdam vocibus a Magistri doctrina discrepasse verisimile est: sed quaecumque tandem ea fuerit, certe non hominis fuisse, qui nefarium omni Divinitati bellum inferre voluerit? Sed haec hactenus. Adversarii enim videant, quomodo plurimi apud Graecos Athei fuisse dici possint, cum Eleatas ipsos Atheos non esse dicendos, ratio, & veritas ipsa convincat.

CAPUT IX.

Scepticos, atque Academicos Atheos non esse dicendos, ostenditur.

UT veteres Graeciae philosophos a summa quidem impietate non parum abhorruisse demonstremus; aliquid hic de Sectis aliis addere juvat, quae non tam injuste videntur de illo crimine ab adversariis insimulari.

Nam Scepticos quidem Buddeus, atque alii, de quibus Reimmannus (*a*), accusant, quod cum omne sensuum, ac rationis judicium everterent, quaerentibus, an Deus existat? non aliud respondere possent, nisi se nescire, vel

 cer-

(*a*) Budd. *de Ath. &c. C. I.* §. 14. Reimm. *Hist. Atheis. C. XXXI.* §. 1. 2. *p.* 217. *seq.*

certe dubitare. Alii tamen fummi viri, de quibus idem Reimmannus, Scepticos ftultitiae damnant, Α'θεότητος abfolvunt. Profecto cum judicium impietatis illius in aliquem datur, difceptandum videtur, an peculiari quadam, ac propria ratione de nobiliffima veritate dubitaverit. Nam fi tantum dubitavit, quod omnia dubia, & incerta effe cavillaretur; praefertim fi hoc ipfum, quod fit dubitandum de omnibus, non efse rem fatis exploratam cum Baylio noftro refpondere confuevit; aut non ex animo loqui dicendus eft, aut certe cum rifu dimittenda concio; quod is in judicium capitis vocatus fuerit, cui fit propter infignem dementiam, Romano more, bonis interdicendum.

Illud etiam ad rem noftram confert, quod ipfi Sceptici nolebant Atheis annumerari. Hinc unus ex illis, nempe Sextus Empiricus, ita fe, fuofque defendit. (*b*) = *Sceptici vitam communem fequentes dicunt, Deos effe, eofque colunt, & providentiam iis tribuunt, fed adverfus dogmaticorum temeritatem etiam hac in re difputant* = Quin etiam Sextus idem eo progrefsus eft, ut fcriberet, hac quidem in re = *conftantiorem, ac ftabiliorem inveniri Scepticum, quam eos, qui aliter philofophantur; fi quidem profiteatur Deos congruenter patriis moribus, & legibus, & faciat quidquid pertinet ad eos pie colendos, quod autem ad philofophicam pertinet quaeftionem, nihil agat temere, ac praecipitanter* (*a*) =.

Apud eumdem Sextum graviter in eos, qui Divinitatis cognitionem a conditoribus civitatum effe repetendam fomniaverant, ac caeteris perfuadere nitebantur, invehuntur Sceptici, qui longe verifimilius effe dicunt, univerfum genus humanum = *communem, & anticipatam de Deo notionem habere, fecundum quam eft quoddam beatum animal, & ab interitu alienum, & in felicitate perfectum, & in quod nullum cadere poteft malum, effeque a ratione alienum, omnes forte*

(*a*) *Hypotyp. Pyrrhon. L. III. C. I. §. 2. feq.*

(*b*) Affert ea Bruck. *ex L. I. Sexti adv. Phyf. & L. II. Pyrrhon. Hypot.*

te fortuna in easdem incidere Dei proprietates, non autem ad hoc moveri naturaliter = (*a*).

Facilius est Academicos ab iisdem fere auctoribus accusatos defendere, qui post Arcesilam, & maxime post Carneadem, modo hoc, modo illud unaquavis de re disserebant, prout affirmandi, vel negandi sese exhibebat occasio. Et illi quidem non id asserebant, nihil esse verum; sed, quod valde affine videri debet, omnibus veris aliqua falsa esse admixta tanta similitudine, ut satis internosci non possent. Nihil ergo mirari debemus, quod de Natura Deorum nihil satis certum, ac firmum se habere dicerent, quod sequerentur. Hinc autem factum est, ut unicum aliquando Deum, aliquando plures esse, aliquando nullum, probare conati sint.

Iidem tamen Academici dicebant, multa esse probabilia, quae quamquam non perciperentur, tamen, quia visum quemdam haberent insignem & illustrem, his sapientis vita regeretur. Inter ea sine dubio numerabant, quae suadent esse Divinitati cultum pure, atque caste tribuendum. Quod autem sit Divinitas, rem esse dicebant & maxime verisimilem, & quo omnes duce natura vehimur. Hinc quoties contra Numinum omnium contemptores invehebantur, tantos tollebant animos, & ea verborum, ac sententiarum gravitate utebantur, ut non tam errantem, & vagam, ut caeteris de rebus, at magis stabilem habere viderentur, certamque sententiam. At vero quoties contra Divinitatis cultores disputabant, diserte profitebantur, sibi parem cum illis non esse rationem, atque cum Atheis. Etenim ab illis multa dici fatebantur, si minus vera, tamen apta inter se, & cohaerentia. Itaque sese velle dicebant non tam refellere eorum orationem, quam ea, quae minus intelligebant, requirere. Ipse Carneades, contra Deos acerrime disputans, monebat se non id agere, ut Deos tolleret;

(*b*) De iis late Sextus *adv. Phys. l. I. f.* 33.

ret; cum nihil minus esset philosopho conveniens; sed ut Stoicos nihil de Diis explicare convinceret.

Praeterea cum a Stoicis Academici gravissime monerentur: malam, & impiam consuetudinem esse contra Deos disputandi, sive ex animo id fit, sive simulate: eadem fere solebant reponere, quae Lucilio Balbo apud Ciceronem (*a*) Cotta = *Non mediocriter moveor autoritate tua, Balbe, orationeque ea, quae me in perorando cohortabatur, ut meminissem me & Cottam esse, & Pontificem. Quod eo credo valebat, ut opiniones, quas a majoribus accepimus de Diis immortalibus, sacra, cerimonias, religionesque defenderem. Ego vero eas defendam semper, semperque defendi: nec me ex ea opinione, quam a majoribus accepi de cultu Deorum immortalium, ullius unquam oratio aut docti, aut indocti movebit. Sed cum de religione agitur, T. Coruncanium, P. Scipionem, P. Scaevolam Pontifices maximos, non Zenonem, aut Cleanthem, aut Chrysippum sequor, habeoque C. Laelium Augurem, eumdemque sapientem, quem potius audiam dicentem de religione in illa oratione nobili, quam quemquam principem Stoicorum &c.* =.

Satis ex his intelligitur, Academicos, si unam potius, quam aliam in partem trahendi sint, potius Atheis, quam nobis adversari. Id etiam ex eo constare tibi poterit, quod illi Socratem maximo in pretio habuerint, quem disciplinae suae auctorem, ac principem summis laudibus efferre consueverant. Porro Socrates, etsi suum illud, nihil ut affirmaret, ad extremum tenuerit, tamen ita de Divinitate locutus est, ut nemo inter Ethnicos magnificentius, aut verius. Id ut adversariis appareat cjus doctrinae capita quaedam afferimus, quae praesertim ex fidissimo Socratis discipulo, Xenophonte colligit incredibilis Iacobi Bruckeri diligentia (*b*).

= *I.*

(*a*) *De Nat. Deor. L. III.* Consule eos Libros, si vis Academiae rationem assequi.

(*b*) *Tom. I. H. Cr. p. 560. & 561.* Lis est inter eruditos utrum Xenophonti magis, an Platoni, Socratis exponentibus sententias, credendum sit. Pro Xenophonte stant veteres fere

I. Deus inspicienti opera ejus, licet cerni non possit, tamen deprehendi potest. Prolixa, inquit Bruckerus, *& elegantissima disputatione cum Eutydemo apud Xenophontem (Mem. l. IV. p.* 800. *seqq.) hoc demonstravit Socrates, & pulcherrima divinae sapientiae, providentiae, & benignitatis vestigia ita eruit, ut convincat, qua ratione sui notitiam divinus rerum conditor animis hominum impresserit. II. Deus Mundum universum composuit, & continet, quo bona, & pulchra omnia comprehenduntur, ... III. Deus vero, non casus, hujus mundi causa est, idque demonstrari potest ex arte, quae in sapientissima partium omnium conjunctione apparet, utilitati pariter, atque tutelae inserviente, ex omnium item in conservationem suam, & generis propagationem studio . . . . . IV. Deus hominis in primis curam gerit, sive corpus spectes, sive animum, sive utrumque, quod divinationes, & periculorum imminentium praesagia suadent. Imo rerum particularium cura ei est, ut ex cujusvis generis rerum conservatione patet. V. Deus temporis momento, mentis acie cognoscit omnia, id quod colligitur ex humani oculi celeritate, mentisque ipsius, quae locis maxime dissitis gesta, nulla interposita mora, considerat VI. Talis Deus est tantus, ut uno actu omnia videat, audiat omnia, ubique existat, omnia gubernet. VII. Quia leges non scriptae dantur, quae ubivis locorum eodem modo servantur, nec eae ab hominibus latae esse dici queunt, quia homines universi convenire non potuerunt, sequitur Deum istas leges hominibus tulisse, qui poenas ipsas delinquentium legibus addidit. VIII. Praemia manent apud Deum il-*

fere omnes, qui non jurant in verba Magistri Platonis, de cujus licentia, imo mentiendi facilitate Socrates idem conquestus esse dicitur. Caeterum sententiae, quas ipsi Socrati tribuit Plato ab Atheismo longe absunt; & cum sententiis concinunt Platonis ipsius. E. g. in Phaedone tribuit hanc Magistro sententiam = *omnibus creaturis & ut sint* (Deus) *& ut bene sit iis, largitur: illum quis sit, se quidem nescire, hoc tamen, quid non sit, scire* = De Socrate praeter auctores Histor. Criticae Philosophiae, lege *Tom. XXXII. de l' Ac. R. des Inscr. VII. Mém. sur le Principe actif. &c. par M. l' Ab. Batteux &c. a p.* 2. Confer tamen *ex eodem Tomo I. Mém. sur Platon a p. 137. M. par M. l' Ab. Garnier.*

illos, qui placuerunt ipsi, displicentibus poenae decernuntur, idque probat ejus faciendi potentia, humanique animi conscientia, ei divinitus indita, quae id facturum esse Deum persuadet, & quam nulla non aetas, nulla non civitas paulo cultior prodit =.

Hactenus e Xenophonte Bruckerus de praeclara gravissimi philosophi doctrina; quo magistro Academici tantopere gloriabantur; & a quo multa prudenter disputata, multa breviter, & commode dicta memoriter, & jucunde proferre solebant, nec dubitare illum in omni fere sermone appellare sapientem. Itaque verisimile non est, donec saltem ratione aliqua satis firma probetur ab adversariis, doctrinam adeo solidam, atque perspicuam de Natura divina tantopere Academicis displicere potuisse, ut ad Atheorum impietatem, atque stultitiam nulli dubitarent accedere.

Quamobrem, satis exiguam fuisse manum furiosorum hominum apud Graecos, qui stare a Diagora, vel Critia, quam ab humano genere mallent, ac nullum relinquerent Divinitatis cognitioni locum, satis luculenta, nisi fallor, hactenus ratione declaravi. Nam si ne illos quidem Atheos fuisse adversarii convincunt, qui, propius ad eam impietatem accessisse, aliquando videri possunt, consequens est, ut multo facilius reliquos philosophorum choros absolvere debeamus, qui recentioribus tantum Scriptoribus, aut in arte critica parum exercitatis, aut quaerentibus impietati defensores, atque praesidia, aut levibus denique rationibus in fraudem inductis, Athei videri potuerunt.

Quae cum ita sint, satis opinor, imo plus quam necesse fuerat, a nobis illa defensa est, atque ab Α'θεότητος crimine liberata.

Graecia virtutumque, virûmque olim inclyta nutrix,
Nunc scelerum, & vitiorum omnium iniqua parens. (a)

Se-

(a) Ita eam appellat Alphonsus Nicolajus in pulcherrima Elegia, Catulli digna temporibus, quam inter *Caroli Rotii, Carmina, & Orationes*, invenias.

Sequitur, ut multa de barbaris gentibus differamus, quas in Atheorum castris meruisse stipendia Baylius, aut alii confidenter affirmant.

CAPUT X.

De Thoibus, atque Acrothoitibus.

QUid jam de Thoibus, extremae Thraciae populo, dicemus, quem ex Theophrasto Porphyrius (*a*) Atheis adstipulari censuit? Nimirum illos, non quod nullum omnino Numen esse concederent, sed ob alias causas Atheos fuisse dictos: quo loco illud maxime perpendendum videtur: Theophrastum, etsi non minus inter philosophos gravis, quam suavis, & elegans inter oratores haberetur, omnique doctrina eruditus, de moribus tamen illius nationis atque sententiis non potuisse, nisi ex vulgari fama, eademque debilibus conjecturis innixa, differere.

Cum enim omnes Thraces parum cogniti Graecis ea quidem tempestate forent, tum inter Thraces minus ipsi Thoes accurate cognosci poterant, extremis Thraciae finibus comprehensi. Jam ergo qua ratione Theophrastus tamquam ex tripode pronuntiare poterat, non modo ferinis imbutos esse moribus, non modo irreligiosos, & in Divinitatem injurios illos esse, verum etiam tam crassa rerum cognitu faciliorum ignorantia occupatos, vel tam vesano furore agitatos, ut nullum omnino Mundi moderatorem Deum agnoscere viderentur? Haec enim, cum de populis praesertim agitur, qui neque litteris, neque monumentis alterius generis, cogitationes suas mandare soleant, quorum consuetudines, ingenia, sententias, sermonem ignoramus, nemo nisi temere definire possit. Dicamus itaque potius philosophorum eruditissimum, & elegantissimum, non haec accuratius definire voluisse, quae non adeo facile ab ipso definiri poterant, sed

(*a*) *L. 2. de Abstin. ab animal. p. 192.*

eos tantum, quod barbaris essent moribus, & ab ea, quam Graeci, vel etiam finitimi, sequebantur, religione valde abhorrerent, acriore verbo castigare voluisse, eo vel maxime quod Thraces, quibus & Thoes annumerati leguntur, non omni prorsus exutos religione fuisse, vetus historia testari soleat, & eruditi recentiores agnoscant.

Porro Thoes, de quibus locuti sumus, probabiliter sunt iidem, ac populi, quos Acrothoitas apud Simplicium (*a*) vocatos invenias, & inter impios Numinum contemptores, ejusdem Theophrasti testimonio, recensitos. Narrat autem, apud ipsum Simplicium, Theophrastus, eos, cum nullum colerent Numen, subito universos a terra absorptos fuisse. Itaque Baylius (*b*) non modo Phlegyas Homeri, sed eos etiam Theophrasti Acrothoitas in medium protulit, ut contra Vellejum, atque adeo Scriptores innumeros, qui divinam ab omnibus gentibus aliquo modo Naturam agnitam fuisse praedicant, aliquas gentes atheas extitisse demonstraret.

At Baylius ipse candide fassus est (*c*), postquam ea dixerat, non satis apertum esse, cur impietatis a Theophrasto damnentur; utrum scilicet id nobilis philosophus faciat, quod vere nulla putarent esse Numina, an quod, ut aliquo sensu Divinitatis ipsi tangerentur, tamen omnem Dei cultum, atque religionem non modo negligerent, sed etiam intolerabili quadam arrogantia contemnerent.

Hinc tamen Baylius infert, temere statui, quod olim Epicurei (melius dixisset universi fere philosophi) sumebant, nullam esse gentem, quamvis immanitate barbaram, apud quam non aliqua Deorum suspicio sit. Nos autem ex iis, quae primo libro disputavimus, satis constare arbitramur, nihil sententiae nostrae Theophrasti, quamvis auctoritatis omnino magnae, testimonium officere. Cum enim, ipso Baylio fatente, sit satis ambiguum, & in utramque partem, quam

(*a*) *Comment. in Epictet. Enchyr. c. 38. p. 222. edit. Salmas.*

(*b*) *Contin. des pensées &c. §. XIII.*

(*c*) *Ibidem.*

quam diximus, trahi non incommode possit, nihil est, quamvis reliqua velimus omittere, quae capite hoc toto jam declaravimus, cur Auctores innumeros consensum humani generis, atque adeo gentium omnium in agnoscenda Divinitate praedicantes, nobis deferendos esse arbitremur. Acrothoitas igitur, quamvis impios, aliquid de notitia Divinitatis tenuisse putabimus, donec certam magis, exploratamque rationem, cur non putare debeamus, adversarii produxerint.

CAPUT XI.

De Scythis.

CUM de Thracibus verba fecerimus, locus hic postulare videtur, ut Scythas finibus minime disjunctos ne nostra quidem oratione disjungamus; licet ipsorum regio non tantum fuerit Europae, sed etiam Asiae finibus comprehensa.

Illis quidem eam calumniam Celsus inflixit (*a*), ut populis eos tum lege omni, tum religione carentibus, atque Atheis adjungi voluerit. Equidem nescio, an doctum hominem vel unum inveneris, qui non vereatur unius hac in re Celsi auctoritate pugnare. Nam levissimus homo, cum in plaustris potius vagari, quam certas alicubi sedes figere Scythas accepisset, arbitratus est, brutorum more palantes in agris vitam agere, nulla religione, nulla humanitate politam; neque scire visus est, aut satis advertere, quam praeclara de fide, de amicitia, de liberalitate, de jure hospitii, de virtute, veteribus bene multis aperte fatentibus, gens illa sentiret, quamvis a Romanis, Graecisque moribus aliena vel maxime.

Praeterea Celsum ea temere scripsisse vel inde constare potest, quod Scythis Ἀθέους Σῆρες (*b*) adjungat, & com-

(*a*) *Ap. Origen. l. VII. p. m.* 384.

(*b*) Eosdem antiquos Seres a Strabone Geographo Atheos vocari Antonius Genuensis (*P.* 3. *Elem. Metaph. App. ad C. II. p.* 124.) scriptum reliquit. Vellem equidem, ut locum attulisset, quem diligenter conquisitum invenire non potui.

paret. At quale impudentiae genus eſt, ſummae impietatis arguere, quorum & mores, & ſtudia, quibus ille ſcribebat temporibus, tum Romanos, tum Graecos omnino latebant! Id vel ex eo patet, quod barbaras inter nationes eam gentem numerare ſolerent, quae neque imperii dignitate, neque doctrinae gloria, neque ſapientia legum, Graecis ipſis omni politis humanitate concederet (*a*).

Sed, quod pertinet ad Scythas, de quibus agimus, eos etiam in ea fuiſſe ſententia, quam Athei ſequi non ſolent; ideſt animos corporibus ſupereſſe, plurima veterum monumenta declarant. Etenim hiſtoriae parens Herodotus (*b*) refert, Scythas morti proximos inde laetari vel maxime, quod brevi ſeſe ad Zamolxin ſuum venturos eſſe confidant. Pomponius autem Mela (*c*) haec de Getis narrat, quo nomine modo Scythicae gentes omnes, modo quaedam, ut hic, peculiaris gens Scytharum venire ſolet = *Quidam feri ſunt, & ad mortem paratiſſimi, Getae utique. Id varia opinio perficit: alii redituras putant animas obeuntium; alii, etſi non redeant, non extingui tamen, ſed ad beatiora tranſire, alii emori quidem, ſed id melius eſſe, quam vivere* = Trajanus etiam Auguſtus, ſi qua Juliano fides (*d*), Getas mortis contemptores, & hinc bellis gerendis aptiſſimos laudat = *Non enim*, inquit, *ſe mori, ſed in alias ſedes transferri exiſtimantes, paratius id faciunt, quam cum iter, aut peregrinationem ſuſcipiunt* =.

Caeterum, quod caput eſt, a Scythis aliquod agnitum fuiſſe Numen facile demonſtratur (*e*). Nam & Acinacem olim

(*a*) Cum ea, quae retulimus ſcripſiſſet Celſus, & Dionyſius Περιήγ. v. 752. Ἔθνεα βάρβαρα Σήρων eos populos nominaſſet, optime intulit Bruckerus (*H. C. T. I L. II. C. IV. p. m.* 212.) quod ſubdimus = *Quod etſi comparatis tantum Graecorum inſtitutis dici facile largimur Burnetio* (*Archaeol. Phil* C. 3. *p.* 344.) *incognitam tamen, ut litteraturam omnem, ita etiam philoſophiam Sinarum veteribus fuiſſe probat* =.

(*b*) *Lib. IV. p.* 280.

(*c*) *L. II. c.* 1.

(*d*) V. Bruckerum *L. II. C. XI.* ubi de Scythis.

(*e*) P. Caſtus Innocens Anſaldi *Tr. della Neceſſità &c. d. Relig. p.* 193. citat Olaum Dalin de Theologia Scytharum in Hiſtoria Sveciae agen-

olim (*a*) adorare ſolitos fuiſſe, Lucianus aperte fatetur, & idem habet Eudoxus, & ſidem, qui citat Eudoxum, Clemens Alexandrinus (*b*). Hic autem & aſinos Marti mactare ſolitos fuiſſe narrat (*c*), & Abarim Oracula Scythica, Theogoniamque ſcripſiſſe, & Iceſium de Myſteriis librum reliquiſſe, Scythas ambos, & Philoſophiae laude florentes. Quis autem ignorat Scytham Anacharſim Deos immortales eſſe veneratum, ut ex Cicerone, & ex Plutarcho diſcimus? (*d*) Sed neceſſe non eſt in re ſatis nota plura veterum teſtimonia congerere.

Potius hic leviter videntur reprehendendi, qui putarunt (*e*) a Nicephoro Gregora narrari, Scythas olim prorſus Atheos fuiſſe, ac nullam prorſus vim, poteſtatemque divinam fuiſſe veritos. Quid enim habet Nicephorus, quod eam opinionem fovere poſſit, niſi Scythas, cum irrupiſſent in Aſiam, ad Orientalium religionem, patria impietate, vel Atheiſmo relicto, deflexiſſe (*f*)? At ea verba nihil aliud innuunt, niſi religionis, aut ſuperſtitionis potius commutationem quamdam a Scythis ea tempeſtate factam, ſive ut Bruckeri verbis (*g*) utar = *vult id tantum hiſtoricus, eos relicto contemptu religionis, qualis apud Orientales vigebat, tandem mutatis moribus Aſſyriorum Numina recepiſſe* = Caeterum, ſi quid aliud Nicephorus vellet, ejus auctoritatem omnino negligere praeſtaret, quam Scriptoribus antiquioribus, atque doctioribus, fidem non adjungere, quos indicavimus.

CA-

agentem, & unum Deum ab ipſis fuiſſe creditum Olai ejuſdem auctoritate confirmat. Vide etiam Ephemeridas Holland. *To. XL. P. I. A.* 3. *p.* 32.

(*a*) An Sauromatae Scytharum Gens, Acinaci, vel Enſi ſacrificaverint, inquirit Pellovtierius *Bibliot. German. Tom XXIX. p.* 215.

(*b*) Luc. *in Iov. Tragaedo*, Clem. Alex. *in Protrept. p.* 26. qui citat. Eudoxum *in* 2. *de ambitu*.

(*c*) *In Protrept*

(*d*) Cic. *In Tuſcul.* & alibi, Plutarch. *in Conviv Tom. I.*

(*e*) Vid. Reimmann. *Hiſt. Atheiſm. C. VII* §. 5. *p.* 80.

(*f*) *Lib. II. Hiſt. Rom. p. m.* 18. *ed. Wolf* ubi de Scythis ἐς τὸ αὐτῶν ἐθελοντὶ σέβας τὴν πάτριον ἀθεΐαν ἀφέντες.

(*g*) *Hiſt. C. Phil. Tom. I. L. II. C. XI. p. m.* 353.

CAPUT XII.

De Celtis.

Celtas Atheos fuisse, tum Historici Justini, tum Pausaniae (*a*) testimonio, quidam Baylio hac in re faventes homines docti probare conati sunt. Sed caeteri facile assentiuntur laudatis Auctoribus, Celtas Atheos, sive Deorum hostes non alia de causa visos fuisse, quam quod Romanam Religionem, ac praecipue ritum illum bruta simulacra colendi detestabantur, quem tamen & ipsi postea, Romano jugo subditi, receperunt.

Sunt quidem nonnulli recentiores, qui summae fere omnes Celtas impietatis damnari vellent, quod doctrinam de Anima mundi per omnes ejus partes longe, lateque diffusa, quae maxime praesens esset Deus, teste Bruckero, aliisque (*b*) coluerint. Sed huic quidem crimini, tum ex iis, quae primo libro disputavimus, tum ex iis, quae de vetustissimis Etruscis, qui nempe sunt in eadem causa, disputabuntur a nobis, facilis, ut opinor, responsio patet.

Gallos quidem, qui maxime omnium nomine Celtarum venire solent, in Oratione pro Fontejo sicut Atheos execratur inter philosophos eloquentissimus, inter eloquentes, ea quidem aetate, maxime philosophus Cicero. Sed illum hac in re non sibi constare Vossius (*c*) ostendit. Videlicet illi, cum in Foro diceret, aut in Curia, non quid verum esset inquirere, sed quid veri specie posset audientium animos aliquo modo percellere, in studio erat. Argumento hujus rei esse potest, ut alia omittam, quod idem aperte gloriatus sit, sese tenebras, cum pro Cluentio diceret, judicibus offudisse; qua de re graviter a Marco Antonio Mure-

(*a*) Justin. *l.* 24. *c.* 6. Pauf. *l.* X.

(*b*) Vid. Agatopist. Cromat. *delle Istoria &c. Vol. I. C. XI. p.* 648.

(*c*) *Lib. I. de Idolol. c.* 37.

reto, quamvis disertissimi oratoris cultore sane studioso, reprehensum in eleganti quadam oratione legimus. Itaque nemo jure mirari potest, Ciceronem eo loco Gallis, turpissimo crimine objecto, quod id causae, quam agebat, interesse videret, invidiam apud Romanos maximam conflare voluisse.

Caeterum Gallos, non modo non atheos fuisse, verum oppositae superstitionis tenuisse apicem, nullo negotio ostenditur. Nam, qui mores eorum, atque sensus melius, quam alius quilibet cognoscere poterat, Galliae victor, ac domitor, Julius Caesar aperte tradit (a) = *nationem omnem admodum fuisse deditam religionibus* = Ab aliis quoque Scriptoribus Latinis, Graecisque, discimus, Theutatem, Hesum, & Taranem in Gallia cultos, quin & iisdem Numinibus humano sanguine fuisse litatum.

Et ea quidem ipsa Numina Latini suos ad Deos, nempe Theutatem ad Mercurium, Hesum ad Martem, Tanarim ad Jovem revocare studebant, quod probare visus est Gherardus Vossius, sed Bruckerus, Fenelus, aliique (b) rejecerunt. Notarunt enim doctissimi Viri, sua cuique Genti propria Numina fuisse; Graecos autem, atque Latinos, inepto Numina peregrina cum suis Diis comparandi, & celebrandi studio, nihil aliud egisse, nisi ut historiam, quae veterum populorum ritus, religionemque respicit, foedissime deformarent.

Quidquid autem his de rebus statui debeat (neque enim solvendis hujuscemodi controversiis locus hic esse videtur) Gallos aliquod agnovisse Numen satis aperte constat. Certum id erat, inter veteres, doctis praesertim homi-

(a) *De B. Gall. l. 6. c. 16.*

(b) Voss. *de Idol l. 1. c. 35. p.* 262. Bruck. *Tom.* 1. *&c. p. m.* 328. Fenel. *Tom. XXIV. de l' Acad. R. des Inscr. p. m.* 345. ubi ejus opus incipit. *Plan Systematique de la Religion, & des dogmes des anciens Gaulois.* Videre potes etiam, de Religione Gallorum si plura cognoscere cupias, Frickium *in libro de Druidibus*, ac Jacobum Martinum, (*Iacques Martin*) *Relig. des Gaulois.*

minibus, qui Gallorum ſapientiam, aliqua ſaltem ex parte, Graecis ipſis anteferre minime dubitabant. Cum enim barbaros ante Graecos fuiſse philoſophatos, quin & ipſius auctores philoſophiae fuiſse, probare vellent, multa, Diogene Laërtio in Prooemio narrante, hanc in rem afferebant, quae ſi non id conficiunt, quod ipſis propoſitum fuerat, id ſane demonſtrant, quod nos maxime volumus: nempe mores eorum, & inſtituta laudabant, qui ſapientiae laude, barbaros inter, clareſcere viſi fuerant, ut philoſophis omnino digna fuiſse, fidem facerent: Gymnoſophiſtas ex Indis, ac Druidas ex Gallis proferebant, quorum multa fuiſſent de Virtute, ac de Religione, etſi obſcuris quandoque verbis, aut ſententiis involuta, tamen & cogitata ſapienter, & graviſſime dicta: divinam colendam eſſe Naturam, nihil mali faciendum, fortitudinem exercendam, aliaque ſimilia.

Sed quoniam nomine Celtarum etiam Germani, quin & aliquando Britanni, atque Hiſpani, auctore Bruckero, veniunt, jam de populis iis aliqua commentemur. Jam porro de Germanis Julius Caeſar ſcriptum reliquit, eos quidem Druidas non habere, neque Deos ab aliis receptos colere, ſed Soli, Vulcano, atque Lunae divinos honores tribuere. Tacitus autem, cum Germanorum referret mores, praecipue Deum, qui Tuiſton appellaretur, quem nocti praeſidentem ſui generis jactarent auctorem, veneratos eſſe declarat. (*a*) Neque vero tantum inſcia turba Religioni, ſeu potius ſuperſtitioni, ſerviebat; ſed fuiſſe, quemadmodum apud caeteros populos, ita etiam apud Germanos, paulo cultiores homines, qui ſe Miniſtros Deorum, & eorum bene conſcios jactarent, ex eodem Tacito diſcimus: Et hic quidem aetate ſcripſit, qua Germanorum mores, atque ſententiae, magis, quam aetate Caeſaris, innotuerant.

Neque tamen hic ea ſolvere, quae de Germanorum Religione dubia ſunt, in animo nobis eſt, de quibus Elias Sche-

(*a*) *De Mor. German. C.* 2.

Schedius, Bruckerus, Fenelus, Freretus, consuli possunt (*a*). Nos aliqua cursim attigimus, ut aliquam ab iis populis servatam fuisse Divinitatis notionem, aequus lector judicare possit, etsi densissima foedae superstitionis caligine depravatam.

Jam, quod pertinet ad Britannos = *moribus*, inquit Strabo (*b*), *partim Gallis similes, partim simpliciores, magis barbaros* = nulla ratio proferri potest, cur a reliquis Celtis in toto negotio Religionis omnino dissensisse videantur: neque vero debet prorsus hoc loco negligi, quod idem Strabo memoriae prodidit (*c*); idest = *hoc tempore quidam ejus loci* (Britanniae) *principes, legationibus, & observantiis, Augusti Caesaris amicitiam comparantes, in Capitolio dona Deis obtulerunt* =.

Longe validiora sunt argumenra, quae possemus ex eodem Strabone desumere, ut Hispanos, aliquando Celtarum ipso nomine venientes, sacrificiis, atque precibus Deos veneratos fuisse, doceremus. At id necessarium esse non ducimus, cum eos populos non ab omni fuisse religione alienos, Viri docti assentiantur.

Iidem facile concedere solent, ex incerta fama potius, quam ex animi sui sententia, loqui Strabonem, dum Callaicos, barbara populum crudelitate famosum, qui veteris plerumque Lusitaniae montana teneret, Atheos habitos esse commemorat. Ait enim, ut Vir non minus eruditione, quam eloquentia, & disserendi subtilitate clarus Valsecchius advertit (*d*) = *Callaicis Deum nullum esse quidam ajunt* (*e*) =. Sane quod Scriptor accuratus Hispanorum mores, religio-

Tom. II. M nem-

(*a*) Elias Schedius *de Diis Germanorum*, Bruck. *Tom. I L. II. C. IX*, Fenel *Tom. XXIV. de l' Acad. R. des Inscript.* in opere, de quo superius diximus, Freret *eod. To. XXIV. de l' Acad. R. &c.* De Religione illorum, qui Daniam, finitimasque regiones incolebant, vide librum, cui tit. = *Introduction a l' histoire de Dannemarc, par M. Mallet* =.

(*b*) *Lib. III. p. m.* 400.

(*c*) *Ib. p m.* 401.

(*d*) *Lib. I. C. IX. p. m.* 207.

(*e*) *Lib. III. p. m.* 328. In Graeco Apographo *L. 3. p. m.* 164. = Ἔνιοι δὲ τοὺς Καλλαϊκοὺς ἀθέους φασὶν =.

nemque defcribens, quid ipfe fentiat, exponat, ac de Callaicis tantum, quid aliis quibufdam vifum fuerit, eodem loco narret, indicio eft, nihil ipfum habuifse, quod hac in re fequi pofset, praeter rumores quofdam, non ita gravibus teftimoniis, aut conjecturis innixos.

Una ex iis conjecturis effe poterat, quod, eodem Strabone tefte = *nulla educatione inftituti, fed ad neceffitatem magis, & brutarum animantium affectione, depravatifque moribus vitam agant* = Quamvis autem id Strabo de populis univerfis earum regionum affirmet, facilius tamen fufpicionem illam de Callaicis, quam de reliquis ingenerare poterat. Etenim eofdem efferatis praeter caeteros fuiffe moribus, fimulque minus, quam caeteros, Romanis innotuiffe, facile poffumus ex eodem Strabone colligere.

Verior haec mihi refponfio videri folet, quam alia quaedam paucis verbis ab eodem Valfechio fignificata; fcilicet ex eodem Strabone colligi, Callaicos etiam facrificia peregiffe. Hanc eamdem refponfionem Joannes Hooke indicaverat, fed, ut ingenue fatear, omnino debili fundamento fubnixam. Etenim non Callaici, verum Celtiberi, vicinique populi ad Boream fpectantes, ab eodem Strabone facra feciffe perhibentur. Id autem non probat, quod eadem facra Callaici, Lufitaniae partem occupantes, coluerint; praefertim cum barbaros eofdem populos, inter fe, perpetuas, & implacabiles inimicitias exercuiffe, memoriae proditum fuerit.

At quidquid de refponfione ifta doctiffimorum hominum ftatui debeat, certe non erat, cur Baylius tam faepe Callaicos maxime barbaros, proferret in medium, ac nobiliffimum fefe triumphum de fuis adverfariis, eorumdem ope, relaturum effe confideret. Etenim ftultitiae genus effet, propter ambigua illa Strabonis verba, vel potius incertam illam famam, ac fortaffe vulgarem, cui ne Strabo quidem ipfe fidere videtur, putare; nobiliffimos philofophos, & hiftoricos, fuiffe mentitos, vel certe fuiffe deceptos, cum gen-

gentium omnium, ipsorumque barbarorum consensum, in agnoscenda vi, Naturaque divina, tantopere praedicarent.

CAPUT XIII.

De Etruscis

ANtiquissimos illos Etruscos, de quibus aliquid memoriae proditum fuerit, Ἀθεότητος manifeste postulari, ne recentiores quidem apud Scriptores, Atheis omnia complentes, adeo facile invenias. At Pantheismi damnant Etruscos etiam nonnulli, qui Pantheistas omnes Atheos, ac Spinosianos faciunt. Hinc, si constare sibi velint, Etruscos illos antiquissimos non aliam habuisse doctrinam, quod pertinet ad Religionem, nisi Atheorum propriam, concedant necesse est.

Equidem, quid proprie de Natura divina vetustiores illi docuerint, in tanta rerum obscuritate, vix posse probabili ratione definiri, censeo. Etenim libros priscorum illorum Tagetis, Labeonis, Terquitii, Aruntis, hominum videlicet Etruscorum de religione tractantium (*a*), eadem fortuna nobis invidit, quae tot, ac tam praeclara vetustatis ultimae monumenta perdidit. Aliqua nobis Auctores, neque satis antiqui, neque satis, hac quidem in re, probatae auctoritatis tradunt, quae disputandi materiam eruditis praebent.

Nam alii quidem de summo rerum omnium conditore Deo, mundique origine, satis illos recte sensisse volunt (*b*), alii contra, quod jamdudum significavimus, magnam sibi videntur in illis impietatem doctrinae deprehendere (*c*).

Porro veteres inter Auctores, qui de gentis illius do-

(*a*) Vide de his Thomam Dempsterum *in Rom. Antiq.* Rosini *lib. III. c. 8. seqq.* Thom. Brunet. *Archaeolog. c. 2.*

(*b*) E. g. Auctores *Histor. Univers.* Angli *p.* 139. Cudworthus *System. Intellect. C. IV. §. 25. p. 538. seqq.*

(*c*) Vid. Joannes M. Lampredi, *Saggio sopra la Filosofia degli Etruschi.*

ctrina loquantur, est Seneca Stoicus, cujus testimonio Cudworthus non mediocriter confidere visus est. Etenim ille cum, de fulminum a Jove missione diversa quid Etrusci docuissent olim, exposuisset, haec subdit (*a*) = *ad coërcendos animos imperitorum sapientissimos viros judicasse inevitabilem metum, ut supra nos aliquid timeretur .... nec hoc quidem crediderunt, Iovem, qualem in Capitolio, & in caeteris aedibus colimus, mittere manu fulmina, sed eumdem quem nos* (Stoici) *Iovem intelligunt, custodem, rectoremque universi, animum, ac spiritum, mundani hujus operis dominum, & artificem* =. Per ea verba Jacobus Bruckerus Stoicam de Deo sententiam non obscure veteribus illis Etruscis adscribi putat (*b*). Addit enim Seneca = *nomen ei omne convenire, Fati, Providentiae, Naturae, Mundi* = sic ut Deus ipse nihil sit aliud, nisi = *totum quod videmus, totum suis partibus inditum, & se sustinens vi sua* = Idem autem Etruscis, non secus ac Stoicis, visum esse asserit. Concedit quidem Bruckerus auctoritatem hac in re Senecae = *hominis Stoici suspectam esse posse* = Nihilominus conjecturam hanc suam proponit = *de Deo ad mentem Stoae Etruscos sensisse, eumque pro anima mundi penetrante, spirituque, ex quo sunt nata omnia, parteque universi habuisse* =.

Haec Bruckeri sententia de veterum Etruscorum mente mihi satis arridet. Neque ut ab ea discedam illa faciunt, quae ad saniores iisdem sensus affigendos Clariss. Agatopistus (*c*) ex Suida protulit. Habet autem Suidas *Cosmogoniam* Anonymi Tyrrheni (*d*), quae potius historiae Mosaicae, quam Stoicae fabulae, quaedam, licet confusa, lineamenta praeseferat. Quis tamen unius auctoritate Suidae tamquam genuinum vetustissimi Tyrrheni Scriptoris opus recipiat? quod, si genuinum fuisset, credibile non est, tot, atque tantorum, ante Suidam, hominum, ejus generis monu-

(*a*) *Natur. Quaest. L. II. C.* 41.

(*b*) *H. C. Tom. I. &c. p. m.* 344.

(*c*) *Vol. I. della Istoria &c. d' ogni Filos. C. XI. p.* 295.

(*d*) Vid. Τυῤῥηνὸς.

numenta colligentium, ſollertiam effugere potuiſſe. Verum haec omittamus. *Noſtrum* enim non *eſt tantas componere lites*.

Hoc tantum dico: vetuſtos illos Etruſcos, aut ſententias omnino ſimiles Stoicorum placitis amplexi fuerint, aut purius, ac ſanctius de Natura divina ſenſerint, Atheos exiſtimari, niſi injuria, non poſſe. Imo quod Etruſci fortaſſe cum Pantheiſtis antiquis eadem fere docuerint, neque tamen omnem prorſus Divinitatis notionem abjecerint, id confirmat, quod primo noſtro libro tantopere moliebamur; nempe longe aliud eſſe Deum nullum inducere, ac ad mundum ipſum Divinitatis notionem, quantumvis implexam, confuſamque traducere.

Sane, quod illi vim aliquam eſſe viderint, Naturamque divinam, multis argumentis oſtendi poteſt. Etenim non modo divinandi artem jam ab antiquiſſima Tagetis aetate (*a*) coluerunt, & ea quidem ratione coluerunt, ut non a vi telluris, aut ſpecuum quorumdam halitibus, aut a certo furoris genere, ſed tantum a Deorum ope repetere potuiſſe videantur; ſed & incredibile quoddam Deos pie, ſancteque colendi ſtudium, eoſdemque ſacrificiis, ac caeremoniis placandi, praeſetulerunt. Hinc & Cicero ſaepe Romanos ab Etruſcis plurima ad religionem pertinentia accepiſſe fatetur, & a Livio Gens Etruſca dicitur (*b*) = *ante omnes alias eo magis dedita religionibus, quod excelleret arte colendi eas* = & ab Arnobio (*c*) = *Genitrix, & mater ſuperſtitionis Etruria* = nominatur.

Praeterea veteribus illis Etruſcis fuiſſe perſuaſum, in alia vita bonos manere praemia, improbos autem ſupplicia, quae doctrina ſine Divinitatis aliqua cognitione apud gentem ingenii gloria nobilem ſtare vix poteſt, non modo libri, ſed & aliorum generum monumenta declarant. Oſtendit id, praeter caeteros, Cl. Bonarrotius, quem Valſechius pro-

(*a*) Vid. Cicer. *L. II. Divin.* Ovid. *Metamorph. L. XV.* 12. Ammian. Marcellin. *L. XXI.* Lucan. *Pharſal. I.*

(*b*) *Libro V. C. I.*

(*c*) *Lib. VII.*

producit (*a*). Ait enim de tabulis antiquis, quas illuſtrandas ſuſcepit: = *Harum ergo tabularum ope diſcimus, Etruſcis communem cum Graecis, & Latinis de Inferorum cruciatibus, qui in hac pictura expreſſi videntur, opinionem fuiſſe* = Picturam autem, quam dicit, apud ipſum Bonarrotium videre potes. Idem addit = *Ut apud Etruſcos viguit Inferorum opinio, ita ipſos Beatorum loca, tamquam Graecorum, & Latinorum, Elyſios ſtatuiſſe, collocaſſeque in ultimo Oceano, ſuadere videntur anaglypha urnularum, quarum exempla appoſita ad ornamentum in fine Praefationis &c.* =

His, inquam, aliiſque rationibus, Etruſcos habendos non eſſe Atheos, facile probatur. Quod ergo ſimilia Stoicis, aliiſque Mundum ſtatuentibus Deum, ſentire viſi fuerint, non aliud ſuadet, niſi eos, qui talia ſenſerint, quamvis impios, non tamen Atheos eſſe judicandos.

C A P U T XIV.

De barbaris quibuſdam Africae populis.

IN Africam ex Italia deſcendentibus plures occurrunt gentes, injuria per Scriptores aliquos ultimae illius impietatis accuſatae, quarum patrocinium ſuſcipere debeamus. Primo quidem Numidas Afros, non ſecus atque Scythas, & Seras, Atheos habuiſſe videtur Celſus (*b*), famoſus ille non Origenis modo, ſed & Chriſtianae Religionis inimicus. Eos nimirum omnino putavit exleges, & hinc etiam Religionem omnem ignorare, vel aſpernari judicavit: nempe arbitratus eſt in agris, & in ſilvis vitam ferino more tolerantes nihil agnoviſſe, quod ad fovendam ſocietatem, quocumque tandem modo, pertineret.

At nihil tale veteres tradunt, qui gentis illius meminerunt in hiſtoria Romana ſatis cognitae. Ex iis enim ſuos habuiſſe Reges, atque hinc Societatis aliquod genus coluiſſe, quae

(*a*) *L. I. C. VIII. p.* 197.

(*b*) *Ap. Orig. l.* 7. *contr. Celſum*.

quae sine Religione coire, atque consistere numquam visa est, satis apparet. Quare & Virgilius (*a*) Jarbam, Numidis etiam illis imperitantem, Deos agnovisse, ac rerum humanarum penes eosdem procurationem esse putavisse, significat, & Cicero (*b*) Masinissam exhibet grates agentem Soli, reliquisque Coelitibus, quod antequam ex hac vita migraret, conspiceret in suo regno, suisque tectis P. Cornelium Scipionem, cujus ipso nomine recrearetur.

De Masinissa quidem ipso, quem Reges multi praecesserant Numidiae dominati, haec scribit Strabo (*c*) = *Ipse Numidas civiles, & agricultores reddidit, & pro latrocinio eos militiam docuit. Sed profecto peculiare quiddam hominibus iis contigit. Nam cum regionem foecundam incolerent, quamquam feris abundantem, iis omissis, & agri colendi studio, licentius inter sese convertebantur: & regione feris dimissa, vagam, & instabilem vitam agebant, non secus, quam qui ob inopiam, & locorum sterilitatem, & aëris inclementiam, ejusmodi vitae genus eligunt. Quare Massaesilii id nomen assecuti sunt (Numidae enim vocantur). Necesse quidem hos inopes esse, & plerumque radices edere, & carne, & lacte, & caseo nutriri. Cum vero diu Carthago deserta permansisset, eodem fere tempore, quo & Corinthus rursum a Divo Cesare per id fere tempus instaurata est, missis eo colonis, quicumque vellent, & ex militibus nonnullis, & nunc quoque bene habitatur, si qua alia Libyae urbs &c.* = Haec Strabo de Numidis, cui Scriptores alii consentiunt.

Ex iis autem omnibus nihil minus apparet, quam legibus prorsus omnibus Numidas, aetate Celsi, caruisse, quibus vel ab insidiis, & injuriis, cum vitam, tum vitae commoda, vel sanctitatem alicujus Religionis ab impietate tuerentur (*d*).

Na-

(*a*) Virgil. *Æneidos lib.* 4.
(*b*) *In Somnio Scipionis.*
(*c*) *L. XVII. p. m.* 709. Similia dixerat *L.* 2. *p. m.* 261.

(*d*) Joannes Boccaccius (*Boccaccio*) *in Praef. Geneal. Deor.* sumit, ut rem satis certam, quod = *insania veterum, scilicet cupientium*

Nasamones tamquam Atheos Dionysius Periegetes arguit (*a*). Respondet Hookius (*b*), ea, quae Dionysius habet = *nullo alio testimonio confirmari, & ad impios illorum populorum mores referenda esse* = Profecto norunt eruditi homines non adeo spectatam, his praesertim in rebus, esse Scriptoris illius auctoritatem, ut, ne quidquam ei detrahatur, populo, cujus mores non ita facile notissimos habere poterat, adeo turpis nota sit infligenda.

Sed hic Baylius occurrit, ac Nasamones consensui, de quo loquimur, humani generis, non minus quam suos illos Callaicos, opponi arbitratur (*c*). Etenim de Augylis haec scribit Plinius (*d*) = *Augylae inferos tantum colunt* = Pomponius autem Mela (*e*) = *Augylae Manes tantum Deos putant: per eos dejerant: eos oracula consulunt: precatique, quae volunt, ubi tumulis incubuere, pro responsis ferunt somnia* = Jam vero Augylas eosdem esse atque eos, quos Herodotus (*f*) Nasamones appellat, ad eum Pomponii locum Isaacus Vossius ostendit. Quid vero de Nasamonibus habet Herodotus? Nimirum eos per Majores suos fuisse jurare solitos, & putavisse futura se posse Majorum eorumdem beneficio praescire, dum somnum super illorum sepulchra caperent.

His autem animadversis en tota Baylii ratio. Majores a Nasamonibus culti sunt iidem, ac Manes, de quibus Pomponius Mela. Hic autem tantummodo Manes apud eam gentem cultos fuisse testatur. Majores igitur tantum, hoc est vita functi homines, culti sunt a Nasamonibus. Non igitur illi Divinitatem venerabantur, aut agnoscebant. Etenim, quae ducitur ex Pomponio ratio, simili modo ex illo Plinii testimonio ducitur.

At

tium se haberi divino procreatos sanguine = totum orbem invaserit = *sic*, inquit, *& omnem Lybiae, atque Syrtium, & Numidiae oram labefactavit, & Atlantiacos, occiduique maris sinus, & Hesperidum hortos &c.* = Eadem de Garamantibus &c

(*a*) *Perieg. v* 210.
(*b*) *Rel Nat. To. I. &c. p.* 13.
(*c*) *Répons. aux questions &c III. Part. C. XII. p.* 930. *To. III. Oeuvr.*
(*d*) *L. V. c.* 8.
(*e*) *L. I. c.* 8.
(*f*) *L. IV. c.* 172.

At primo quidem, quamvis, quod maxime vult Baylius, concederem, hoc est Majores tantum a Nasamonibus fuisse cultos, non tamen ea, quam elicit, optima consecutio dicenda esset. Etenim reponi posset barbarum populum in eadem, qua vulgus Ethnicorum inter Graecos, atque Latinos, quos tamen Critici emunctae naris inter Atheos numerari non sinunt, fuisse stultitia; ut magnos putarent, homines in Deos posse converti, &, qui antea mortales erant, immortalis cujusdam fieri, praestantissimaeque Naturae participes.

Deinde Baylii ratione quid afferri potest infirmius, cum id sumat potius, quam probet, in quo totus controversiae cardo ponendus esset? idest Majores illos Nasamonum, de quibus Herodotus, eosdem esse atque Manes, de quibus Pomponius, aut Inferos, de quibus Plinius. Poterat enim ille populus & Majores colere, & alia quaedam Tartarea Numina Manium illo, vel Inferorum, longe, lateque patente, nomine comprehensa. Neque enim Herodotus ullo modo testatur, praeter Majores suos, non alia Nasamones Numina fuisse veneratos.

Vidit, nisi fallor, ipse Baylius hanc responsionem adhiberi facile posse. Itaque, ut eam praeverteret, non magnopere se pugnaturum ait, si quis pertinaciter Manes illos a Majorum umbris distingui jubeat: id enim non magnopere ipsi adversario profuturum. Nam stultitia, inquit, nec levis esset, cum nullam in Coelo, vel in Aëre, aut in Mari, aut in Tellure dominantem Divinitatem esse putaveris, si eamdem in Inferis regnantem agnoscas.

Haec omnia ultro concedi possunt. Quid tamen hinc sequitur, nisi stultissimos fuisse Nasamones, de quo non agimus, sed tamen stultissimis hominibus aliquam illuxisse Divinitatis notionem, etsi valde confusam, de quo maxime agimus?

Cave enim putes, Infernos Deos, improbos, aut humano generi noxios a Nasamonibus fuisse habitos. Illi enim

potius, ut ex eodem Pomponio, ac Plinio discimus, Solem execrabantur, & orientem, & occidentem, ut sibi, agrisque suis iniquum. Nocte igitur illi delectabantur, ac propterea Tartareis Numinibus, quae Nocti praeessent, & bonorum omnium, quibus fruantur homines, certissimi essent auctores. Nempe stultitia fere tenebantur eadem, qua vetustissimi Germaniae populi, Tuistonem illum parentem suum, cui Plutonem Latini respondere putabant, summa religione, divinisque honoribus prosequuti.

Alia omittimus ex primo nostro libro facile colligenda, quibus liceret nobis nullo fere negotio Baylii conatus infringere.

Ex iis autem, quae diximus, vides, cur fama, quam Dionysius Periegetes secutus videtur, Nasamones Atheos ferret, qui scilicet Deos, a caeteris populis maximo in honore habitos, aversarentur. Vides etiam quid sibi Strabo voluerit, gravior Dionysio scriptor, & eruditione, judicioque praestantior. Etenim Æthiopum ille mores describens, ac religionem, haec habet (*a*) = *Ex iis qui ad torridam habitant, nonnulli sunt, qui Deos non colunt; quos etiam Soli dicunt infensos esse, & detestari, cum eum exoriri vident, propterea quod eos urat, & oppugnet, atque ob id in paludes fugere* =.

Respondere quidem possumus, non de aliquibus populis, at de aliquibus hominibus Strabonem verba facere. Hoc si concedatur, quid jam Baylii discipuli, aut clientes, testimonio Strabonis evincent? Aliquos, credo, apud Æthiopas Atheos fuisse. Quid inde? Non omnes ergo populi Deum esse aliquem confessi sunt? Mirum sane consecutionum genus hoc esset, & causa, cui Baylius serviebat, quam Baylii ingenio, dignius. At possumus etiam, ut significavimus adversario largiri de populo quodam integro, ac si forte vult de Nasamonibus omnibus, non de paucis quibusdam hominibus, esse Strabonem intelligendum. Ipsi tamen haerebit aqua, si cum Io. Alberto Fabricio, & cum Joanne Hookio

(*a*) *L. XVII. p. mihi* 688. *Bruckero* 779. *Hookio* 813.

kio (*a*) Atheos dicamus, apud Strabonem, eadem illa de causa, quam attigimus, fuisse vocatos, quod scilicet ipsum, qui tantus, ac tam praesens a reliquis populis habebatur Deus, Solem execrarentur.

Alia conjectura magis arridet duobus item clarissimis Viris Gherardo Vossio, & Jacobo Bruckero (*b*), quam ipsius Bruckeri verbis propono = *De Diis, rebusque divinis ita statuisse dicuntur* (Æthiopes) *ut quidam, qui ad zonam torridam habitant, existimentur Athei. Ita Strabo lib. XVII. p. 779. Non tamen haec ita intelligenda sunt, quasi nullius Numinis sensu tacti fuerint: sed opponitur id moribus caeterorum Æthiopum, quos Deorum numina Ægyptiaco more sub variis imaginibus coluisse supra monuimus* = Quaenam ex iis conjecturis verior sit, dijudicare parum refert.

Potius hic advertendum injustos, aut certe leves homines illos fuisse, qui nationem Æthiopum universam, tam amplas Africae regiones occupantem, in Atheorum numerum venire censuerunt. Etenim Scriptores optimae notae (*c*) non modo Deorum cultores Æthiopas exhibent, sed pietate quadam in Deos omnino singulari spectatos fuisse testantur.

Instar omnium sit nobis Homerus, qui Jovem illum Opt. Max. apud *integros vitae, scelerisque puros* Æthiopas convivium, cum caeteris Numinibus ipsum sequutis, celebravisse scribit (*d*); ad quem Homeri locum legendus Jo-

(*a*) Fabr. *Bibliogr. Antiq. C.* 8. §. 3. *p.* 229. *Hook. T. I. p.* 13.

(*b*) Vos. *de Idol. L. I. C. I. p.* 6. Bruck. *H. C. T. I. l.* 2. *C.* 8. §. 4. *p.* 308. & 309.

(*c*) Ex. gr. Diodorus Siculus, & Strabo.

(*d*) Hom. Ιλιαδ. α

> Ζεὺς γὰρ ἐπ' Ωκεανὸν μετ' ἀμύμονας Αἰθιοπῆας
> Χθιζὸς ἔβη μετὰ δαῖτα, θεοὶ δ' ἅμα πάντες ἕποντο.

Eum locum ita vertit (*Canto I. Stanza* 81. *p.* 21.) Josephus idem Bozolus, cujus ore spiritus Ludovici Ariosti, sed verecundi jam, & pudici, canere videtur.

> *Ma di Saturno andò l' augusta prole*
> *Pur jer, dell' Etiopia al lito adusto,*
> *Con la schiera celeste, che quì vuole*
> *Col popol convitar semplice, e giusto.*

ſephus Bozolus, Vir eruditiſſimus, mihique amiciſſimus, quem neſcio tamen utrum elegantia doctrinae, an ſuavitate morum cariorem habere debeam (*a*). Is enim Diodori teſtimonio probat, Æthiopas pomparum, ſacrificiorum, ac magnifici, feſtique cultus auctores fuiſſe, quo Deos Ethnici proſequebantur. Hinc pietatem ipſorum a doctiſſimo poëta celebrari. Quod autem Jupiter cum caeteris Diis in Æthiopiam deſcendiſſe dicatur, ejus temporis celebritatem reſpicere, quo tempore, ſi fides Euſtathio, Dioſpolim quotannis, in urbem ingenti Templorum numero diſtinctam, ſeſe conferebant Æthiopes, ut Jovis, Deorumque caeterorum ſimulacra, per totam Lybiam inde aſportata, circumferrent: quo quidem ipſo tempore ludis, atque conviviis, per duodecim dies vacare conſueverant. Hinc illud, apud Homerum, duodecim dierum intervallum, quo Jupiter ad Æthiopas digreſſus abeſt Olympo.

Melior haec, a Clariſſimo Viro prolata, fabulae totius enucleatio mihi videri ſolet, quam altera, quae Macrobio placuit. Ille enim, Platonicorum recentiorum more, nihil non molitur, ut arcanos quoſdam, abditoſque ſenſus, in ea ſchola probatos, philoſophis Ethnicis, ipſiſque poëtis, aliqua ratione ſupponat. Ait autem (*b*) = *Hoc eſſe volunt, quod Homerus, divinarum omnium inventionum fons, & origo, ſub poëtici nube figmenti verum ſapientibus intelligi dedit, Jovem cum Diis caeteris, ideſt cum ſtellis, profectum in Oceanum, Æthiopibus eum ad epulas invitantibus. Per quam imaginem fabuloſam Homerum ſignificaſſe volunt, hauriri de humore nutrimenta ſideribus, qui ob hoc Æthiopas Reges epularum participes coeleſtium dixit: quoniam circa Oceani oram nonniſi Æthiopes habitant, quos vicinia Solis uſque ad ſpeciem nigri coloris exuſſit* =.

Caeterum ſi cui tam alte repetita, atque adeo contorta, ſatisfaciat explicatio Macrobii, videbit tamen, opinor,

(*a*) *Annotazioni al Canto I. St. 81. p. 205.*
(*b*) *Lib. II. Saturn. Cap. 10.*

nor, divinum poëtam nullo modo decorum, ac vero ſimile ſervaturum fuiſſe, ſi, cum nullis reprehenſionibus obnoxios, tum Deorum immortalium hoſpites, atque convivas induxiſſet Æthiopas, qui juſta impietatis ſuſpicione prementur.

CAPUT XV.

Ægyptium ſaltem populum jure Atheum haberi non poſſe probatur.

QUI veterum libros, Graecorum, ac Latinorum, verſare aſſueverit, fortaſſe mirabitur, cur gentem Ægyptiam, ita ſuperſtitioni deditam, ut ob hanc maxime cauſam Scriptoribus illis ludibrio, nec ſine magna ratione, fuerit, ab impietatis oppoſitae nota vindicandam hoc loco ſuſcipiamus. Sed in ea jam incidimus tempora, quibus ii praecipue, qui ſtant a Spinoſa (*a*), vel a Baylio, cum patrocinium Atheis ex omni aetate, gentibuſque fere omnibus quaererent, etiam Ægyptios in illud illuſtre collegium referre, minime dubitarunt (*b*).

Nituntur autem ii praeſertim Chaeremonis, quem Euſebius Caeſarienſis ſecutus eſt, auctoritate. Etenim Chaeremonem citat Euſebius (*c*), ut ab Ægyptiis ſidera tantum, & homines in Deorum numerum relatos cultos fuiſſe demonſtret, & hinc eoſdem Ægyptios ipſe inter homines atheos, ac maxime impios, non injuria referre videatur.

An mentem Ægyptiorum illorum, quos carpit, Euſebius aſſecutus fuerit, mox videbimus. Nunc advertere praeſtat,

(*a*) Agatopiſtus Cromat. *V. I. della Iſtoria ec. c.* 13. in fine = *Benedetto Spinoſa con quella ſua fronte, che non ſeppe mai arroſſire, diſſe un tratto, che avea preſo il ſuo ſiſtema dalla più antica Filoſofia, e una folla di Libertini eſteſe sfrenatamente quella voce, e infamò tutta l' antichità* =. Haec optimus ille Scriptor, cum de Ægyptiis verba feciſſet.

(*b*) Praeter illa, quae Baylius innuit *Reponſe &c.* vid. Jo. Fr. Reimannum *Hiſt. Ath. S. II. c.* 1.

(*c*) *Praeparat. Evang. L. III. c.* 4.

ſtat, quod ille refert ex Chaeremone non ad univerſos Ægyptios. ſed ad paucos quoſdam Sacerdotes tantum, qui ſapientiſſimi caeteros inter omnes haberi volebant, pertinere poſſe. Etenim diſerte fatetur, ea, quae producit ex Chaeremone, arcana quadam Ægyptiorum doctrina contineri (*a*). Non igitur omnis eam ſequebatur Ægyptus. Hinc, etiamſi Atheos Euſebius appellet Ægyptios, non tamen univerſam gentem, ſed eos tantum, qui peſſima, quam deſcribit, doctrina delectabantur, carpere voluiſſe, mihi videri ſolet: praeſertim cum Euſebius idem, aliis in locis, ſententias alias Ægyptiorum exponat, quae non tantum ſidera, vel homines, ſed cauſam aliam, conſilio, ſapientiaque vigentem, ab iis cultam fuiſſe declarant.

Nam & in eodem Euſebius opere, cum de Numine, quod ſummum Phoenices habebant, ac ſub imagine ſerpentis venerabantur, verba faceret, hoc idem ab Ægyptiis fuiſſe receptum, & Κνὴφ vocatum affirmat, ac primum ab illis, atque maximum inter Deos habitum fuiſſe, non obſcure ſignificat (*b*). Haec libro primo. Sed clarius libro tertio Mundi conditorem Κνὴφ ab Ægyptiis agnoſci tradit, qui magnum ex ore illud ovum emiſerit, in quo rerum haec univerſitas tota concluderetur (*c*).

Hanc eamdem de ſummo mundi auctore, ac parente quem Κνὴφ appellabant, doctrinam, quae mundi ortum a prima intelligente cauſa indicat, aut potius obſcurat, ſed aliqua tamen ratione ſumit, ſaltem plurimis Ægyptiis placuiſ-

(*a*) Ibidem = Ἡ τῶν Αἰγυπτίων ἀπόῤῥητος θεολογία οὐδὲ ἄλλως πλὴν τῶν κατ' οὐρανὸν ἀστέρων, τῶν τε ἀπλανῶν ἐθεολόγει &c. =.

(*b*) *Praep. Evang. L. I. c.* 10. = Φοίνικες δὲ αὐτὸ ἀγαθὸν δαίμονα καλοῦσιν ὁμοίως καὶ Αἰγύπτιοι Κνὴφ ἐπονομάζουσιν ... τὸ πρῶτον ὂν θειότατον ὄφις ἐστὶν ἱέρακος ἔχων μορφήν =.

(*c*) *Praepar. Evang. L. III. c.* 9. = Τὸν δημιουργὸν, ὃν Κνὴφ οἱ Αἰγύπτιοι προσαγορεύουσιν ... τὸν δὲ θεὸν τοῦτον, ἐκ τοῦ στόματος προίεσθαί φασιν ὠὸν ... ἑρμηνεύουσι δὲ τὸ ὠὸν, τὸν κόσμον = Hinc ovum mundi ſymbolum in veteribus Ægyptiis monumentis non raro invenias. Similis Orpheo doctrina tributa eſt. Etenim, ut hic docuiſſe dicitur apud Athenagor. *Legat. pro Chriſt. n.* 18. = Ὁ Ἡρακλῆς ἐγέννησεν ὑπερμέγεθες ὠὸν, ὃ συμπληρούμενον ὑπὸ βίας τοῦ γεγεννηκότος ἐκ παρατρίβης εἰς δύο ἐῤῥάγη &c. =.

cuisse, multis aliis argumentis ostendi potest. Nam primo quidem Cl. Mignotius, Vir in historia Philosophiae magnam partem illustranda non sine magna laude versatus, cum ingenitum mundum a veteribus Ægyptiis fuisse positum, ex eadem, quam nobis adversarii objiciunt, Eusebii auctoritate colligat, &, eodem Eusebio, & Horo Apolline (*a*) testibus, non alias rerum causas, quam sidera, cognitas ab iisdem fuisse confirmet, ex eo tamen numero Thebaidis incolas, hoc est Ægyptios, neque obscuros profecto, neque paucos, eximendos esse, non modo fatetur, sed etiam probat (*b*). Affert enim Plutarchum, qui Thebaidis incolis numquam persuaderi potuisse scribit (*c*), ut mortalem quemquam haberent, aut vocarent Deum, sed tantum hoc nomine dignum iis fuisse visum, quem Κνὴφ appellant, ingenitum eumdem, & immortalem. Hunc autem Deum a Phoenicibus eos accepisse putat Mignotius, qui sub imagine Serpentis (etenim sub ea Κνὴφ exhibebant) primam hujus mundi causam, intelligentia, sapientiaque praeditam, agnoscerent, atque colerent.

Alia possent etiam proferri monumenta, quae Mundi auctorem, quamvis non dignis tanto Numine figuris (*d*) delineatum, apud Ægyptios in honore fuisse demonstrarent. Sed

(*a*) *Hierogl. I.* Scriptor est non satis firmae auctoritatis, de quo vide Scriptores historiae Philosophiae.

(*b*) *L' Abbé* Mignot. *Vid. T. XXXI. de l' Acad. R. des Inscript. IV. Mém. sur les Auciens Philos. de l' Inde p. m.* 227. 228. *M.*

(*c*) *De Isid. & Osir.*

(*d*) In Monumentis Ægyptiacis saepe Deus ille Serpentis in caudam erecti, qui tamen accipitris habeat caput, & ovum habeat, mundi σύμβολον, ut diximus, invenitur. Vide *apud Auctorem de l' Antiq. expliquée To. II.* tabulam 156., & apud Auctorem operis, cui titulus = *Explication de divert monumens singuliers, qu' ont rapport à la Religion de plus anciens Peuples &c. à Paris*, 1739. = vetustissimum vas cupreum, quod Ægypria Numina, & alia ad Religionem Ægyptiorum pertinentia exhibet. Hic Auctor etiam affirmat *p.* 199. quae subjicimus = *Les Egyptiens donnoient aussi à Cneph une forme humaine, de la bouche du quel, disoient-ils, est sorti un oeuf, d' où est éclos le Dieu Phta, qui est le Vulcain des Grecs: & cet oeuf étoit le monde, à la Divinité du quel on consacroit une brebis, en mémoire du lait.*

Sed & alia plurima ſunt, quae celeberrimae genti Divinitatis aliquam cognitionem, quamvis enormi ſuperſtitione depravatam, fuiſſe oſtendunt. Etenim ipſae leges, quas a veteribus illis, tantopere laudatis hominibus, Mercurio, Mnevete, Seſoſtri, Boccori, Amaſi, latas inexpiabili religione cuſtodiendas arbitrabantur, ut patria colerentur Numina graviſſimis verbis praecipiebant, & piis eorumdem Numinum cultoribus aeternam, beatamque vitam ſimul cum iis tranſigendam, ſi quidquam credimus Porphyrio (*a*), promittebant. Itaque morientes Ægyptios a ſuis aeternae ſpe felicitatis non raro fuiſſe recreatos veteres apud auctores non ſemel legimus. Eaedem Ægypti leges perjuros morte mulctari jubebant, non modo quod vincula diſſolverent ſocietatis, ſed etiam quod non levem Diis immortalibus irrogarent injuriam, cujus rei gravis, ac locuples teſtis Diodorus Siculus (*b*) conſuli poteſt.

Quin etiam in ipſa populi religione tot ridiculis minorum Gentium Numinibus unum ſummum Hammona, quem Graeci Jovem ſuum eſſe voluerunt, fuiſſe praefectum ab Ægyptiis, Vir eruditiſſimus Cudworthus oſtendit (*c*). Quamquam autem non omnia, quae ad vindicandam Ægyptiorum religionem ille protulit, acerrimo Critico Moshemio (*d*) probari potuerunt, aliqua tamen probabili non eſſe reſponſioni obnoxia videntur; aut, ſi non illud efficiunt, quod ipſe vult, ſaltem, quod nos volumus, aperte declarant.

Etenim ſupremum Numen ille videt, ipſumque Deum a Moyſe praedicatum tantum non agnoſcit, in illa notiſſima in-

tait, qui avoit ſervi de nourriture aux premiers hommes = ad hoc poſtremum confirmandum affert Eus. *Pr. Ev. L. III. c.* 11. *p.* 115. Aliquando ille Deus exhibetur ſub hominis figura plumis involutum gerentis caput, quod rerum divinarum obſcuritatem ſignificare dicunt eruditi. Nomen ipſum Κνηφ idem atque latina vox *Obſcurus*, aut *Non viſibilis*, notare volunt. Aliis etiam ſymbolis Ægyptii ad ſupremum Numen adumbrandum utebantur, quae nimis longum eſſet hoc loco perſequi.

(*a*) *De Abſtin. L. VI. c.* 10.
(*b*) *Lib. I.*
(*c*) *Syſtem. Int. C. IV.* §. 18.
(*d*) *Ad Cudw. ib. n.* 92.

inſcriptione (*a*), qua Templum oppidi *Saide*, vel ab ipſo populo celebratum, ab Ægyptiis inſignitum fuiſſe legimus. Habebat autem inſcriptio = *Ego ſum, omne quod exiſtit, eſt, & erit, meumque peplum nemo adhuc mortalium detexit* = (*b*) Cudwortho repoſuit Bruckerus inſcriptionem illam ad *Neith*, Ægypti Deam, imo neque totius Ægypti, ſed unius tantum provinciae, pertinuiſſe: quae duae res efficiunt, ut ſummum illud Numen per eam indicatum fuiſſe, nullo modo putandum ſit.

Hanc mihi controverſiam diſceptare non vacat. Illud tantum aſſero: Inſcriptionem illam, eo loci praeſertim collocatam, atque ſervatam, involvere confuſam aliquam Divinitatis, & ſapientis, & providae, notitiam, quam vulgares etiam Ægyptii ſibi pie, ſanctèque colendam arbitrabantur.

Neceſſe non eſt pluribus oſtendere, veteres Ægyptios, non impietati, quae Atheorum eſt propria, ſed oppoſitae potius, eidemque foediſſimae, ſuperſtitioni mancipatos fuiſſe (*c*), cum id Auctores probatiſſimi, Cicero, Diodorus, Suetonius, Tertullianus (*d*), aliique doceant.

Plutarchus ipſe doctrinarum Ægyptiarum venator acerrimus ea de ſuis Ægyptiis non ſcribere non potuit (*e*), quae ſubjicimus = *Ægyptiorum pleroſque colentes ipſa animalia, & tra-*

(*a*) Placuit eadem ſententia Cl. Oleario *in Diſſert. de reb. geſtis Pauli in urbe Athen.* §. 17. *p.* 20. *ſeqq.*

(*b*) Cl. Batteuxius *To. XXVII. de l'Acad. R. des Inſcript. II. Mém. ſur le principe actif de l'Univers p.* 191. *M.* haec habet de illa inſcriptione notatu digna = *Les Savans ont trouvé une tournure trop grecque à cette inſcription pour la croire vraie dans tous ſes points. Proclus l'a rapportée dans un goût plus ſimple, & plus convenable aux Egyptiens* = Τὰ ὄντα, καὶ τὰ ἐσόμενα, καὶ τὰ γεγονότα ἐγώ εἰμι. Τὸν ἐμὸν χιτῶνα οὐδεὶς ἀπεκάλυψεν. ὃν ἐγὼ ἔτεκον, ἥλιος ἐγίντο *&c. Lib. I. in Tim.* = Ea verba, in latinum converſa ſermonem, ita ſonant. = *Quae ſunt, quae futura ſunt, & quae facta ſunt, Ego ſum. Meam tunicam nemo detexit. Quem Ego peperi, Sol factus eſt* = .

(*c*) De variis Ægyptiorum Diis, praeter antiquos, videre potes Marſhamum *Can. Chr. Sec. IV.* Pluchium, (*Pluche*) *Hiſt. du Ciel. To. I.* Goguet. *L. II. C. IV.*

(*d*) Cic. *de Off. L. I.* Diod. *L. I & II.* vide *C. IV. b. l.* Suet. *in Tib.* Tertull. *Apolog. C. VI.*

(*e*) *Lib. de Iſ. & Oſir.*

tractantes, tamquam Deos, non sannis modo, & irrisioni totam pene sacrorum objecisse rationem, sed & vehementem animis ingenerasse opinionem, quae infirmis, atque simplicibus meram inducit superstitionem, vehementiores autem, atque audaciores ad negandum Deos, belluinasque cogitationes propellit =.

Juvenalis quidem (*a*) sanctas illas gentes, in quarum hortis Numina, nempe Porrum, & Caepe, nascerentur, sale multo, & aceto perfricandas duxit, cui similia Lucianus (*b*) habet. At non desunt inter Criticos recentiores, qui nolint iis duobus auctoribus ea portenta credere, cum porrum, & caepe cultum ab Ægyptiis fuisse, Scriptores alii credulitatem, ac superstitionem ejus gentis describentes, ac perstringentes, omni aetate siluerint; imo gravior auctor Plutarchus, in libro de Iside, & Osiride adversari videatur. Ait enim Sacerdotes Ægyptios caepam aversari fuisse solitos. Rationem illam rejicit, quam nonnullis placuisse innuit; quod Reginae Isidis alumnus Dictys, dum caepas captaret, inciderit in fluvium, atque perierit. Veriorem, ut ipse putat, eam causam subdit = *quia sola haec planta, Luna decrescente, vigere, & augescere solet, & caepae usus neque castimoniam exercentibus commodus est, neque dies festos celebrantibus; alteris, quia sitim creat, alteris quia lacrymas elicit* =: Jam vero, cum Sacerdotes, quorum exteriorem disciplinam eo loco describit, a caepis tantopere abhorruerint, non est admodum credibile, tamquam Numina easdem fuisse vulgaribus ab hominibus observatas.

Sed, ut haec omittamus, satis ex omnibus, quae diximus, constat, eos omnino desipere, qui populum Ægyptios Atheum (*c*) haberi volunt. Itaque si doctrina, quam Ægyptiis tribuit Eusebius, non posset Ἀθεότητος omni suspicione liberari, non aliud evinci posset, nisi paucos quosdam Ægyptios Atheos fuisse.

Nam ad paucos tantum arcana illa doctrina pertinebat. Cer-

(*a*) *Sat. XV.*
(*b*) *In Iove Tragaedo.*

(*c*) Apud Agatopist. Cromat. *della Istoria &c. V. I. C. XIII.*

Certe narrat Clemens Alexandrinus (*a*), arcanam, atque reconditam eam difciplinam tam fancte fuiffe cuftoditam, ut non modo in vulgus emanare, qui tenebant ipfam, nulla ratione paterentur, fed Sacerdotibus folis eam traderent, iifdemque non omnibus, fed iis tantum = *qui judicati fuerant probatiffimi, & educatione, & doctrina, & genere* = (*b*).

Confentit his Diodorus Siculus *Libro I. Bibliothecae*. Confentit etiam Plutarchus in libro *de Iside, & Osiride*, ubi narrat = *eum, qui a bellicofis Rex creatus effet, ftatim fe Sacerdotibus dediffe, ac philofophiae participem factum fuiffe, pleraque fabulis occultantis, ac fermonibus, obfcura veritatis indicia, & argumenta habentibus* =. Id etiam Bruckerus (*c*) ejufdem Plutarchi, atque Clementis teftimonio fignificatum ait ab Ægyptiis per Sphingas illas, quas ante fores Templorum collocare confueverant.

CAPUT XVI.

Quid fentiendum fit de fententia Eufebii arcanam philofophiam Ægyptiorum exponentis?

VEritatis ipfe nos amor cogit, ut etiam Ægyptios illos, qui recondita, quam diximus, difciplina delectabantur, ab impacta per non levem injuriam ἀθεότητος calumnia vindicemus. Sed, ut id praeftemus, aliqua de arcana eadem doctrina commentemur oportet, de qua tam varia docti homines mandarunt litteris, ut apud Bafnagium, Witfium, Bruckerum, Agatopiftum (*d*), videre potes. Illud autem praecipue probare contendemus; quamcumque velimus inter eas omnes, quae funt in honore, fententiam amplecti, veteres illos, eo fenfu, quem in hac tota controverfia fervare de-

(*a*) *Strom. L. V. p. m.* 566.

(*b*) Τοῖς κριθεῖσιν εἶναι δοκιμωτάτους ἀπό τε τῆς τροφῆς, καὶ τῆς παιδείας, καὶ τοῦ γένους.

(*c*) *Tom. I. L. II. C. 7. p. m.* 280.

(*d*) Jacq. Bafnage *Hift. des Iuifs c.* 17. & 18. Wits. *de Ægyptiacis*, Bruck. *H. C. T. I. L. II. C. VII.* §. 13. Agat. *Vol. I. C. XIII.*

debemus, Atheos haberi nulla ratione posse; ne, si forte sententiam nostram minime persuaserimus, optima causa nostra, saltem ex aliqua parte, succumbere videatur.

Ac primo quidem loco sententia Eusebii, quam attigimus, ad trutinam revocanda est. Etenim ille statuit (*a*) Ægyptios, de quibus loquimur = *nec corporis expertem aliquem hujus universi architectum statuisse, nec rationi effectrici* (Graecum habet οὐδὲ λόγον δημιουργικὸν; quae verba ita reddi possunt, ut ab Ægyptiis Dei Verbum, summa producendi virtute praeditum, quale vel ipsi cum Eusebio agnoscebant Ariani, cognitum fuisse negent) *sed uni tantum aspectabili Soli ejus molitionem attribuisse* = Quin etiam clarioribus verbis habet Eusebius, eam doctrinam = *non alios Deos agnoscere praeter hunc mundum aspectabilem, ejusque partes, atque sidera* = Colendos etiam proposuisse homines in Deos relatos, quod parum profecto nostram causam juvat. Haec, inquam, atque similia Eusebius Chaeremonis potissimum testimonio confisus.

Quid vero Chaeremon docuerit, si cupis, videre potes etiam in epistola Porphyrii, ad Anebonem Prophetam Ægyptium, quam Theophilus Galeus libro Jamblichi *de Mysteriis Ægyptiorum* praemittendam curavit (*b*). Ait enim Porphyrius de Chaeremone, aliisque loquens = *nihil quidquam agnoscunt ante mundum hunc aspectabilem, nec alios Ægyptiorum in ipsis suorum scriptorum exordiis ponunt Deos, praeter vulgo dictos Planetas, & Zodiaci signa, & stellas simul cum his in conspectum venientes, & sectiones Decanorum, & Horoscopos...... qui Solem Universi architectum esse dicerent.... cuncta denique in res naturales, nihil in corporea mole carentes, viventesque naturas* (*c*) *ipsorum interpretatione conferri* =. Ait

(*a*) *Praep. Evang. L. III. c.* 4.

(*b*) Porph. *in ep. ad Aneb.* = Χαιρήμων μὲν γὰρ, καὶ οἱ ἄλλοι οὐδ' ἄλλο τι πρὸ τῶν ὁρωμένων κόσμων ἡγοῦνται, ἐν ἀρχῇ λόγων τιθέμενοι, τῶν Αἰγυπτίων οὐδ' ἄλλους θεοὺς πλὴν τῶν πλανητῶν λεγομένων, καὶ τῶν συμπληρούντων ζωδιακὸν, καὶ ὅσοι τούτοις παρανατέλλουσι &c. =

(*c*) Haec verba in latina interpretatione lego, sed Graeca quam sequi-

Ait etiam Chaeremonem, ex illorum Ægyptiorum ſententia, noſtras voluntates a ſideribus, ac fato pendentes exiſtimare. Quin etiam ſubdit = *Sed & ipſis quoque Diis fatum annectunt, quos interim uti fati ſolos vindices..... in templis venerantur* =.

Alia ſunt etiam teſtimonia veterum, licet non ejus, qua Chaeremon ille pollet, auctoritatis, quae ſententiam Euſebii confirmare videantur. Nam Diodorus Siculus, dum *Coſmogoniam* Ægyptiorum exponit, nullam ſupremi Numinis a mundo diverſi, qui mundum ipſum condiderit, mentionem facit, ſed ea tantum habet, quae paucioribus comprehenſa verbis Genuenſis exhibet: (*a*) = *I. extitiſſe chaos quoddam primigenium. II. deinde motu partes univerſi ſingulas locum ſuum accepiſſe, ita ut vi mechanica ignis ſublimem locum, terra infimum, media corpora medium obtinerent. III. animantia omnia ex molli adhuc tellure nata, & adaptata locis, in quibus naſcebantur* =.

Conveniunt etiam cum Euſebii teſtimonio, quae tum ex Manethone, tum ex Hecataeo de philoſophia Ægyptiorum Diogenes Laërtius retulit libro primo = *Materiam principium fuiſſe rerum: Solem, & Lunam Deos eſſe; alterumque Oſirim, alteram Iſidem appellatos* =.

Jam ſi a me quaeratur, quid de hac prima opinione ſentiam, Euſebium puto non recte mentem Ægyptiorum, qui non aliud curabant magis, niſi ut de mente ſua celarent exteros homines, aſſecutum fuiſſe, & Euſebio, hac quidem in re, cenſeo Plutarchum anteferendum (*b*), qui multo diligentius, ut ex ejus operibus aperte conſtat, Ægyptio-

quitur Euſebius, habet alia, quae valde diverſum ſenſum referre poſſunt, ideſt νοερὰς, καὶ ἀφανεῖς δυνάμεις; hoc eſt, ut equidem interpretor, *intelligibiles, & non apparentes virtutes*, ſeu *naturas*, *quae ſola intelligentia, non autem ſenſibus percipiantur*. Sane vox Graeca Νοερὸς, etſi ſaepius ſignificat, quod νοῦν ἔχων, tamen aliquando idem ſignificat, quod Νοητὸς, ut apud Auctorem, qui dicitur Dionyſ. Areop. cum νοερὰ, & αἰσθητὰ opponit.

(*b*) *In Diſſ. de rer. corp orig. §. VI p.* 17

(*a*) Vid. totum libellum *de Iſid. & Oſir*.

ptiorum arcana, quam Euſebius, aut qui cum Euſebio ſentiunt, ſcrutatus erat. Itaque Vir doctiſſimus Batteuxius, cum doctrinam Ægyptiorum arcanam inveſtigaret, Plutarchum ſibi ducem unum elegit, & ejus contra obtrectatores auctoritatem validis argumentis aſſeruit (*a*). Jam vero Plutarchus ab iis, quae habet Euſebius, omnino diverſa prodidit, quin & homo cognitione Divinitatis imbutus, a ſideribus & aſtris omnino diſtinctae, ſcribere non dubitavit, nihil in Ægyptiorum myſteriis alienum eſſe a ratione, nihil quod fabulam, aut ſuperſtitionem redolere videretur. Idem Plutarchus ait, Ægyptios, arcanae doctrinae cuſtodes (eam namque doctrinam evolvit) τῷ πρώτῳ Θεῷ preces, ac ſacra facere, quem tamen obſcurum, occultumque vocent; quin & rituum Iſiacorum hunc eſſe veluti ſcopum = *primi nempe rerum domini, ac ſola mente percipiendi cognitionem Dei* =.

Equidem non inficior aliquas a Plutarcho loquendi rationes adhiberi, quae potius Graecanicam, atque Platonicam, quam Ægyptiam ſapiant philoſophiam, quod poſt Voſſium, & Witſium, Bruckerus (*b*) adnotavit. At non inde ſatis intelligo, cur auctoritatem Plutarchi negligere Bruckerus debuerit, ut quaſdam ſuas, ut levius dicam, incertas conjecturas, & argumenta ſequeretur.

Nam, quod acute notat Batteuxius, (*c*) quamvis aliqua Plutarchus Platonico ſtylo ſcripſerit, aut leviter etiam ad Platonicos traxerit ſenſus, tamen in ea, quam dat, explicatione, ſummam ipſius doctrinae non fuiſſe corruptam omnino credendum eſt. Id Clariſſimo Gallo Scriptori, quem laudamus, vel ipſa gravitas perſuaſit religionis plena (*d*), qua materiam eam totam ſibi tractandam Plutarchus aſſumpſit. Ea enim vel diligentiae vel fidei, quam doctus auctor ad ſcribendum attulerit, haud levi eſſe videtur indicio.

ipſe

(*a*) V. *Tom. XXVII. de l' Acad. R. des Inſcr II. Mém. ſur le Principe &c. par M. l' Ab. Le Batteux.*

(*b*) Voſſ. *de Idol. Gent. L. I. c. 5.* Witſ. *in Ægypt.* Bruck. *Tom. I. &c. p.* 286

(*c*) *L. c. p.* 211.

(*d*) Vid. *p.* 188.

Ipſe Cl. Jablonſkius, qui partes Euſebii ſequitur, dum mundum ab Ægyptiis ingenitum fuiſſe poſitum longa oratione defendit, tamen Plutarcho ſeſe praebet aequiſſimum. Ait enim (*a*) = *Neque enim dubito, quin ſi rei ſummam ſpectes, optimus hicce auctor omnem adhibuerit fidem, atque accurationem, ut nobis doctrinam Sacerdotum a majoribus acceptam genuinam conſervaret, & pro virili ſollicite exponeret* =.

Plutarcho ſatis, quod pertinet ad rem noſtram, conſentit Apulejus (*b*), homo Africanus, quem in Iſiacis Myſteriis, hoc eſt in ipſa Ægyptiorum arcana doctrina fuiſſe verſatum, eruditi norunt. Nam qua ratione Plutarchus ſummo, ac principi rerum omnium Numini laudes in Iſiacis Myſteriis fuiſſe tributas indicat, etiam Apulejus id non obſcure ſignificat. Etenim Divinitatem a Sacerdotibus cultam invocat, & iis laudibus exornat, quae ſuperiorem Aſtris, & ipſo Sole, cui lumen tribuere, ac Mundo, quem regere dicitur, poſitam fuiſſe declarent.

At quid, inquies, ad Chaeremonis auctoritatem reſpondebimus, qua fulcitur Euſebius, hominis videlicet & antiquioris, quam Plutarchus, aut Apulejus, & Ægyptii, & ipſos inter Ægyptios Sacerdotis? Hic enim doctrinam ſuorum melius, quam Plutarchus, aut alius quilibet externus, noſcere potuiſſe videtur. Reſpondet videlicet Jamblichus (*c*), quem, etiamſi graviorem Euſebio non habeam auctorem, tamen in hac controverſia ſileri non debet, Alexandrinae Scholae praeſidem in Ægypto fuiſſe, & in veterum philoſophorum ſcriptis diurna, nocturnaque manu verſandis occupatum, & ex Jamblicho reſpondet Cudworthus, (*d*), cujus verba proferimus = *eum, & quotque alii tangunt cauſas rerum mundanarum primas, principatus tantum infimos deſcribere, & qui de planetis tractant, particulares tantummodo diviſiones oſtendiſſe. Nec Ægyptios dicere omnia naturalia eſſe; nam*

(*a*) Panth. *Ægypt. L. V. c. 2. p. 59.*
(*b*) Apulej. *Aſin. Aur. L. XI.*
(*c*) *De Myſter. Ægypt. Sect. VIII. c. 4. p. 160.*
(*d*) *Syſtem. Intell. C. IV. §. 18.*

nam vitam animalem, atque intellectualem a naturali discernere non solum in mundo, sed etiam in nobis, & credere mentem, & rationem per se existere =.

Non omnia, quae subdit Cudworthus ad probandam suam responsionem amplectimur. Tantum adversarios rogamus, ne responsionem eam spernant, donec ipsi vel meliorem doctrinam attulerint, vel aptis eam convellant argumentis. Nam hujusmodi responsio non ingeniosae tantum conjecturae innititur, sed similibus exemplis ab historia philosophiae desumptis maxime roboratur. Nihil enim, quod alio loco monuimus, veteribus quibusdam philosophis antiquius erat, quam ut causa prima, non exclusa quidem a mundi fabrica, sed praetermissa, vel potius supposita, causas rerum secundas, ac maxime, quas *mechanicas* vocare solemus, investigarent.

Hac eadem ratione Diodori Siculi Genuensis excipit auctoritatem. (*a*) Et Genuensis quidem eo loco ita pronunciat = *Non recte igitur Eusebius Atheismi hanc Ægyptiorum Cosmogoniam accusat* = Sed Eusebii auctoritas ea nobis esse videtur, ut cum ejus verba congruum aliquem, verumque sensum recipere possint, explicari potius, quam reprehendi debeant.

Equidem Eusebii verba dum ad examen revoco, non alio ferme sensu Sacerdotes Ægyptios ab eodem Atheos vocari arbitror, quam eo, quem habet Apostolus, dum Ἀθεοὺς ἐν τῷ κοσμῳ generatim Ethnicos appellat; quod verum scilicet Israëlis ignorarent Deum, & quam utcumque gerebant animo Divinitatis notionem, crassissimis erroribus inquinarent. Nam, quod pertinet ad sensum eiusdem vocis Ἄθεος, quem in hac, ut primo libro diximus, controversia sequi debemus, potius maxime superstitiosos, quam Atheos habendos esse reconditae apud Ægyptios disciplinae custodes, Eusebius, nisi fallor, arbitratus est. Nam dum ait Ægyptiorum arcana theologia non alios, quam sidera, Deos agnosci,

(*a*) *Dissert. de rer. corp. orig. §. VI. p. 17.*

fci, fidera Deos ab eadem habita fuiffe teftatur. Non igitur magis Athei fuiffent ejus difciplinae cultores, quam tot aliae nationes, quae profanis ritibus, ac caeremoniis, aftra, maximeque Solem, & profequebantur prifcis aetatibus, & noftro etiam hoc tempore profequuntur.

Quae fubdit Eufebius, non aliud innuunt, nifi neque divinum Verbum, aut Virtutes, aut Mentes ullas corpore carentes, neque Deum, aut Deos, fcilicet a caeteris gentibus, & a vulgaribus maxime cultos Ægyptiis, fed tantum vifibilem Solem, & Aftra rerum omnium caufas a paucis illis hominibus fuiffe judicata.

Satis etiam, quod volumus, Chaeremon ipfe declarat, quem ducem hac in re fequitur Eufebius, licet illum adverfarii non ea, qua Jamblichus, & Cudworthus, ratione velint interpretari. Nam & ipfe difertis verbis eofdem Ægyptios, de quibus quaeftio vertitur, Sideribus Deorum nomen, ac Diis exhiberi folitam venerationem, tribuiffe commemorat.

His autem omnibus efficitur, ut intelligentiam in Sideribus, atque fapientiam, fummamque perfectionem, iidem Sacerdotes infitam putaviffe dicendi fint. Neque enim iis, quos ratione, virtute, ac veri nominis potentia carentes globos, in Coelorum immenfitate fortuito quodam ac temerario cafu natantes crederent, cultum, atque preces homines non omnino vecordes adhibuiffent.

Haec omnia fatis ex eo confirmari poffunt, quod Auctores, qui maxime videntur Eufebii fententiae favere, Solem, & Lunam ab Ægyptiis habitos fuiffe Deos, & aeternos, & omnium primos, clariffimis verbis narrare foleant (a).

Quamvis igitur Eufebii fententia, quam rejecimus, probanda videretur, non ideo tamen Ægyptii populi par-

(a) Prophyr. *l. c.*, Diod. Sic. *l.* 1. *p.* 7. Τὺς δ' ἐν κατ' Αἴγυπτον ἀνθρώπυς τὸ παλαιὸν γενομένυς ἀναβλέψαντας ὑπολαβεῖν εἶναι δύο Θεὺς ἀϊδίυς τε, καὶ πρώτυς. τόν τε ἥλιον, καὶ τὴν σελήνην. Hinc in monumentis Ægyptiacis Æternitas ipfa Solis, ac Lunae imaginibus adumbratur. Hor. Apoll. *Hierogl. I.* Αἰῶνα σημαίνοντες ἥλιον, καὶ σελήνην γράφυσι, διὰ τὸ αἰώνια εἶναι στοιχεῖα.

tem, sine dubio non exiguam, aut contemnendam, Atheis adstipulatam fuisse concederemus.

CAPUT XVII.

Sententia Bruckeri proponitur de arcana Ægyptiorum doctrina.

MAgnum illud ingenium Jacobi Bruckeri, cum expositam Eusebii sententiam probare non posset, neque Cudwortho assentiretur, satis pios Ægyptiis de Divinitate sensus tribuenti, novam excogitavit opinionem, ac multis conjecturis, & argumentis adornavit (*a*). Ac primo quidem vetustissimos Ægyptios ab aliis, de quibus postea dicemus, distingui jubet. Vult autem illos ita de Divinitate sensisse, ut Spiritum esse dicerent, per omnes mundi partes longe lateque diffusum, & commeantem, quas divinis operibus efficiendis pares efficeret; ita tamen, ut ejusdem virtus, atque potentia in Coeli Astris maxime cerneretur. Sed & ejus partes = *sive effluvia*, inquit Bruckerus, *nam qua ratione id intellexerint in tanta antiquitate rei, & monumentorum definiri non potest* = in magnis quibusdam hominibus esse credebant, eosdemque magnos homines ad eumdem, vel in eumdem Spiritum, deposita denique mortalitate, redire arbitrabantur. Itaque divinis honoribus eos prosequi solebant, qui praeclaris quibusdam inventis, ac maxime utilibus, humano generi consuluissent, & Osiridem illum antiquissimum Ægypti Regem, & Reginam Isidem, & filium eorumdem Horum, & fratrem Osiridis Typhonem, relatos in Deos, tantopere venerabantur.

Ægyptiorum vero minus antiquorum doctrinam Bruckerus aliam fuisse putat. Cum enim divinae Providentiae signa viderent adeo praeclara, ab illis admissum fuisse opinatur = *principium aliquod infinite potens, quod tamquam Spiritus, vel Anima per omnes universitatis partes commearet, eas pene-*

(*a*) *H. C. Phil. T. I. L. II. C. VII. p. 281.*

penetraret, iisque adesset, atque secundum naturam suam necessariis legibus regeret (*a*) = Ex hoc autem consequi putabant Ægyptii, si Bruckero fides, ut res omnes agendi virtute praeditae divini Spiritus illius particulam veluti decerptam haberent, quae rebus ipsis pereuntibus in eumdem rediret. Praeter hoc principium *activum*, credebant, aliud esse, quod *passivum* Vir Clarissimus vocat, in quo Spiritus, ut ita dicam, habitaret, ac rerum formas imprimeret. Principium passivum his verbis describit Bruckerus = *quod naturali sua dispositione recipiendis quidem, & generandis rebus aptum esset, non tamen ipsum eas efficeret, desiderio tamen principii activi teneretur, & sic arctissimo, & connubiali quasi, & insolubili vinculo ei jungeretur. Et hoc quidem principium in materia, quam naturam universi passivam esse putabant, quaesiverunt* = Jam vero cum ea doctrinarum portenta foverent Ægyptii, pronum fuit in errores alios maxime turpes, ac perniciosos incurrere. Eos ita describit Bruckerus = *Materia cum in se mali, sive imperfectionis semina habeat, enata inde Ægyptiis occasio de origine mali ex materia disputandi, ex quo Persarum hac de re Theologumena in Ægypto nota esse coeperunt. Adjectum tum his duobus principiis tertium, malum, utrique infensum, seque iis opponens, eorum opera dilanians, malique omnis causa* =.

Hanc autem doctrinam Ægyptiae plebis religioni, patriisque *traditionibus* aptare Sacerdotes conati sunt. Nam illae, ut obscurae, ita in omnes partes verti facile poterant. Ferebant autem eae narrationes, inter caetera, maximum Regem Osiridem cum uxore Iside in Ægypto regnasse, multis a crudelissimo fratre Typhone bellis petitum: sed Osiridis, Isidisque filium Horum, pietate insignem & armis, parentibus praesto fuisse, regiamque postea sobolem propagasse (*b*). Jam ergo, Bruckero interprete, in Sacerdotum

P 2 ar-

(*a*) *Ibid. p.* 289.

(*b*) Vid. Banierum (*l'Ab. Banier*) Scriptorem eruditissimum, & *xpiti-κώτατον T. VI. de l'Acad. R. des Inscript. Mémoir. sur le Typhon.*

arcana doctrina = *Oſiridis Regis ſymbolo principium illud activum, divina in mundo anima, delineabatur; Iſidis vero, ea naturae pars, quae formas recipit, ſive materia; malum contra perfectionem principii formantis obluctans Typhonis imagine expreſſum; formarum impreſſionem, & productionem Horus filius indicavit* = Utrum vero principium illud malum, Typhonis expreſſum imagine, quem idcirco ſacrificiis, ac victimis placabant, Anima fuerit quaedam omnino bruta mali cauſa, qua ratione Platonem quoque Plutarchus explicat (*a*), an Spiritus malus, quem Arimanium Perſae vocabant, Bruckerus ipſe definire non audet.

Idem Vir acutus, ac diligens non omittit poſteriora tempora, quibus Alexandriae ſchola Platonica viguit, & Platonico ſenſu bonam illam mundi Animam intellexerunt Ægyptii Philoſophi, a mediis, de quibus locuti ſumus hactenus, aperte diſtinguere, quin & Platonicos arguit, quod cum magiſtri ſui ſententias in ipſa Oſiridis, & Iſidis fabula invenire voluerint, alienam antiquioribus Magiſtris mentem, ſenſuſque ſupponere non dubitaverint.

Haec aliaque multa Bruckerus uberrimo orationis filo perſecutus eſt, multa veterum auctorum, Diodori, Plutarchi, Laërtii, quin & Hori Apollinis, & Philoſtrati, teſtimonia collegit, & inter ſe comparavit, multas conjecturas, & argumenta nexuit, quibus tam ſevere cuſtoditam a veteribus Ægyptiis ſapientiam poſt annorum fere quatuor millia compilaret.

Sed Agatopiſtus Cromatianus rem non pro voto ceſſiſſe Bruckero putat, ac magis deſiderium, ait, quam fortunam docti hominis eſſe laudandam (*a*). Parum eſſe, vult Agatopiſtus, auctoribus fidendum, quos ille duces in ea inveſtigatione ſequitur. Nam aut erant, inquit, Ægyptiorum Myſteriis initiati; neque ſecretum, interpoſita jurisjurandi religione cuſtodiendum prodere voluiſſe, credibile accidit;

aut

(*a*) *Della Iſtoria &c. d'ogni Filoſofia Vol. I. C. XIII.*
(*b*) *Syſtem. Intell. C. IV. §. 18.*

aut non erant initiati; neque aliud, nisi suas attulisse conjecturas, & externam tantum disciplinam, plebejamque doctrinam Ægyptiorum explicare potuisse, credendum est.

Praeterea cum Plutarchus scripserit, ut alio loco retulimus, nihil in Ægyptiorum esse Mysteriis, quod fabulam, aut superstitionem saperet, inde colligit Agatopistus, nihil mysticae illi doctrinae cum vulgari alia fuisse commune. Ex his probat, non posse, quod Bruckerus tentavit, ab Ægypti fabulis ad arcanam doctrinam investigandam quidquam luminis capi. Neque enim credibile videtur acuto, ac prudenti Viro, Sacerdotes illos, ope fabularum, ad sapientiae suae thesauros, quos tantopere celandos arbitrabantur, eum aditum patefacere voluisse, ut illuc Bruckerus aliquis, nihil & locorum, & maxime temporum intervallo deterritus, penetrare se facili negotio posse, consideret. Ad extremum Agatopistus conjecturas Bruckeri convellit, ex eo petitas, quod mos Ægyptiorum, tot commentitia Numina colendi, Divinitatem per omnes mundi partes diffusam, atque commeantem, ab hominibus inter ipsos doctrinae, sapientiaeque laude florentibus fuisse creditam, indicare videatur. Ait enim, potius, si fuissent in illo errore, nullam Divinitatem Ægyptios fuisse veneraturos. Nam & ipsi fuissent Numina, cum & ipsi fuissent Spiritus illius omnia invadentis aliqua ratione participes. Absurdum est autem Numina Numinibus cultum exhibere.

Haec Agatopistus, quibus omnibus non ita facile respondeas, si Bruckeri sententiam velis amplecti. Sed quamvis amplectaris, non tamen inde consequens esse debet, ut Ægyptios, de quibus loquimur, Atheos existimes. Fatetur enim ipse Bruckerus, doctrinam illam, quam inter Ægyptios arcanam fuisse putat, a Spinosiano errore differre, quamvis eadem & impia sit, & ab impietate illa summa non multum abesse videatur. Certe quod unicam admiserint illi veteres eodem sensu, quo Spinosa, mundi substantiam, Bruckerus ne somniavit quidem; neque enim res erat, quae

tan-

tantae doctrinae, atque ingenio, persuaderi posset. Ita temere possunt de veteribus philosophis effutire Scriptores quidam revera minuti, at sua, suorumque similium, opinione magni, qui Spinosae potius credere, quam Spinosae mendacia detegendi laborem subire velint, aut possint.

C A P U T XVIII.

Alia sententia de veterum Ægyptiorum arcana doctrina perpenditur.

Radulphi Cudworthi (a), quam non leviter jam indicavimus, ab aliis quoque probata Scriptoribus, opinio est, veteres illos Ægyptios, reconditae sapientiae alumnos, Supremi Numinis, rerum omnium domini, fuisse cultores, quod in illa celeberrima Saidani Templi tabula putat adumbrari. Itaque illos & a foeda populi superstitione abhorruisse censet, & ad mentem fere Platonicorum, Deum τὸ πᾶν esse dicentium, de nobilissima illa, praestantissimaque Natura sensisse.

Jam professi sumus, non omnia, quae Cudworthus ad sententiam suam constabiliendam affert, nobis posse probari. Vir enim eruditus in primis, at nimio Platonicae doctrinae amore occupatus, nimis Platonicos recentiores audit, qui veterum sensus, ut doctrinae suae favere probent, torquent potius, quam explicant. Nimis Horo Apollini, auctoritatis omnino dubiae Scriptori, cujus etiam verba, ut Moshemius ostendit, non satis bene interpretatur, nimis quoque libris incertorum auctorum, quos Hermeticam disciplinam, atque doctrinam comprehendere putat, aliisque monumentis id genus confidere videtur.

Sed eam Cudworthi opinionem pene jam spretam atque jacentem Scriptor hac aetate sane nobilis Agatopistus Cromatianus erexit, & verbis aliis propositam, rationibus etiam,

(a) *Systen. Intell. C. IV. §. 18.*

etiam, argumentisque aliis illustravit. Putat enim ab arcanae philosophie Doctoribus multa, quae Deum existere, eumdemque unicum, ac providum esse persuaderent, fuisse tradita, multa officiorum praecepta proposita, multa de immortalitate animorum, multa de alterius vitae praemiis, ac poenis explicata (*a*).

Conjecturis aliis omissis, ea mihi videtur esse palmaris gravissimi Scriptoris ratio, quam propono. Doctrina, sine dubio, de qua loquimur, Isiacis Mysteriis continebatur. Jam vero Mysteria Eleusina, primis Athenarum temporibus ab Ægypto in Graeciam fuisse translata, & ideo eadem, quae Isiaca Mysteria, esse censenda, qui Diodorum Siculum (*b*), & Apulejum (*c*) legerit, ignorare non potest. At in Mysteriis Eleusinis ea fere doctrina tradebatur, quam indicavimus. Eadem igitur tradebatur in Mysteriis Isiacis, atque hinc erat ea veterum Ægypti Sacerdotum vel maxime propria.

Si de Mysteriis Eleusinis id probet, quod asseruit, confecta res est. Probat autem Ciceronis, cui Mysteria Eleusina nota fuisse dicit, gravissimo testimonio. Nam *l. de Natura Deorum* haec habet = *Omitto Eleusinen* (religionem) *sanctam illam, & augustam,*

Ubi initiantur gentes orarum ultimae..

Praetereo Samothraciam, eaque quae Lemni nocturno aditu occulta coluntur, silvestribus sepibus densa, quibus explicatis, ad rationemque revocatis, rerum magis Natura cognoscitur, quam Deorum = Jungit autem cum iis alia, quae Cicero habet secundo de legibus; ubi de Mysteriis Atheniensibus = *Initia*, inquit, *ut appellantur, ita re vera principia vitae cognovimus. Neque solum cum laetitia vivendi rationem accepimus, sed etiam cum spe meliore moriendi* = Jam ergo Agatopistus hunc in modum argumentatur. Nihil in iis Mysteriis de Numinibus Romanis, aut Graecis agebatur: *Polytheismus* ergo qui dici-

(*a*) *Vol. I. C. XIII.* (*b*) *L. I.* (*c*) *Asin. aur. L. XI.*

citur in iis non habebat locum. In iis tamen de Deo sermo erat, tum quia sanctam, augustamque religionem continebant, quae Dei cognitionem imbibit, tum quia naturas rerum, ac vitae principia investigabant, quod nisi de Divinitate incidat, ac ventiletur quaestio, fieri non potest. Ex his efficit, ut unicam Divinitatem, & indivisam in Mysteriis Eleusinis cultam fuisse, credendum omnino sit.

Sed, quod bona cum venia doctissimi hominis dixerim, ex eo Ciceronis loco *de Natura Deorum* nihil probari potest, aut potius oppositum probatur ejus, quod probandum fuerat. Nam tum ea, quae praecedunt allatam orationis particulam, tum ea, quae subsequuntur, eo collimant, ut aliquorum sententiis religionem funditus, atque radicitus sublatam fuisse, demonstrent. Affert Cotta, qui eo loco sermonem habet, Diagoram, Theodorum, Protagoram, Prodicum Ceum, Evhemerum, de quo tandem interrogat = *utrum hic confirmasse videtur religionem, an penitus totam sustulisse?* = tum statim ea subdit, quae tanti facit Agatopistus = *Omitto Eleusinen* = & reliqua. His autem dictis continuo de Democrito loquitur, tum de Epicuro, quos ex animis hominum religionem radicitus extraxisse arguit. Nonne satis ista declarant, non aliud eo loco velle Cottam, nisi vel ipsa Eleusina Mysteria, quae sanctam, & augustam religionem continere vulgo putarentur, esse religioni vel maxime adversa, quod in iisdem rerum Natura magis, quam Deorum, explicaretur?

Nimirum aut *sanctam illam, & augustam* dicit, quod speciem quamdam sanctitatis augustam, atque verendam ipsa illa sacra praeferrent, aut quod in iisdem sanctitatem religionis maximam coli, fama percrebuisset.

Reliqua facile corruunt. Nam & ab Atheis rerum caussae possunt inquiri, & de Natura divina quaestio ita resolvi, ut nullam hujusmodi Naturam sua vel opinione, vel oratione relinquant, & principia vitae vel in atomis Epicureis, nulla intelligentia dirigente volitantibus, vel in ipsa rerum

Na-

Natura, ſeu potius caeca quadam, ipſis inſita rebus, neceſſitate conſtitui.

Spem vero bene moriendi, quae ſit prudentibus, ac ſapiente homine dignis, innixa rationibus, ii tantum haurire poſſunt, qui Deum & verentur, & colunt, & ad ſanctiſſimas leges ipſius, atque praecepta omnia, mores, vitamque componunt. At qua ratione ſtultiſſimos homines, quos Atheos dicimus, ita deſipere non poſſe ſumis, ut cum nullum velint eſſe generis humani totius Dominum, atque Judicem, tamen & dolore animi vacuam, & felicem ſapientis hominis fore mortem, arbitrentur? Nam & ea omnia etiam profitebantur Epicurei, qui cum nullum ſperarent poſt mortem futurum eſſe dolorem, ſapienti praecipiebant, ut ſi forte vitam aerumnis oppreſſam ferre non poſſet, necem ipſe ſibi conſciſceret. Mortem autem & felix vocabant, ac tutum, & aeternum nihil ſentienti receptaculum. Praeterea probandum Agatopiſto fuiſſet contra Baylium, Buddeum, alioſque adverſarios profecto non paucos, ipſam de animorum immortalitate doctrinam, etiam ubi de Graecis Philoſophis ſermo eſt, cum Divinitatis cognitione tam neceſſario nexu videri conjunctam, ut ſtultus etiam homo, qui primam illam amplectatur, alteram reſpuere non poſſit. Si reſpuat, ais, non ſibi conſtabit. Accipio. Sed quam multi ſunt homines, qui ſibi in ſententiis, ac doctrina non conſtent!

Non igitur Ciceronis auctoritate, Deum unum in Eleuſinis myſteriis fuiſſe cultum, probari poteſt. Equidem haud ſcio, an Cicero tam ridiculas de Natura divina ſententias propoſiturus in libris *de Natura Deorum*, ac tantopere proſecuturus fuiſſet, ſi pulcherrimam doctrinam, quod unicus exiſtat Deus, rerum omnium dominus, ac gubernator, penitus animo combibiſſet.

Quod pertinet ad Sacra Cereris Eleuſinae, ab Agotopiſto memorata, in quibus ea figura, quae caeteras inter emineret, a figuris aliis Solem, Lunamque referentibus, obſervari videretur, conjecturam eſſe video, quae cum aliis

ad aliquid efficiendum afferri possit, at sola, sibique relicta se tueri non possit.

Auctoritas autem Apuleji, quam & nos attulimus, hominis mysteriis Isiacis initiati, Divinitatem aliquam, Sole, Lunaque, & ipso mundo majorem ab illo cultam fuisse probat. Sed & eodem ille loco minores Deos, ac Numina memorat, & quidquid ille dicit, etiam in ea sententia, quam Ægyptiis Bruckerus (*a*), Agatopisto improbante, tribuit, omnino dici potuisset.

CAPUT XIX.

Arcana Ægyptiorum doctrina, simulque alia inter Ethnicos celebrata Mysteria, aetatibus antiquioribus, auctoritate Graecorum, ea laudantium, defenduntur.

QUamquam, ut ex dictis facile vides, auctorem omni laude praestantem Agatopistum Cromatianum in eo valde probare non possum, quod allatis ex Cicerone sententiis doctrinam Eleusinorum Mysteriorum de Natura divina rimari se posse putaverit: tamen in eo vel maxime probo, quod veterum Ægyptiorum sapientiam in Mysteriis Isiacis, aut in aliis, quae duxerint ab Isiacis originem, esse quaerendam, satis idonea ratione demonstraverit. Itaque viam hanc esse mihi tenendam facile video, quamvis ad Mysteriorum reconditam, arcanamque sapientiam addiscendam, alios a Cicerone Doctores adhibendos, aliis argumentis ab iis, quae retulimus, insistendum putem.

Ac primo quidem adverti maxime velim, doctrinam in Isiacis Mysteriis traditam, una cum ipsis Mysteriis, non in ipsa tantum Ægypto constitisse, paucis quibusdam ejus regionis Sacerdotibus cognitam, sed & exteris quibusdam hominibus innotuisse, splendore generis, ac divitiarum copia,

(*a*) Viderit lector an argumenta plura contra Bruckerum ab Agatopisto facta in ipsum Agatopistum retorqueri potuerint.

pia, maxime vero probitatis opinione, ac ſapientiae gloria commendatis. Conſtat enim Graecos etiam Philoſophos ad Ægyptios Sacerdotes, ut eorum reconditae ſapientiae participes fierent, acceſſiſſe.

Diodorus enim Siculus (a) = *Homerus*, ait, *qui ad Ægyptios profectus eſt, multaque ab eorum Sacerdotibus percepit &c.* = Idem Diodorus alibi (b) = *ſcribunt*, inquit, *eorum* (Ægyptiorum) *Sacerdotes, in ſacris contineri libris, tranſiiſſe primum ad Ægyptios Orpheum, Muſeum, Melampodem, Daedalum, Homerum poëtam, & Spartanum Lycurgum. Deinceps Solonem Athenienſem, Platonem Philoſophum, & Samium Pytagoram, Eudoxum quoque mathematicum, ac Democritum Abderitem, & Inopidem Chium. Omnium vero monſtrantur veſtigia, quorumdam imagines, nonnullorum loca, tum ab eis, tum a doctrina, quam ſecuti ſunt, denominata. In Ægypto certe perceperunt omnia, quae illos apud Graecos admirabiles fecere. Nam Orpheum hymnos Deorum plurimos, Orgia, & Inferorum fictionem attuliſſe tradunt. Oſiridis ſane ceremonias, & Dionyſii eaſdem eſſe, ſimileſque eſſe Iſidis, Cereriſque, nominibus tantum differre* = Hactenus Diodorus.

Jamblicus quoque *de Myſteriis* ſub initium = *Pythagoras, Plato, Democritus, Eudoxus, & multi ad Sacerdotes Ægyptios acceſſerunt* =. Conſentit Lactantius, ea ſcribens in ſuis *Inſtitutionibus* (c) = *Cum Pythagoras, & poſtea Plato amore indagandae veritatis accenſi ad Ægyptios, & Magos, & Perſas uſque penetraſſent, ut earum gentium ritus, & ſacra cognoſcerent: ſuſpicabantur enim ſapientiam in religione verſari &c.* = Conſentit & Diogenes Laërtius, ubi de Pythagora haec narrat = *Patriam linquens, cunctis fere Graecis, barbariſque Myſteriis initiatus eſt: denique Ægyptum petiit* =. Similia Diogenes idem de Philoſophis aliis memoriae prodit.

Jam vero ſapientes illos, ac majoris ſapientiae cupidos, in Ægypto non fuiſſe contemptos, etiam ex eo diſcimus, quod poſterioribus aetatibus, in antiquiorum Sacerdo-

Q 2 tum

(a) *L. I. Bibl. Cap. II.* (b) *Lib. II. C. VI.* (c) *Divin. Inſtit. L. IV.*

tum libris, aliisque monumentis, eorum nomina diligenter servata, & multa de ipsorum studio, multa de ingenio, atque doctrina, litteris mandata legerentur. Neque vero credibile est, Graecos & magna ingenii calliditate praeditos, & divitiarum, quibus omnia patent, copia non mediocri pollentes, & artibus cujuscumque generis ad animos vincendos instructos, nullo modo, quod optarant, a Sacerdotibus iisdem impetrare, vel extorquere potuisse. Noverant igitur illi Graecorum sapientissimi Philosophi, quid ferret arcana Sacerdotum Ægyptiorum doctrina.

Ex hoc facile concluditur, ut non meram impietatem, & cujusvis Numinis contemptum Mysteria; quae doctrinam eamdem, ut vulgo eruditi consentiunt, sumebant, aut etiam exprimebant, texisse dicenda sint. Nam si res ita se habuisset, cum illi gravissimi Viri non modo divinam Naturam agnoscerent, sed impios, ac perniciosos homines, qui non agnoscerent, esse judicarent, ut ex iis quae diximus, nisi fallor, satis apparet, numquam ea mysteria tanto apud Graecos, ac suos maxime discipulos, esse in honore voluissent.

Quod autem in honore apud Graecos, etiam Philosophis illis auctoribus, mysteria fuerint, tum Diodori, quem citavimus, testimonium, tum libelli, quem *de Iside, & Osiride* Plutarchus conscripsit, lectio suadere potest. Ut enim alia praetermittam, cum Plutarchus testatus esset, quanta Sacerdotum illorum in divinarum rerum contemplatione accuratio esset, haec subdit = *Testimonium perhibent etiam Graecorum sapientissimi, Solon, Thales, Plato, Eudoxus, Pythagoras, & quorumdam opinione etiam Lycurgus: qui in Ægyptum venerunt, & cum Sacerdotibus versati sunt . . . . Pythagoras autem maxime, ut apparet, in admiratione habitus, admiratusque Sacerdotes istos, imitatus est rationem eorum, res notis quibusdam, & per ambages proponendi* =.

Hoc eodem argumento conjici non absurde potest, multo meliora Sacerdotes, quam populum de Natura divina sen-

sensisse, cum sine dubio Graeci sapientes multo meliora, quam populus, de Natura divina senserint. Ac sane ratio non alia probabilis afferri potest, cur tantopere doctrinam in mysteriis traditam profanos celandam esse duxerint, quam quod vulgares illos contemneret Deos, ac multa detegeret, quibus animi hominum a foeda illa superstitione terras late omnes occupante liberarentur (*a*).

CAPUT XX.

Mysteria Ægyptiorum ex eo defenduntur, quod eadem fuerint ut alia aliarum Gentium, ac praecipue Graecorum, quae non contemnendam de Natura divina doctrinam, si cum aliis Ethnicorum placitis comparetur, texisse nobis videntur.

QUod propositum nobis fuit, ut ab impactis calumniis Ægyptiorum antiquiora mysteria vindicemus, & illos, qui scholas tantum impietatis ultimae, vel Atheismi fuisse scribunt, arguamus, ratione alia faciliore conficere possumus.

Etenim Osiridis, & Isidis mysteria eadem erant, ut jam Agatopistum audivimus monentem, ac mysteria Eleusinae Cereris, nec non Atheniensis Minervae in Graecia celebrata; quin etiam eadem ubique terrarum saltem initio fuisse mysteria docti homines facile assentiuntur. Eadem igitur erant Ægyptia, de quibus locuti sumus. ac mysteria Bacchi, Matrisque Deorum in Thracia, Atydis, atque Cybelis in Phrygia, Veneris. & Adonidis in Cypro, & in Phoenicia, Dianae in Scythia, Mithrae in Perside, Cabirorum in Samothracia, Telchinum apud Rhodios, Jovis apud Creten-

(*a*) Hinc satis vides, quam erraverit Buddeus *Trait. de l' Athéis. &c.* scribens *C. I. §. IX p. 9.* = *il me semble fort probable, que la Religion du secret tant vantée par les Grecs aboutissoit à l' Athéisme* =.

tenses, Bacchi apud Boeotios, Vulcani apud Lemnios, Castoris atque Pollucis apud Amphissaeos, & non modo Cereris, sed & Proserpinae apud Athenienses; quae quidem ex loco, in quo templum positum erat Cereris ejusdem, atque Proserpinae, omnia Eleusina dicebantur.

Ea mysteria nunc pluribus explicare neque vacat, neque necesse est. Plura, si vis, apud Meursium, qui omnia fere monumenta veterum ad hasce res pertinentia collegit, apud Bugenvillaeum, apud Warburtonum, Silhuettum, Lafitojum, Batteuxium (*a*), aliosque videre potes.

Hoc loco rationem aliquam, ut mysteriorum similitudo probetur, afferam, quae scribenti occurrit. Etenim conjecturam hujus rei vel ex eo capio, quod antiqui Cretenses mysteria per totum orbem diffusa majoribus suis, tamquam auctoribus, accepta referri vellent, ac rationibus, argumentisque congestis demonstrare conarentur. Itaque sensisse videntur eadem, aut certe valde similia, ubique terrarum fuisse mysteria, saltem, antequam receptis, & initiatis levioribus hominibus corrupta essent: nam posterioribus temporibus fuisse corrupta, tum ex Clemente Alexandrino, aliisque Patribus, tum ex Auctoribus Ethnicis eruditi colligunt.

Clarius id patet, quod ostendere cupimus, ex iis, quae, Diodoro Siculo gravissimo auctore narrante (*b*), proferebant plures Ægyptii, ut Athenienses Saitharum Ægyptiae gentis esse colonos assererent. Etenim, ut alia praetermittam, Ægyptium genere fuisse dicebant Erichteum, qui docuerit Athenienses = *ceremonias, ac mysteria Cereris Eleusinae ab Ægyptiis translata* = Addebant, ut eadem Atheniensium Mysteria non alia fuisse, quam quae apud Ægyptios celebrarentur, aperte demonstrarent = *& Eumolpides ab Ægyptiis Sacerdotibus traductos esse, & a pastophoris praecones* = Haec, inquam Ægyptii, quos eruditos homines vel ex iis, quae

(*a*) Meurs. *de Myst.* Bougainville *Mém. de l' Acad. des Inscript.* *Warb. Dissert.* Silhouet. *Diss. tir. de Warb.* Laf. *Moeurs des Sauv. To. I. a p.* 220. Le Batt *III. Mém. sur le Pr. act. To. XVII. de l' Ac. R. des Ins.*

(*b*) *L. I. Bibl.*

quae dicunt apud eumdem Diodorum in eo capite, fuisse constat, tanta confidentia nunquam asseruissent, nisi magnam inter Ægyptia, & Graeca illa mysteria similitudinem intercedere, qui essent in illis initiati, facile consensissent.

Quamvis autem Diodorus magis ambitiose, quam vere, quae capite illo narravit, ab Ægyptiis dici asserat, iis tamen verbis eam tantummodo levitatem castigare videtur, qua populos fere omnes originem ab Ægypto ducere, levibus innixi conjecturis jactabant. Nam quod mysteria fuerint Ægyptiis, aliisque populis, etiam Graecis communia, vel ipse Diodorus innuit, cum (*a*) eadem Osiridis, & Bacchi, Isidis, ac Cereris esse mysteria doceat, & Orpheum ipsum, qui = *novum in gratiam Thebanorum constituit sacrificiorum ritum* = ab Ægyptiis percepisse *theologiam*, *&* *sacra*, *&* *mysteria Dionysia* commemoret.

Praeterea Graecorum, aliarumque gentium mysteria fuisse ab Ægyptiis profecta Herodotus, quem Batteuxius testem in hanc rem vocat, aperte confirmat.

His autem omnibus efficitur, ut magna fuisse dicenda sit inter Ægyptia, & apud alios populos, ipsosque Graecos celebrata mysteria, doctrinae similitudo: quod, praeter indicatas rationes, illa etiam, quae Meursius diligentissime collegit, & Batteuxius gravissime laudavit, monumenta declarant.

Quis igitur jure nos reprehendere possit, si velimus ex horum doctrina de doctrina illorum conjecturam capere? Si multa, inquam, in mysteriis Graecorum, quae supremi Numinis infinitam explicarent sapientiam, atque virtutem, si multa, quae commentitiorum Numinum contemptum inspirarent, & ab illa populari superstitione arcerent, gravissime dicebantur, quis aut easdem, aut certe similes doctrinas in Ægyptiorum mysteriis fuisse traditas non facile concedet?

Atqui omnia, quae diximus, aliaque praeclara in Graeco-

(*a*) *Lib. I. Biblioth.*

corum mysteriis fuisse proposita, conjecturis, nisi fallor, haud levibus assequi possumus. Batteuxius (*a*) quidem Hymni fragmentum affert ab Eusebio, & Clemente Alexandrino servatum, quod ipso mysteriorum initio Hierophantes, precipuus nempe in mysteriis Minister, ac *Demiurgi*, sive rerum omnium auctoris, & ordinatoris Dei referens imaginem, canere soleret. In eo carmine, praeter gravissima quaedam praecepta de officiis, Rex mundi laudatur, qui unus esse dicitur, & a nemine conditus, a quo nata omnia dicuntur, qui & in omnibus, & super omnia sit, & intentos habeat oculos in mortales omnes, nec tamen a mortalibus ipse videri possit (*b*). Si nihil contra Eusebii, & Clementis Alexandrini hac in re auctoritatem afferri posset, nihil esset, quod amplius in sublimi eorumdem ostendenda doctrina laborarem. Sed cum objici multa possint, difficilia videlicet, atque molesta; ut rationem aliam sequar, facile moveor.

Constat nimirum, illa mysteria maximo fuisse quondam apud sapientes homines in pretio habita. Nam quod in eis obscena quaedam, ac maxime turpia fierent, quae Patres, praesertim Clemens Alexandrinus (*c*), Ethnicis objecere, ad posteriores pertinet aetates, de quibus hoc loco non quaerimus. Itaque inter Ethnicos antiquiores, qui philosophiae studio flagrabant, eorum doctrinam cognoscere tentabant, si qua ratione possent: potuisse vero praecipue nobiliores, ac magna doctrinae, ingeniique laude florentes, credibile omnino est; neque tamen eos, postquam mysteria cognoverant, eadem contempsisse legimus. Ut alia praeteream, quod ait Cicero (*d*) de mysteriis = *a quibus initia vitae, atque virtus, legum, morum, consuetudinis, humanitatis exempla hominibus, & civitatibus data, & dispertita esse dicuntur* = famam satis indicat sapientium hominum, qui mysteria nossent,

(*a*) *L. cit. p.* 229.
(*b*) Vid Christ. Eschembach *p.* 136. *de poës. Orphica*.
(*c*) *Adhortat. ad Gentes*.
(*d*) *Act. V. in Verrem*.

ſent, teſtimonio confirmatam. Doctrina igitur myſteriorum doctrinae ſapientum valde diſſimilis, atque diſcors eſſe non potuit. Etſi ergo ſapientes quid proprie didiciſſent in myſteriis, dicere non auderent, tamen ſi doctrinam ipſorum teneamus, ad myſteriorum inveſtigandam doctrinam veſtigia ſatis certa deprehendemus.

Quid autem Sapientes de Natura divina docebant? Triplicis generis invenio ipſorum fuiſſe doctrinam.

Nam primo quidem aliqua dicebant, ac ſpargebant in vulgus, quae κρατούσῃ ſuperſtitioni, ac fictis illis, & commentitiis Numinibus patrocinari viderentur; quod nimirum nollent, ut facete dixit fugiens Athenis, cum impietatis inſimularetur, Ariſtoteles, alteram injuriam irrogari Philoſophiae (Socrati vero Deorum contemptori mortem illatam Ariſtoteles innuebat); aut ſaltem, quod Socratis ipſius carcerem ſibi timerent, quem quidem non ſatis dignum homine ſapiente metum Ciceroni Lactantius exprobravit (a).

Jam hoc doctrinae genus, ſuis etiam auctoribus non valde probatum, in myſteriis non habuiſſe locum, vel ex eo, quod myſteria fuerint, multi conjiciunt: neque enim intelligi ab illis facile poteſt, quaenam alia futura fuiſſet ea ſacra tantopere celandi ratio, niſi quod patriis Numinibus inimica viderentur.

Praeterea, quod in iiſdem myſteriis multa contra fictos Deos haberentur, vel ex iis conjicere poſſumus turpibus, obſceniſque caeremoniis, quae poſterioribus aetatibus, fere ubique, in iiſdem invaluerunt. Quis enim ſubacti Vir ingenii putet, Graecos, atque Romanos non vidiſſe in contemptum eas Deorum ipſorum, non autem in honorem cedere? Pudore prohibeor, ne clarius ea innuam, quibus & Jovis, & Bacchi, & Cereris, & Proſerpinae, ne Veneris, & Adonidis dicam, flagitia vel proletariis hominibus inuſitata exprimebant. Jam nulla mihi videtur hujuſmodi profanorum rituum ratio vero ſimilior aſſignari poſse, quam

(a) *Lib. II. Inſt. Div. c. 3.*

ſi dicamus, primis quidem temporibus multa in myſteriis dicta, vel habita fuiſse, quibus fictos illos Deos a poëtis, & a populo celebratos riderent, atque contemnerent, ſed paulatim licentia progrediente, tandem initiatos ea peregiſse, quae neque Pythagoras ille, neque Plato, neque Alcibiades, neque alii veteres myſteriorum laudatores probare potuiſſent.

Deinde multa de Natura divina, de figuris, inquam, Deorum, de locis, atque ſedibus, totaque illorum vitae actione, philoſophi docebant, aut ſuis, aut magiſtrorum ſuorum ingeniis excogitata; quo quidem in genere tam variae fuerunt doctiſſimorum hominum, tamque diſcrepantes ſententiae, ut hinc intulerit Cicero, prudenter Academicos a rebus incertis, ac dubiis aſsenſionem cohibuiſse. Alia nimirum Eleates, alia Platonici, alia Stoici, alia Peripatetici, alia alii afferebant, de quibus, haud mediocri doctorum hominum diſsenſione, certaretur.

Jam philoſophorum hujuſmodi doctrinas, adeo inter ſe diverſas, in myſteriis auditas minime fuiſse, acris ingenii homines, & emunctae naris facile ſentient; tum quia ſingulae doctrinae ſuis ab auctoribus, nemine reclamante, tamquam propriae venditabantur, tum quia tanta ipſa diverſitas, atque varietas, & plerumque recentiorem, graecamque referens originem ipſa cogitandi ratio, in myſteriis antiquiſſimis, & ad unguem inter ſe, quantum conjicere poſſumus, omnino ſimilibus, inveniri non poterat.

Reſtat igitur tertium doctrinae genus, quod ſapientibus, atque philoſophis maxime placuiſſe videmus. Hoc autem praeclaras illas amplectitur de Divinitate ſententias, quas ab hominibus Ethnicis efferri potuiſſe, non mediocriter mirari conſuevimus. Nam & Deum laudant, cum quo vulgaris ille Jupiter conferri nullo modo poſſit, bonitate, ſapientia, virtute omni praeſtantiſſimum, ac vere optimum, vere maximum, eumdemque unum eſſe ſummo dignum honore praedicant, cui tota rerum haec univerſitas pareat, &

ipſae

ipſae dicto audiant intelligentiae, quas, ut vulgarem loquendi rationem ſequantur, Deorum nomine appellare non dubitant (*a*). Sane quid magnificentius, aut gravius de praeſtantiſſima Dei Natura dicere poſſumus, quam quae variis locis ſcripta reliquit Princeps ille Philoſophorum Plato? Quid Pythagorae ſententiis aliquibus illuſtrius? Quid carmine Cleanthis, nobiliſſimi Stoici, quid verſibus Sophoclis, aut Euripidis, aut Menandri ſplendidius, atque Deo dignius? Quid tot inſignium philoſophorum oratione ſublimius, aut verius, Scriptores etiam Chriſtiani, cum Dei laudes proſequuntur, afferre conſueverunt?

Itaque ſi non diſſimiles hiſce ſententias, in myſteriis illis tantopere celebratis, pronunciatas fuiſſe contendimus, non id profecto dicimus, quod nulla ſumi ratione videatur.

Rogo etiam adverſarios, ſi qui jam exiſtant, quis eſſet *Ignotus* ille *Deus*, cui poſitam ab Athenienſibus aram novimus? (*b*) quis Deus ille, qui ſolus eſſet aeternus, veteribus Graecis, Cl. Boevino comprobante (*c*), cognitus, a quo caeteri Dii producti fuerint, & cujus uſurpare nomen, nulla mortalibus ratione concederetur? Ille, inquam, Deus, cui Coelum omne, cui Tellus, & ipſa Tartara ſubderentur, verſibus illis a Statio adumbratus (*d*)

R 2 „ *Et*

(*a*) P. Maurus in Ariſtotelis *Paraphraſi*, valde digna, quae Philoſophis etiam recentioribus probetur, cum θεὶς nominat Ariſtoteles, *Subſtantias ſeparatas*, aut *Intelligentias* vertere ſolet. Equidem aſſentior hac in re Auguſtino Steuco Eugubino *de Perenn. Philos. L. III. C. XIII. p. m* 54. ſcribenti de Ethnicis Sapientioribus = *Unum ſingularem Deum eos confiteri; caeteros autem, quos Deos dicerent, ita dixiſſe, ſicut in noſtra religione dicuntur Angeli Dii, quaſi Dii minores, Dii facti, creati, veram, omnipotentemque Divinitatem non habentes* = Reliqua apud ipſum.

(*b*) *To. IV. de l'Acad. des Inſcript. p.* 560. *M.* valde digna eſt, quae legatur, Diſſertatio = *Sur le Dieu inconnu des Athéniens*, = *par M. l'Ab. Auſelme*. Probat enim verum, atque unicum Deum a Sapientibus Athenienſibus fuiſſe cognitum, quamvis & Diis litarent, quos commentitios eſſe noverant, ut populo morem gererent, & omni periculo liberarentur. Vide etiam in idem argumentum Diſſertationem Hellerii, & Heinſium *in Exerc.* 8, *ad Apoſtoli* locum indicatum.

(*c*) *To. III. de l'Hiſt. de l'Acad. R. des Inſcript. p.* 1.

(*d*) *Thebaid. L. IV. v.* 316.

„ *Et triplicis mundi ſummum, quem ſcire nefaſtum eſt,*
„ *Illum ſed taceo &c.* (*a*)

An a vero aberrare videbitur, qui ſummum illum Deum fuiſſe dixerit, de quo ſapientes quidem homines inter ſe multa ſolerent graviſſime loqui, licet, ne de ſermonibus illis quidquam efferrent in vulgus, aliqua interpoſita religione prohiberentur? Cum vero myſteria, de quibus loquimur, & a Sapientibus fuiſſe celebrata, memoriae proditum fuerit, & in ipſis de Natura divina ſermones habitos, quos profanis aperire hominibus religioni ſibi ducerent; nonne ſatis hinc apparet, aut certe vero ſimillimum videri debet, in iiſdem myſteriis Numen illud *Ignotum* paucorum hominum admirationi fuiſſe, ac venerationi propoſitum?

Non enim hinc ſequitur, ut *ſicut Deum glorificaverint, aut gratias egerint*. Etenim, ut alia ſileam, iidem pauci homines *veritatem Dei in injuſtitia detinebant* vel maxime, cum populi timore correpti, Numinibus illis argenteis, aut lapideis, quae tantopere ſpernebant, adolere thura, victimaſque mactare non recuſabant. Neque vero dignus ille ſupremo rerum Domino cultus ulla ratione videri debuit, quem nocturno aditu ſilveſtres intra ſepes abdebant, cum ſeſe potius Cereri, vel Proſerpinae, aut Baccho, aut Veneri, aut Adonidi ſacra facere mentirentur.

CA-

(*a*) Idem Cl. Boevinus (*Boivin*) ib. « *Lactance, Scholiaſte de Stace, dit que ce Dieu s'appelle Daimogorgon, & c'eſt en effet le nom, que luy donnoit Pronapides précepteur d'Homére, comme on peut le voir dans un fragment de Théodontius, que Bocace nous a conſervé dans ſa généalogie des Dieux* ».

CAPUT XXI.

Difficultati occurritur, quae contra nostram de Mysteriis opinionem ex laudato Cottae apud Ciceronem de Nat. Deor. testimonio repeti posset.

NEminem ab hac nostra opinione probanda deterrere debet, quod in Eleusinae Cereris, ac Samothraciae mysteriis rerum magis naturam, quam Deorum fuisse cognitam, & hinc Religionem omnem funditus eversam, apud Ciceronem Cotta testetur; cujus quidem verba nostram potius infirmare, quam juvare sententiam, ultro confessi sumus. Sed priusquam de mysteriis alia dicamus, pauca de ipso.

Quod enim Eleusina mysteria Cottae omnino patuerint, quis rem satis certam, & exploratam arbitrabitur? Neronem illum Caesarem initiatum non fuisse mysteriis, & ipsorum veneratione tactum in eadem irrumpere non ausum fuisse, Veteres tradunt. Multo magis eadem Cottae mysteria, quamvis & Romano, & Nobili Viro, a Sacerdotibus, ipsius omnia carpendi libidinem aversantibus, occultari poterant.

At idem Cotta, inquis, quid in mysteriis fieret, sibi notum esse indicat. Equidem concedo. Verum ea res, nisi fallor, potius id confirmat, quod ego suspicor. Etenim verbis multo clarioribus utitur Cotta, quam initiati mysteriis consueverint. Iis, ait, quae fiunt in mysteriis iisdem explicatis, rerum potius natura cognoscitur, quam Deorum. Quis inde non colligat, praesertim si continuationem, & quasi contextum sermonis attendat, in iis, quae nocturno aditu occulta coluntur, silvestribus sepibus densa, doceri multa Romanae Religioni contraria? Quis non videat, ea verba satis innuere, neque mundi auctores agnosci Deos, neque nostrarum rerum ipsis providentiam tribui, neque demum eos induci, a quibus ad infinitum tempus omnia regantur,

atque

atque moveantur? Jam si Cotta juramentis illis initiatorum, quae violare nefas erat apud omnes, obstrictus ea protulisset, praesertim ubi tam levis occurrebat proferendi causa, nonne perjurus, & omnis religionis expers, &, quam notam etiam impii fugiunt, perfidus, atque proditor habendus fuisset? Dicamus igitur, ut Cottam ab hac infamia, nec non Ciceronem, qui Cottam disputare facit, ab imprudentiae maximae nota liberemus, Cottam ipsum non ex certa scientia, quam initiati tantum de mysteriis habere poterant, loqui; sed id afferre, quod ab aliis narratum audiverat, aut conjecturis quibusdam, atque rationibus, ipse sibi assecutus esse videbatur.

Nimirum Ciceroni non aliud eo loco propositum fuit, quam Academicos facere objicientes, quod argumentis ipsi colligere tentabant; idest funditus omnem per multas philosophorum sententias, & per ipsa Eleusina mysteria religionem everti. Porro, ut ingenue fatear, quod sentio, quamvis aliquorum ex eo genere hominum ingenia plurimi faciam, tamen eorum argumentis, &, sit verbo venia, eorum judiciis non plurimum tribuo.

Etenim in omni disputatione non tam promebant, quid ipsi sentirent, quam quod adversariorum convellere sententias, quacumque tandem ratione, posset. Hinc quod uno in loco satis certum, atque perspectum habere videntur, in alio multis argumentis exaggeratis oppugnant, ut non erubuerit idem Cotta (a) humanam rationem, qua nihil praestabilius homini datum, non inter bona hominis, at potius inter mala esse numerandam, magno verborum, ac sententiarum apparatu contendere. Itaque cum is Cotta fuerit; quis jam praestabit, ipsum, dum curiosius mysteriorum sensus investigaret, de quibus adeo studiose profanos initiati celabant, omnes artis criticae regulas tam bene tenuisse, ut nihil a veritate, quam assequi cupiebat, aberraret?

Neque est cur Ciceronis potius, quam Cottae auctoritatem

(a) *L. III. de Nat. Deor.*

tatem hac in re ſpectandam eſſe quiſquam opponat. Nam primo quidem, cum in ſecundo libro *de Natura Deorum* a Lucilio defenſa religio eſſet, ejus, non autem Cottae, diſputatio Ciceroni, ut in extremo tertio ſcribit, ad veritatem eſt viſa propenſior. Non igitur ea, quae Cotta dicit, omnia, vel pleraque a Cicerone probantur. Deinde audacter affirmo, quod graviſſimi homines jamdiu litteris mandare non dubitarunt: Ciceronis ingenio dividentis orationem, & expolientis, & verborum, ac figurarum velut inſignibus illuſtrantis, nihil eſſe praeſtantius: at Ciceronis ejuſdem rationes, & argumenta concludentis judicio non multum eſſe tribuendum.

Itaque illum inter *philoſophaſtros*, ſic enim ait, potius quam inter genuinos philoſophiae alumnos habendum eſſe, cenſuit Auguſtinus (*a*), & multa Ciceronis judicia reprehendit Richardus Simon (*b*); in multis eum turpiter errare demonſtrat Hevmannus (*c*); & quam parum in philoſophiae ſtudio poſſet, Bruckerus oſtendit, cujus aliqua verba proferimus (*d*) = *Cauſam*, inquit, *cur hanc potiſſimum philoſophandi viam* (quam nempe Academia tenebat) *Cicero ingreſſus ſit, praeter ſcopum ſe foro parandi, recte in ingenii ejus charactere quaeſiveris; quod ut imaginationis magis foecunditate, quam judicii acie valuiſſe ſupra obſervatum eſt, ita mirum non eſt Ciceronem ad inveniendas magis probabiles rationes, & diſputandum in utramque partem, quam ad dijudicandum ſyſtematum nexum, natura & proclivem, & aptum, Academicae philoſophiae nomen dediſſe. Ubique etiam in ſcriptis ejus philoſophicis haec ingenii Ciceroniani indoles ſe prodit. Videas enim vivis quidem coloribus, & verborum eximio quodam delectu depingi philoſophorum opiniones, afferri rationes in contrarium, cauſſamque, ut ſolent oratores, etiam in Accademia, in Tuſculo, aliiſque eruditorum congreſſibus ornari, rationum vero pondera nec ad*

(*a*) *De Civ. Dei lib. II. c.* 27.
(*b*) Ap. Stollium *H. Litt. P. II. c.* 1. §. 55. *p.* 370.
(*c*) *Act. philoſ. Vol. II. p.* 441 *ſeqq.*
(*d*) *Hiſt. Cr. Philoſ. To II. Per. II. P. I. L. I. C. I.* §. 18. *p.* 49.

ad trutinam examinari, nec ex certis principiis deduci conclusiones, nec systematis nexum, & quasi vincula exhiberi, sicque male multa cohaerere, dicique, quae examen non sustinent „. Hactenus Bruckerus, quae nos attulimus, ut pateat ipsius Ciceronis judicium a nobis, sine temeritatis aliqua nota, negligi posse, siquidem ille judicium Cottae de mysteriis magni facere videatur.

Sed quoniam responsionem hanc nostram non omnibus, imo neque plerisque placituram esse confidimus, validiorem alteram jam subdimus, cujus jamdudum fundamenta posuimus: scilicet Cottae temporibus illa mysteria, tantopere olim Pythagorae, Platoni, Eudoxo, aliisque philosophiae luminibus probata, corrumpi jam incepisse, ac misere depravari.

Sane cum Christiana Religio, in Romanum Imperium invecta, profundas ubique radices ageret, saepissime Sancti Patres Ethnicis mysteriorum objecere flagitia, quae, credibile omnino est, jam a saeculis aliquibus sensim invaluisse. Neque enim repente tanta rerum conversio facta esset, ut quae mysteria, jure quodam, ac merito sui, principum philosophiae virorum admirationem habuerint, jam adeo turpia, atque obscena (*a*) exhiberent, ut ea laudare ne vilissimi quidem potuerint, dummodo noverint,

„ *Lenonum pueri, quocumque in fornice nati.*

Credibile est etiam, Athenis, cum rerum summam homines philosophiae studiis dediti obtinerent, mysteriis aliquando praefuisse homines vel Democriti, vel Epicuri, balbutientis, ut ait Cicero (*b*), de natura Deorum, vel alterius ejusdem farinae philosophi, pravis opinionibus mancipatos. An vero nulla ratione poterant hujusmodi homines in ipsa mysteria tandem suas opiniones intrudere, saltem si facile sibi consentientes paucos illos initiatos haberent? An, in-

(*a*) *V. Clem. Alex. in Protrept.* (*b*) *L. I. de Divin.*

inquam, nulla ratione poterant caeremonias eas ita interpretari, ſacraſque immutare, ac detorquere ſententias, ut omnibus, quae fierent in myſteriis, aut dicerentur, explicatis, & ad rationem revocatis, rerum potius, quam Deorum natura cognoſceretur?

Quod autem addebat Cotta, per eadem Eleuſina myſteria tolli funditus religionem, facilius explicatur. Non enim ille vult, ſi verba ipſius diligenter attendas, Eleuſina myſteria, religionem eſſe omnem abjiciendam, docuiſſe, quod ne Democritus quidem unquam, aut Epicurus docuit, ſed tantum argumentando colligit, id ex myſteriis iiſdem, qualia nempe Athenis ipſe cognoverat, obvia quadam, ac tuta conſecutione deſcendere. Itaque ſuſpicor, non quidem Ἀθεότητα proprie dictam, ſed quamdam Epicureae ſimilem origines rerum explicandi rationem in myſteriis iiſdem a Cotta, ſi quidem iis interfuit, fuiſſe deprehenſam.

Nihil tale de myſteriis antiquiſſimis a tot inſignium Philoſophorum ſapientia celebratis, ſuſpicari poſſumus, ſi, quae ſunt hactenus dicta, perpendamus. Jam cum ea doctrinam non continuerint a Sacerdotum Ægyptiorum arcana diſciplina abhorrentem, neque prorſus atheam hanc diſciplinam fuiſſe, neque Numinis unius, rerum omnium conditoris, atque moderatoris cognitione vacuam, ſatis apta, niſi fallor, ratione colligimus.

CAPUT XXII.

De Veteribus Arabibus, atque Sabaeis.

ÆGypto tandem relicta in Arabiam transfretemus, oportet, ut veteres illos populos ab omni Ἀθεότητος crimine vindicemus. Eos enim Vir graviſſimus, & Chriſtianae ſanctitatis gloria celeberrimus arguit Nilus (*a*) quod omnem penitus Religionem abjeciſſent; ex quo factum, ut aliqui (*b*) eoſdem Atheis tamquas ſocios addici juberent.

(*a*) *Narrat. Tert.* (*b*) Ap. Hooke *Rel. Nat. To. I. P. I. &c. p.* 11.

Sed advertere debuerant, quid, paucis interjectis, in eadem oratione Nili subjiciatur. Arabes enim illos religione carentes graviter reprehendit, quod =*stellam matutinam adorare, & sacra illi facere* = assueverint. Quid ergo sibi vult aliud, cum a Religione alienos Arabas exhibet, quam illos voluisse crassissimis profanae superstitionis tenebris adhuc obvolvi, cum Oriens jam fere totus germanae, Deoque placitae Religionis luce frueretur?

Caeterum quid certi Arabum antiquissimi de philosophia (*a*), quid de Theologia naturali, ac de tota religione senserint, definiri non potest, nisi leves conjecturas, fallacesque rationes, quam gravium scriptorum testimonia, sequi malimus.

Aliqui Zabios, Arabum genus, antiquissimos faciunt, quorum historiam ad leges a Moyse latas illustrandas Vir eruditissimus Joannes Spencerus adhibuit (*b*). Et ii quidem non modo non Atheis adstipulantur, sed a crassioribus quibusdam Ethnicorum erroribus abhorruisse videntur (*c*). At immortalis memoriae Vir Jacobus Bruckerus satis ostendit (*d*), eosdem non ad vetustiores, de quibus quaerendum esset, Arabum aetates, sed ad tempora ipso Muhammede non antiquiora pertinere.

Itaque Agatopisto assentior, Zabios eosdem a Sabaeis antiquissimis omnino distinguenti (*e*). Etenim Zabiorum quidem in Alcorano mentionem primum esse factam accepimus. Sabaeos autem a Scriptoribus Latinis non raro nominatos invenimus. Erant enim florentissimi Arabiae Felicis populi, quos Pomponius Mela Persici sinus oras tenere, Plinius autem, & Arabicum simul, & Persicum litus attingere scribit (*f*). At

(*a*) Vid. Henric. Ursinum *de Zoroastre Sect. VI.*, Pocockium *Spec. Hist. Arab. P. II.* Agatop. *Vol. I C. X.* praeter Bruck. *To. I. aliosque*.

(*b*) *De Leg. Hebr. Ritual. L. II. c.* 1. *p.* 178. *ed. rec.*

(*c*) Vid. Agatop. *l. c.*

(*d*) *To. I. L. II. C.* 5. *p.* 210. *seq.*

(*e*) *l. c.*

(*f*) Plin. *L. VI. c.* 28. Vid. *eumd. L.* 30. C. 1. *de Sabaeis* Magis agentem, & Ptolemaeum ap. Thomam Stanlejum *de Sabaeor. Philos. C. II.* & Agatop. *l. c.*

At Sabaeos non modo cum Zabiis, sed & cum Sabaitis confundere videtur Buddeus (*a*). Ait enim Sabaeos, si quibusdam sit auctoribus fides, per Orientem totum disseminasse superstitionem. Qui fecerint Arabes antiquiores, atque Sabaeos, serpentis per Orientem superstitionis auctores, aut propagatores; omnino me latet. Hoc tantum scio; probatis a Scriptoribus astrorum, & elementorum cultores induci Sabaitas, qui superstitionem eamdem per multas Orientis provincias, ac regna dilataverint. Cum ergo quod Sabaitis tribuitur ab optimis auctoribus, Sabaeis Buddeus tribuerit, prona suspicio est, Buddeum, aut aliquem certe, quem Buddeus descripserit, Sabaeos cum Sabaitis, quos diximus, confudisse.

Atqui Sabaitas non a Saba, Arabiae Felicis urbe, sed ab Hebraica voce *Tsaba*, quae legionem, aut exercitum, significat, nomen habuisse, neque alios, quam homines illius celeberrimae Sectae fuisse, quae, mortuorum, atque simulacrorum cultum detestata, & elementa, & coelestem illum venerabatur exercitum, quem videntur astra componere, neque in alia regione, quam in ipsa Perside quaerendos esse, demonstrat Cl. Fucherius (*b*), quo nemo, nisi fallor, aut elegantius, aut nitidius, aut clarius quaestiones explicavit & spinosas, & obscuras, ad Criticam philosophiae, ac religionis Historiam pertinentes.

Quod autem dixi, Zabios cum Sabaeis a Buddeo perperam confundi, simili ratione colligo. Nam de Sabaeis a Mose Maimonide dictum accipit, quod is de Zabiis tantummodo dixit.

At Buddeo jam geramus morem, & Sabaitis, & Zabiis, cum Sabaeorum gente confusis, quoniam ille confundi jubet, quod magis ad rem nostram pertinet persequamur. Quos accusat, ut diximus, Maimonides, non quidem sicuti

(*a*) *Trait. de l'Athéism. Ch. I. §. 7. p. m. 7.*

(*b*) *To. XXV. de l'Acad. R. des Inscript. Traité Historiq de la Relig. des Perses, par M. l'Ab.* Foucher. *Vid. I. Mémoir. p.* 110. *M. &c.*

certum affirmat, sed vehementer suspicatur Buddeus Atheos, ac Spinosistas ante Spinosam fuisse (*a*). Equidem ab eo valde dissentio, qui nullam prorsus aut gentem, aut sectam, aut etiam philosophum, in eadem fuisse puto, quam posteà Spinosa propugnaverit, nefaria, & absurda sententia, etsi aliquos ad eamdem remotius, aut proximius, impietatem accessisse concedo.

Sed quid tandem de Zabiis habet Maimonides? Ipse scilicet, & Sharistanus, & Abulfeda, Zabios posuisse dicunt Deum quidem unum in Essentia, sed qui se in sidera etiam, & ipsos homines diffunderet: Deum supremum esse Dominum Dominorum, quem nobis propitium sidera, bonique daemones facere possint; ideoque & illos a nobis colendos, & observandos. Cum eadem sidera Divinitate plena statuerent, multa ad Astrologiam *Iudiciariam* pertinentia levissimi homines inde colligebant, ac magnam in eo studio curam, operamque ponere consueverant. Haec, & alia hujusmodi, Zabii tradebant, si fides auctoribus habeatur, quos diximus.

Quid in mentem venerit Auctori nobilissimo, cui poëticus in ipsa philosophia furor, & in historia tractanda fabulae placuerunt (*b*), dum Arabicis istis erroribus magis naturalem, ac simplicem, ut ait, religionem, quam reliquae sint omnes, contineri scripsit, divinari non audeo. Hoc tantum video, planeque sentio: non aliud Voltaerio, cum librum, in quo illa sunt, exararet, fuisse propositum, nisi ut doctrinas divinae Scripturae contrarias laudibus eveheret, & ipsius auctoritatem Scripturae, si fieri posset, labefactaret, atque prosterneret (*c*).

Cae-

(*a*) Idem senserat *in Dissert. de Spinosismo ante Spinosam*.

(*b*) *Philosophie de l'Histoire C. XV*. Auctor ejus libri est Voltaerius, ut omnes jam exploratum habent, qui curiosius haec inquirunt.

(*c*) Auctor egregius libri, cui titulus = *Défense des Livres de l'Ancien Testament, contre l'Ecrit intitulé: la Philos. de l'Hist. Amsterd.* 1767. = haec habet *C. I. p.* 1. = *Des Incredules, avant l'Auteur de la Philosophie de l'Histoire, ont attaqué les Livres de l'Ancien Testament avec un sçavoir supérieur au sien, mais peu l'ont fait d'une manier aussi insidieuse.* =,

Caeterum, quamvis ii ſint errores, non modo a vera fide, ſed & a recta ratione prorſus alieni, non tamen Spinoſianam doctrinam, ſed potius Orientalem inferioris aetatis, aut Cabbaliſticam ſapiunt.

Certe Divinitatis & intelligentis, & providae, & immortalis, & perfectae, atque beatae notionem aliquam relinquunt. Neque *unicam* in ea doctrina *ſubſtantiam* deprehendo, cum potius, praeter *ſubſtantiam* Divinitatis, tot reliquae *ſubſtantiae* in ea poſſint agnoſci, quot ſunt inertis brutaeque materiae particulae; neque mundum ipſum fieri Deum, cum potius a Deo ſupremo vel per virtutem ſuam, ac poteſtatem, vel per inferiores Deos gubernari dicatur; neque alia, quae ſunt innumera, cerebri Spinoſiani deliramenta. Igitur illa Buddei ſuſpicio levi prorſus innititur fundamento.

Illa etiam ratio dubitandi rejicienda eſt, quam Buddeus idem inſinuat, ex eo petita; quod plures Philoſophi Simulacris illis, quae venerabantur Ethnici, (ſuperſtitione videlicet a Sabaeis, ut ipſe putat, dimanante) varias mundi partes, Divini ſcilicet, atque Dei, adumbrari contendebant. Sumit hic Buddeus, omnes, qui Mundum haberent Deum, fuiſſe Spinoſiſtas ante Spinoſam. At rem longe aliter ſe habere, quidquid Graeculi nonnulli, etiam librorum, ſi ſuperis placet, auctores, aut potius auctorum deſcriptores, hac aetate ſenſerint, ex iis, quae primo libro diximus, conſtare arbitramur.

Jam quod Sabaei non ſint inter Atheos numerandi, ſatis ex eo conſtat, quod nullam eſſe gentem omni deſtitutam cognitione Divinitatis ii ſcripſerint, qui Sabaeos in Arabia florere non ignorabant. Porro doctrinas eorumdem a Chaldaeorum, ac Perſarum placitis non abhorruiſſe, conjicit Agatopiſtus, quod non modo Magi fuerint inter Sabaeos, Plinio, ac Ptolemaeo teſtibus, ſed & Magorum Sinus in eorum regionibus quaerendus eſſe videatur.

CA-

CAPUT XXIII.

De Phoenicibus.

PHoenices, non Mercatura tantum, ſed & Aſtronomia, ut quidam ſentiunt, & Arithmetica inventis (*a*), atque coloniis in multas ac longe diſſitas terrarum plagas deductis (*b*), nobiliſſimam gentem, ii demum videntur in Athearum numero ponere, qui Sanchuniathonis *Coſmogoniam* genuinum opus putant, ac per eamdem arbitrantur omnem Divinitatem exterminari. Etenim ab eadem *Coſmogonia* non propriam hominis doctrinam, ſed ipſius gentis exprimi, eruditi conſentiunt.

Nos, qui certa nolumus ab incertis, cum non levi Criticae Artis regularum inverſione, pendere, ſtatim poſtulamus, ut, ſi monumenta, numquam in medium vocata, non deſint, quibus, quid Phoenices in religione ſenſerint, cognoſcere poſſimus, ea conſulantur: quod ſi forte cum illis Sanchuniathonis *Coſmogonia* nullo modo concinat, non haec illis fidem detrahere debeat, ſed potius haec magis negligi, cum ejus auctoritas aliis etiam rationibus minime contemnendis nutare videatur.

Ac tacitus quidem, ut brevitati ſerviam, argumenta praetermittam, quae poſſent a coloniis Phoeniciis deduci, quas cum & auſpicato poſitas, & eadem fere omnes, & in eoſdem Deos, religione detentas, & ipſis Phoeniciam originem referentibus Deorum nominibus delectatas fuiſſe conſtet, quid majores illi ſui docuiſſent, non obſcure ſignificabant (*c*).

Sane

(*a*) Vid. Strab. *L. XVI. Geogr. p. m.* 570.

(*b*) Diodor. *L. VI. c.* 9. = *Hoc lucro Phoenices admodum opulenti facti plures colonias, tum in Siciliam, propinquaſque inſulas, tum in Libyam, Sardiniamque, ac Iberiam deſtinarunt* =.

(*c*) Praeſertim Carthaginienſes, de quorum ſuperſtitione Rollinum, (*Rollin*) praeter alios, legere potes.

Sane quod ipsi Phoenices venerarentur Deos, gravissimi testantur Auctores, de quorum vel diligentia vel fide nihil sinistrum suspicari possimus.

Diodorus ille Siculus, qui triginta annos in adornanda historia sua sese insumpsisse testatur, & majorem Europae, Asiaeque partem peragravit, quo, locis in eadem historia describendis plerisque conspectis, certiora mandaret litteris (*a*), non semel, quod nos quaerimus, aperte declarat. Ut alia sileam Libro Sexto (*b*) narrat Phoenices, cum Gadiram condidissent = *in ea, inter caetera aedificata, templum Herculi, quod ad nostram usque aetatem summa in veneratione, honoreque est habitum, statutis de more Phoeniciorum sacris, sumptuoso opere construxisse* =.

Herculis quidem cultui Tyrios fuisse maxime addictos etiam Scriptores alii tradunt, ex quibus hoc loco Strabonem laudare sufficiat. Ait enim (*c*), de Tyriis verba faciens = *Colitur apud eos Hercules mirum in modum* = Idem Strabo Barutum inter, & Sidonem in Phoenicia collocat (*d*) Æsculapii lucum, quem summo honore ab illarum regionum incolis observatum fuisse constat.

Nihil necesse est ad Phoenicum superstitionem probandam afferre, quae Porphyrius narrat (*e*), dum ait = *Plena autem est historia Phoenicia eorum, qui ejusmodi sacrificia* (mactatorum hominum) *obtulerunt, quam Sanchuniathon lingua Phoenicum scripsit* =.

Graviores Porphyrio, & illo Sanchuniathone, cujus libri, ut leviter dicam, valde ignotus pater est, atque incerta natalia, Scriptores eadem de cruentis Phoenicum sacrificiis tradunt, ex quibus barbarus ille mos ad Carthaginienses fortasse profluxit Saturno teneros infantes immolandi (*f*).

Eu-

(*a*) *Lib. I. C I. Bibl. suae.*
(*b*) *C. VII.*
(*c*) *L. XVI. p. m.* 570.
(*d*) *Id. ibid. p. m.* 568.
(*e*) Porphyr. *de Abstin. L. II.* apud P. Alphonsum Niccolai *Diss. e Lez. di S. Scritt. Tom. I. p.* 95.
(*f*) Vid Rollin. *Hist des Carthag.* & AA. Anglos *H. Univ.*

Eusebius etiam Caesariensis, qui maxime omnium inter veteres Sanchuniathonis *Cosmogoniam* premit, de Diis Phoenicum (*a*) habet plurima, quae probant quidem, quod ille vult, pessime Phoenices de Divinitate sensisse, at sensisse tamen aliquam esse Divinitatem, eadem opera statuunt. Nam Philonis Biblii testimonium recipit, qui de Phoenicibus ita loquitur = *Solem, Lunam, reliquasque stellas cum elementis, ac caeteris cum iisdem affinitate conjunctis, solos ex omnibus agnoscebant, ut mortales quidem alios, alios autem immortales Deos haberent* = Praeterea Serpentem illum ab Ægyptiis Κνὴφ appellatum, quem fuisse mundi Conditoris imaginem diximus, etiam a Phoenicibus habitum Deum, & eo nomine insignitum, quod ἄγαθον δαίμονα Graece significet, idem Eusebius tradit (*b*).

Et Cl. quidem Mignotius, Ægyptios illos, Thebaidis incolas, de quibus alio loco diximus, putat ab ipsis Phoenicibus illum suum Κνὴφ accepisse, quin & apud Phoenices ipsos per eam imaginem Mundi universi Architectum, seu causam intelligentia praeditam, ac producendi virtute, fuisse adumbratam (*c*).

Furmontius etiam, Vir eruditissimus, eosdem Phoenicibus, & Ægyptiis fuisse Deos ostendit, & hinc totam Graecorum *Mythologiam* ab Ægyptiis, Phoenicibusque manasse, cum Eusebio, Porphyrioque, pronunciat (*d*). Bruckero quidem fabulas Graecorum, saltem fere omnes, a Phoenicibus esse repetendas probari non potuit. Sed Furmontii sententiae non pauca, neque spernenda monumenta favent, quae *libro X. Praeparationis Evangelicae* idem collegit Eusebius.

At, si minus ea monumenta id efficiunt, quod Furmontius voluit, Atheos quidem certe non habendos esse Phoenices potius, quam Graecos, aut alios quoscumque populos Ethnicos, facile persuadent. Jam

(*a*) *L. I. Praep. Evang.*

(*b*) Vid. *Praep. Ev. L. I. c.* 10.

(*c*) *Tom. XXXI. de l' Ac. R. des Inscript. IV. Mém. sur les Anciens Philos. de l' Inde, par M. l' Abbé* Mignot *n.* 20. *p.* 228. *M.*

(*d*) *Reflex. sur l' Hist. des anc. peup.*

Jam omnia, quae diximus, ad popularem Phoenicum religionem pertinere monemus. Nam doctrinam aliam apud ipsos fuisse, tantum Sapientibus cognitam, Cl. Agatopistus conjicit (*a*), cui prorsus assentior; & illa quidem doctrina multo meliores fuisse traditas de Natura divina sententias, non sine ratione suspicatur.

Nolim tamen illud argumentum adhibere, quod Vir doctissimus habet, ex eo desumptum, quod Phoenix ille Cadmus in Graeciam mysteria transtulerit. Nam reponi facile posset, ab uno Cadmo, vel, si vis, etiam a sociis illius, de Phoenicibus reliquis conjecturam non esse capiendam. Certe quidem incolae Samothraciae, Diodoro teste (*b*), narrabant, in ea regione Cadmum caeremonias, ac mysteria percepisse, antequam Thebas in Boeotia conderet. Quare dici posset, quod Cadmus in Graeciam easdem caeremonias invexerit, argumento non esse, quod apud Phoenices antea floruerint.

Sed, hac ratione praetermissa, Veneris, & Adonidis mysteria fuisse a Phoenicibus celebrata, satis ex antiqua constat historia. Cum ergo mysteria, saltem antiquioribus aetatibus, eadem ubique terrarum fuisse viderimus, cumque, tametsi commentitiorum Deorum, ut fortasse profanis adhuc magis occultarentur, nomina praeseferrent, tamen non adeo absurdas de Natura divina sententias continuisse probaverimus, sententias easdem sapientioribus Phoenicibus placuisse colligimus.

CAPUT XXIV.

An doctrina, quae Sanchuniathonis Cosmogonia traditur, ullum relinquere videatur Divinitati locum?

Proposita quaestio tum ad id, quod agimus, valde utilis, tum ad agnitionem animi satis jucunda, & ad impios quosdam refutandos de Divina Scriptura obloquentes,

Tom. II. T hac

(*a*) C. *X.* quod confer cum *XII.* & *XIII.* (*b*) *L. VI. c.* 11.

hac praesertim aetate, fere necessaria, resolvi non potest, nisi ejus *Cosmogoniae*, de qua loquimur, doctrinam totam optime teneamus. Eam verbis exhibemus, quibus ipsam in pauciora contraxit Bruckerus, & faciliorem effecit, atque clariorem (a) = *I. Principium*, inquit, *hujus Universi fuit aër tenebricosus, & spiritalis, sive spiritus aëris tenebrosi, & chaos turbidum, atque caligine involutum. II. Haec infinita fuere, multoque tempore ignara termini. III. Ubi vero Spiritus propriorum principiorum* (τῶν ἰδίων ἀρχῶν) *amore exarsit, factaque est inde commixtio, huic nexui nomen factum desiderii, sive cupidinis: hocque principium creationis rerum omnium fuit. IV. Spiritus hic non cognovit suam generationem* (τὴν αὐτοῦ κτίσιν). *V. Ex connexione autem ejus Spiritus prodiit Mot. VI. Mot autem limum nonnulli, alii aquosae mixtionis putredinem esse volunt. VII. Hinc factum est seminium omnis creaturae, & omnium rerum creatio. VIII. Inde orta certa animalia, sensu carentia, ex quibus facta sunt animalia intelligentia praedita, quae vocata sunt Zophasemin, idest coeli contemplatores, in figuram ovi conformata. IX. Post Mot autem Sol, Luna, Stellae, & reliqua sidera illuxere. X. Aëre vehementer illuminato per igneum, & vehementissimum calorem terrae, marisque, enati sunt venti, & nubes, unde magnae effusae pluviae. XI. Aquae hae segregatae, & calore Solis suo loco depulsae, in aëre denuo concurrentes, suo conflictu tonitrua, & fulgura effecerunt. XII. Hoc sonitu animantia excitata, & territa ex limo, quasi ex somno prosilierunt, & eruperunt, tam ex terra, quam ex mari, mas, & foemina. Hactenus generalia Cosmogoniae principia, quibus postea additur, quomodo ex vento Colpia nominato, & muliere Baau, idest nocte, primogeniti homines nati sint, ex quorum generatione Phoenices tandem descenderint* =.

Jam ad hujus doctrinae summam interpretandam variae sunt excogitatae sententiae, quas breviter explicamus. Nam primo quidem aliqui tum Veteres, tum etiam Recentio-

(a) Bruck. *T. I. &c. p.* 240. 241.

tiores (*a*) = *magnam*, inquit Bruckerus, (*b*) = *cum Systemate Mosaico convenientiam se invenisse rati, non dubitarunt Sanchuniatonem, non ex Ægyptiis, sed Hebraeis potius annalibus ea surripuisse, & ita Mosaicam geniti mundi historiam fabulis Phoenicum, more gentis intertextam exhibuisse* (*c*) =.

Prima pars hujus sententiae, quod scilicet sit inter eam doctrinam, atque Mosaicam similitudo non levis, placuit auctori ejus libri, qui Philosophia Historiae inscribitur, cum potius Philosophiae perversio, & Historiae corruptio inscribi debuisset (*d*). Sed partem alteram homo acutus, cum impietati suae non satis commodam esse videret, invertere maluit, ac Mosem a Sanchuniathone, non Sanchuniathonem a Mose suam accepisse doctrinam, ea scripsit impudentia, cui vix ulla saecula tulere parem.

T 2 Equi-

(*a*) Ex. gr. Grotius *L. I. de Ver. Relig. Christ.* Cudworth. *Systém. Intell. C. I. §.* 22. quibus favet Anton. Genuensis *in dissert. de rerum corpor. orig.*

(*b*) *Ibid. p.* 241.

(*c*) Quorquot inter Mosis, & Sanchuniathonis doctrinam agnoscunt similitudinem, de qua loquimur, ultro fatentur, a Sanchuniathone agnitam fuisse Divinitatem. Etenim Spiritum, de quo Sanchuniathon, eumdem esse volunt, ac *Spiritum Domini, qui ferebatur super aquas*, de quo Moyses. Similia de aliis illius doctrinae capitibus pronunciant. Quare non possunt illa satis inter se cohaerere, quae scripsit Baylius (*Répons. aux questions &c. C.CXI. p.* 726.) = *Sanchoniathon même, qui avoit lû, à ce qu' on prétend, les écrits de Moyse* (hoc de Sanchuniathone ii dicunt, qui magnam, quam diximus, inter utriusque Scriptoris doctrinam, affirmant similitudinem intercedere) *expliqua la primiere formation des choses, sans y faire intervenir aucune Divinité. On dit qu' il vivoit avant le siege de Troje & puis qu' il avoit fait une collection de plus anciens monumens des Phéniciens, il faudroit conclure que la vraie tradition se perdit bientôt, de sorte qu' il ne considera que comme une fable les premiers chapitres de la Genese &c.* = . Caeterum haec omnia tam confidenter a Baylio pronunciata ex aliis etiam corruunt, quae de Phoenicibus hic disputamus.

(*d*) Optime de hoc auctore, idest Voltaerio, pronunciat auctor operis, quod ex gallico sermone versum in italicum habeo, = *Il Filosofo moderno, o sia l' Incredulo condannato al Tribunale della sua ragione. Lucca* 1769 = Scribit enim = *Non è uscita opera alcuna dalla penna di quest' Autore, che l' empietà non abbia condita.... L' esca, con cui si acquista lettori, e partitanti, è la decisione, e lo scherzo. Raziocinio, e Filosofia sono cose bandite presso di lui* = .

Equidem cum ſententias ejus auctoris, quas nihil, praeter impietatem, commendare ſoleat, aut poſſit, deſcribere cogor, vix orationem continere queo, ne ſatis importune in amaras de miſera noſtrae hujus aetatis conditione querelas excurrat. Quid enim bonis artibus, atque adeo religioni triſtius accidere poterat, quam auctores incautae praeſertim juventuti in deliciis eſſe, qui non quaeſitam meritis, at vana opinione partam, & aliena fotam inſcitia, ſuperbiam eo uſque perducunt, ut non argumentorum robore, ſed laſcivientis orationis calamiſtris, atque lenociniis, & veritatem, & religionem perdere, & quoſcumque velint errores obtrudere ſe poſſe confidant? Quid Saeculo, quod *Illuminatum*, ſi ſuperis placet, appellant, majori potuit eſſe dedecori, quam in eo tam multis Scriptores tam malos fuiſſe probatos, ut aliquando vel in adoleſcentibus culpandam ignorantiam, negligentiamque praeſeferant? (*a*)

Sed haec omittamus, & Viros illos longe graviores refutemus, qui Moſis doctrinam a Sanchuniathonis *Coſmogonia* referri, ſuſpicati ſunt. Nam ſi res attentius inſpiciatur non

alia

(*a*) Exemplum habes in ipſo nomine Sanchuniathonis. Lege auctorem optimi libri, cui titulus = *Défenſe des Livres de l' Ancien Teſtament, contre l' Ecrit intitulé: La Phyloſ. de l' Hiſt. Amſt.* 1767. = Ad Caput illius 13. haec notat = *Il eſt dit dans ce Chapitre, que ſelon Euſebe Sanchoniathon ſignifie en ancien Phénicien, Amateur de la vérité. Or je trouve dans le texte de Porphire produit par Euſebe (L. I. Pr. Ev.) non pas que le nom de Sanchoniathon ſignifie l' Amateur de la vérité; mais que Sanchoniathon a écrit en Phénicien avec beaucoup d' exactitude* ... φιλαλήθως *Et ſi l' on excuſe le Philoſophe, qui n' entend pas le Grec ſur quelque traduction, qu' il aura ſuivie; j' obſerve que celle du P. Viger* ...... *porte ſingulari veritatis ſtudio: Georges de Trabiſonde traduit exquiſitiſſime* =. Vide alium de libro Sadder, quem hominem eſſe putat, ejuſdem auctoris non minus pudendum errorem, ab elegantiſſimo Fucherio notatum, *Tom. XXVII. de l' Acad R. des Inſcrip. Sécond. Mémoir. Les Ecrits de Zoroaſtre p.* 331. Vide puerile argumentum, quo neque Belum, neque Nilum in Aſia fuiſſe probat, quod nempe Aſianorum Regum nomina non exirent in US. (*Phil. de l' Hiſt C. X.*) Vide etiam inſigne opus, *Les Erreurs de Voltaire*, in quo plurima ejuſdem Voltaerii errata, tam ſapienter notata ſunt a Cl. Nonnottio, ut nihil, niſi novos errores, ille, dum reſpondere vellet, proferre potuerit.

alia ſimilitudo videtur, quam quod & ſpiritus, & tenebrae, & chaos, & aquae tum apud Moyſem, tum apud Sanchuniathonem, dum rerum ortus exponunt, memoratae inveniantur. At ſi ea ratio valeret, ait Agatopiſtus (*a*), *Coſmogoniae* fere omnes inter ſe dicendae ſimiles eſſent. Mihi quidem, ſi quibuſdam in verbis eae doctrinae conveniunt, multo major apparet in rebus ipſis diſcrepantia, ut etiam ob hanc rationem nihil neceſſe ſit, alteram ab altera derivari.

Alia ſententia *ſyſtema*, ſic enim ait, *athomiſticum* per eamdem *Coſmogoniam* proponi putat. Placuit id Oleario (*b*), non autem Bruckero, ingenioſam eam opinionem, ſed nullo modo probabilem omnium exiſtimanti.

Equidem, quamvis Moſchum illum Sidonium (*c*), de quo tot inter eruditos Viros controverſiae, atque tam graves, primum Atomos excogitaſſe Poſſidonio crederem, non poſſem tamen eamdem in Sanchuniathonis *Coſmogonia* doctrinam, niſi forte divinando, deprehendere.

Tertia ſententia ea eſt, quam ſecuti ſunt ex antiquis Euſebius, ex recentioribus Richardus Cumberlandus, Moſhemius, Auctores Angli Hiſtoriae Univerſalis, Bruckerus, Agatopiſtus (*d*). Ea fert, Divinitatem a mundi fabrica per illam Coſmogoniam excludi, & impietatem omnino foveri. In eo ſpiritu, qui deſcribitur, animam potius illam videt mundi *mechanicam*, caeco quodam impetu agitatam, ac neceſſitate naturae. Multa Bruckerus in hanc rem notat, quae perſequi fuſius omnia, nihil neceſſe eſt.

Genuenſis quidem, ut hanc ſententiam impugnet, obſervat (*e*) in ea *Coſmogonia* = *Principium poni naturam non geni-*

(*a*) *Vol. I. della Iſtoria &c. C. X.*

(*b*) Apud Stanlejum *P. IX. C. XV. p. m.* 658.

(*c*) Vide de Moſcho inter antiquos Strabonem *XVI. Geog.* & Sext. Empyr. *L. I. adv. Phyſ.* inter recentiores Iſaac. Caſaubon. *in Athen.* Voſſium *de Hiſt. Graec.* Burnet. *in Archeol. p.* 360. alioſque; praet. Bruc. Agat. Batteux.

(*d*) Euſ. *L. I. Pr. Ev.*, Cumberl. *in lib. angl. de Sanchuniath*; Mosh. *in diſſ. de Creat. ex nih. p.* 992. Cudw., AA. Hiſt. Un. *Introd. p.* 49. *ſeqq* Bruck. *To. I. &c. p.* 242. 243. Agat. *V. I. &c. C. X. p.* 259.

(*e*) *Differt. de rer. corp. orig. C. I. §. V. p. m.* 12.

genitalem solum, sed & intelligentem, uti ex vocabulis ἰδιῶν ἀρχῶν liquidum est = Hinc infert = *Non recte igitur Eusebius hanc Phoenicum Cosmogoniam Atheismi insimulat* =.

Ingenue fateor, me Genuensis argumentum, quin & ipsa ejus verba non satis percipere. Quomodo voces *τῶν ἰδιῶν ἀρχῶν* causam intelligentem designant? Nam *propriorum principiorum*, non autem *principiorum intelligentium* esse vertendas, illi etiam norunt, qui leviter Graecas litteras attigerunt. Sed aliquid humani forsitan Genuensis hoc loco passus est, & vocem illam *τῶν ἰδιῶν* a verbo *ἰδεῖν* ita deduxit, ut *videntium* significaret.

Si jam quaeratur, quid ego de hac tota re sentiam, primo quidem illa *Cosmogonia* stultius aliquid, & ineptius ad rerum origines explicandas, afferri posse nego. Maximam quoque video, ab iis, qui fuerint eadem delectati, Deo Optimo Maximo injuriam irrogatam fuisse. Non hinc tamen sequitur, si Criticos potius, quam Oratores agere volumus, ut homines eosdem prorsus Atheos existimare debeamus.

Nam aut sapientes erant mysteriis initiati, aut rudes, atque profani, cultores Herculis, atque Siderum. Si de primis quaeramus, facile mihi persuadeo, totam eos hanc doctrinam ita intellexisse, ut nihil haberet cum Atheorum impietate commune. Etenim iis, quae probavimus alio loco, satis est consentaneum, a sapientibus mysteria celebrantibus, & Herculem illum, & *Zophasemin*, sive stellas a *Mot* spiritus, ac materiae filio productas, divinis & nominibus, & honoribus indignas existimatas, & unum potius maxime praesentem, ac praepotentem habitum fuisse Deum, profanis incognitum. Quis jam praestare ausit, hunc eumdem ab illis Deum toti rerum Universitati formandae non fuisse praepositum? (*a*) Nam *Cosmogonia*, quam explicamus, hoc pati

(*a*) Si vis certior etiam hac de re fieri, lege eruditissimam Mignotii Dissertationem, cui titulus = *Septieme Mém. sur les Phénic &c.* = *Tom. XXXIV. de l' Ac. R. des Inscrip. a p.* 352. *M.*

pati potest, ut Deus esse dicatur, a quo ille spiritus, (aut anima quaedam bruta, aut aër tenebrosus appelletur) necessario pendeat, & impetum illum acceperit, quo materiam invaderet, atque tam varias ex ea rerum formas exprimeret. Iidem dicere poterant, certos illos divina sapientia motus fuisse gubernatos, quos idem spiritus in materia produxerit, ut in has rerum omnium pulcherrimas aliquando species ejusdem materiae informes, & indigestae particulae converterentur. Ut paucis omnia complectar, non minus in *Cosmogonia* Sanchuniathonis, quam in alia Cartesii, aut Malebranchii, aut alterius cujuslibet per *mechanicas*, ut ajunt, leges rerum corporearum origines explicantis, Supremae Intelligentiae locus inveniri potest, quae cuncta numine suo disponat, ac per causas, ut vocant, secundas infinita sapientia moderetur.

Atqui mentio, inquis, ulla de Deo a Sanchuniathone non fit. Assentior. At primo quidem, quae dicebantur in mysteriis, non efferebantur in publicum. Deinde morem dici potest aliorum ille secutus, rerum omnium secundas, cum primam satis notam haberent, causas investigandi.

Jam rudes alios Phoenices non Philosophiae, sed quaestui potius operam dantes facilius excusamus. *Zophasemin* enim illa, Eusebio teste, putabant esse Deos, qui tum calore, ac virtute sua produxerint homines, vento *Colpia* immisso, tum hominibus iisdem quamplurima bona quotidie conferrent.

Neque dicas, intelligi non posse, quomodo Divinitatis notionem illi servaverint, qui tam ridiculos fovebant errores. Eadem enim eos Ἀθεότητος suspicione stultitiae nota liberare potest, quae, doctis fere omnibus assentientibus, Aegyptios, quae Chaldaeos, quae Graecos, atque Romanos. Naturae quidem Divinae omnia summa tribuenda esse videbant. At levissimi homines ea quandoque laudi dabant, aut certe non ponebant in vitio, quibus creatae cujusque naturae infirmitatem patefieri, mulieres etiam, puerique Christiani non ignorant. CA-

CAPUT XXV.

An ea Cosmogonia Sanchuniathonis genuinum opus haberi debeat?

HActenus ita disputavimus, ut Sanchuniathonis, quae dicitur, *Cosmogoniam*, & esse genuinum opus, & placita Phoeniciae antiquissimae gentis exhibere concederemus. Sed jam ad examen eam quaestionem revocemus oportet, ut aliquid certi, si fieri possit, in tanta rerum obscuritate statuamus.

Nam inter veteres quidem Eusebius, quem saepe memoravimus, ac Theodoretus, inter recentiores Grotius, Huetius, Gundlingius, Goguetus, Furmontius, Nicolajus, Mignotius, &, quem gravibus, doctisque viris jungere pene me pudet, Voltaerius, genuinum illud opus arbitrantur (*a*).

At adversarios habent Ursinum, Montfoconium, Calmetum, Dodwellum, Stillingflitum, Vandalium, Richardum Simonium, Joannem Albertum Fabricium, Witsium, Bruckerum, Ephemeridum Trevoltiensium Scriptores, Agatopistum Cromatianum, aliosque non paucos (*b*). Equidem ut certa separem ab incertis, primo quidem Richardum Simonium, & Joannem Henricum Ursinum censeo refutandos, quorum alter aut a Porphyrio, aut circa Porphyrii tem-

(*a*) Eus. *in Prooem. ad lib.* 1. *Praep. Ev.* Theod. *de curand. Graec. affect. Serm. II.* Grot. *L. I. de Ver. Rel. Chr.*, Huet. *Dem. Ev. Pr. IV.* Gundling. ap. Bruck., Fourm. *Reflex. sur l' Hist. des anc. Peup.* Gog. *Diss. sur Sancon.* Niccol. *Differt. e Lez. &c. Diss. proem. III. a p.* 85. Mignot. *VII. M. sur les Phén. To. XXXIV. de l' Ac. R. des Inscr.* Volt. *Phil. de l' Hist. Ch. XIII*

(*b*) Ursin. *de Zoroast. &c. Exerc. III.* Montf. *Antiq. expl. L. IV. n.* 6. Calm. *Diss. sur la Circoncis & Dict. Bibl.*, Dodw. *in* 2. *ep. de Sancon.* Stilling. *Orig. S. L. I. c.* 2. Vand. *Diss. sur Sancon.* Fabr. *Bibl. Gr. L. I. c.* 28. Sim. *Bibl. Crit. Tom. I. c.* 9. Bruck. *l. c.* Wits. *Ægyp. L. III. c.* 1., Trev. *M.* 1714. *Fevr. p.* 323. Agat. *V. I. c.* 10. His adde Auctorem *de l' Incert. de les Scienc. c.* 10. & Antonium Genuensem *Differt. de Rer. Corpor. Orig.* qui rem in medio relinquit.

tempora, alter ab ipſo certe Porphyrio ſcripſit opus illud fuiſſe confictum. Nam Sanchuniathonem inter Phoenices Auctores fuiſſe relatum, & ejuſdem opus aliquod, ſeu potius operis fragmenta quaedam extitiſſe, ſignificat Athenaeus (*a*), qui ſub Marco Antonino claruit, & uno ferme ſaeculo Porphyrii praeceſſit aetatem.

Ille quidem non Sanchuniathonis nomen habet, at Souniethonis, quem ſimul cum Moſcho laudat. At recte ſcribit apud Genuenſem Caſaubonus = *peregrinus ſit oportet in republica litteraria, qui negat pro Συνιαίθωνι ſcribendum eſſe Σαγχουνιαθώνι* = Melius tamen hoc idem Caſaubonus, quam Sanchuniathonem & a Joſepho, & a Philone, ſcriptoribus Hebraeis, fuiſſe memoratum = *in quo*, inquit Fabricius, *procul dubio memoria excidit* =.

Verum alia quaeſtio, an ea *Coſmogonia* fuerit ab alio aliquo Sanchuniathoni ſuppoſita multo difficilius reſolvi poteſt. Hoc tamen conſtat, Philonem quemdam Biblienſem Hadriano *σύχρονον* librum edidiſſe, quo cum Sanchuniathonem ipſum impenſe laudavit, tum ſe *Coſmogoniam* ab illo conſcriptam e Phoenicio ſermone in Graecum vertere profeſſus eſt. Porphyrius autem, juratus ille Chriſtianorum hoſtis, & Philonem, & Philonis opus innumeris ad coelum laudibus extulit, & quaedam excerpſit ab eodem auctore, ſuiſque libris inſeruit, quibus divinam illam antiquiſſimi e Phoenicia Scriptoris doctrinam cognoſcere poſſemus. Porphyrio autem praebuit Euſebius Caeſarienſis, ac ſuo *Praeparationis Evangelicae* libro (*b*) non exiguam Philonianae interpretationis partem, qualem Porphyrius dederat, aſſuere non dubitavit.

Multis jam eruditi plures argumentis oſtendere nituntur, commentitium a Philone opus in lucem editum fuiſſe, quo labanti ſuperſtitioni opem ferre poſſet, & aliquid haberent Ethnici, quod Chriſtianorum libris opponerent.

(*a*) *L. III. c.* 36. *Dipnoſophiſtarum.*

(*b*) *V. Lib. I. c.* 9.

Ratio autem illa palmaris mihi videri solet, quam Scholastici aliqui, certas quasdam, atque minutas Dialecticae regulas dumtaxat tenere soliti, facile contemnerent. Nempe de Sanchuniathonis tota *Cosmogonia* veteres apud Scriptores, qui Philonem praecesserunt, altum omnino silentium est. Videtur igitur tota res circa Philonis tempora, vel ab ipso Philone fuisse conficta. Clamarent statim rigidioris illius, non satis ab Arte Critica temperatae Dialecticae Magistri, argumentum hoc esse *negativum*, quo nihil confici possit: quibus equidem reponerem, argumentum esse *negativum*, sed *positivo*, ut cum illis barbare loquar, immixtum. Nam ii siluerunt, qui, si *Cosmogoniam* Sanchuniathonis vetustissimi scriptoris, ac nobilissimae gentis doctrinam explicantis, didicissent, nullo modo, cum similia colligerent, ac suis in libris exponerent, silere debuissent. Siluerunt autem ad unum omnes. Non igitur doctrinam eamdem habuerunt notam. Jam si notam illi non habuerunt, quorum in monumentis ejus generis conquirendis assidua versabatur industria, quis jam credat, Philonem quemdam Biblensem, post plurima saecula, notam habuisse? Equidem tamdiu non credam, dum hic idem clara quaedam documenta non proferet, quibus rationem, qua rem veteribus omnibus incognitam ipse adeo feliciter detexerit, assequamur.

Hinc igitur praecipue moveor, ut, a Philone vel Sanchuniathonem, vel Sanchuniathonis libros non levi fuisse mendacio compositos, doctissimis Viris assentiar. Sed, quandoquidem, ut vidimus, ea sententia Viris aliis eruditione, doctrinaque magnis displicet, eam temperare non recuso. Dico igitur, hoc saltem omnino certum esse debere: contemnendam scilicet esse Philonis auctoritatem, & ex ea, quam adornavit, interpretatione de mente Sanchuniathonis, vel Phoenicum, circa origines rerum, nihil fere a nobis posse definiri.

Nempe, quamvis ille rem totam fortasse non effinxerit, tamen jure verendum est, ne ita depravaverit, atque corruperit, ut in aliam omnino faciem ea tota doctrina con-

converteretur. Id enim paucis verbis immutatis, aut additis, aut sublatis, fieri potuisse, Viri docti non ignorant. Quis autem eam suspicionem omnino probabilem esse non sentiat, modo quis fuerit levissimo scriptori, dum interpretationem illam emitteret, propositus finis, teneat? Sane, quod Richardus Simonius opportune monet, ille scripsit, ut Christianos argueret. Id si verum est, non injuria fidem ipsi adjungere recusabimus, quandoquidem, alios ex eadem farina per ea tempora Scriptores effinxisse non pauca, constat, quibus patrocinium causae a bonis omnibus desertae susciperent.

Simonium ea notantem aliqui reprehendunt, ac Philonem potius eum sibi finem in scribendo proposuisse ajunt, ut Graecos coërceret, quos allegoriis in interpretandae religionis negotio nimium indulgere judicabat. Afferunt ipsa Philonis apud Eusebium verba, ut hoc doceant, afferunt ipsius Eusebii auctoritatem. Eam totam litem facile componi posse quispiam arbitrabitur, si dicat, aut Philonem, ut saepe fit, duplicem spectasse finem, aut unum quidem animo, alterum verbis, fuisse prosecutum. Nam certe Philonem tum incredibili Christianorum odio flagrasse ex Porphyrio discimus, tum ex ipso, quod servavit Eusebius, ejusdem operis fragmento, suppetias Numinibus suis, quae magis Christiani, quam Graeci, premebant, ac solo cedere cogebant, ferre voluisse, constat.

At, quocumque modo sese res habeat, levissimum hominem Philonem fuisse patet. Quid enim potest stultitiam, ac levitatem, homine docto prorsus indignam, clarius indicare, quam libros ad fabulas Ethnicorum defendendas, praesertim eo tempore, conscribere, quo Christianorum rationibus paulo sapientiores inter Ethnicos implexi, atque turbati, non aliter ab iis aliquo modo evadere se posse videbant, quam si allegoriarum integumentis se, Deosque suos, religionemque contegerent? Si novi aliquid ipse attulisset,

 aut

aut antiquas rationes illustrasset, quibus retundi posse Christiani viderentur, scirem equidem, quantum praejudicatis opinionibus concedi posset. Nunc autem, cum superstitionis caussam tam aperte prodat, ac suos contemptui Deos exponat, quos coli, quos observari velit, nonne homo tum levis, tum impius, atque hinc nullius auctoritatis apparet? Quid igitur ei credam Sanchuniathonis cujusdam, ignoti Scriptoris, non minus ignotam quamdam *Cosmogoniam* obtrudenti?

Sed opus non est argumenta conquirere, cum ipse Philo satis in ea ipsa interpretatione, de qua loquimur, sese prodiderit. Quid enim? Et Hesiodum nominat, eo tempore, quo Sanchuniathon floruisse dicitur, posteriorem, & quosdam Graecorum carpit errores, qui multo etiam serius invecti sunt. Quamobrem evidens est praeclarum Interpretem ea libro eidem inseruisse, quae cum non dicerentur in libro, ipse tamen dici omnino volebat. Quis jam ergo praestare possit, non aliqua eumdem detraxisse libro, quae non valde ipsi placebant; ea maxime quae Judaeis, atque Christianis, hostibus suis, favere poterant? quis non aliqua immutasse? quis non aliqua detorsisse? quis denique non id egisse, ut potius Auctor sensibus Interpretis, quam sensibus Auctoris Interpres ipse serviret?

Quae cum ita sint, Phoenicum sententias ex hoc libro velle cognoscere, non aliud erit, nisi certo errandi periculo sese committere. Putare autem Phoenices Atheos fuisse, quod ejus libri fortasse doctrina tibi prorsus athea videatur, non aliud erit nisi prudentem, atque volentem in Spinosae laqueos incidere, ut minus ipsum deliravisse censeas, quod cum integro populo, eodemque celeberrimo, deliraverit.

CA-

C P U T XXVI.

De Caldaeis.

MAgnum aliquid Spinosistae conficerent, si Chaldaeorum sententias Magistri sui placitis fuisse consentaneas ostenderent. Etenim illi, cum propter planitiem, magnitudinemque regionum, quas incolebant, coelum ex omni parte patens, atque apertum intuerentur, trajectiones, motusque stellarum ita observaverunt, ut Astronomiae scientiam ab aliquibus effecisse, ab aliis autem perfecisse perhibeantur. Quapropter si tales, ac tantos homines Atheos fuisse, probarent adversarii nostri, tum de generis humani consensu in agnoscenda Divinitate, tum etiam fortasse de ratione illa tantopere celebrata, qua negare solemus, ab homine non prorsus demente, qui Coeli miracula contempletur, posse Deum non agnosci, actum esse videretur. Itaque mirum non esse debet, a Spinosistis omnem lapidem fuisse motum, ut, non minus quam ipse Spinosa, Pantheistae fuisse Chaldaei dicerentur. Sed & imprudentes hac in re Spinosistis faverunt alii Scriptores, Pantheistis, atque adeo Atheis Chaldaeos adjungentes, ut apud Wolfium, Reimmannum, (*a*) aliosque videre potes.

At sapientissimi quique Critici Chaldaeos omni ope defendunt; quin & ipse Buddeus (*b*), quo nemo fortasse magis Atheorum numerum amplificavit, Atheis Chaldaeos concedere non audet (*c*), licet Pantheistas fuisse putet: qua quidem in re sensuum constantiam, a summis Viris in operibus etiam aliis Buddei frustra requisitam, desidero. Nam qui sexcentis in locis Pantheistas & habere Atheos, & vocare non dubitat, ipse sibi repugnat, si, Pantheistas quosdam

(*a*) Jo. Chr. Wolfius *de Atheism. falso suspect. S. II.* § 5. Reimm. *Hist. Atheism. C. VI.*

(*b*) *Trait. &c. C. I.* §. *VIII p. 8.*

(*c*) Alia scripserat *in Dissert. de Spinos. ante Spinos.* §. 20.

dam homines, non autem eoſdem Atheos fuiſſe, ſcribat. Sed, ut verum fatear, Buddeus Wolfii, cui omnia ſumma tribuebat, veritus auctoritatem, noluit Atheos vocare, quos ille ab Atheiſmi nota purgandos aſſumpſerat (*a*).

Me quidem (quoniam quae vera eſſe mihi videntur, non, quae vera eſſe vellem, ſcribere ſoleo) nihil illa ratio movet, quam Cl. idem Wolfius non parum urget: quod videlicet in Oraculis Chaldaicis, Zoroaſtro tributis, ea natio ſatis pie de Deo ſenſiſſe videatur. Nam Oracula illa, vel omnia, vel ſaltem maximam partem fuiſſe conficta, Critici fere omnes tradunt; licet ea Gemiſtus Pletho, Michaël Pſellus, Franciſcus Patricius, Joannes Barbeyracius, Thomas Stanleyus, alique ſane pauci, genuina eſſe duxerint (*b*).

Aliquanto validius argumentum ab Oraculo illo vetere deſumi poſſet, quod Iuſtinus, & Euſebius (*c*) ſuis libris inſeruerunt: haec autem habebat, ſi verbum verbo curemus reddere = *ſoli Chaldaei ſapientiam* (*d*) *ſortiti ſunt*, *&*
He-

(*a*) *In Differt. de Atheiſm. falſo ſuſp.*

(*b*) Cl. Fucherius (*To. XXVII. de l' Acad. R. des Inſcr. Suit. du Traité hiſt. de la Rel. des Perſes &c. III. Mém. p. 343. & 376. M.*) putat Oracula Caldaica non tam veteris illius Zoroaſtri, atque Magorum, quam Alexandrinae ſcholae doctrinam exprimere, atque hinc ſaepe referre ſenſus, quos Platonici recentiores antiquis illis, Pythagorae, Platoni, aliiſque tribuebant. Ipſe tamen non omnino videtur Oraculis iiſdem diffidere, cum aliquo ſaltem modo germanam Zoroaſtris doctrinam in iis adumbrari putet.

(*c*) Iuſt. *Par. ad Gentes p. 12. ed. Paris*. Euſ. *Dem. Evang. Lib. III.*

(*d*) Sapientiae laude Chaldaeos floruiſſe certum omnino eſt. Cl. Batteuxius (*Tom. XXVII. de l' Ac. R. des Inſcr. I. Mém. ſur le Princ. actif &c. p. 171. M.*) ut Chaldaeos laudet, affert etiam Ciceronis teſtimonium, qui vocat Chaldaeos = *doctorum genus antiquiſſimum* =, nec non Strabonem qui *lib. XV.* ait = *ſeparatim attributa eſt in Babylonia habitatio Philoſophis indigenis, qui Chaldaei vocantur* = & Heſychium, qui de Chaldaeis haec habet = Χαλδαῖοι γένος Μάγων πάντα γινωσκόντων = Hinc mirum eſſe non debet, quod inclytus idem auctor (*l. c p. 172.*) ſcribit = *on convient aſſez unanimemente qu' ils reconnoiſſoient un Etre ſuprême, père, & maitre de tout* = Imo, ſi caetera deeſſent argumenta, quibus Atheos non fuiſſe probaremus, ratio non prorſus infirma ex eadem duci Sapientia poſſet; quae videlicet cum Atheiſmi componi ſtultitia nequiverit.

Hebraei, Per se genitum Regem Deum pure venerantes = (*a*).

Certius tamen argumentum, ut Chaldaeos ab omni Atheismi suspicione liberemus, ex Berosi Babylonicis, quae conservavit Syncellus *in Chronico*, desumi potest. In iis enim *Cosmogoniam* ex mente Chaldaeorum exhibet homo Chaldaeus, & Chaldaeos inter ipsos doctrinae gloria nobilis (*b*). Dubium autem esse non potest, quin tota ea doctrina Mundi Deum auctorem agnoscat (*c*). Ipse Bruckerus (*d*), cum illam exposuisset, quam dicit ἀλληγορικῶς φυσιολογεῖσ-θαι-

(*a*) Graecum habet

Μοῦνοι Καλδαῖοι σοφίην λάχον, ἠδ' ἄρ Ἑβραῖοι
Αὐτογένητον ἄνακτα σεβαζόμενοι θεὸν ἁγνῶς.

(*b*) Floruit is circa tempora Alexandri Magni. Babylonius erat, ac Templi Beli Sacerdos. In Graeciam profectus, cum Philosophiam, atque Astronomiam Chaldaicam explicasset, ac de rebus Babylonicis, atque Medis praeclare scripsisset, magnis est, praesertim apud Athenienses, honoribus cumulatus, ut etiam, teste Plinio *lib. VII. c.* 37. statua in Gymnasio donaretur. De illo saepe mentio fit apud antiquos, praesertim Vitruvium *Lib. IX. c. 6. 7.* Josephum *L. I. contra Apionem*, & *Antiquitatum Libro V.*, Clementem Alexandrinum *in Stromatibus*, Tatianum *Admonit. ad Gentes* Ex recentioribus, qui de illo agunt, praecipue legendi, Josephus Scaliger *Emendat. Temp. ad calcem*, Joannes Perizonius *Orig. Babyl. Cap. I.*, Jo. Albertus Fabricius *Biblioth. Graec. Vol. XIV. p.* 175. & qui Criticam explicant Historiam Philosophiae.

(*c*) Vide illam doctrinam a Cl. Jo. Alberto Fabricio relatam ex eodem Syncelli Chronico, *Bibl. Gr. L. VI. Vol. XIV.* Ut plura omittamus, in ea *Cosmogonia* de Diis, atque ipso Belo Deorum apud Chaldaeos maximo fit mentio, de quo Belo inter alia dicitur = Τὸν δὲ βῆλον, ὃν Δία μεθερμηνεύουσι, μέσον τεμόντα τὸ σκότος χωρίσαι γῆν, καὶ οὐρανὸν ἀπ' ἀλλήλων, καὶ διατάξαι τὸν κόσμον. Τὰ δὲ ζῶα οὐκ ἐνεγκόντα τὴν τοῦ φωτὸς δύναμιν φθαρῆναι. Ἰδόντα δὲ τὸν βῆλον χώραν ἔρημον καὶ καρποφόρον, κελεῦσαι ἑνὶ τῶν θεῶν τὴν κεφαλὴν ἀφελόντι ἑαυτοῦ τῷ ἀποῤῥυέντι αἵματι φυρᾶσαι τὴν γῆν, καὶ διαπλάσαι ἀνθρώπους, καὶ θηρία τὰ δυνάμενα τὸν ἀέρα φέρειν. ἀποτελέσαι δὲ τὸν βῆλον καὶ ἄστρα καὶ ἥλιον καὶ σελήνην καὶ τοὺς πέντε πλανήτας = scilicet, si Latine versa cupias = *Belus insuper, quem Iovem interpretantur, mediis tenebris diffectis, terram & coelum ab invicem divisit, & mundum ordine composuit, animantibus lucis vim non ferentibus extinctis. Belus vero desertam quidem regionem, & feracem conspicatus, Deorum cuipiam proprium sibi caput amputare praecepit, & stillanti ex se sanguini terram admiscere, ac homines, & animantia, quae aërem sustinerent, efformare. Ipse tandem astra Solem, Lunam, & alios 5. Planetas perfecit* =

(*d*) *Tom. I. H. C. &c. pag. m.* 142.

ϑεῖντα, ita pronunciat = *Quae Cosmogonia propter allegoriam, ut sunt omnes veterum de ortu mundi doctrinae obscurissimae, & densissimo allegoriae velo obductae, subobscura est, satis tamen vestigia primaevae traditionis de ortu mundi, ex Chao a Deo producti, & semina rerum continentis prodit, & aperte animum humanum a Deo emanasse innuit, & alium Deum ad formandum mundum adhibitum docet; quae opinio, usum summum Deum, in condendo mundo, alio Deo, Creationis auctore, sive Demiurgo, per omnes fere gentes orientales, etiam Indos percrebuit* =

Porro quod per allegorias Berosus innuit, clarioribus verbis Diodorus ille Siculus explicat, cujus auctoritatem non semel plurimi a nobis fieri significavimus. Etenim Chaldaeos arbitrari docet, Mundi totius pulcherrimum ordinem divinae cuidam Providentiae acceptum esse referendum, & quaecumque in coelis fiant, non caeca quadam sorte, vel sua quasi sponte, ac natura fieri, sed certo Deorum, constantique consilio, atque potentia perfici (*a*): quo quidem Diodori testimonio satis Damascius ille refutatur, qui scripsit (*b*): ingenitum esse Chaldaeorum sententia mundum, & a nullo auctore pendentem agnosci oportere.

Sed fortasse Damascius inde fuit in errorem inductus, quod iidem Chaldaei, more veterum philosophorum, materiae ipsius *γένεσιν*, atque adeo creationem, quam recentiores tum Scriptura *Θεόπνευστη*, tum ipsa ratio docuit, ignorarent, aut inter ea, quae non possint ullo modo fieri, recenserent.

Hoc tantum indicant illa Diodori verba, quae relatis antecedunt: nempe Chaldaeos ipsam Mundi naturam aeternam

(*a*) Haec eius verba sunt *Lib. II.* = Οἱ δ᾽ ὖν Χαλδαῖοι τὴν τῶν ὅλων τάξιν τε καὶ διακόσμησιν θείᾳ τινὶ προνοίᾳ γεγονέναι, καὶ νῦν ἕκαστα τῶν ἐν οὐρανῷ γινομένων, οὐχ ὡς ἔτυχεν, οὐδ᾽ αὐτομάτως, ἀλλ᾽ ὡρισμένῃ τινὶ, καὶ βεβαίως κεκυρωμένῃ θεῶν κρίσει συντελεῖσθαι =

(*b*) *In Mss. ap. Cumberland. de Cosmogon. Sanconiath. p.* 280.

nam ponere, & nullam ab aliquo principio ipſius generationem repetere (*a*).

Quod vero Diodorus ait, Deos a gente illa moderatores rerum induci, non pugnat cum eo, quod Bruckerus ex Beroſo collegit, unum ſummum a Chaldaeis fuiſſe poſitum = *Deum*, (verba ſunt Bruckeri) (*b*) *omnium Regem Parentemque, cujus providentia univerſorum ordo, atque ornatus factus eſt* = Quod quidem inter antiquos etiam Euſebius habet (*c*). Etenim, quod Batteuxius optime monet, ſub uno ſupremo Numine plures ponebant ſecundi ordinis Deos, qui nempe illius eſſent Ὑπηρέται, ſeu Miniſtri, Ἑρμηνεῖς, aut Interpretes, Βουλευταὶ, vel Conſiliarii; Δαίμονες praeterea, ſeu *Spiritus* bonos, atque malos, & Heroas; de quibus omnibus Platonicos Iamblichum, atque Porphyrium videre potes (*d*).

Inferioris eius Ordinis, vel, ut Latino more loquamur, minorum gentium Numina illae ſunt mundanae potentiae, quas in doctrina Chaldaeorum Pſellus (*e*) locum habere tradit.

Ad hunc autem Ordinem etiam Sidera pertinent, quae fuiſſe a Chaldaeis Aſtrologiae *Iudiciariae* vel maxime deditis culta ſicuti Numina veteres tradunt. Praecipue vero Solem colebant, ac Lunam, Planetaſque reliquos, & Zodiaci Stellas, a quibus in hominum vitam multa dimanare vel commoda, vel incommoda ſibi perſuaſerant. Plutarchus quidem (*f*) de Planetis meminit in Chaldaea non mediocri religione cultis, duos tamen docens ab iiſdem bonos, duos creditos fuiſſe malos, tres autem boni, malique participes.

Ut quod Plutarchus, & alii veteres habent, melius intelligas, tibi tenendum eſt, duo, ſicut ex Syncello in-

(*a*) Ib = Χαλδαῖοι μὲν τοῦ κόσμου φύσιν ἀίδιον φάσιν εἶναι, καὶ μήτε ἐξ ἀρχῆς γένεσιν ἐσχηκέναι =

(*b*) *Tom. I. H. C. &c. p.* 152.

(*c*) *Praepar. Evang. Lib. IV. C. V.*

(*d*) Jambich. *De Myſteriis Sect. III Cap.* 31. Porphyr. *de Abſtinentia Sect. XLV.*

(*e*) Pſellus *de Daemoniis.*

(*f*) *De Iſ. & Oſir.*

Chronico (*a*) discimus, principia rerum a Chaldaeis fuisse credita; Optimum alterum, sive Deum, quem Ignis (*b*) imagine initio designarunt, sed postea exemplari turpiter cum imagine confuso, sin minus homines doctrina praestantes, at certe rudiores, igneae cujusdam, quamvis purissimae, naturae esse crediderunt: Pessimum alterum, omnisque originem mali, quod *Tenebras* appellarunt & Μισοφανῆ esse dixerunt. Iam vero utrumque Principium suos habebat Ministros, aut Inferiores Deos, licet primum alteri, non modo sanctitate, ac bonitate omni, sed etiam robore, potentiaque praestaret (*c*).

Quaerendi locus hic esse potest, quis ille sit Deus, quem sub Iovis Beli nomine Graeci Scriptores, & sub nomine *Baalis*, quod significat Dominum (*d*), sacrae litterae cultum a Chaldaeis fuisse docent. Equidem opinor cum Bruckero, Belum Assyriae Regem ob ingentia benefacta cultum a populo Chaldaeo foeda superstitione fuisse: at procedentibus aetatibus sapientiores homines, cum non parum eos puderet insani cultus, neque tamen auderent populi animos laedere, ad summum totius mundi dominum, atque conditorem Deum eam religionem transferre voluisse, ita scilicet, ut *Baal*, sive Belum ab Asyriis cultum summum Deum esse dicerent, cui caeteri parere deberent,

Iidem sapientes si cum populo inferiores Deos, & Solem, & Lunam, & Astra reliqua, non simulato cultu (quemadmodum doctiores, cum Deorum simulacris litarent, Graeci, atque Romani) sed ex animi, superstitionis foedissimae tenebris occupati, sententia venerabantur, probabilis etiam alia dicenda est Bruckeri sententia, quod iis fuerit =

(*a*) *p.* 28.

(*b*) Graeci dicunt ab iis vocatum Ζωόγονον Πῦρ, aut Φῶς νόερον, aut Ὕπατον Πῦρ.

(*c*) Notandum hic est, quod scribit Bruck. *b. p.* 134. = *neque tamen temere negandum est, praeter spiritus bonos, vetustissimas gentes, & in his quoque Chaldaeos... malos spiritus materiae crassioris vehiculo malos factos admisisse* =

(*d*) Vid. Seldenus *de Diis Syris Syntag. II. C. I.*

rit = *fons omnium spirituum Deus supremus, cuius essentiam per universum mundum, tamquam animam, diffusam esse* (crediderint) *sicque omnes mundi partes spiritus continere magnos, & quo nobiliores illae partes sunt, spiritus quoque habere praesides nobiliores, & maiores, ex ista anima mundi decerptos.* =

Ratio autem huius opinionis ea est profecto non contemnenda, quod aliter explicari non possit, quid sibi vellent, cum supremum Deum esse dicerent, a quo caetera, quae videmus, omnia non quidem creationis, sed *emanationis* cuiusdam, ut ajunt, lege profluxerint, simulque Solem, & Astra, & alios Deos esse colendos, a quibus multa in nos, atque nostros bona proveniant.

Postulat hic locus, ut quae de Chaldaeorum doctrina Philo mandavit litteris (*a*) jam accurate perpendamus = *Chaldaei*, inquit, *prae caeteris nationibus elaborasse videntur artem astronomicam, & genethliacam, terrena sublimibus, & coelestia coaptando terrestribus......... Hi suspicati sunt mundum, quem videmus, aut ipsum esse Deum solum, aut eam, quae insit, universalem animam, quam ubi sub nomine fati, & necessitatis consecrarunt, summa impietate repleverunt vitam humanam, persuasam quod praeter haec, quae videntur, nulla sit rerum causa alia, sed Solis, Lunae, Stellarumque cursus tam bona, quam mala dispenset singulis.* =

Philonis hisce verbis persuasus Iustus Lipsius eadem fere Chaldaeos de Natura divina, quae Stoicos, docuisse arbitratus est. (*b*) Buddeus *in Dissertatione de Spinosismo ante Spinosam* (*c*) fontes hic etiam detegere sibi videtur, unde totam suam Atheus ille celeberrimus hauserit impietatem. Bruckerus a Philone Chaldaeis recte tribui putat (*d*)

 par-

(*a*) *De Migr. Abrab. p. m.* 415. Ea praesertim verba notanda in Graeco = Οὗτοι τὸν φαινόμενον τοῦτον τὸν κόσμον ἐν τοῖς οὖσιν ὑπετόπασαν εἶναι μόνον, ἢ θεὸν ὄντα αὐτὸν, ἢ ἐν αὐτῷ θεὸν περιέχοντα τὴν τῶν ὅλων ψυχήν =

(*b*) *Phisiol. Stoic. L. II. diss.* 10. *p. m.* 182.

(*c*) §. 20.

(*d*) *Tom. I. &c. p.* 132.

quod Deum esse Mundi Animam senserit per omnes illius partes diffusam, & commeantem; sed = *male tamen*, inquit, *id ad ipsas mundi partes retulit, mundum, & astra in primis Deum habita fuisse putans, cum potius spiritus illi coelestes, quos his mundi partibus praesidere putabant, & ex quorum providentia & influxu sidera regi, & mirabilem illum superiorum, & inferiorum concentum, necessitatemque fatalem oriri credebant, a Deo summo emanatione quadam, vel, si mavis, modificatione animae mundanae (quo sensu enim acceperint, incertum) derivandi sint, eumque supponant* =

Sed jam, auditis aliorum sententiis, judicium qualecumque nostrum interponamus. Primo quidem, etiamsi verba Philonis Chaldaeorum, nec modo vulgarium, sed & sapientiorum sententias nullo modo depravatas exponere dicantur, non tamen Chaldaeos in teterrimo illius, quae postea Spinosae placuit, impietatis coeno volutatos fuisse ostenderent. Ubi enim *unica* illa *substantia*, cuius cogitatio, atque adeo mentes omnes, quae cogitant, & extensio, atque adeo res extensae omnes, non aliud nisi totidem *modi* putandi sint? Ubi natura illa, quae nihil arte, ac ratione molita fuerit, & ex cuius omnia necessitate ita dimanent, ut nullus in natura *causis finalibus* relinquatur locus?

Quod si Mundus, ac Mundi Anima dicitur Deus, impium est id quidem, & a recta ratione non parum alienum. At non idcirco negant illi, qui hoc dicunt, supremam esse Intelligentiam, quae cuiusvis generis bona, quibus copiosissime affluit, in alias ab ea trahentes originem Intelligentias, ut ita dicam, redundare velit, & omnia, quae ante nostros obversantur oculos, & summa sapientia condiderit, & non absimili vigilantia moderetur.

Deinde puto, verba Philonis non ita esse explicanda, ut Chaldaei, de quibus loquitur, ipsi dixerint, praeter haec quae videmus, non alias esse rerum causas, ac Solis tantummodo, Lunaeque cursus, atque Siderum tam bona singulis dispensare, quam mala. Si Philonis hic sensus esset, nimis

nimis aperte sibi, paucis omnino verbis interiectis, ipse contradiceret. Quomodo enim verum esse potest, non alias rerum causas, quam nostris oculis objectas, ex sententia Chaldaeorum esse agnoscendas, si magnam illam ipsius Mundi Animam, quae certe oculis exhiberi non potest, causarum omnium esse causam volebant, quae fatum rebus omnibus, ac necessitatem induxerit?

Itaque sensum Philone dignum hunc esse puto: Chaldaeos, cum ea de Mundo, ac Mundi Anima dicerent, occasionem hominibus praebuisse in Solem, ac Stellas, eventuum omnium causas referendi, atque adeo putandi, Siderum tantummodo cursus tam bona, quam mala hominibus impertiri. Cum enim ea Mundi Anima in Sole praesertim, ac Sideribus residens per ea maxima corpora operaretur, hinc facile homines, praecipue non adeo subtiles, non alias rerum causas, quam eadem Astra, esse iactabant, quae tamen, ut ex aliis Auctoribus discimus, Deos esse opinabantur, divinisque prosequebantur honoribus.

Non itaque tota illa censura, quam in Philonem Bruckerus exercuit, valde justa mihi videri solet. Melius ex verbis iisdem Philonis colligere Bruckerus potuit, sententiam illam Chaldaeis placuisse de magna Mundi Anima, sive Mente, quae singulas Mundi partes pervadat, de qua Virgilius cecinit.

„ *Principio Coelum, & Terram, camposque liquentes*
„ *Lucentemque globum Lunae, Titaniaque astra*
„ *Spiritus intus alit, magnosque infusa per artus*
„ *Mens agitat molem, & magno se corpore miscet &c.*

Hinc, inquam Bruckerus opinionem illam suam confirmare potuit, quod nempe Divinitatem esse Chaldaei voluerint Spiritum per omnia commeantem, qui tamen varias divideretur in partes, nobiliores alias, alias vero mi-

nus

nus nobiles, nec tamen sentirent ea ratione, quod est absurdum vel maximum, discerpi, ac lacerari Deum.

Sed, ut verum fatear, quamvis hanc ego sententiam, quae satis ab Atheismi labe Chaldaeos, ut Bruckerus ipse loquitur, liberat, prorsus rejicere non audeam, tamen alia mihi ratio magis arridet, Chaldaeos saltem illos vindicandi, qui liberalissima non Astronomiae modo, sed & Theologiae naturalis studia impense coluerunt. Mihi nempe probabilius illos, cum *veritatem Dei in injustitia detinerent*, aliud domi cum quibusdam suis, aliud foris cum populo fuisse locutos, praesertim cum Chaldaicam inter, atque Ægyptiacam sapientiam similitudo non levis magnis, clarisque Scriptoribus intercessisse videatur. Quamobrem eadem fere ratione Chaldaeos ab Atheismi calumnia vindicare possumus, qua sapientiores Ægyptios vindicavimus, cum de arcana ipsorum doctrina sermonem haberemus.

Et ipsa quidem ratio, qua doctrinam Chaldaei suam proponebant (idem de Ægyptiis dicere possumus) perpetuis nimirum allegoriis tectam, & obscurarum vocum, quasi labyrintho, inclusam, eo loco sententias occulere suas eosdem voluisse indicat, quo vulgari tantum doctrina, tamquam Ariadnae filo, profani homines freti pervadere non possent. Quare tantum ea ratio lucem aliquam in his tenebris afferre nobis videtur, quam ubi de mysteriis Ægyptiorum, aliarumque gentium, ageremus, nescio an feliciter, audacter certe secuti sumus. Scilicet ex illo doctrinam suam celandi studio tam acri satis apparet, sapientiorum inter Chaldaeos doctrinam a vulgari Chaldaeorum disciplina fuisse diversam.

Quaenam ea fuerit, accurate definire non possumus. Hoc tantum tenemus: Sapientiam Chaldaeorum a Sapientissimis Graecorum, qui eas etiam in regiones noscendae veritatis amore abrepti penetraverant, fuisse laudatam. Cum ergo iidem Graeci, non modo Atheos homines contemptui haberent, sed, & multo meliora, quam vulgares Ethnici, de Na-

Natura divina ſentirent; quod ſapientes etiam illi Chaldaei, aut eadem, aut certe ſimilia ſenſerint, non a vero nobis videtur abludere.

CAPUT XXVII.

De Indis.

MErito Agatopiſtus Cromatianus de Scriptoribus quibuſdam, ac praecipue de Baylio conqueritur (*a*), quod propter aliquas Gymnoſophiſtarum, atque Brachmanum doctrinas Atheiſmum ſapientes, inconſiderate veteres non minus, quam recentiores Indos ejuſdem poſtulaverint impietatis. Etenim Auctores illi, niſi potius irretire mendaciis homines non ſatis eruditos, quam verum quaerere voluiſſent, profecto conceſſiſſent, nihil apud Indicarum rerum Scriptores magis certum occurrere, quam gentes illas per omnes aetates religioni, vel potius ſuperſtitioni ſerviviſſe, cum aliqua Divinitatis cognitione conjunctae.

Ac ſi de remotioribus quidem ab aetate noſtra temporibus quaerere velimus, & Diodorus Siculus, & Strabo, & Ælianus, & Lucianus, & Clemens Alexandrinus, & Philoſtratus (*b*), & Stephanus Byzantinus, & innumeri alii de hac ve-

(*a*) *Vol I. della Iſtoria, e della Indole d' ogni Filoſ. C. 8. p. m.* 194. *&* 195.

(*b*) Diod Sic. *Lib. III. C.* 10. de Indorum Philoſophis haec habet = *recipiunt a privatis & ea quibus ſacra Diis faciant, & curam habent defunctorum, tamquam chari Diis, & quae fiant apud inferos praecipue norint: propterea dona plurima, honoreſque eis impenduntur* = Strabo *Lib. XV. Geogr.* de Indorum Sacrificiis aliqua narrat, ut cum ait *p. m.* 484. = *Victimam non jugulant, ſed praecluſo ſpiritu necant, ne quid mancum Deo offeratur, ſed integrum* = Ib. *p.* 499. = *Atque haec etiam a rerum ſcriptorib s dicuntur, quod Indi Jovem pluvialem, & Gangem fluvium, & indigetes Genios colunt* = Ælianus *L. II Var. Hiſtor.* 31., ut praeclaram illam ſententiam probet, inter barbaros nempe Atheos non inveniri, haec habet = Ἰνδὸς ...., Κελτὸς .... Αἰγύπτιος λέγεται . καὶ θεὸς εἶναι, καὶ προνοεῖν ἡμῶν = Lucianus *de Saltat.* dicit, Indiae populos adorare Solem ad Orientem verſos, & choreas cum magno ſilentio ducentes, ut

veritate nos dubitare non ſinunt; &, ſi de temporibus noſtris agamus (agendum autem hic jam eſſe cenſemus, cum antiquiora illa poſſint a recentioribus hiſce lucem accipere) vix aliquis de moribus Indorum ſcribens hiſtoricus produci poterit, qui de ſuperſtitione ipſorum, quam diximus, verba non faciat (*a*).

Ne ipſos quidem excipio, qui de Siamenſibus ſcribunt, quos Lockius Atheiſmi cum aliis accuſare videtur (*b*). Nam Berytenſis Epiſcopus, quem citat ipſe Lockius, plures ab illis Deos agnoſci docet (*c*); & ipſis Theologiam tribuit Choëſyus (*d*), licet eam eſſe velit, quae nullum revera Divinitati relinquat locum; quod ego veriſſimum eſſe fateor, dummodo ita intelligatur, ut nullum Deum jam agnoſcere poſſint ſtultiſſimi homines, ſi tam abſurda placita conſtanter tueri velint, & quid ex iis conſequatur videant; non tamen, ſi forte Scriptor ipſe ne levem quidem a Siamenſibus notionem Divinitatis cuſtoditam fuiſſe cenſeat. Id enim vel ea, quae narrat ipſe de Siamenſium Theologia, dici nullo modo patiuntur.

Similiter explicandi Croſaeus, atque Luberius (*e*), qui tribuunt iiſdem Siamenſibus ignorantiam ſupremi Numinis. Nam

ut placidum illius motum imitari viderentur; Clemens Alex. *in Protreptico*, ubi teſtatur Indos Aſtra, Solemque colere, Philoſtratus *V. Apollon. III.* 4. Stephanus Byzant. *V.* *βραχμ*, qui fere idem dicunt.

(*a*) Vid. S Franciſci Xaverii epiſtolas, & Scriptores omnes memoria dignos, qui res tanti Viri praeclare geſtas litteris conſignarunt, Vid. *Lett. édifiantes &c* pluribus locis, Maturinum Croſaeum (*La Croze*) *Hiſt. Chriſtian. Ind.* &, ſi hoc lectionis genere delectaris, Viatores (*les Voyageurs*) fere omnes, qui de rebus Indiae ſcripſerint; quas ipſi vidiſſe dicuntur.

(*b*) Lock. *de l' Entend. &c. L. I. c* 3. §. 15. *p. m.* 78.

(*c*) *Voyag. Ch.* 13.

(*d*) *L' Abbé* de Choiſy *dans ſon Journal du Voiage de Siam. p.* 107. 177.

(*e*) Croſ. *Hiſt. Chiſt. Ind. L. VI. p. m.* 645; de la Loubere *Deſcript. de Siam. To. I. p.* 395. Ita de hoc Auctore *in Adn. ad Hiſt. General. Itiner. Tom. XXXIV. p.* 329. 330. = *La-Loubere paroît avoir ignoré le fond de la Religion Siamoiſe, puiſqu' il dit, que dans toute leur doctrine il ne trouve nulle idée de Divinité p.* 394. *à moins qu' il n' entend nulle idée, qui raſſemble à la nôtre* =.

Nam & ipsi concedunt apud eos Sommonacodomum, publica superstitione, simul cum aliis Numinibus, coli, ac maxime potentem, atque praesentem haberi Deum; & Baylius ipse, qui populum hunc eumdem in religione non sibi constare notavit (*a*) hoc ipso religionem aliquam, sine Divinitatis, saltem imperfecta, notione non inveniendam, ab eodem populo susceptam fuisse docuit.

Quod vero de Mundi totius summo Creatore taceant, si qua nonnullis Auctoribus fides, dum sua illa tam ridicula sacra peragunt, esse inde potest, quod, ut Bruckerus conjicit, (*b*) in colendis occupati Numinibus inferioribus cultus, qui supremo rerum omnium Conditori debetur, fuerint obliti, aut quod eadem, qua Tartari Mahummedis doctrinam non recipientes, stultitia teneantur, cum *Idola* illi quidem innumera tamquam supremi Dei Legatos adorant, ipsum tamen supremum Deum admirationi potius, quam venerationi generis humani proponendum esse arbitrantur.

Et id quidem eo magis est vero simile, quod haec eadem dementia non longe disjunctas a Siamensi regno Malabaricas gentes fere totas invaserit. Ajunt enim summum esse Deum infinita sapientia, potentiaque praeditum, atque virtute, qui tamen satis intelligi a nobis, cognoscique non possit; ac proinde satius esse minores Deos, ac nostra curantes, precibus, & honoribus cujuscumque generis prosequi (*c*).

Caeterum quod Siamenses Numen esse supremum & dicant, & sentiant, a quo caetera profluxerint omnia, facile probatur. Nam, ut Bruckeri ejusdem verbis utar (*d*) = *patet ex earum gentium, quae Malabaricae dicuntur, religione syste-*

(*a*) *Diction. Art. Ruggeri not. D.*

(*b*) *Tom. IV. P. II. L. III. C.* 1. §. 5. *p.* 813.

(*c*) Advertendum quoque est, esse in India gentes, quae bonorum Auctorem Deum agnoscant, & colendum existiment, sed propter impietatem *Diabolum*, seu *Principium Malorum* sibi majoribus obsequiis conciliare curent. Id in populis Peguensibus locum habet. Vid. *Hist. Génér. des Voïag. T. XXXVI. p. m.* 201. *&c.*

(*d*) *Ibidem.*

systema emanativum, quo innumerae Deitatis personae ex uno Numinis fonte progressae, & mundi partibus regendis praefectae statuuntur, Indiam quoque totam occupavisse, & omni, quae in regionibus Siam, Arekan, Laos, Cambojae, Cochinchinae, aliisque obtinet, & foedissima superstitione colitur, idololatriae originem dedisse = Quod Bruckerus docet, docuerant ante ipsum alii, ut Burnetius, ac, de Siamensibus nominatim agentes, Auctores Britanni magnae illius historiae, quae *Universalis* dici consuevit (*a*).

Idem Tachardus qui Siamensium impietatem suis coloribus pingit, tamen ex Talapoinorum, qui sunt inter illos Doctoribus nostris, Theologisque similes, arcanis libris eam doctrinam exhibet, quae stulta quidem, atque ridicula, non tamen Spinosistica dici, vel Athea potest (*b*).

Notarunt etiam & ii, quos diximus, Britanni Auctores, & post eos idem Bruckerus, in illa doctrina *Emanationem*, ut in *Systemate*, sic enim dicitur, *Cabbalistico*, mundorum, ac rerum omnium a prima Causa efficiente poni, & omnia dici in eamdem Causam, quasi flumina in pelagus, unde suam duxerint originem, esse reversura (*c*).

Jam quae de Siamensibus diximus, qui magis, quam reliquae Indiae gentes, premuntur ab adversariis, de genti-

(*a*) Burnet. *Archaeol. phil. p.* 542. *AA. Hist. Univ. P. I. p. m.* 111.

(*b*) P. Tachard. *Prem. Voyag. à Siam. a p.* 282. Hic Auctor maxime inter omnes, qui de Siamensi Religione scripserunt, audiri meretur. Vide Praefationem ad Volumen XXXIV. Historiae Generalis Itinerum (*Hist. Génér. des Voyages &c.*) in qua etiam dicitur (*Liv. II. &c. p.* 329.) = *Tachard, que ses lumieres naturelles, & la qualité de Théologien relevent beaucoup au-dessus du commun des Voyageurs, mérite sans contredit la préférence, que je veux donner à ses observations &c.* = In eadem Historia *ib. a p.* 330. quid Siamenses de Deo, ejusque perfectione sentiant, fuse exponitur.

(*c*) Multo meliorem de Divinitate opinionem tribuerat Siamensibus Odoricus Raynaldus *ad an. Christi* 1518. = *Tenent Siamenses*, inquit, *Deum Coeli, & Terrae Conditorem esse, ac piorum animas aeterna gloria, impiorum infernalibus suppliciis affici ..... amplissima Deo templa ponunt, in quibus plura simulacra hominum, quos ob virtutes in*

tibus iifdem reliquis fcribere, non fine magna ratione poffumus. Nempe quocumque te in India vertas, omnia potius nefanda fuperftitione, quae Divinitatis notionem enormiter depravaverit, quam Atheifmo, qui notionem eamdem penitus exterminatam voluerit, plena effe videbis; ac plena item antiquioribus aetatibus fuiffe, quae fuperant adhuc monumenta confulens, facillime deprehendes.

Porro, quod aliqui fuerint inter Indos Athei, quamvis Æliani aetate negari potuerit, non tamen ego negare aufim. Hoc tantum dico; non magis inde veteres, ac recentiores Indos fuiffe, vel effe Atheos appellandos, quam Itali, vel Galli dicantur Epicurei, vel Spinofiftae, vel Religionis hoftes, quod etiam aliqua eorum generum monftra felices hae regiones aliquando, vel invitae, ut ita dicam, ingementefque protulerint.

Nam, cum peffimos illos homines tum Gallia, tum Italia execrata fit, dirifque devoverit, fecit id etiam aliquando India, fi probatae fidei teftibus aures adhibeamus. Profecto Sammanaeorum fecta, quae Buddam, de quo alio loco non pauca dicemus, jactabat auctorem, fed malas ejufdem philofophi fententias pejori, ut ego arbitror, ratione interpretata, religionem omnem, atque Divinitatis cultum ejuraverat, Malabaricis omnibus, & Coromandelicis ejecta littoribus, in interiores Indiae partes fefe, virufque fuum abdere coacta eft; neque tamen, quod obiter notare liceat, Zimermannus, aut Ruffojus aliquis, aut Voltaerius inventus fuit, *Tolerantifmi* patronus, qui laedi hac ratione focietatis humanae jura, & non ferendum ingeniis hominum, ac voluntatibus jugum imponi clamitaret.

 Dein-

in Coelum receptos ajunt, venerantur ..... mundum habuiffe principium ajunt, ac diluvio generali obrutum fuiffe, atque octo annorum millibus completis periturum incendio; jamque ex eo annorum numero fex millia praeteriiffe &c. ⊐.

At Raynaldo Recentiores aliqui praeferendi videntur, cum de Siamenfium Religione agitur; praefertim vero Tachardus, cujus librum confule, fi plenius de rebus ad eam pertinentibus edoceri cupias.

Deinde ſpretos eoſdem Atheos, aut Atheis valde faventes homines in India vulgo fuiſſe, hoc etiam argumento efficere licet, quod libri, quos ii populi ſummo in honore ſemper habuerunt, quos eruditi homines nocturna verſant, atque diurna manu, quos vulgares, & indocti refutari maximo piaculo ducerent, multa de Numine ſupremo tradunt, ejuſdemque colendi ratione, quorum aliqua non inter abſurda profecto, vel impia numerare poſſis.

Nam, ut quaedam omittam, quae loco magis opportuno viſuri ſumus, in libro, qui *Panjangam* dicitur, ac ſumma eſt apud Indos auctoritate (*a*), Deus eſſe dicitur, = *quod omnia ſuſtineat* = perinde ac ſi docere voluiſſet auctor, id eſſe Deum, quod *portet omnia verbo virtutis ſuae:* in *Gnana Vampa*, libro item & antiquo, & celebri apud eam gentem (*b*), = *Deus & eſſe ubique, & rebus omnibus adeſſe* = traditur, & alia Divinis Attributis explicandis non parum idonea indicantur.

Liber autem alius *Ezour Vedam*, qui liber, antequam Alexander in Indias proficiſceretur, conſcriptus fuiſſe dicitur, Deum invocat, qui = *praeſtantiſſima ratione dici Anima debeat* = ſeu Spiritus omnia regens, = *propterea quod vitam omnibus donet, atque conſervet* = (*c*). Alio ejuſdem libri loco (*d*) = *Deus*

(*a*) Vid. *Lettres édifiant. Rec.* 10. *p.* 4.

(*b*) Vid. La Croze *p.* 456.

(*c*) *De Ezour Vedam* pronunciaverat Agatopiſtus *Vol. I. della Iſtoria &c. C. VIII. p.* 189. = *convieu dire che ſia di poco uſo, perchè ſebbene ſtia uella Bibliotheca di Parigi, non vedo che ne uſi niuno* = ſed uſus eo eſt paucis ab hinc annis Cl. Mignotius (*To. XXXI de l' Ac. R des Inſcrip. IV. Mém. ſur les Anciens Philoſ. de l' Inde &c. p.* 247. *M.*), qui ex eo libro refert = *Vous êtes l' ame par excellence, eſt-il dit dans l' Ezour Vedam, qui eſt un Commentaire de Vedam en langue Samſcretane, dont M. Caperonnier a bien voulu me communiquer la nouvelle traduction françoiſe, parce que vous donnez la vie à tout, & que vous la conſervez* =.

(*d*) Idem Mignotius eodem *Tom. p.* 263. *M. V. Mém. ſur les Anciens Philoſ. de l' Inde &c.* haec alia refert ex libro *Ezour Vedam* = *Vous êtes, diſent les Indiens s' adreſſaut à Dieu dans l' Ezour Vedam* (*Ezour Ved. L. VI. C. I.*) *le ſauveur, le*

= *Deus esse mundi* dicitur *& pater, & dominus, & servator qui omnia videat, omnia cognoscat, omnia gubernet* =.

Est autem hic liber *Ezour Vedam* libri alius, qui *Vedam* inscribitur, quasi declaratio quaedam, & explanatio. *Vedam* vero tum doctrina, tum antiquitate potissimus habetur, in quo multa de Divinitate, ac de Religione, officiisque omnibus explicata leguntur.

Ineptum autem esset, seu potius injustum, quae retulimus, & alia similia verba, quae referre possemus, Spinosianos ad sensus detorquere. Verba enim illa, praesertim ab hominibus prolata, qui, ut de Persis (*a*) Genuensis in re non multum absimili scripsit, *simplicius*, quam nos, *ut vivebant, cogitabant*, Spiritum inducunt, summa intelligentia praeditum, atque virtute, qui nulla profecto *virtute* vel bono careat, quod rebus a se conditis inesse voluerit.

Deinde si Deus ille non aliud esset, nisi Spinosiana *Substantia*, cur de illo pie, sancteque colendo tam multa praeciperentur? Etenim Spinosiana *Substantia* non magis est, atque apparet religioso cultu digna, quam totum genus humanum, quam tota collectio corporum, quam tota denique tellus haec nostra, tot animantibus referta, donisque naturae, precibus, & votis, & aris digna videatur.

Praeterea rerum omnium originem Indi veteres, ac recentiores ad primam intelligentem Causam ita referre consueverunt, ut Spinosianae doctrinae jam nullus apud eos possit inveniri locus. Nam, ut illa omissa faciamus, quae possemus ex Tachardo de Talapoinorum Siamensium doctrina referre, ad plebejam ipsam videtur Indorum pertinuis-

le père, & le maître du monde; vous voyez tout, vous connoissez tout, vous gouvernez tout =.

(*a*) Persas, & Indos eadem de Principio activo Mundi sensisse verisimile putat egregius auctor Batteuxius (*To. XXVII. de l' Ac. R. des Inscr. I. Mém. sur le Principe actif de l' Univers &c. Art. II. p.* 186. *M.*) Jam de Persis Cl. Fucherius (*To. XXV. de l' Ac. R. des Inf. Traité histor. de la Relig. des Perses &c. p.* 100. *M.*) pronunciavit = *Tout le monde convient, que les Perses se sont moin écartés de la Religion primitive du genre humain, que la pluspart des autres peuples &c.* =

nuisse doctrinam, quod Bardesani, si qua Porphyrio fides (a), in Indiam progresso ab hospitibus narratum est.

Illi scilicet simulacrum ostenderunt, quod exemplar fuisse dicebant a Supremo Numine propositum Filio, cum illi, ut res ex materia produceret, quae mundi machinam modo constituunt, auctor fuit. Porro simulacrum idem Bardesanes retulit maris, ac foeminae, caeterarumque creandarum rerum, mira quadam, ac plane divina ratione, formas exhibuisse. Fabulam hanc esse, quam apud nos

„ *Nec pueri credant, nisi qui nondum aere lavantur* (b) „

quis non videt? Sed fabula haec intelligentiam, summo consilio, atque arte instructam, ab iis, qui fabula eadem delectabantur, fuisse tot rerum, atque tantarum molitioni praepositam, satis manifeste declarat.

Simile illud est, quod ex Bucherio (c) Cl. Mignotius de recentionibus Indis memoriae prodit: illos opinari, supremum Deum, qui per totam fuerat aeternitatem, cum coeli nondum, aut terra esset, Brumam omnipotenti virtute sua produxisse, ac per Brumam deinde rebus omnibus, ut existerent, causam fuisse.

Iidem tradunt, narrante Mignotio, Deum, quem barbarico vocabulo *Vischnoum* (d) appellant, rebus omnibus conservandis adesse, & quae Veteres Animae illi mundanae, ipsi huic eidem Numini tribuunt. Sed & idem narrare solent, maximo humani generis amore teneri, ob eamque caussam varias induisse formas, ut suis hominibus appareret.

Haec, inquam, aliaque similia non modo Spinosae doctrinam non sapiunt, sed cum eadem componi nulla ratione possunt. Multo minus cum Spinosiana stultitia commune quidquam habent quaedam Christianis etiam hominibus digna

(a) *De Styg. p.* 283.
(b) Juvenalis.
(c) *Ib. p.* 240. & 241. citans *le P. Boucher* 2. *lettre à M. l' Ev. d' Avranche*.
(d) *Vischnou*.

gnae ſententiae, quas veteribus illis Indis Strabo, graviſſimus & Hiſtoricus, & Criticus, attribuit (*a*): mundum videlicet fuiſſe genitum, eumdemque natura ſua poſſe corrumpi, ejus autem auctorem, omniumque rerum moderatorem eſſe Deum agnoſcendum. Reſpondent autem his aliae ſententiae, quas recentiorum temporum, atque adeo noſtrorum Indis placere, tradit Scriptor antiquo illo Strabone, vel acumen ingenii ſpectes, vel orationis elegantiam, vel doctrinae varietatem, & copiam, profecto non minor, Cl. nempe Mignotius, quem ſaepe laudavimus, ſaepe item laudaturi ſumus (*b*).

Mentiuntur ergo, niſi forte a mentientibus ipſi decepti fuerint, qui dicunt Phariſaeo illi Philoſopho, ſeu potius, nec diu Phariſaeo, nec unquam Philoſopho, ſemper tamen impio Divinitatis hoſti, Spinoſae veteres, ac recentiores Indos adſtipulari (*c*). Quod ſi forte ſeſe reponant, Indorum, quos tam acerbe carpunt, nomine Philoſophos ejus gentis deſignatos velle, primo quidem aliis omnino vocibus eos uti praeſtitiſſet, ut non integram Atheis nationem, eamdemque

que

(*a*) *L. XV. Geog. p.* 490. = Ὅτι γὰρ γένητος ὁ κόσμος, καὶ φθαρτὸς λέγειν κ᾽ ἀκείνους, καὶ ὅτι σφαιροειδής, ὅτι διοικῶν αὐτὸν, καὶ ποιῶν Θεὸς δι᾽ ὅλυ διαπεφοίτηκεν αὐτοῦ = .

(*b*) *Eod. To. XXXI. V. Mém. &c. p.* 271. *M.* = *Ils ſubordonnent au premier Etre un grand nombre d' intelligences ſpirituelles, comme lui, mais ſoumiſes à ſon pouvoir, & tenant de lui leur exiſtence* = *Ib.* = *Les Chingulais, ou habitans de l' Ile de Ceylan, qui reconnoiſſent un Dieu ſuprême, formateur du Ciel, & de la terre, qui gouverne l' un, & l' autre, penſent auſſi que ce ſouverain Dieu envoie d' autres Dieux ſur la terre, pour exécuter ſes ordres* =. Si Deorum nomine, uni ſummo Numini parentium, Angelos intelligerent, quos Deo debitis non proſequerentur honoribus, nihil eſſet, quod etiam in hac poſtrema ſententia, jure laudari non poſſet. Caeterum facile concedo barbaras illas gentes etiam illa, quae praeclare dicta videntur, tam male interpretari, ut ad ingentes, ac maxime abſurdos delabantur errores. Sed errores illi, quod mihi probandum eſt, a Spinoſianis erroribus longiſſime diſtant.

(*c*) De quibuſdam Inſulis, quae Indiae adjacent, ac terris auſtralibus, quemadmodum & de regionibus illis, quae Occidentalium Indiarum nomine veniunt, in altera hujus libri parte agendum ſeparatim eſſe duximus.

que florentissimam, citius quam paucos quosdam homines, insanientis sapientiae consultos, concedere viderentur: deinde hoc ipsum, quod de Philosophis Indis jactant, diligentiori examine perpendere debuissent. Nam philosophos eosdem, ipsumque Buddam, ac maximam illius discipulorum, ac nobilissimam partem ab Atheorum impietate abfuisse censendum est, nisi potius Divinationis artem exercendi malesana cupido nos teneat, quam artis Criticae ope verum investigandi.

CAPUT XXVIII.

De Veteribus Indorum Gymnosophistis; ubi aliqua etiam de Brachmanibus recentioribus.

VEteres Indorum philosophos, a Graecis, Latinisque scriptoribus Gymnosophistas appellatos (*a*), ab Atheismi nota vindicare facillimum nobis est. Quamquam enim satis certae nobis, exploratae que fidei monumenta desunt (*b*), quibus peculiarem possimus ipsorum tenere doctrinam, ea tamen, quae suppetunt, doctrinam saltem exhibent ab Atheorum impietate, atque stultitia illa summa non parum alienam. Aut igitur nihil de sententiis ipsorum definire possumus, aut 'Αθεότητος absolvere debemus, cujus levium quorumdam Scriptorum temeritas eosdem insimulavit. Sed etsi ni-

(*a*) Tanta fuit inter Graecos sapientiae Gymnosophistarum opinio, ut plures ad eos iter arriperent. Id factum etiam est aetatibus non adeo antiquis, cum Graeci suos philosophos tantopere celebratos audivissent. Hinc Plotinus ipse, quamvis Platonis amore deperiret, ad Indos voluit accedere, ut commodius posset illorum sapientia frui. Vide Stanlejum *Hist. Phil. p.* 1211. *col.* 1.

(*b*) Vide Strabonem *L. XV. Geog. p.* 480. ubi difficultatem probat res Indicas bene cognoscendi, ac de Scriptorum plurium infidelitate, ac levitate conqueritur. Fatetur tamen esse Scriptores aliquos, qui res afferant & probabiles, & memoria dignas, & quae ab iis etiam considerari debeant, qui nolint easdem omnino credere. = λέγειν δ' εἶναί τινα καὶ πιθανὰ καὶ μνήμης ἄξια, ὥς τε καὶ ἀπιστοῦντα μὴ παρελθεῖν αὐτὰ =.

nihil de sententiis ipsorum definire, nihil, inquam, certi afferre possemus, non aliud de ipsis, quam de sapientibus aliis, qui nobis ignoti omnino sunt, ferendum esse judicium ratio ipsa convinceret.

His animadversis aliquid certe Bardesanis apud Eusebium testimonio tribuere debemus, qui Gymnosophistas ipsos adiisse fertur, & verbis pluribus ultro, citroque habitis gravissima sapientiae praecepta retulisse. Ille quidem & a cultu simulacrorum abhorrere narravit, & supremo Numini preces fundere (*a*) severos illos homines, calore Solis exustos, ac gelu simul duratos, & undis, qui vitam in sylvis, leonum more, tolerarent, & praeclarum sibi ducerent neque vestium, neque victus ratione, neque ulla re alia profanos, hoc est mortales reliquos fere omnes, imitari.

Faciunt etiam ad Gymnosophistas ab impuro Atheorum grege eximendos, quae dudum laudatus a nobis Auctor Strabo memoriae prodidit (*b*): scilicet eos opinari, Deum esse, qui mundum a se conditum & conservet, & regat, omniaque in illo alat.

Miror equidem hanc Gymnosophistarum doctrinam a Bruckero (*c*) fuisse ita explicatam, ut Animam tantummodo Mundi proponeret, non libera quidem providentia, sed naturae necessitate, rebus omnibus arctissime conjunctam, ac singulas mundi partes ea ferme ratione, qua nostrum Anima corpus, commoventem, atque agitantem. Sed magis etiam miror, quod Bruckerus idem, ut Philosophis Indis Deum non aliud, nisi Animam Mundi, visum fuisse defenderet, libertate, ac veri nominis providentia carentem, Scriptores Christianos arguat, quamvis antiquos, qui meliora de Indis retulerunt.

Inter eos est Palladius, cujus fertur libellus *de genti-*

(*a*) *Praepar. Evang. VI.* 10. = Οὔτε ξόανα σέβονται .... προσέχοντες τῷ θεῷ =.

(*b*) *Lib. XV. Geog.*

(*c*) *To. I. H. C. p.* 206.

bus Indiae, & Brachmanibus (a). Etenim apud hunc Dandamis Gymnosophista multa respondisse Alexandro Magno perhibetur, tum de Natura rerum, tum de Naturae Domino, ac Moderatore Deo, quae & Atheorum, & Epicureorum erroribus adversentur; ut = *Deum numquam injuriam genuisse, sed lucem, pacem, vitam, aquam, corpus humanum, & animas, hunc dominum esse, & Deum solum* = Clariora illa sunt, quae Dandamis idem protulit =. *Deum qui omnia creavit, & immortalem, & munificum esse, qui omnibus de victu prospicit; illum cernere omnia &c.* = Haec, inquam, & alia similia veterum testimonia Divinae Perfectionis non ita contemnendam, ut vult Bruckerus, notionem barbaricas Gymnosophistarum mentes occupavisse probant.

Atqui testimonia illa, Bruckerus ait, non aliud, nisi pias olent Christianorum fraudes, Gymnosophisticam doctrinam extollentium, ut vel ex ea Christianae doctrinae praesidium comparent. Quisnam isthuc effutit? Bruckerus ne, an Baylius, an Russojus aliquis, an Voltaerius? Nam tantus Patrum contemptus non ejus videtur esse, qui se, non dicam Catholicum, sed Christianum esse meminerit.

Equidem Patres bene multos in referendis Ethnicorum sententiis aliquando fuisse deceptos, haud gravate concedo, sed tum demum concedo, cum alias fuisse hominum, de quibus agitur, opiniones illi testantur, qui fuerint & industria majore in his colligendis, & melioribus praesidiis instructi. At Patres, qui de Gymnosophistis locuti sunt, erravisse quid affirmem, cum nullo possim ad id affirmandum auctore satis certo, aut satis explorata ratione uti? Nimium conjecturae dat Bruckerus, dum quod Indis fortasse placere potuit, placuisse, tam audacter, ne temere dicam, & inconsiderate pronunciat, ut qui contrarium asseruerunt, quamvis

(a) Addi solet Historiae Lausiacae ipsius Palladii. Genuinum esse Palladii opus plurimi sentiunt, quamvis neget id Casimirus Oudinus *de Scriptor. Eccles. To. I. p. 911.*

vis probatissimis moribus, atque doctrina, pia fraude fuisse mentitos non obscure significet.

Nimirum verum illud est, quod apud sapientem auctorem Italum nuper legi; Protestantes, cum viderent frustra Patres ad immanes, quibus ipsi delectantur, errores confirmandos fuisse vocatos, in eam tandem temeritatis consuetudinem fuisse delapsos, ut eosdem superbe contemnerent, atque a caeteris contemni curarent: quam quidem sapientis hominis accusationem non injustam fuisse, multis exemplis a quovis fere Bruckeri volumine petitis ostendi posset (*a*). Sed haec non hujus loci. Nunc ergo quod instat.

Optimos inter auctores, qui de Gymnosophistarum doctrina litteris aliquid consignaverint, ille profecto est, qui diu sub Origenis nomine circumvolitans non parvam nactus erat apud eruditos auctoritatem. At sive Origenes ejus libelli, qui est de sententiis veterum philosophorum (*b*), sive alius quisquam sit dicendus auctor, & antiquus nimirum est, & eruditus, & saltem quod certiora monumenta desint, in hac nostra causa non oscitanter audiendus. Is ergo Gymnosophistas docet (*c*) statuisse = *Deum esse lumen, non quale quis aspicit, aut qualis Sol, vel ignis, sed esse Deum λόγον, non articulatum sermonem, sed illum cognitionis, cujus ope occulta naturae mysteria cernantur a sapientibus.* = (*d*) Idem auctor

 nar-

(*a*) Difficile est inter Protestantium libros invenire volumina, quae magis, quam Bruckeriana, sanctorum Patrum contemptum inspirent. Itaque merito vel ob hanc rationem (sed & aliae non paucae sunt) a Benedicto XIV. fuit ingens illud opus in Indicem librorum, ut vocant, *expurgatorium* relatum. Quamobrem injuria Bruckerus idem (*in not. ad App. ad H. Cr.*) P. Danielem Concinam, quod id fieri curasset, ut ipse quidem Bruckerus narrat, non modo vocat *insulsum, & agrestem monachum*, sed & aliis contumeliis proscindit.

(*b*) Citari solet *Origenis, aut Pseudorigenis Philosophumena*.

(*c*) C. *XXIV. p. m.* 164. *in Lat. at* 59. *in Graec.*

(*d*) Graecum habet = Αὐτὸν τὸν Θεὸν φῶς εἶναι λέγουσιν, οὐκ ὁποῖον τις ὁρᾷ, οὐδὲ οἷον ἥλιος, καὶ πῦρ, ἀλλὰ ἐστιν αὐτοῖς ὁ Θεὸς λόγος, οὐκ ὁ λόγος ἔναρθρος, ἀλλὰ ὁ τῆς γνώσεως, δι' οὗ τὰ κρυπτὰ τῆς γνώσεως μυστήρια ὁρᾶται τοῖς σοφοῖς = *Ibid.* = τοῦτον δὲ τὸν λόγον, ὃν Θεὸν ὀνομάζουσι, σωματικὸν εἶναι, περικείμενον τὸ σῶμα ἔξωθεν ἑαυτοῦ καθάπερ

εἴ τις

narrat Gymnosophistas multa de supremo Numine sapienter disserere; addit tamen eos docere = *esse λόγον Deum corporeum. & vestitum extrinsecus corpore suo, eodem modo, quo quis gestat indumentum ex pellibus ovinis, sed exuto, quo indutus est, corpore visibilem oculis fieri* =.

Jam porro, cum sit ea doctrina, ut vides, non parum obscura, varii Scriptores varia ad eam illustrandam attulerunt. Nam aliqui barbaricam ita accepere sententiam, ut duplex tribui Deo corpus intelligerent; aliud enimvero, quod pertineret ad Essentiam ipsius, aliud quod pro voluntate, sicuti pallium, assumeretur; de qua re Wolfium ad Origenis eum locum consulere licet. At vero Bruckerus noster mira quadam, ac nova ratione locum illum interpretatur. Quid enim? Quod essentia corporeus ab Indis creditus fuerit Deus, omnino negat; at idem vult animam mundi per ea verba fuisse descriptam.

Divinari isthuc quidem est, non argumentari. Nam quae tandem est inter Origenis ea verba tam obscura vox, atque tam dubia, ut non potius oppositam sententiam tegere videatur? Neque enim de ipsa hominis anima recte diceretur, ipsam corpore, tamquam pallio, uti, quod prout ipsa vult assumat, aut ponat.

Melius itaque testimonium Origenis interpretatur Mignotius, qui pro philosophis Indis tam multa studiose colligit. Nam, ut omittam Origenis locum doctissimo Viro fortasse corruptum videri, Deum ex Indorum sententia uti mundo, tamquam

ὥ τις τὸ ἐκ τῶν προβάτων ἔνδυμα φορεῖ. ἀπεκδυσάμενον δὲ τὸ σῶμα τεθεμένον ἔνδον. ὀφθαλμοφανῶς φαίνεσθαι =. Suspicatur Mignotius loco verborum = τοῦτον τὸν λόγον σωματικὸν εἶναι = legendum esse = τοῦτον τὸν λόγον σῶμά τι οὐκ εἶναι = *hujusmodi vero sermonem non esse aliquod corpus &c.* Rationem hanc addit quod sensus esset = *naturel, & suivi; il seroit en même temps mieux assorti à la manière de penser des anciens Indiens, qui, selon que nous l'apprenons de l'auteur du même traité (Orig. Philos. p. 158.) ne donnoient point à Dieu d'autre corps, ni d'autre vêtement, que ce monde, corps, vêtements accidentels à Dieu &c.* = V. Mign. *IV. Mém. sur les anciens Philos. de l'Inde T. XXXI. de l'Ac. R. des Inscr.*

quam pallio, putat, quod illi ſit intime praeſens, & Scientia, & Omnipotentia, & Providentia, & Immenſitate ſua.

Non aliud Megaſthenem ſignificare voluiſſe putat idem Mignotius, cum Deum totius mundi conditorem penitus ipſum mundum pervadere dixit, ubi Gymnoſophiſtarum univerſorum opiniones expoſuit.

Confirmat autem id Mignotius illius auctoris teſtimonio, qui libros *Recognitionum* Clementi Romano falſo tributos adornavit. Teſtatur enim auctor ille, Indos de Scientia, Potentia, Providentia, nec non Immenſitate Dei praeclara ſenſiſſe.

Caeterum non negat idem Mignotius Gymnoſophiſtas illos antiquos Deum Mundi Spiritum, aut Animam vocare conſueſſe. Verum id etiam ἀλλήγορηκως ab iiſdem dictum accipit, qua ratione ſcripſit Origenes (*a*) = *Sicut corpus noſtrum unum ex multis membris aptum eſt, & ab una anima continetur, ita & univerſum mundum, velut animal quoddam immane, opinandum puto, quod quaſi ab una anima virtute Dei, ac ratione teneatur* =. Haec, inquam, Mignotii, aliaque plurima, ſin minus veriora, quam illa Bruckeri, certe probabiliora.

At ſive illa Bruckeri, ſive haec Mignotii amplectaris, Atheos Gymnoſophiſtas niſi injuria profecto non dices. Poſſunt enim iidem celeberrimi homines etiam librorum, qui tanto ſtudio leguntur apud Indos, auctoritate defendi. Nam illi aut a Gymnoſophiſtis exarati ſunt, ut fama fert inter eoſdem Indos, aut ab antiquis certe hominibus, qui Gymnoſophiſtarum ſapientiam litteris conſignare voluerant. Nos e libris iiſdem jam nonnulla protulimus, quibus quaedam addemus, quae Spinoſae poſſint, ac Mirabodii, caeterarumque hujuſmodi peſtium veſanum furorem redarguere.

Profecto qui librum Valuverii legerunt, quem philoſophum doctiores Indi, teſte Mignotio, circa S. Thomae Apo-

(*a*) *Periarchon* II. 1.

Apoſtoli tempora floruiſſe perhibent, mira quaedam, atque praeclara de illo retulerunt (*a*). Etenim teſtati ſunt eum in finem ſcripſiſſe pium, ac doctum hominem, ut palam faceret Unitatem, ac reliqua Supremi Numinis Attributa, Indoſque ad cultum caſtae, ſanctaeque Religionis adduceret.

Jam in libro, cui titulus *Panjangam*, praeter ea, quae ſuperiore capite attulimus, haec legitur a Sapientibus Indis habita oratio = *Ego ſupremum adoro Numen, cujus natura eſt diviſionis expers, cujuſque ſimplicitas qualitatum concretionem nullam admittit* (*b*) =.

Praeterea liber neſcio qui Malabaricis in ſcholis celeberrimus, & a barbaris illis Sapientiae amatoribus magno in pretio habitus, Deum & purum tradit eſſe Spiritum, & intelligentia infinita vigere, & ſolutum, & liberum, ac ſegregatum ab omni concretione mortali (*c*).

Caeterum, ſi quis ex adverſariis libros eos omnes putet multo recentiores eſſe, quam Brachmanes tradant, non magnopere cum illo contendam. Tunc enim iiſdem libris uti ſaltem licebit, ut recentiores Indiae philoſophos, ſi tamen philoſophos, cognitione Divinitatis neque ita levi, neque ita obſcura inſtructos vel fuiſſe, vel eſſe demonſtremus. Æquum enim eſt, ut de recentioribus etiam aliqua dicamus, propterea quod & ipſi cum Atheis a quibuſdam Scriptoribus confundi videantur.

Ac primo quidem graviſſimo utemur auctore S. Franciſco Xaverio, Indiarum Apoſtolo, qui ſibi Brachmanem unum faſſum eſſe narravit (*d*), arcana gentis Malabaricae phi-

(*a*) Vid. Couto *Contin. de Barros Decad. V. L. VI. c.* 4. Mignot *l. c. p.* 219. ait = *L'objet de cet ouvrage, qui contient treize cents trente vers, eſt d'établir l'unité d'un Dieu Créateur, & la vénération, qui lui eſt dûe* =.

(*b*) Ita exhibetur ea oratio *Lettr. édif. & cur. X. Rec. p.* 14. = *l'adore cet Etre, dont la nature eſt indiviſible, & dont la ſimplicité n'admet aucune compoſition de qualités* =.

(*c*) Vide ſummam ejus libri, quam exhibet Couto apud Barros *decad. V. Lib. VI. Cap.* 3.

(*d*) *Lib. I. Epiſtolar. ep.* 5.

philoſophia non obſcure doceri, quod ſubdimus: nimirum & unicum eſſe Deum, qui Coelum, Terramque condiderit, & ipſum tantummodo, commentitiis Numinibus exploſis, religioſo cultu dignum exiſtimari oportere.

Non aeque fide ſunt digna, ſed tamen & ipſa commemoranda, quae Bernierius retulit (*a*), ſcilicet auctor, cui ſaltem ea laus tribui debet, quod ut multa cognoſceret

„ *Mores hominum multorum vidit, & urbes*,

ac vaſtiſſimas Orientis regiones nullo deterritus incommodo, vel periculo peragravit. Narrat autem a Brachmanibus Benarenſibus, quae celeberrima eſt in India philoſophorum haereſis, ſe didiciſſe, Unicum a Sapientibus Indis Numen ex ſententia coli; Idola vero tantum, ut Populo, vel alicui cupiditati ſerviant.

Pulchriora ſunt, utinam tamen non verbis exaggerata, quae de Sapientibus Indis Croſaeus narrat (*b*): ea ſcilicet, quibus Chriſtianus etiam philoſophus vix aliquid acutius excogitare, vel ſublimius dicere poſſit, ſiquidem rationis tantummodo lumen ſequi voluerit. Facilius equidem animum induco, vera eſſe, quae Croſaeus idem narrat, teſtibus allatis, aliiſque conſentiens, & ex Croſaeo confirmat Mignotius (*c*), barbaros illos reconditae ſapientiae conſultos

(*a*) *Voy. To. II. p.* 158.

(*b*) La Croze *hiſt. du Chriſtian. des Ind. p.* 452. ita doctrinam Sapientum Indorum deſcribit = *L' être ſouverain eſt inviſible, incompréhenſible, ſans figure, ou ſans forme extérieure; perſonne ne l' a jamais vu, le temps ne l' a point compris, ſon eſſence remplit toutes choſes, & toutes choſes tirent de lui leur origine; toute puiſſance, toute ſageſſe, toute ſcience, toute ſainteté, & toute verité ſont en lui; il eſt infiniment bon, juſte, & miſericordieux* = *Pag. vero* 457. = *L' être des êtres eſt le ſeul Dieu éternel, immenſe, préſent en tous lieux, qui n' a ni commencement, ni fin, & qui contient toutes choſes: il n' y a point d' autre Dieu, que lui; il eſt le ſeul Seigneur de toutes choſes, & il ſera tel pendant toute l' éternité* = . Haec autem Croſaei ex Mignotii Opere deſcribimus, quod in manibus habemus.

(*c*) Haec ſunt verba ejuſdem Mignotii. = *La ſecte des Iogbigueuls, ou contemplatifs fait peu de cas de la multitude des cérémonies pratiquées par le peuple; celle des Guani-*

tos facile concedere, Unicum esse Numen, quod & sapienter humana omnia moderetur, ac summa religione debeat a mortalibus coli.

Quale hoc Numen sit, apud illos varium esse puto: esse tamen nemo fere negat; nisi quod aliqui stultitia Xenophanacae simili teneri videntur, cum res omnes in Deum ita refundunt, ut ad Essentiam ipsius, Naturamque pertineant; qua quidem de re mox erit aptior fusius disserendi locus.

CAPUT XXIX.

De doctrina, quam Budda, celeberrimus inter Indos philosophus, moriens tradidisse fertur.

CAusa praecipua, quamobrem inter Indos tot, tantique philosophi Ἀθεότητος in suspicionem venerunt, ea est de qua tandem aliquando nostram debemus aperire sententiam. Nempe maximo apud multos jam multis a saeculis in honore est Buddae doctrina, qui Herois alicujus, aut etiam Numinis instar iisdem est, cum prae reliquis hunc unum vidisse, quae vera sunt, in animum induxerint (*a*). Por-

migueuls, qui passent pour les Sages, & pour les Saints de l'Inde rejette ouvertement le culte des Idoles, & toutes les pratiques superstitieuses de la Nation, pour n'adorer que Dieu, qu'ils appellent l'être des êtres =. Si plura cupias, Mignotium ipsum consule.

(*a*) De Budda vide Scriptores rerum Indicarum, & eos qui historiam Criticam Philosophiae exequuntur. De illo scribit Agatopist. (*Vol. I. &c. p.* 172.) = *Il primo tra i chiari Gimnosofisti è nominato Budda, Nume insieme, e Filosofo, che alcuni indotti dall'usato argomento delle similitudini pensano esser il medesimo, che il Xaka de' Ciuesi, e de' Giapponesi, il Sammona-Kodum de' Siamesi, o il Samana-Kutama de' Peguani, o il Tic-ca de' Ton-chinesi, di che Uomini per altro diligentissimi disputando profusamente, si videro avvolti in tanta confusione di tempi, in tante millanterie di Popoli, e in tante favole di Viaggiatori superfiziali, ed arditi, che alla fine fu grave la fatica, e leggiere il guadagno* =. Hunc eumdem Buddam plurimi volunt esse, qui Foë a Sinensibus appellatur; & a quo Foëna Secta, legi-

Porro autem ille moriens suae disciplinae alumnis nova scilicet praecepta sapientiae, arcanamque doctrinam quasi supremis tabulis dono reliquisse, atque, ut ea contenti caetera repudiarent, auctor fuisse dicitur. Primo illos certiores fecit, se doctrinam suam, cum viveret, apertius proponere noluisse, sed figurarum involucris ita texisse, ut numquam hominibus innotesceret, qui eam ferre non possent: nunc autem discipulis suis eam detracto cortice putissimam exhibere: Unicum videlicet existimandum esse Principium, a quo caetera derivari oporteat, & in quod omnia recurrant: hoc autem esse *Nihilum*, aut *Vacuum*, praeter quod nihil omnino sperare homini liceat. Haec postrema nebulonis verba, nescio utrum gravius, cum morbo aegrotaret extremo, an cum firma uteretur valetudine, delirantis.

Vix ille oculos clauserat, cum de Nihilo, cujus ac Dei par, atque una ratio esse videretur, inter discipulos acriter disputari caeptum est. Variae hinc philosophorum extitere sectae, varia inter philosophos, eademque perpetua dissidia.

Quin & Critici nostri certant, licet humanius, an doctrina illa sit Spinosiana prorsus existimanda. Multi affirmant, quos inter non modo Baylius, sed & Agatopistus ille noster, qui sese non difficilem, neque morosum in philosophis aliis absolvendis praebere solet. At multi etiam, praecipue Historiae, que dicitur *Universalis*, auctores, Bruckerus, atque Mignotius, doctrinam iis verbis tegi pronunciant, quae *Systema* dicitur *Emanativum*, quaeque a Spinosiana impietate non parum abhorreat.

Equidem puto doctrinam ipsius Buddae, quamvis ar-

gibus ipsis in Imperio Sinico recepta, ducitur. Ea vero Secta non Atheorum est, ut quidam e Sina scripserunt, vocem illam non satis proprie usurpantes, sed fanaticorum, & superstitiosorum. Nam posteaquam = *in Chinam translata est*, (ait Bruckerus *Tom. IV. p.* 871.) *tum Idololatria, tum Deismo totum imperium replevit, maximam in hac gente auctoritatem nacta* = Plurimi ex illis Foë cum Lao-kiun, atque Confucio divinis honoribus prosequuntur.

canam, a doctrina, quae Buddae tributa est, atque hoc nomine apud Indos commendata, diligenter esse distinguendam. Etenim de ipsa Buddae doctrina, atque mente nihil pronunciare posse mihi videor, nisi si certissimo errandi, ac decipiendi periculo me committam. Quis enim divinari ausit, quid vafer ille deceptor *Nihili* nomine intellexerit? Deumne aliquem? an spatium, ut Auctores illi nobiles e Britannia volunt? an rem omnino nullam, verumque nihilum? Hoc verba ipsa ferre videntur, cum & plane jam, aperteque loqui sese profiteatur, & non dubitet *Nihilum* rerum omnium originem ponere, praeter quod nihil sperare fas homini sit. At fugere intelligentiae nostrae vim, & considerationem videtur, quomodo philosophus, etsi, quod significavimus, germana sapientia omnino carens, peracri tamen ingenio praeditus, non statim viderit,

E nihilo nihil, in nihilum nil posse reverti.

Potius ergo doctrinam hoc loco scrutemur, quae praestantioribus Buddae discipulis placuit. Fert autem ea doctrina, ut eam Bruckerus exponit (*a*) = *I Vacuum, sive inane esse principium rerum omnium. II. Ex hoc protoplastos originem duxisse, inque hoc reversuros esse, quotquot vita decedant. III. Quidquid unquam rerum est ex eo principio produci, & in idem per interitum suum reduci, ac resolvi, idque & nostram animam, & elementa constituere, nec omnia inter se realiter ideo differre: adeoque omnia, quae vita, sensu, mente praedita, quamvis inter se usu & figura differant, intrinsece tamen unum, idemque, & a suo principio indistinctum esse. IV. Esse hoc principium Universale admirandum, purum, limpidum, subtile, infinitum, quodque nec generari, nec mori, nec resolvi possit. V. Habere autem neque virtutem, neque intellectum, neque potentiam, vel attributum simile. VI. Proprium ei*

(*a*) *Tom. IV. P. II. Hist. Cr. p. m.* 810. Videre etiam potes Auctores, quos ille citat.

ei esse, ut nihil agitet, nihil intelligat, nihil appetat. VII. Eum, qui bene, beateque vivendi sit cupidus, huc assidua meditatione, suique victoria, eniti oportere, ut principio suo quam simillimus affectiones humanas omnes domet, ac prorsus extinguat, neque jam turbetur, vel angatur re ulla. VIII. Hoc fine qui potiatur, eum estatici instar absorptum altissima contemplatione sine ullo prorsus usu, & ratiocinio intellectus, divina illa quiete, qua nihil sit beatius, perfrui. IX. Ad hanc philosophiam perductum, relicta reliquis doctrina exoterica, externe tantum, & specie tenus illi se attemperaturum, interne hanc mysticam, & beatam philosophiam sequuturum esse, sibique vacaturum =.

Jam haec tota ridicula doctrina videtur eadem esse, atque illa, quae gentibus etiam aliis, aut potius philosophis, praesertim in Oriente placuit, quamque saepius *Emanativum Systema* diximus appellari. Porro autem ea doctrina fert, ab optima Dei Natura res universas, ipsaque corpora, ita profluere, ut e fontibus rivi, ut a Sole radii, ut arbores e gremio telluris emittuntur. Quamobrem Deum aliquo modo relinquit & intelligentem, & providum, & omnia gubernantem, quin, ut ipsa quidem pollicetur, a mundo, aut omnino, aut magna ex parte, distinctum; neque religionem omnem exterminare cum Spinosa conatur: nam potius animos, qui a Deo decerpantur, continuo Deum spectare, Deum colere, Deum invocare, atque ad ipsum sibi conciliandum omnibus conniti viribus cupit. Haec, inquam, videtur esse discipulorum Buddae doctrina, cum e *Nihilo* omnia repetunt, & in ipsum *Nihilum* omnia refundunt, quod proinde non modo rem, atque naturam, sed & rem, naturamque omnium maximam constituere videntur. Itaque *Nihilum* ideo vocant, quod nullam de re tam eximia notionem satis aptam, & claram exprimere mens nostra possit (*a*).

 Nem-

(*a*) Cl. Mignotius *IV. Mém. &c. p.* 225. de ipso Budda pronunciat, quod nos de Buddae potius discipulis dici vellemus = *En l'appellant, vide, ou néant, il se conformoit à l'usage du vulgaire grossier, qui nomme rien tout ce qui n'a point de parties grossieres, qui ne tombe point, ou qui ne peut point tomber sous les sens* =.

Nempe tenentur eadem superstitione, qua Cabbalistae, qui fere *Systematis Emanativi* stultissimis delectantur erroribus. Illi enim de suprema *Sephira*, qui Deus iisdem est, ita loquuntur in *Cabbala denudata* (*a*) = *ob inscrutabilem Sephirae supremae celsitudinem, & quod illa abscondita sit omni creaturae, nemoque eam possit intelligere, illa vocatur* אין, *seu nihilum, & non Ens* =. At de hoc eodem *Nihilo*, sive, ut Cabbalistae loquuntur, *En Soph*, iidem ita pronunciant (*b*) = *Infinitum, causa causarum, Elijeh, misericordiarum pater, lux inaccessibilis, dies aeternitatis* = (*c*).

Ne-

(*a*) Operis ejus integra Epigraphes est = *Kabbala denudata, seu doctrina Hebraeorum transcendentalis, & metaphysica, atque theologica, opus antiquissimae philosophiae barbaricae variis speciminibus refertissimum* = Auctor est Christianus Knorrius a Rosenroth. Eum librum legere debet, quicumque delirantium *Rabbinorum* sententias cognoscere velit. Verum antequam hisce studiis sese committat, quae Joannes Picus Mirandulanus inter Christianos primus induxisse dicitur, quaestionem solvat, oportet, de qua docti homines olim tanto animorum motu tam multa disputarunt, scilicet, an ea studia utilia sint, & gravi homine digna. Equidem nihil sapientius in hac quidem causa pronunciatum novi, quam quod de ipsa Cabbala Bruckerus his verbis docuit (*Tom. II. H. Cr p.* 1069.) = *Eleganti exemplo humani ingenii deliria, relicto semel rationis, & revelationis ductu, ob oculos ponit, & enthusiasmum philosophicum, quae detestanda animorum pestis esse solet, vivis depingit coloribus* =. Fatendum tamen est, aliquid eorum librorum lectionem posse conferre ad historiam melius cognoscendam Philosophiae Orientalis, & Alexandrinae, de quibus docti homines multa scripserunt.

(*b*) Ita in *Kabbala denud. T. II. p.* 7.

(*c*) Hinc aliquid habes, unde quaestionem solvas, an *Rabbini*, sic enim vocantur, *Cabbalistae* Athei dicendi sint. Hoc enim crimine illos Henricus Morus, (*In fundamentis Philosoph. Aetopaed.*) Wachterus, (*In Spinosism. Iudaic.*) Reimmannus, (*Hist. Theolog. Iudaic. L. I. c.* 18. §. 23. & §. 34.) insimularunt. Sed ab hac quidem nota eos alii vindicant, ut R. Moses Germanus, qui pro iis Apologiam adornavit, ut Jo. Jacobus Syrbius (*In Differt. de Orig. Atheism. p.* 22.) ut ipse aliquando Buddeus (*in differt. de Spinosism. ant. Spinos.*); quamvis in *Tractatu de Atheismo*, & *Superst.* alia ratione differat, ut plures demum, quos nominatim appellare non vacat. Ratio, quam accusatores afferunt, non alia est, quam quod pessimi *Rabbini*, de quibus loquimur, ab ipsa Dei Natura, sive, ut philosophi dicunt, *Substantia*, omnia deriventur. Haec ratio saepe jam a no-

Neque vero necesse est conjecturas quaerere, cum satis manifestas eorumdem philosophorum doctrinas, quamvis absurdas, & ineptas, de suprema illa Natura teneamus. Nam qui se Buddae discipulos in vastissimo Mogolis imperio profitentur, etiamnum docent, si Bernierio, atque Mignotio (*a*) fides, Deum a Natura sua producere omnia voluisse, quae denique sint, die mundi novissimo, in eamdem Naturam absumenda. Itaque Deum Optimum Maximum stul-

nobis explosa est. Ipsi profecto cavent, ut Deus & summus, & infinitus, & a creatis rebus distinctus agnoscatur. Sufficiat hanc in rem afferre verba R. Abrami *Coben* Iriae, cujus opus *Porta Coelorum* (habetur *in Kabbal. denud.* **P. III. & IV.**) maxime perspicuum, aut potius minus obscurum inter omnia censetur, quae Cabbalistarum fudit insania. Ille quidem explicare contendit = *quod causata, quae emanant a causa prima, non ascendant ad Copiam infinitam, quodque necesse sit esse Unum, quod sit summum, & perfectissimum inter omnia contingentia: quod Infinitas sit attributum solius causae primae: quod causa prima non agat ex absoluta necessitate, & natura, sed ex consilio intellectus sui, & arbitrio voluntatis, & electionis suae: quod magna sit differentia inter bonum perfectissimum infinitum, sive emanatorem, & inter emanationes, luminaque ensophica, & monadica, & differant ea, ut formans, & formatum; perficiens, & perfectum; causans, & causatum: quod causa prima omnibus causatis suis manifestaverit essentiam, & naturam suam, sed non ipsam quatenus talem, sed ita ut se ipsam restrinxerit, & quasi multiplicaverit, atque ita produxerit finita, & multiplicata: quod Deus sese explicaverit ad causata sua futura, non secundum essentiam suam, quae incomprehensibilis est, sed secundum illum conceptum determinatum, & definitum, quem de immensitate, & amplitudine ejus ista possint supportare, quique secundum exiguitatem intellectus nostri ab ipso admodum diversus, & distinctus est; licet semper maneat radix quasi aliqua causatorum finitorum, multiplicium, mobiliumque remanens in simplicitate infiniti, causaque eorum immobilis, quamvis conjungatur cum natura multiplici, & mutabili* =. Jam illa quaestio, an Cabbalistarum Spinosa doctrinam, & scrinia compilaverit, non admodum facit ad rem. Potuit enim pessimus Atheus impio, ac ridiculo doctrinae genere ita delectari, ut novis additamentis & magis impium, & magis ridiculum, & prorsus Atheum efficeret. Vide Basnag. *Hist. Iud. Lib. IV.* & Wachterum *in Elucidario Cabbalistico C. IV.*

(*a*) Bernier *Mémoir. sur l'Empire du Mogol. p.* 202. Mignot. *loc. cit. p.* 234.

ſtultiſſimi homines araneae comparant, quae fila e corpore ipſa elicit ſuo, quibus telam contexat muſcis irretiendis idoneam, partibus illius omnibus ſcite, ſollerterque deſcriptis: tum vero eadem telae medio inſidens, quae in ipſa fiunt, facile ſentit, & quo neceſſitas, aut utilitas vocat, ſtatim accurrit, magna ſedulitate ſibi, ſuiſque conſulens: denique ad extremum telam ipſam deſtruit, ut nuſquam amplius appareat. Hinc autem, quod conſequens erat, praeclari philoſophi colligunt, nihil eſſe praeter Deum ipſum Optimum Maximum, quod revera exiſtere dici poſſit: caetera praeter ipſum vanas eſſe rerum ſpecies, ac vana ſimulacra, quibus decepti homines in maximis erroribus ſoleant, atque in maximarum rerum ignoratione verſari (*a*).

Cave tamen, idcirco cum Graeculis noſtris hunc eumdem eſſe & Spinoſianum errorem arbitreris: perinde quaſi Spinoſianus ille ſit, qui tantummodo Deum eſſe fateatur. Nam Spinoſa Mundum tantummodo ſomniavit exiſtere, quem eumdem ſupremi cujuſque domini ſubtraxit imperio, ac Dei nomen reliquit, cum Divinitatis notionem omnem exterminare cuperet: non ſecus ac Rex ille Gothorum Alaricus Attalo neſcio cui nomen Imperatoris, & inſignia conceſſit, cum & Romanos perdere Imperatores, & Imperium ipſum funditus evertere geſtiret.

At

(*a*) Haec eadem a Perſarum *Suſyis*, & eruditis hominibus plerisque doceri, Bernierius teſtatus eſt, (*l. c. p.* 202. *& ſeq.*) qui eoſdem addit, cum quaeritur, qua ratione poſſit ſimplex, ac perfecta natura Dei tot ſuſcipere formas, atque tam varias, non aliud afferre, niſi comparationes valde ſubtiliter excogitatas: Deum eſſe tamquam immenſum Oceanum, in quo phialae plures aqua plenae ferantur, quae tamen & ſemper, dum natant, in eodem Oceano ſint, & ſi frangantur, iterum in Oceanum aqua redeat, a quo ſumpta fuerat, ut in phialis includeretur. Iidem addunt, Deum eſſe quaſi lumen, quod pro diverſis rebus, quas illuſtrat, aut per quas tranſit, ſive *refrangitur*, diverſos colores exhibeat. Caeterum plures inter Perſas homines litteris deditos meliora de natura divina ſentire teſtantur, non modo Hydeus, (Hyde *de Relig. Perſar.*) qui Perſis ſumma quaeque tribuit, ſed & Chardinus, & Pocockius, & Fucherius, & alii.

At Buddae discipuli Divinitatis notionem ita retinere volunt, ut reliquas ad eam revocare studeant universas. Neque tamen ita res omnes cum Deo miscent, atque confundunt, ut non saltem ab ipso Deo, distinctione, quam *inadaequatam* vocamus in scholis, discretas esse fateantur. Dicunt autem omnia idem esse, quamvis discrepare vel maxime putemus, qua ratione aurea vasa, quae splendorem, atque colorem aureum, alia magis, alia minus, amisissent, omnia tamen ejusdem esse pretii, omnia ex eodem confecta metallo diceremus.

Sed alii sunt etiam Buddae discipuli, qui doctrinam eamdem *Emanativi Systematis* alia ratione proponunt; quam Crosaeus, & ex Crosaeo Mignotius referre non dubitant (*a*). Nam & marem faciunt, & foeminam, qui res tantas genuerit, atque tam varias, omnipotentem Deum, cujus virtutem, atque majestatem multo amplius miseri homunciones vereri debuissent.

Et Mignotius quidem existimat iis vocibus usos, ut rem adeo nobis obscuram veluti per figuras aliquas, aut similitudines adumbrarent. Sed vereor, ut, quod Mignotius attulit, id satis probet, quod ipse vult.

Ve-

(*a*) La Croz. *Hist. du Christ. des Indes p.* 462. apud Mignotium *IV. Mém. &c. p.* 235 = *L'être souverain, disent ils, ayant résolu de créer la matière fut obligé de se donner à lui-même une forme matérielle...... Dieu, ajoutent ils, dont tous les êtres tirent leur origine, contenant tous les principes des créatures, renferme nécessairement en soi l'essence, la force, & la réalité des deux sexes. Lorsque il entreprit de créer la matière, il sépara en deux parties ces sexes, que jusqu'alors il avoit tenus réunis, & confondus au dedans de lui-même. Ce fut a l'aide de ces deux principes, qu'il entra dans les premières voies de la création; & c'est l'idée sous laquelle, disent ils, Dieu s'est proposé à l'adoration des peuples dans trois idoles différentes; la première placée dans le lieu le plus reculé des temples d'Isuren, est le Lingam, qui représente l'union des principes de la génération; la seconde est la vertu masculine, & l'origine de tous les Dieux à laquelle les Indiens donnent le nom de Tchiven, & la troisième, qui représente l'autre sexe, de la quelle les Déesses ont pris naissance, & qu'ils appellent Tchaddi* =.

Verum, his omiſſis, illud nobis commode accidit, quod iidem ſtulti homines libera ſaltem voluntate Deum ad gignendam materiam, ipſumque mundum producendum acceſſiſſe non obſcure docent. Et id quidem, non minus quam caetera, quae attulimus, indicat, Philoſophos eoſdem, cum Deo videntur Intelligentiam adimere, non aliud velle, niſi Deo noſtrae ſimilem Intelligentiam non ineſſe, quae multa dividat, multa componat, atque alia ex aliis deducat, ut, quoad ejus fieri poteſt, ſimiles rerum formas in mente exprimat. At de Buddae diſcipulis plus etiam ſatis. Non enim ii nationem integram, aut nobiliſſimam alicujus nationis partem conſtituunt.

FINIS PRIMAE PARTIS LIBRI SECUNDI.

LIBER SECUNDUS

DE GENERIS HUMANI CONSENSU IN AGNOSCENDA DIVINITATE

PARS SECUNDA

In qua de Gentibus agitur Ἀθεότητος *inſimulatis, quae noviſſimis aetatibus innotuerunt; nec non de Atheis, qui tum in Sinarum Imperio, tum in Europa eſſe dicuntur.*

CAPUT I.

Noſtra de gentibus iiſdem explicata ſententia, ſingillatim de populis quibuſdam agitur, qui regiones tenent Polo Artico proximiores.

UM populos antiquarum rerum ſcriptoribus cognitos, nec modo immanitate barbaros, ſed & artium inventarum gloria nobiles, & belli, domique ſpectatae ſapientiae laude florentes, ab impacta ſummae impietatis calumnia vindicaverimus: neque rem lectoribus injucundam, neque cauſae, quam agimus inutilem, nos facturos eſſe confidimus; ſi jam de populis regionum, poſtremis tantum hiſce ſaeculis non ignotarum, ejuſdem culpae reis ſingillatim agamus; ut divinam etiam ab illis Naturam, aliqua ſaltem imperfecta ratione, cognoſci demonſtremus. Etenim quod alio loco ſignificavimus, hoc loco declarandum eſt, atque probandum diligentius a nobis: vix populis quibuſdam exceptis, de quorum opinionibus, ſi quid ſtatuere debeamus, non alia fere, quam Ἀναλογίας argumenta proferre poſſimus, po-

pulos reliquos indicia ſatis certa praebere, quibus ab inuſta per leves plerumque Scriptores ſummi criminis illius macula liberentur.

Nam aut ſatis certo conſtat, eos auctorem rerum omnium vereri Deum, aut plures in Deos ſub uno ſummo Principe conſtitutos mundi totius procurationem, imperiumque conferre, aut Deum, ſive Deos, ponere, a quibus bona nobis omnia provenire queant, idcirco precibus humano generi, votiſque conciliandos, aut alia demum quavis ratione ſuſpicari, perfectam eſſe, beatamque Naturam, quae tum humano generi, tum caeteris rebus omnibus antecellat.

Neque vero nobis illa ratio magis digna Philoſopho verum inquirente, quam Sophiſta dolos intentante, videtur eſſe, quae poteſt contra ſententiam noſtram ab immanibus quibuſdam de Natura divina populorum erroribus facile derivari. Etenim, niſi noſtrarum rerum nos fallit amor, huic rationi jam in primo noſtro ſatis occurrimus, cum de vulgaribus Ethnicis, praecipue Graecis, atque Romanis ageremus. Scilicet aliud eſſe vidimus, abſurdas fovere ſententias, quae cum infinita Numinis perfectione recte componi non poſſint, aliud ſummam negare Deo virtutem, ac perfectionem ineſſe. Vidimus etiam aliud eſſe virtutis ejuſdem, perfectioniſque divinae ſatis explicatam, ac ſapiente homine dignam habere notionem, aliud confuſam quamdam, & erroribus implicitam, & ignorantiae ſqualore, & ſordibus ita obſitam, ut vix ejuſdem ex aliqua tenui parte aliquis jam ſplendor appareat.

Id enimvero diligentius nunc eſt tenendum a nobis, quam in aliis noſtri hujuſce operis partibus, cum errores adhuc magis ridiculos, aut miſerandos potius, viſuri ſimus. Sed errores inter illos, veluti per nebulam, lux aliqua nobis affulget, qua barbaras mentes, naturae quodam ipſius, ut ita loquar, inſtinctu perſentiſcere videmus, aliquid eſſe homine, humaniſque omnibus melius, quod a ma-

lis

lis eripere, quod a periculis liberare, quod cumulare bonis, ac perfecta donare felicitate nos possit. Quamquam enim de Natura divina inter eos plurimi homines ita loquuntur, ac sentiunt, ut revera loqui pejus, aut sentire vix possint; tamen ea tandem afferunt, quibus nihil ipsi nobilius, nihil praestantius, nihil denique perfectius, aut melius excogitare potuisse videantur. Hoc autem nisi est mancam, & imperfectam, sed tamen aliquam, praestantissimae Naturae notionem, levi saltem ex parte, animo custodire, quid erit per eum ipsum, quem nos & multo melius, quam Barbari, cognoscimus, & multo etiam melius, quam sapientissimos in hac vita Philosophos, depositis tandem mortalitatis exuviis, cognituros esse confidimus?

Non est igitur, cur & Borussos (*a*) aliquis producat, olim serpentibus sacra facientes, & Tungulos (*b*) Numina sua, quando fieri propitia recusant, acerrime verberantes, & Mongales (*c*), apud quos Deus unus alterum e coeli solio dejicit, ac rerum omnium exuit imperio.

Errorum sunt haec portenta, nec impiorum modo, sed & in impietate insanientium Barbarorum deliria. Sed tamen, ut silentio praeteream, quod ex aliis alio loco dictis admodum verisimile videri potest, Barbaros eosdem, praeter ea Numina, quae colunt, suarum conscia rerum, ac levibus quibusdam tacta curis, summum aliud, confusa quadam ratione, suspicari, quod Coeli conversiones, annorum, ac temporum vices moderetur, frondibus, ac fructibus arbores, floribus humum, herbisque vestiat, & lapsus imbrium,

 & flu-

(*a*) Fere ad medium aevum illi pertinere videntur, de quibus apud Baylium (*Contin. des pens.* §. 77. p. 392.) Tobias Pfanner *in System. Theol. Gentil.* p. *ipsi* 36. ita loquitur = *Borussis aliquando nulla sacra fuisse ad serpentum cultum foediori ferme Atheismo Religione transgressis ex Erasmo Stella Jacobus Ouzelius in Minucium Felicem p.* 163. *affert* =. Aliae, quae possent ex hac narratione contra sententiam nostram rationes peti, ex iis, quae primo libro diximus, facile dissipantur.

(*b*) Populi sunt valde barbari, Russorum imperio subditi.

(*c*) Genus est Tartarorum eidem imperio in Asia parens.

& fluminum cursus, & ventorum celeritatem, tantos denique naturae totius motus, atque tam varios gubernet, ac regat; quamvis, inquam, efferata gentium illarum barbaries, haec omnia sine divina quapiam, ac sapientissima Mente consistere nulla ratione posse, non viderit; tamen hoc certum esse debet; ad quascumque res Divinitatis turbatam, inquinatamque notionem illa transtulerit, maximi etiam, ac summi boni qualemcumque notionem transtulisse.

Id vel ex eo constat, quod & eosdem Deos ab hominibus pie, sancteque colendos esse putent, & cum nihil eisdem existiment esse majus, aut melius, ab iisdem bona, quibus egent, cujuslibet generis, magna religione, vel potius turpissima superstitione sibi precari soleant, ac suis.

Itaque & miseros illos Novae Zemblae populos suspicione Ἀθεότητος putamus esse liberandos, qua Scriptor aliquis eosdem sine ulla, ut mihi quidem videtur, ratione pressit. In eos quippe nihil produci potest, quod reliquos Ethnicos, *Idolorum* praecipue cultores, insanire non probet. Nam & Solem habent, & Lunam Deos, ac divinis prosequuntur honoribus, & in arborum truncis miseri homines alia Numina sibi sculpunt (*a*), cum illo ficulno ligno, quod

..... faber incertus scamnum, faceretne Priapum,
Maluit esse Deum,

neque pretio, neque pulchritudine comparanda.

Multo difficilius videri potest, Groënlandenses, gentem aliam ab Artico Polo non longe dissitam, ab Atheismi nota vindicare. Etenim Andersonius, qui naturalem, ut vocant, illius, aliarumque regionum, scripsit historiam (*b*), hac etiam in re Groënlandenses caeteris a Barbaris distingui ait, quod

(*a*) Ita Moreri, La-Martiniere, *in suis Diction.* aliique Geographi.

(*b*) Prodiit ea historia ex Germanica in Gallicam linguam conversa Parisiis an. 1750.

quod unanimi eorum, qui cum iis egerant, testimonio, nullam Divinitatis cognitionem habere viderentur.

Vindicat tamen eos populos egregie P. Antoninus Valsechius, in aureo opere de fundamentis Religionis, ac de fontibus impietatis, non modo & orator, & philosophus, & theologus, sed etiam criticus sane nobilis. Ille quidem ex iis, quae Andersonius in ea historia tradit, ipsos non satis explicatam habere colligit notitiam Numinis, habere tamen aliquam, densissimis vel inconsiderantiae, vel ignorantiae tenebris obvolutam.

Ut enim alia silentio praetermittam, & aliqua in regionibus illis curiosi homines priscorum Groënlandensium Religionis vestigia detexerunt, &, quod consideratione dignius, etiam nostris temporibus iidem Barbari non modo humanos animos corporibus superesse, sed, cum ex iis excesserunt, in beatas abire, coelestesque sedes, sibi persuasum habent. Hanc autem doctrinam cum Divinitatis notione valde conjunctam esse, imo sine illa saltem in mentibus adeo rudibus vix posse subsistere, facile concedent homines non contentionis cupidiores, quam veritatis.

Nam si beatas in sedes abire animos tibi persuaseris, ut omnibus ibi fruantur voluptatibus, atque divitiis, nonne cogitatio illa statim videbitur occurrere; aliquem esse Spiritum, qui sedes in easdem vocare soleat, & in iisdem amantissime bonis hominibus innumera bona largiatur? Quae vero sophismata possent, ut ab hac agnoscenda veritate averterent, intorquere Graeculi quidam, non minus leves, quam impii homines, ut alio in loco significavimus, non videntur barbaras Groënlandensium mentes posse pervadere. Illae, si quid vident, non aliud profecto vident, quam quod sua quasi sponte incurrit in oculos; cum vero errant (errant autem, ut ego arbitror, in plerisque judiciis) id quavis ex alia causa contingit, quam quod, more Graecorum, aut aliorum similium, indulgentes ingenio quaedam absurda vel maxime, sed tamen subtilia, comminiscantur. Itaque illas

bar-

barbaries eadem, quae a plerisque veris, ab erroribus etiam quibusdam arcet.

Iidem Groënlandenses magica metuunt incantamenta. Vim igitur agnoscunt sensibus minime subjectam, quae possit hominibus dominari. Quare, si rationis non sint prorsus expertes, pronum est conjicere, bonam aliquam Naturam, intelligentia, potentiaque praeditam ab iisdem agnosci, unde plurima queant in homines commoda derivari.

Cum vero proponitur iisdem rudibus mentibus, Solem, ac, caetera corpora, quae videmus, non potuisse, nisi excellentissimi artificis opera fieri, quemadmodum neque ipsorum cymbulae absque artifice fiunt, etsi non tam affabre elaboratae, id quidem facile, libenterque accipiunt; ut aliquam artificis tanti notionem aut a natura jampridem accepisse, aut qualicumque sibi ratione comparasse videantur: addunt tamen quis ille sit artifex, aut ubi degat, se prorsus ignorare. Hinc fortasse factum est, ut post aliquot saecula, fere omnem ipsius cultum, & sanctitatem Religionis abjecerint.

Facilius est ab Atheismi eadem labe purgare incolas nemorum, quibus glacialia Sinus Hudsonis litora distinguuntur. Etenim an illi Divinitatis aliqua notione gaudeant, quamvis olim fortasse non injuria dubitari potuerit, nunc certe dubitari non potest. Sane, qui eosdem invisit, & aliquo tempore cum ipsis versatus est Gabriel Maretus, Vir Apostolicis laboribus deditus, nihil, quod pertinet ad notitiam Divinitatis, a silvestribus caeteris Americae populis eos differre vidit; quin & aliqua peragere sacrificia cognovit, quae non omnibus ejusdem Americae nationibus communia sunt (*a*).

At de infelicibus Novae Zemblae, Groënlandiae, & orarum pelagus Hudsonicum circumjacentium (*b*) populis, aliis-

(*a*) V. epist. P. Gabriel. Marest datam a 1695. *Rec. X. des Lettr. édifiantes &c.*

(*b*) De Incolis orarum freti Hudsonis vide historiam, quam scripsit Hen-

aliisque Polo Artico proximioribus, tum demum clariora proferre licebit, cum aut mercatorum avaritia, aut hominum apostolicorum charitas, vim immensi frigoris, atque gelu regiones easdem obstipantis, adhuc magis contemnere, atque adeo superare potuerit.

CAPUT II.

De Populis quibusdam Americae Septentrionalis.

CAnadenses, Hurones, Esiquimos, Attigovantanos, Souriquosios, Armouchicosios, aliosque finitimos, vim sentire Divinitatis, licet aliqui homines olim in Europa negaverint, facile jam recentiores assentiuntur. Nam aliqui populos inter illos votis, atque muneribus oblatis Divinitatem placare student, ac praecipue Solem verentur, & colunt; aliqui rerum Dominum cultu, quem vocare solemus internum, prosequi dicuntur; aliqui de supremo eodem Domino multa tradere, vel potius fabulari solent; etiamsi de ipso colendo nihil, aut certe parum solliciti esse videantur; quod quidem postremo loco positum non multum admirationis, ut in primo nostro monuimus, cum de populis adeo rudibus, & inhumanis loquamur, habere debet.

Porro non desunt, qui populos, de quibus loquimur, ac praesertim Hurones, auctoritate Galli Scriptoris La-hontani, non modo Deum colere, sed & meliores de illo sensus fovere, quam caeteros vulgo Barbaros, ostendant. Etenim ille Theologiam Huronum eam exhibet (*a*), ut, si nonnulla

Henricus Ellis. Vide lib. cui titul. *Voyages au Nort To. V. Relation de Missisipi &c.* Vide etiam *T. XLI. de l' Histoir. Génér des Voyag.* ubi, testimonio ipsius Drakii, incolis regionis, quae *Nouvelle Albion* dicitur, Religio tribuitur.

(*a*) Vide librum, cui titulus, *Dialogue de Mons. le Baron de la Hontan, & d' un Sauvage dans l' Amerique, contenant une description exacte des moeurs, & des coutumes de ces peuples Sauvages. Amsterd.* 1704. *in* 12.

nulla demas, vix aliquid subtilius, aut acutius in medium protulisse Graeci, sive Romani videantur.

Eam ex La-hontano in pauciora colligens Jacobus Bruckerus articulis, quos jam subjicimus, universam concludit (*a*) = *I. Esse conditorem mundi, qui magnus spiritus, dominusque vitae appelletur; eum in illis omnibus esse, quae limitibus carent. II. Dari immortalitatem animae. III. magnum illum spiritum dedisse hominibus rationem, quae judicandi, discernendique inter bonum, & malum capax sit, eo fine, ut veras justitiae, & sapientiae regulas sequantur. IV. tranquillitatem animi placere magno huic domino; aversari autem eum tumultus animi, eo quod homines illis mali fiant. V. Vitam esse somnium, mortem evigilationem, post quam anima demum intelligat statum, & conditionem rerum visibilium, & invisibilium. VI. quia supra terrae superficiem extendere, & attollere se ratio hominis nequeat, ingenium corrumpendum, tentandumque non esse, ut in rerum invisibilium, & probabilitate carentium cognitionem penetret. VII. animas post mortem abire in certam quamdam regionem, neque tamen suspicione attingi posse, utrum bonis bene, malis male tunc sit, quia nesciamus, utrum mala sint coram domino, quae mala videantur hominibus* =.

Ea si vere sentiunt Hurones, sane non est cur illos quisquam Atheismi reprehendere non injuria possit. Sed non pauci sunt homines Religionis amore, ac doctrinae laude praestantes, qui nullam La-hontano, scilicet acerrimo Christianae doctrinae inimico, fidem adjungi velint (*b*). Aliqui etiam ulterius progrediuntur. Etenim La-hontanum fuisse volunt & irreligiosum, & Atheum, qui suas Huronibus impias, absurdasque sententias supponeret, quò posset occultius, ac tutius in ipsam Divinitatem arma ferre: neque desunt, qui nomen Adarionis cum La-hontauo disputan-

(*a*) *To. IV. P. II. Per. III. Lib. III. C. 5. p.* 922.

(*b*) Vide quos citat Bruck. *ib. p.* 920. Vid. etiam Reimmannum *Hist. Atheismi S. III. c. 5. p.* 427. 428.

tantis, quin & ipſam La-hontani perſonam, totamque narrationem fuiſſe compoſitam ab aliquo Religionis hoſte ſuſpicentur.

Si liceat hanc mihi diſceptare controverſiam, tria ſunt, quae hac tota de re dici poſſe arbitrer. Primum eſt, inter Gallos virum extitiſſe nobilem, cui cognomen La-hontano fuit, quique redux ab America Septentrionali, Chriſtianiſſimi Regis ditioni ſubjecta, multa de populorum illorum moribus, multa de naturali Theologia, multa de Religione narrare ſolebat, neque dubitare in omni ferme ſermone ipſos prae noſtris hominibus appellare ſapientes. Conſtant haec praeſertim auctoritate Leibnitii (*a*) graviſſima, & maxima. Etenim & eum hominem ſibi Leibnitius cognitum fuiſſe ſcribit, & multa de ſermonibus refert, quos de ſuis ille Barbaris miſcere conſueverat. Idem Leibnitius de Dialogo ſcribit, de quo quaerimus = *etſi non in totum verum, non tamen in totum fictum eſſe* =. Similia Bruckerus habet (*b*).

Alterum quod aſſero ex iis, quae jam indicavi, quaſi ſponte fluit; ideſt La-hontanum in referendis Barbarorum placitis non fideliter fuiſſe verſatum. Etenim Adarionem ille ſuum de praecipuis capitibus doctrinae Chriſtianae, deque legibus, moribus, & inſtitutis Chriſtianorum, ſuaeque gentis, multo ſubtilius differentem inducit, quam nullis exculta litteris, aut diſciplinis barbara ſimplicitas ferat. Fraus autem illa non ſentitur a nemine, qua La-hontanus id ſatagit, ut a Barbaro propoſita rationum momenta ſuis reſponſionibus & ſubtiliora, & meliora videantur (*c*).

Tom. II. C c Hinc

(*a*) *Vol. IV. Epiſtolar. p.* 22. *ſeqq.*

(*b*) *L. c. p.* 921. qui *in Append. ad H. Cr. &c. p.* 1006. cum Reimmanno etiam narrat, La-hontanum per tria luſtra inter Canadenſes fuiſſe verſatum.

(*c*) Quis Bruckerum ferre poſſit (*in Append. ad H. Cr. &c. p. m.* 1007.) cum La-hontanum hunc eumdem laudat, quod non fuerit = *partium Studio deditus, nec religionis ſuae, i. e. pontificiae umbris ita occaecatus, ut hallucinationes ſuorum, & praecellentias barbarorum prae illis vel non viderit, vel in recitationibus ſuis diſſimulaverit* =? Nimirum Bruckerus, qui ſcribit contra Catholicos, non idem eſſe videtur

Hinc tamen La-hontanum irreligiosum, quod aliis etiam indiciis constat; non vero prorsus ἄθεον fuisse deducas, nisi Buddeum, aut Mersennum imitari velis, inter summam impietatem, & religionis sanctitatem, nihil fere medium relinquentes.

Tertium, quod hoc loco docere mihi posse videor, est, La-hontani auctoritatem non esse tantam, ut, si caetera monumenta neglexeris, ex ea Canadenses, aliosque Barbaros, agnovisse Deum, colligere possis. Quamquam enim non difficile adducor, ut credam, quod simile vero Bruckerus putat (*a*) = *eas doctrinae assertiones menti Huronum esse consentaneas, quas illis tribuit* =, id tamen aliis testibus credo, non huic, quem non semel, neque parvis in rebus mendacem deprehendi.

Itaque Barbaros omnes, de quibus loquimur, multo validius Lafitoji (*b*), quam La-hontani auctoritate defendi puto. Etenim Laficojum hominem fuisse scimus, quem neque mentiri voluisse credibile sit, neque, si praesertim de Silvestribus Canadensibus instituatur sermo, fuisse deceptum.

Illum

tur ac doctus ille, sapiensque Bruckerus, qui tantopere laudatam Philosophiae scribit Historiam. Vix autem ego auctorem ullum posse reperiri existimo, qui magis aperte, quam Bruckerus contra Catholicos arma ferens, partium studio servivérit. Et id quidem in Bruckero eo magis, an ridendum, an reprehendendum, quod tam saepe, ut a partium studio Scriptores abstineant, gravissimis verbis hortatur.

(*a*) *L. c. p.* 922

(*b*) Lafit. *Moeurs des Sauvages &c. To. I. C. IV.* de Religione Barbarorum Americae fuse agit. Ibi de Barbaris praecipue Canadensibus verba faciens, haec habet *p.* 111., inter caetera notatu digna = *Ils n' ont pas à la verité cette Metaphysique, que leur donne le Baron de la Hontan dans ses Dialogues ... où il fait parler un Sauvage sur la Religion, de manière cependant qu' il en prétend conclure contre la Religion même ... ils n' ont pas aussi cette stupidité brute, que leur croyoient ceux, qui ont les premiers abordé sur leurs terres. Ne voyant parmi eux ni Temples, ni Autels, ni Idoles, ni culte reglé, ils ont crû mal à propos, que leur esprit n' alloit pas plus loin que leurs sens; & ils ont prononcé trop légerement, que vivant comme des bêtes sans nulle connoissance de l' autre vie, ils ne rendoient aucun honneur divin à quoi que ce soit de visible, ou d' invisible* = Caetera vide apud ipsum ad quosvis Barbaros excusandos optime facientia.

Illum enim & Societatis Jeſu monumenta teſtantur, & ipſe ſcriptum reliquit (*a*), per quinque annos inter ſilveſtres Canadae populos fuiſſe verſatum, ut eos ad amplectenda ſacra Chriſtianae Religionis a foeda ſuperſtitione traduceret (*b*).

Praeterea Laſitojus Juliani Garnierii ex eadem Societate hominis religioſiſſimi familiaritate uſus fuerat, qui pluſquam annos ſexaginta in America tranſegerat, apoſtolicis ſemper laboribus occupatus. Et hic quidem tantus Vir, cujus experientia, prudentiaque doctior Laſitojus fieri ſtuduit, Algonquinum ſermonem per Septentrionalem Americam latiſſime diffuſum valde callebat; Huronicam etiam linguam ita tenebat, ut ſuam; nec minus quinque Irochenſium διαλέκτους, quos inter maximam vitae partem ipſe conſumpſerat. Hoc tanto magiſtro uſum Laſitojum barbarorum

(*a*) Vid. *Tom. I. c.* 1.

(*b*) Laſitojum impenſe laudat Auctor Anglus operis valde utilis, quod in italicam linguam converſum non ſine magna voluptate legi = *Storia degli Stabilimenti Europei in America* = Ibi *P. II. Cap. I. p.* 190. = *Il dotto Lafiteau ha lavorato intorno a queſto punto* (nempe ut oſtenderet Americanorum mores cum antiquiſſimis noſtratum convenire) *con molto eſito in un' opera, che merita di eſſere più letta, che non lo ſuole eſſere* = Sed Laſitojum, ut nihil diſſimulemus, valde ſperneſe viſus eſt Scriptor aliquis, quem cum non valde, hac quidem in re, laudare poſſim, nihil nominare neceſſe eſt. At cur ita ſpernit? Quia nempe ille, propter ſimilitudinem nominum, & conſuetudinem neſcio quam foeminis utriuſque populi communem, Caraibas a Cariis originem forte ſuam traxiſſe conjecerat. At ille quidem id omne non ut argumentum omnino firmum, ſed ut conjecturam quamdam proponit. Praefatus autem jam fuerat, ſe a levibus quibuſdam conjecturis non abſtinere, quod, etſi parum ſingulae valent, plurimae tamen ſimul ſumptae plurimum poſſunt. Putat igitur hujuſmodi conjecturis aſſequi ſe poſſe, mores quoſdam Barbarorum ſuorum eamdem habere originem, quam gentium aliarum conſuetudines, quae ſacros ritus, caeremoniaſque reſpicerent. Inter conjecturas, quas affert, aliae magis, aliae minus validae ſunt. An ſententiam ſuam ſatis ille probet, non eſt hic inquirendi locus. Sed certe ſi non probat, non idcirco tantopere ſperni debet, ac tamquam homo, quamvis eruditus, non tamen judicandi ſollertia pollens exhiberi. Caeterum, etiamſi in aliis facile erraviſſet, non inde tamen ejus auctoritas in re noſtra ſine injuria poſſet rejici, cum tot fuiſſet, ac tantis, ad Barbarorum ſententias de Religione detegendas, praeſidiis inſtructus.

illorum mores, & omnes de Religione ſententias optime didiciſſe, nemo negare poteſt, niſi quodam incredibili partium ſtudio teneatur.

Accedit, quod Lafitojus neque ſua, neque Garnierii experientia contentus, libros de Canadae rebus, aut *relationes*, quas dicunt, diverſorum auctorum, praecipue qui praedicandi Evangelii cauſa in eas oras profecti fuerant, & quos inter non pauci poſtea pro Chriſto ſanguinem fuderant, ſtudioſiſſime conquiſitas & legerat, & inter ſe diligenter contulerat. Itaque cum hic idem Auctor de moribus Americanorum Silveſtrium tam accurate diſputans, eoſdem a ſumma impietate abhorrere ſcribat, & ſicuti rem omnino certam, exploratamque ſcribat, neſcio quid cujusquam animum in hac cauſa dubium facere poſſit (*a*).

Hinc igitur corrigendus Huetius, qui rumoribus quibuſdam deceptus, non modo Cafros, & Hottentotos, & quoſdam Borni populos, ſed & pleroſque Canadenſium, & ferinos fere omnes Americanos, nullam Dei ſervare notionem, non tam probat, quam ſumit (*b*).

Quid jam ad Gabrielis Sagardi, & Leſcarbotii (*c*) reponemus auctoritatem, quam nobis adverſarii objiciunt? Repo-

(*a*) Conſentiunt Lafitoji teſtimonio de Barbaris Americae Scriptores innumeri, praecipue recentiores. Citat in hanc rem Genuenſis auctorem *Deſcriptionis Ludovicianae*, *Voyages au Nort to.* 5. Equidem legi opus, cui titulus *Hiſtoire de la Louiſiane par M. le Page du Pratz. To. II. p.* 326. eſt caput 23. *de la Religion des Naturels*. Ibi praecipue de populo verba facit, qui *Natchez* dicitur; eique Dei cognitionem & unius, & omnipotentis, & reliquorum Geniorum Domini tribuit. Auctor Anglus, de quo paulo ante diximus, *P. II. C.* 1. *p.* 195. de Religione barbarorum diſſerit, eoſque Dei cognitionem, quamvis valde mancam, habere tradit. Agit autem praecipue de Barbaris, qui Septentionalem Americam incolunt. Vide eumdem *C. IV.* ubi formulam ponit, qua in bellum profecturi *Areskoui*, ideſt ſuum Deum invocant. Vide Geographos, praecipue recentiores. Poſtremis autem hiſce annis, in Inſula prope Californiam detecta, Incolae quaedam ingentia Simulacra colere viſi ſunt.

(*b*) Huet *Lib.* 2. *Quaeſtion. Alnetan. cap.* 1.

(*c*) Sagard *Hiſtoire du Canadà l. II. c.* 30. Leſcarbot. *Hiſtoir. de la Nouvel. France L. VI. c.* 5. *&* 6.

posuit jam Hookius (*a*), quod subjicimus = *Gabriel Sagard*, *& Lescarbot negant solummodo eos cognoscere verum Deum* =.

At Sagardus quidem (*b*) supremum totius mundi Dominum, atque Creatorem a Barbaris iisdem agnosci docet; etsi ea dicit eosdem impietate, stultitiaque teneri, ut summo illo Creatore neglecto Naturis quibusdam valde potentibus, qui certis praesint locis, atque regionibus, preces, & sacra faciant (*c*). Sed Lescarbotius de populis agens Americae Septentrionalis dicit, postremis his aetatibus quosdam ex illis fuisse detectos, quos nullus unquam Divinitatis sensus percellere videatur (*d*): itaque Ciceronis opinionem non amplius defendi posse, quod nulla sit adeo barbara, & inculta natio, ut, etiamsi ignoret, qualem Deum habere deceat, non tamen aliquem habendum sciat.

Melius igitur, quod pertinet ad Lescarbotium, respondebimus, ejus auctoritatem non injuria posse a nobis hac saltem in causa negligi, cum Scriptores, qui novissimis temporibus de ferinis Americanis egerunt, alia nobis unanimi ferme consensione tradant.

Nimirum, quod satis alibi declaravimus, novissimae narrationes de barbaris quibusdam populis habitae, cum eorum vel placita, vel mores magis, ac magis innotuerint, & certiores, & accuratiores esse solent, quam ab antiquioribus in eas oras advectis hominibus exaratae. Itaque & eleganter, & vere scripsit Genuensis (*e*) = ***nemo hodie dubi-***

tat

(*a*) ***Relig. Natur. To. I. P. 1. &c. p. m.*** 14.

(*b*) Loco cit. ita de Canadensibus, & Huronibus loquitur = *advoüent un prémier principe, & Créateur de toutes choses, & par conséquent une Divinité avec le reste des Nations* = Ridicula tamen, & impia multa narrat, quae de Creatore illo Barbari fabulantur.

(*c*) Hinc non miraberis in libro, cui titulus *Voyages de le Grand*, Hurones, & Souriquosios defendi ipsius Sagardi testimonio, ac de iisdem dici, quod Mundi Creatorem agnoscant.

(*d*) ***Ib. L. VI. c. 5.*** = ***il s'est trouvé en ces derniers siecles des nations, qui n'en ont aucun ressentiment &c.*** = nempe de Divinitate. Alia in eodem capite similia.

(*e*) ***Elem. Metaph. P. III. in Appen. ad Cap. I. P.*** 127. Haec autem omnia contra Joannem Laëtium prae-

tat, veteres mercatores aut ignorantia morum earum gentium, de quibus scribunt, aut ut pretium suis itinerariis captarent, portentosas hujusmodi fabellas evulgasse, quas avide, novitatis amore, ut fit, caeteri deinceps Scriptores arripuere =.

Quin

praecipue tenenda sunt, qui ad calcem libri sui contra Grotium conscripti *de Statu gentium Americanarum* ita omnia, quae dixerat, in pauciora contrahit = *Ex omnibus, quae diximus apparet gentes utriusque Americae, quasdam habere levem quamdam Dei cognitionem, easque omnes esse idololatras; plerasque omnino nullam, sed a maligno Spiritu regi, & misere torqueri: plurimasque adeo omnem humanitatem penitus exuisse* = Sapienter contra ista Laëtii scribit Bruckerus (*in Append. H. Cr. &c. pm.* 1005.) = *Fatemur,..timere nos, ne ex incerta peregrinantium in istis terris narratione pluscula afferantur, quae vel incerta, vel plane falsa esse experientia, & recentiores narrationes ostendunt* =. Ipse autem Bruckerus (*p.* 1006.) ea subdit, quae satis opportune possint a nobis hoc loco describi; = *Unum nos monemus, doctrinam plerarumque gentium revelationis lumine destitutarum, in Americae quoque provinciis, ad hoc unicum caput posse revocari, esse quidem ens absolutum, summum, creatorem rerum, quae in mundo existunt, omnium, gubernatorem supremum coeli, & terrae: hunc autem ex se ad formanda regna sua emisisse Spiritus magnos, & potentes, qui emanationis lege cuncta in mundo efficerent, & imprimis humanae societati praesiderent. Habere hos Spiritus suum caput, & praefectum, & hoc ipsum Numen se mirificis operationibus prodere. Huic materiae vitio contrariari principium alterum totum a suo fonte desciscens, malae indolis, & ad felicitatem divinae civitatis destruendam omnes vires conjungens: inde tantam inter utrumque mundi principem litem, tantam eventuum dissensionem esse; hos placandos, illos cum caterva Spirituum coeli, & terrae colendos, & ad beneficentiam supplicationibus, sacrificiis, ritibusque sacris invitandos esse* =. Haec Bruckeri hactenus probari possunt, quoad tantummodo de quibusdam Americae provinciis, non autem de omnibus dicta intelligantur. Plures enim produci possent gentes, praecipue Silvestres, quae nihil tale unquam cogitare visae sint. Hujusmodi sunt Californiae populi, de quibus optime Bruzenus La-Martiniere (*in Diction. Geog.*) = *Les Missionaires n'ont trouvé parmi eux aucune forme de Gouvernement, ni presque de Religion, & de culte reglé. Ils adorent la Lune: ils se coupent les cheveux, on ne sait si c'est pour honorer leurs Divinitez. Ils les donnent à leurs Prêtres, qui s'en servent à diverses sortes de superstitions* = Alii referunt *Idola* nescio quae ab infelicibus iisdem hominibus coli. Jam apud hujusmodi gentes nullum est ejus doctrinae vestigium, de qua Bruckerus; etsi non recte illis, ut diximus, praesertim ab antiquioribus quibusdam Scriptoribus, Atheismi proprie dicti crimen exprobratum est.

Quin & illud aliquando accidisse cognovimus, ut aliter unus, idemque homo de gentis alicujus Religione retulerit, cum diutius inter eam versatus ejusdem placita, vel opiniones & inquirere diligentius, & certius deprehendere potuerat, quam cum levem aliquam conjecturam secutus de moribus hominum loqui voluerat, quos vix de facie cognoverat, sermonem vero cum iis nondum conferre poterat, vel nondum audebat.

Sane Winslowus, unus. ex primis Europaeis Angliae Novae Colonis, Barbaros illius regionis nihil de Deo cognoscere retulerat, inde sine dubio deceptus, quod apud eos nulla templa, nulla *idola*, nullas aras, nulla sacra conspexerat. Idem tamen Barbarorum postea familiaritate usus ab iisdem unum supremum Deum, ac plures inferiores agnosci, non sine admiratione didicit (*a*).

Porro locus hic postulare videretur, ut aliquid de Floridae populis, olim ἀθεότητος insimulatis adderemus: quam quidem accusationem injustam fuisse vel inde constare potest, quod ipse Lescarbotius, Americam Septentrionalem Atheis complens, Floridanos tamen *Idolorum* cultores esse dicendos, non invitus agnoscat. Sed ii populi melius defendi non possunt, quam Auctoris Angli (*b*), quem primo, si meministi, libro retulimus, tum rationibus, tum etiam auctoritate. Juvabit etiam legere, quae de Floridanis narrat Charlevoixius (*c*), nempe Solem ab iis ut unicum Deum vel haberi, vel coli, ac templa omnia, quibus ea regio distingui-

(*a*) Vid. Purchas *T. VI. l.* 10. *c.* 5 Vide etiam Lederer. *Découv. pag.* 4. qui Virginiae Indigenas Deum agnoscere tradit Mundi Creatorem, quem appellare solent *Okae*. Quin & ipse Joannes Laëtius (*de Laet*) qui non facile Gentibus Americae Divinitatis cognitionem concessit, in libro *de statu Gentium Americanarum*, narrat *p.* 189. ex Thomae Harioti relatione Virginiae incolas credere Deos plures existere *Mantoai* appellatos: Horum tamen, ut & mundi totius, patrem, & conditorem esse maximum quoddam Numen, aeternum, & a nemine genitum.

(*b*) *Speciminis de Provid. & de Possibilitate Physica Resurrectionis.*

(*c*) *Histoir. de la Nouv. France To. I. Lib. I. a p.* 42.

guitur, in ipſius honorem extructa eſſe. Alia narrat, quae licet Auctorem Anglum, in iis populis laudandis, aliquantulum, ut fieri ſolet, limites veritatis exceſſiſſe, aperte ſignificant, id tamen confirmant, quod ille tradidit; non eſſe Floridanos omnis in Divinitatem, etſi male cognitam, religionis, ac fictae cujuſdam pietatis expertes (*a*). Sed jam ad populos alios Americae vindicandos noſtra properabit oratio.

CAPUT III.

De Incolis Antillarum, Cubae, & Hiſpanicae.

INſularum Antillarum incolae, qui Caraïbae, vel etiam Cannibales appellari ſolent, acerrima quondam inter noſtros homines Atheiſmi ſuſpicione laborarunt. Ea tamen non alio videtur ex capite naſci potuiſſe, quam ex paucorum quorumdam hominum, qui de miſerrimis illis gentibus in Europam ſcripſerunt, ſive imperitia, ſive temeritate, ſive etiam crudelitate, atque avaritia.

Iis narrationibus, praeter alios, Arnaldus, atque Baylius (*b*) aures praebuerunt, aut ſeſe potius praebuiſſe ſimularunt. Etenim utriuſque, licet diverſis ex cauſis, ut ejuſmodi narrationibus crederetur, non mediocriter intererat. Lockius his adſtipulatur, qui ut Ideam Dei non eſſe innatam

(*a*) Conſuli meretur egregium illud opus P. Charlevoixii (*Charlevoix*) ſex voluminibus comprehenſum. Prodiit autem an. 1744. Non pauca narrat hic etiam auctor, cui barbarorum mores erant optime cogniti, ex quibus plurimarum gentium Americae Septentrionalis, ac praecipue regionum, quae Novae Franciae nominae donatae ſunt, religio, vel ſuperſtitio cum quadam Divinitatis notitia conjuncta, ſatis innoteſcit. Aliae autem nationes etiam facilius defenderentur, ſi quidem eas adverſarii accuſarent: e. g. Jucatanae incolae, de quorum Diis nefaria, crudelique ſuperſtitione cultis, cum primum ad eas oras Hiſpani appulerunt, legendus Petrus Martyr Anglerius *Dec.* 4. *c.* 4. At in his immorari nihil neceſſe eſt.

(*b*) Arnald *Quatr. Denonc. du peché philoſ.* Bayl. *Contin. des Penſ. &c.* & alibi.

tam ostendat, paucas quasdam profert nationes, (a) eadem, ut ipse putat, omnino vacuas. Sunt autem inter eas populi, qui Caribas insulas tenuerunt.

Mirum sane Lockium legenti mihi contigit, quam parum curaverit subtilis hic Metaphysicus, ut idoneis testibus id evinceret, quod affirmaverat. Ille quidem viatoribus aures praebuit omnino sublestae fidei, quorum auctoritas hac aetate recipi non solet, atque non debet.

Etenim Caraibas ab eo quidem crimine melioris notae Scriptorum suffragia liberant. Praecipue legendi Stillinglitus, Crosaeus, Rochefortius, Tertraeus, Bordaeus, Bruzenus La-Martiniere, Lafitojus (b).

Ne vero magis videar numero testium, quam ratione pugnare, quomodo prorsus Athei dici possunt, qui cum foedissimae dediti sint superstitioni, tamen & magnum quemdam Spiritum, cui nomen *Chemiin*, agnoscunt, & eumdem bonorum principium, & innumeris aliis, item bonis, Naturis homine melioribus dominantem, & verentur, & colunt?

Accedit quod *originalis* noxae, qua totum in Adamo deformatum fuisse genus hominum Christiani credimus, aliquam *traditionem*, licet ineptis fabulis jam depravatam, accepisse videntur, quod non obscuris indiciis Lafitojus ostendit.

Clariora sunt inter eos alterius *traditionis* vestigia, qua magnum illum *Chemiin* sceleribus Caraïbarum indignatum, maximis imbribus immissis, ipsos perdidisse docent; paucos autem ex illo diluvio scaphis quibusdam confisos, & earumdem ope supra ingentem montem, & ea quidem tempesta-

(a) *Essai sur l'Entend. &c. Livr. I. Ch. III.* §. 8. *p.* 71.

(b) Stillingfl. *Orig. Sacr.*, La Croze *Entretiens &c.* Rochefort *Hist. mor. des Antilles C. XIII. XIV.*; Du Tertre *Hist. Nat. des Antilles T. II. p.* 365. Le Sr. de la Borde *Relat. des Caraib. C. II. & III.* Bruzen La-Martiniere *Dict. Geog. T III. Art. Caraïbes*, Lafiteau *Moeurs des Sauvag. &c. Tom. I.*

te ſolum, evectos evadere potuiſſe (*a*). Quis in ea narratione Deum optimum maximum meritas ab humano genere poenas exigentem, quis generale diluvium, quis juſtum cum tota familia Noëmum, quis Noëmicam arcam, & Armeniae montes non adumbrari fateatur?

Illud tamen diſſimulare non poſſumus, tam pulchram *traditionem* a foediſſima natione ineptis, ridiculiſque fabellis fuiſſe deformatam. Sed id ad rem parum profecto refert, de qua nos agimus; quemadmodum & illud a nobis priore libro notatum, quod nempe malam quamdam naturam, ac malorum principium, *Maboga*, vel *Mabøya*, vel *Mapoya* vocatum, ſub quo alios item malos δαίμονας inducunt, Sacerdotes ipſorum, ſive *Boyez* (ita enim inter eos ſacris praefecti ritibus appellantur) precibus, ac ſacrificiis tantopere demereri ſtudent, ut pleruṁque illius boni Numinis *Chemin* obliti videantur.

Quid jam de incolis Cubae dicemus, quos alicui difficile videtur Atheis non concedere, ſi magna ſibi populum ſcilicet egregium contentione vindicent? Etenim illos nulla voluiſſe religione capi, Scriptores aliqui tradideruut (*b*): neque vero ſuperſunt ex ea gente noſtris hiſce temporibus homines, ex quibus clarius aliquid, ac certius hac de re poſſimus exſculpere. Videlicet fere ad unum miſerrimi homines aut ab hoſtibus ſuis internecione deleti ſunt, aut laqueo ſibi vitam praecidere, quam ſervitutis, quo ſe vehementiſſime premi ſentiebant, jugum ferre maluerunt.

Attamen aliquid habemus, quod cum rite expendant emunctae naris Critici, ſatis infidelitatem eorum, qui Barbaros illos ab omni religione alienos credi voluere, ſubodorantur. Etenim integri fidei homines, qui de populis illis omnium primi, cum penitus eoſdem cognitos haberent, atque perſpectos, in Europam ſcripſere, ab Ἀθεότητος illis inu-

(*a*) V. La Martin *l. cit.*
(*b*) Vid. de Laët. *Deſcript. Indiar. Occid. L. I. c. 10.*

inurenda nota vel maxime abstinent; quin & religionem illis, & sacras caeremonias tribuunt (*a*). Tunc primum eae miserae gentes ultimae sunt impietatis accusatae, cum omni genere crudelitatis in easdem saeviri coeptum est.

Quis adeo sit iniquus judex, ac rerum ignarus, ut si primum genus testium cum altero conferat, non primum illud anteponendum putet? Nam cur ex secundo genere testes aliqui mentiri voluerint, ratio non improbabilis afferri potest: neque mirum debet accidere, si facile alios in fraudem, aut in errorem pertraxerint. Primi vero testes, de quibus Anglerius, quid sequi potuisse dicendi sunt, ut adeo turpe, nec non facile detegendum, mendacium admitterent?

(*a*) Stillingflitus *Orig. Sac. P. II. C. I.* ut vindicet incolas Cubae, & Hispanicae antestatur Columbum (*Ch. V. Navigat.*) eos & Solem, & Lunam, & Coelos adorare narrantem. Memoratu etiam dignum id mihi videtur, quod Columbus idem prodidit, & in Itinerum Historia, quae Generalis dicitur, fuse describitur (*Hist. Génér. des Voyag. To. XLV. a p.* 138.) Etenim. ut reliqua sileam, unus ex Cubae Principibus (Cachiquos vocant) ita Columbum affatus est. = *Tu es venu dans ces Terres, que tu n'avois jamais vûes, avec des forces qui répandent l'effroi parmi nous. Apprens néanmoins que nous reconnoissons dans l'autre vie deux lieux où doivent aller les ames; l'un redoutable, & rempli de ténébres, qui est le partage des Méchans; l'autre, bon & delectable, où reposent ceux, qui aiment la paix, & le bonheur des hommes. Si tu crois mourir, si tu crois que le bien ou le mal que tu auras fait te sera rendu, j'espere que tu ne feras point de mal à ceux qui ne t'en feront point. Tout ce que tu as fait jusqu'à présent est sans reproche, parce qu'il me semble, que tes desseins ne tendent qu'a rendre graces à Dieu* = Multa praeterea narrat Petrus Martyr Anglerius, a Stillingflito etiam laudatus, quae satis ostendunt, Hispanos, antiquioribus illis temporibus, ne leviter quidem dubitasse, quin & Cubani, & caeteri Americani aliqua essent cognitione Divinitatis imbuti. Ad extremum liceat nobis afferre gravissimum Alexandri VI. Romani Pontificis testimonium, quo Barbari omnes Americani ad ea tempora cogniti omni 'Αθεότητος suspicione liberantur. Etenim in celeberrimo Diplomate, seu Bulla, ut vocant, qua litem inter Castellanos, ac Lusitanos de Novi Orbis regionibus componit, haec etiam habet = *Certas insulas remotissimas, & etiam terras firmas, quae per alios hactenus repertae non fuerant, invenerunt* (Columbus, ac Socii) *in quibus quamplurimae gentes pacifice viventes... inhabitant, & ut praefati nuncii vestri possunt opinari, gentes ipsae in insulis, & terris praedictis habitantes credunt unum Deum Creatorem in coelis esse &c.* =

At neque deceptos illos primos fuisse, vero valde simile videri potest. Etenim non raro contingit, praesertim in America, ut qui Deum agnoscit, nulla ipsum religione prosequi videatur. At nescio, an unquam fuerit genus hominum, quod & religionem, & sacros ritus celebrare videretur, cum nullum vellet esse Deum; nisi forte egregie simulare nosset. Hanc vero suspicionem in infelices illos Cubanos non posse cadere, nemo est, qui non videat, planeque non sentiat.

Eadem prorsus de incolis antiquioribus insulae Hispanicae (*a*), sive S. Dominici, quam *Hispaniolam* neque latina, neque jam hispana voce, ut acute Bruzenus, quidam appellant: cujus insulae quoque indigenae jam nulli fere supersunt. Si fides auctoribus habenda sit, quorum vel diligentia, vel integritas in dubium vocari non possit, eae gentes, foedissima quamvis implicitae superstitione (*b*), tamen potiori jure nequeunt, quam vulgus Ethnicorum Ἀθεότητος proprie dictae damnari.

Accedit & conjectura, ut ipsos non tam facile sceleris ejus arguamus. Etenim tam de ipsis, quam de Cubanis, memo-

(*a*) Vulgo *l'Espagnola*. Ad eos populos damnandos affertur idem De Laët *ibid*.

(*b*) Describit superstitionem illorum populorum La-Martiniere Art. *St. Domingue To. m. IX. p.* 54. Vid. etiam historiam ejusdem insulae, quam ille laudat. Nobis ea describere sufficiat, quae ad annum Christi 1500. ex Petro Martyre Anglerio refert Raynaldus = *Nocturna insularibus apparere phantasmata, quae in fatuos errores eos inducant, ex Simulachris, quae palam colunt, aperte cognoscitur. Ex gossampio namque intexto stipato interius sedentes imagines formant, quae nocturnos, quo pacto parietibus illos nostri pictores insigunt, aemulantur Lemures .... Haec simulacra Zemes appellant indigenae, quorum minora infantulos daemones referentia cum hostibus manus collaturi frontibus alligant, ... his pluvias, si pluviae desint, soles, si sole indigeant, se impetrare arbitrantur: ejus enim, quem Unicum, fine carentem, Omnipotentem, Invisibilemque esse fatentur, internuntios esse Zemes putant. Quisque regulus suum habet Zemem, quem colat. Coelesti Numini aeterno duo haec nomina, Jocauna, Guamaonocon, majores eorum indiderunt. Numen ipsum habere Genitricem quinque his nominibus appellatam ferunt &c.* =

moriae proditum accepimus, & ſtudia, & mores eorumdem, totamque vitae traducendae rationem, cum moribus circumfuſarum gentium non levem ſimilitudinem habuiſſe. Et Anglerius quidem, Hiſpanicae gentem a Martinica originem duxiſſe ſuam, arbitratus eſt: reliqui vero Scriptores & Cubam, & Hiſpanicam, propter eamdem ſimilitudinem, non raro confundunt, & Caraïbas, aut Cannibales ipſarum omnium priſcos colonos appellant. Hinc autem conſequens eſſe nemo non videt, ut cum ſemper turpiſſima Caraïbarum imbecillitatem occupaverit ſuperſtitio, non valde credibile ſit, cognatos populos oppoſitam impietatis extremitatem conſtantiſſime tenuiſſe. Saltem id in animum inducere non debemus, niſi certiores teſtes, aut fide digniora, quam adverſarii protulerint, monumenta proferantur.

CAPUT IV.

De Populis pluribus Americae Meridionalis.

EX inſulis in Continentem Americae magna confidentia noſtri regrediuntur adverſarii, ut inhoſpitos ejuſdem montes, & inacceſſa nemora ſcrutentur, non ita paucas tandem inventuri gentes, cujuſcumque ſine dubio Divinitatis ignaras.

Equidem, niſi vererer, ne moleſtus iiſdem in tam praeclaro opere interpellator accederem, illos amice rogare vellem, ut quoniam barbaricas in magno pretio videntur habere ſententias, quid in ipſa America gentes docuerint, inter barbaras non ſatis illae quidem humanitate, doctrinaque politae, ſed tamen doctrinae cujuſdam, & humanitatis amore illectae, non dedignentur advertere.

Id ſi facerent, profecto melius de Religione, ac de ipſa divina Scriptura ſentirent. Etenim non modo Mexicani, atque Peruani cultiores, Ingarum ſcilicet imperio ſubjecti, divinam aliquam agnoſcebant, verebanturque Naturam, aris

in

in ejusdem honorem, templisque positis, de quibus legendi sunt Acosta, Forquemada, Garcilassus, De Solis, Lafitojus, & qui magnam in libro paucis ab hinc annis edito doctrinam praeseculit, & ingenii acumen Anselmus Desingius (*a*), ex inclyta S. Benedicti familia: sed & aliqua de animorum immortalitate, aliqua de divina Justitia, de Mundi creatione, de magno illo diluvio tradebant, quae satis indicarent, ex quo fonte illae gentes, illarumque gentium opiniones multae profluxerint.

Ut reliqua tacitus praetermittam, Peruani, quos indicavi, a Cono illo suo (*b*) coelum, & terram, & homines ipsos fuisse creatos, si Garcilasso credimus (*c*) & gentili, & erudito Scriptori, constantissime perhibebant: homines autem eosdem narrare solebant a justo scelerum vindice Deo, cum acceptis beneficiis ingrati extitissent, fuisse perditos, atque ita simul cum vitiorum auctoribus vitia ipsa fuisse deleta: sed postea benignissimam ipsius clementiam de instaurando humano genere cogitasse, & suis praecepisse ministris, ut in saxis effigies hominum sculperent, ac demum in agros, & montes, provinciasque diversas illa projicerent, & simul haec verba pronunciarent: *Conus vobis imperat, ut in homines convertamini*: tum vero Ministros illos Coni jussa fecisse; atque omnipotenti voci lapides ipsos ita paruisse, ut ossa, & carnem, & sanguinem, & vitam, & sensus acceperint: inde novum genus hominum, qui suam etiam in eo prodant originem, quod alii in vallibus, alii in montibus, alii circa lacus, alii juxta mare, quo nempe primum lapides illi projecti sunt, sedes fixerint, & alii sint ab aliis, pro

(*a*) Vide ejus opus Ferrariae impressum an. 1768. p. 333.

(*b*) Supremus Deus variis nominibus a Peruanis antiquioribus appellatus est; sed postea varios etiam Deos nominibus illis designarunt. Hinc Deum *Pachacamac*, a *Viracocha*, & a *Cono* distinctum invenias; quamvis, Auctore Lafitojo *Moeurs des Sauvag. Tom. I. C. IV. p.* 124. = *Chez les Peuples du Pérou le Pachacamac, où l' Etre Supréme, & le Viracocha qui est le Dieu Créateur &c.* = unum atque idem, & fuerit, & esse omnino debuerit.

(*c*) Vide Garcil. &c. *Comm. Real.*

pro varietate lineamentorum in iisdem saxis, non tantum moribus, at vultibus etiam ipsis immaniter discrepantes.

Haec inquam, aliaque plura Philosophi Americani (*a*), in quibus antiquissimae cujusdam *traditionis*, licet fabulis depravatae, atque contortae, quaedam extent non prorsus obliterata vestigia (*b*). Ridiculas esse fabulas easdem, & Hesiodo potius alicui, quam Platoni placere posse, non nego. At, si verum fateri volumus, aliquanto minus absurdae sunt, quam nostrorum Philosophorum, qui Spiritus fortes dici amant, opiniones, quas etiam fricti ciceris, ac nucis emptor nulla veritate, seu veritatis etiam specie fulciri, facile deprehendit.

Sed quoniam adversarii, Philosophis omnino neglectis, magistros audire malunt, quibus nihil agrestius, aut rudius dici, vel fingi possit, illis iterum geramus morem, ipsisque comitibus, populos quaesituri, qui merito Athei vocari possint, inculta quaevis Americae Meridionalis nemora perlustremus.

Ple-

(*a*) Auctor libri anno elapso 1771. impressi, cui titulus, *Recherches Philosophiques sur les Americains* habet aliqua *Tom. II. Part VI. Lettr. I.* de Religione Barbarorum Americae, quae legi mererentur, nisi calumniis in Romanam Ecclesiam, ac Religionem librum ille foedasset.

(*b*) Quamquam aliquid ignorantia, & superstitione corruptum, Mexicanos, & Peruanos Philosophos de priscis majorum suorum doctrinis retinuisse puto, non tamen assentior Lafitojo (*To. I. Moeurs des Sauvag. C. I. p. 9.*) in Mexicana, & Peruana Religione Trinitatis adorandae Mysterium fuisse leviter adumbratum. Quamquam enim Josephus Acosta de Idolo *Tangatanga* in Peruvia culto verba facit, cujus nomen *Unum in Tribus, & Tres in Uno* significet; quis non videt, quam facile contingere potuerit, imo debuerit, ut in tot ritibus, tot fabulis, tamque diversis innumerabilium populorum aliquid inveniretur, quod cum quibusdam Christianis doctrinis levem aliquam gerere similitudinem, quasi fortuito, videretur? Ista si colligas, ut antiquissimis earumdem gentium hominibus eadem innotuisse δόγματα probes, non aliud, nisi levis omnino pretii argumentum conquirere mihi videberis. Quare Scriptores etiam illos non valde laudar possum, qui & in veterum Germanorum, & in Indorum Orientalium, & in Japonum superstitione quaedam illius Mysterii vestigia sese deprehendisse putant.

Haud raro nobis occurrunt homines, prae quibus & Scythae, & Maſſagetae, & Getae, & Sacae, & Geloni, & Sarmatae, & caetera inhumanae nomina barbariae, quae tantopere tenerorum ille luſor amorum horrebat, nihil non elegans, nihil non urbanum, ac bonis artibus excultum praeſetuliſſe videri poſſunt. Horridi enim in jaculis non ferro confectis, at ſudibus praeuſtis, aut etiam acutis hominum oſſibus, denſa illa nemora percurſant, atque venantur, non tam damas, aut lepores, quam hoſtes ſuos. Jam iſtos aut interfectos non tam vorant, quam dentibus diſcerpunt, ac lacerant, potius rabiem, quam famem ſatiandi cupidi, aut captos, exquiſitiſſimis poenis, quales neque Sicula, neque Carthaginienſis unquam crudelitas excogitavit, mactandos, manducandoſque ſervant in poſterum. Itaque, ſi domos ipſorum cognoſcere velimus, mapalia ſaepe viſuri ſumus, illi ſpeluncae ſimilia,

„ *Semihominis Caci facies quam dira tegebat*
„ *Solis inacceſſam radiis, ſemperque recenti*
„ *Caede tepebat humus, foribuſque affixa ſuperbis*
„ *Ora virum triſti pendebant pallida tabo.* (a)

Quis haec hominum monſtra de Natura divina quidquam ſuſpicari arbitraretur? Tamen, quod jure mireris, etiam haec tanta barbaries tam alte defixam animo Divinitatis

(a) Barbarorum, qui ſunt ultra Æquatorem, crudelitatem, ut alia etiam immania vitia, deſcribit Americus Veſpuccius in libello de ſua Navigatione, quem ex Hiſpano in Latinum ſermonem convertit Archangelus Madrignanus Monachus Claravallenſis. Ait enim = *Quos ſubegerint, profligaverintve hoſtes in cibatu habent gratiſſimos. Carne veſcuntur humana adeo, ut pater filios epuletur, & viciſſim nati parentem, prout ſors tulerit, & eventus. Vidi ego quemquam perditiſſimum hominem, qui pro gloria non mediocri jactabat, ſe edidiſſe ſupra trecentos viros. Vidi etiam urbem quamdam, ubi immoratus ſum diebus fere viginti ſeptem, & ibi contignationibus humanas carnes, easdemque ſalitas, penſiles vidi ...... imo mirabantur plurimum, quod nos non veſceremur hoſtibus* =

tatis notionem retinuit, ut mortales universi potius sese homines esse, quam aliquem esse Deum oblivisci posse videantur. Itaque ne unam quidem in regionibus etiam istis adversarii gentem inveniunt, quam in castris verorum Atheorum stipendia mereri sine mendacio glorientur (*a*).

Neque tamen hic de singulis agendum puto, non tam

(*a*) Haec semper a nobis de Americanis dicta memineris, qui rectae rationis aliquo usu fruuntur. Quis enim de iis velit esse sollicitus, qui perpetuo infantes, aut, si vis, fatui, & amentes dici possunt, quod numquam ex iis, quae sensibus percipiunt, aliquid, hominum more, colligere, numquam honesta secernere a turpibus, numquam demum ea, quae sensus eosdem aliquo modo superant, animo videre queant? Nihil quidem necesse est, ut alio loco significavi, nationes integras inducere tanta dementia laborantes: quamquam, ut ibidem ostendimus, hoc longe minus abhorreat a vero, quam quod integrae nationes existant, quae nihil de summo rerum omnium Conditore, nihil de hominum universorum Judice, nihil demum de perfectissima Supremi Numinis Natura suspicentur. Hoc tamen omnino certum esse debet: plurimos homines inter gentes Americanas (de barbaris loquor) imo & aliquando maximam ex integra natione hominum partem, rectae rationis usu omnino carere. Multos, eosdemque doctrina, prudentiaque praestantes Viros antestari hoc loco possemus, qui neminem de hac veritate dubium esse finerent. At celeberrimum Condaminium producere sufficiat; qui sane multorum instar testium a plerisque habebitur. Nam, quae ille scribit de Americanorum indole, inter quos novem fere annos versatus est, id saltem probant, quod nos posuimus. Ait autem (*M. de la Condamine, Relat. Abrég. d' un Voyage &c. p. m.* 52. 53.) = *L' insensibilité en fait la base .... Elle naît sans doute du petit nombre de leurs idées, qui ne s' étend pas au-de-là de leurs besoins. Gloutons jusqu' à la voracité, quand' ils ont de quoi se satisfaire; sobres, quand la nécessité les y oblige, jusqu' à se passer de tout, sans paroître rien desirer; pusillanimes & poltrons à l' excès, si l' ivresse ne les transporte pas; ennemis du travail, indifférens à tout motif de gloire, d' honneur, ou de reconnoissance, uniquement occupés de l' objet présent; & toujours déterminés par lui; sans inquiétude pour l' avenir; incapables de prévoyance, & de réflexion; se livrant, quand rien ne les gêne, à une joie puérile, qu' ils manifestent par des sauts, & des éclats de rire immodérés, sans objet, & sans dessein; ils passent leur vie sans penser, & ils vieillissent sans sortir de l' enfance, dont ils conservent tous les défauts* = Equidem in multos hujusmodi homines perpetuo infantes incidisse puto quosdam Europaeos, qui, nihil populos nescio quos Americanos de Natura divina suspicari, narraverunt; nisi forte aliis rationibus ii decepti sunt, de quibus postea.

populis, quam tribubus, latronum more, diversas regiones concursantibus, ut eas ab Atheorum stultitia satis abhorrere patefaciam. Id enim, amabo, quid aliud esset, nisi & eadem multo saepius, quam par est, oscitanti lectori oggerere, & nominibus, & erroribus consarcinare librum, nulla scilicet animadversione, nulla memoria dignis? Itaque tantum de quibusdam agemus, in quibus validissimum adversarii suae causae patrocinium statuere possent, ut ex iis de reliquis liceat conjecturam capere (*a*): praesertim cum barbarae Americae gentes, quae Atheismi suspicione premuntur, hac vel maxime de causa premantur, quod nulla videantur sacra colere, nulla Divinitatem religione vereri: quod quidem argumenti genus quanti faciendum sit, & satis in primo nostro vidimus, & amplius etiam hoc toto capite visuri sumus.

Quare non est, cur aliquis innumeros populos, nisi ingen-

(*a*) Qui plura de iis cupit, facile rerum Americanarum Scriptores consulere potest. Ex gr. Petrus Martyr Anglerius religionem populorum qui ab Hispanis ad ea tempora inventi fuerant, describere solet; veluti cum *Decade III. C* 4. = *Cerabaroi populi*, inquit, *quique jacent medii ad Hiebram usque Beraguam* . . . . *credunt inesse auro numen; quandoquidem ad id negotii* (ad quaeritandum aurum) *minime tendunt inexpiati ex priscorum religione, puta qui a coitu, & omni oblectamento abstinent, cibisque ac potu parcissime utuntur. Universo legendi auri tempore vivere tantum, ac mori datum hominibus, ut caeteris animantibus, arbitrantur, propterea nihil colunt aliud; Solem tamen venerantur, & surgentem ab orizonte reverenter excipiunt* = Deinde de cultu agit Dabaibae praestito, quam = *irasci pueriliter sentiunt, si negligenter sacris ejus inteudatur* =. Haec quidem Petrus Martyr de populis, quos ipse Cristophorus Columbus inviserat. At de populis, quos Vascus Nunnezius (*Nunnez*) domuit, ipse autem *Quarequam* incolas appellat, haec dixerat *Decade III. C.* 1. = *In Coelum oculos, manusque tendentes, Deum insinuabant esse tanto sceleri* (praeposterae libidini) *iratum, inde mitti fulgura, tonitruaque; crebris namque fulguribus vexantur, & aquarum frequentes alluvies, quae sata omnia rapiunt, famemque, & morbos inde provenire conquerebantur, licet nil aliud pro Deo colant, praeter quam Solem; hunc praestare, hunc tollere solum existimant.* = Verum ne studiose nos omnia hujusmodi monumenta colligamus, tum instituti operis ratio, tum brevitatis ipse amor facile persuadet.

gentes familias appellare mavis, in medium producat, per insulas Orenoqui, ripasque dispersos, quos Clarissimi Tourneminii doctissima jam defendit oratio. Cur enim hi, vel alii similes per finitimas regiones, pecudum more, palantes Atheismi postulantur, aut potius postulati sunt aliquando, nisi quod neque templa, neque victimas, neque festos dies, ritusque celebrent?

Sed quamvis ista non celebrent, aliquos ex iis barbaris populis, ut Nouragues, & Acoquas, & Galibis, Deum, & quidem unicum, credere, Vir non modo curiosus, sed & valde accuratus, deprehendit Gilletus (a), & ex iis, nisi fallor, non absurde colligimus, quid cogitare de reliquis debeamus.

Convenit autem cum Gilleti auctoritate gravissimum, de Barbaris ejus latissimae regionis, quae *Terra Ferma* dicitur ab Hispanis, Josephi Acostae, Apostolici Viri, testimonium (b). Convenit etiam ex magna saltem parte Joannes Laëtius, ubi, ut reliqua sileam, Barbaros Meridionalis Americae testatur (c), tonitru nomine quodam appellare, quod sonum, aut vocem Excellentiae Supremae significet. Convenit etiam Josephus Franciscus Lafitojus, qui Barbaris etiam, de quibus modo loquimur, cognitionem Divinitatis aliquam affulsisse non modo narrat (d), sed ita narrat, ut ne levem quidem hac de re dubitationem videatur admittere.

Neque vero prorsus hoc loco taciti praetermittere debemus, quod Walterus Raleighius de Guyana tradidit (e): plures in amplissima regione magnis florentes opibus civitates esse, quae Religionem colant antiquioribus Peruanis maxime probatam.

E e 2 Quid

(a) Gillet. *Voy. dans la Guyane c. 7. p. 81.*
(b) De quo I. libro locuti sumus.
(c) *Ind. Occid. L. XV. Cap. II.*
(d) Vid. *Tom. I. C. IV.* & alibi.
(e) Vid. Lib cui tit. = *Voyages de Correal.* = *T. II. p. 165.* ubi est = *La Relation du Chevalier Walter Raleigh &c.* =.

Quid jam de ſilveſtribus Cajennae Incolis dicemus, quos non modo Religionem colere nullam, ſed nullam quoque Divinitatem agnoſcere, Bruzenus ille ſcripſit (*a*), quem ſaepe laudavimus? Nimirum haud ſcio, an diligens auctor hac quidem in re ſibi convenerit. Idem enim ſcripſerat (*b*), nullum eſſe populum tam immaniter efferatum, apud quem nulla ſupremae illius naturae ſuſpicio ſit.

Praeterea narrat idem, Cajennae incolas, naturae ſolo lumine fretos, animorum immortalitatem agnoviſſe, quin & eoſdem dicere, mortuorum animos in altiora illa loca conſcendere (*c*). Si tantum judicandi facultate illi Barbari valent, quis credat eos non id aſſecutos, quod longe facilius eſt cognitu: vim aliquam eſſe, quae naturae praeſit, poteſtatemque divinam? Et eam quidem doctrinam de immortalitate animorum, qui beati futuri ſint, vix poſſe, praeſertim in barbaris mentibus, ſine confuſa neſcio qua Divinitatis cognitione, longo tempore cuſtodiri, facile aſſentietur lector veritatis quam concertationis amantior.

Accedit quod, leviter etiam conſideratis naturae miraculis, ſaltem in mentibus, quae recta ratione utantur, ſuſpicio Divinitatis cujuſdam facile ſuboritur. Concedunt id ipſi Spinoſiſtae, atque Athei caeteri, qui tamen docent, eam ſuſpicionem, ipſius rationis, ac philoſophiae ope, a noſtris mentibus expelli oportere. Atqui certum eſt, Cajennae Barbaros numquam fuiſſe conatos, ut nullum in rerum natura Numen dominari arbitrarentur. Quoties enim cum illis Europaei de Deo Optim. Max. locuti ſunt, numquam ſe nolle divinam agnoſcere Naturam reſponderunt, etſi Deum non fere ſub alia forma, quam Senis cujuſdam, qui ſit in Coelis, unde omnia gubernet, ac regat, infinita potentia, bonitate, ac perfectione praeditus, intelligere viſi ſunt.

(*a*) Bruzen La-Martiniere *Dict. Geogr. Art. Caïenne.*

(*b*) *Art. Breſil.*

(*c*) = *Ces Peuples*, inquit, *croyent l'immortalité des ames, par la ſeule lumiere naturelle, & on leur entend dire, qu'ils vont là-haut, après qu'ils ſont morts* =.

ſunt. Hoc tantum dixerunt, quod non paucae ſolent in America gentes aliae dicere: cum Senex ille natura ſit optimus, eumdem precibus, ac votis ſollicitare, nihil neceſſe eſſe, *Diabolum* potius, quem *Ironcan* appellant, obſequiis eſſe placandum (*a*).

Id enimvero ſtultiſſimi, ac peſſimi homines incredibili ſuperſtitione praeſtant: etſi non raro Diabolum eumdem conviciis, imo & enſibus petere videantur. Alias etiam ſervant ſuperſtitiones gentibus aliis, praeſertim non ita longe diſſitis, in ipſa America communes. Ex quo etiam aliqua fortaſſe fieri conjectura poteſt, ut eadem & ipſi a majoribus accepiſſe, atque ideo bonorum omnium originem Deum & ipſi dicantur agnoſcere; quamvis non ſoleant ipſum certis, ac ſtatutis venerari caeremoniis, & ritibus. Id enim ſibi volunt Auctores illi, quorum fidem Bruzenus hac in re ſecutus videtur, cum Religionem, ac divini Numinis cultum apud eos populos vigere negant.

Et hi quidem auctores cum aliis facile conciliari poſſunt, qui Religionis aliquam ſpeciem iiſdem Cajennae Barbaris tribuunt; conciliari, inquam, poſſunt, ſi ſaltem eos aliqua interdum Divinitatis reverentia capi dicantur. Profecto Cl. Condaminius, qui fuit in iis regionibus, cum Barbaros eos plerumque ſine Religione vivere ſcribit (*b*), aliquando apud ipſos aliquem Religioni locum relinqui declarat. Frogerius autem ab illis adorari Sidera diſerte narrat (*c*).

Hujus equidem hominis auctoritati majus quiddam, quam reliquis vulgo viatoribus, tribuendum puto. Nam & multo doctior ille fuit, quam ſoleat illud eſſe hominum genus

(*a*) Significat id Bruzenus ipſe, quem *vide loc. cit.*

(*b*) M. de la Condamine *Rélat. Abreg. &c. p. m.* 211. = *Sont des hommes Sauvages, & le plus ſouvent ſans aucune idée de Religion* =. Ita ille de Cajennae Barbaris.

(*c*) Froger *Rel. de ſon Voïage &c.* 1698. & ex illo Hiſtoria Itinerum. (*Hiſt. Génér. des Voyag Tom. XLI. p. m.* 158.) = *Leur ignorance eſt digne de compaſſion. Ils adorent les Aſtres; mais ils craignent beaucoup un mauvais Génie, au quel ils donnent le nom de Piaye* =.

nus (*a*), & in discendis, atque exponendis Barbarorum Cajennae moribus multo majore diligentia versatus; nec non multa de iisdem sese cum Jesuitis apud ipsos vitam tolerantibus contulisse significat. Neque vero jure quisquam irasci mihi poterit, si Jesuitarum in hac nostra causa testimoniis, nisi peculiares quaedam rationes obstent, maxime fidendum existimem. Etenim ea saltem re caeteris praestiterunt, quod illa, quae spectarent ad Barbarorum mores, ac religionem diligentius inquirerent.

Ad extremum illud ab aequo lectore animadverti velim: Auctores etiam illos, qui nullam Barbaris, de quibus loquimur, esse Religionem tradunt, scribere: bestiis multo magis eosdem esse, quam hominibus similes. Itaque si Atheos esse adversarii convincerent, quaenam ex supra dictis parata responsio esset, facile vides.

Jam de populis plagas illas obtinentibus, quae regionis Amazonum nomine vocari solent, pauca nos, pauca etiam adversarii proferre possunt, cum vix aliud Hispani, vel alii etiam homines, ad rem nostram pertinens narrare potuerint, nisi *idolorum* cultores videri (*b*). Id vero praesertim de Catuanis, de Jarvis, de Cunchis, ac de Plateris affirmant.

Populos etiam, qui sunt circa maximi fluminis oras, quod Maragnonem appellant, aliquid de suprema quadam Natura, sive clarius, sive obscurius cogitatione consequi, vel a majoribus acceptum memoria custodire, optimus mihi Sacerdos Etruscus Societatis Jesu narravit, qui plures, inter eosdem Barbaros, aetatis annos consumpserat. Ab eodem ego Sacerdote diligentius quaesivi, quid causae fuerit, cur aliqui ejusdem Ordinis optimi Viri de iis, aliisque Barbaris plurimis contraria narraverint. Facile autem assensus est, illos omnem Divinitatis notitiam Barbaris denegasse, quod

(*a*) Vid. Hist. Itiner. *l. cit. p. m.* 136.

(*b*) Vide Geographos passim, e. g. Neralcum P. A. *Le quattro Parti del Mondo Tom. II.*

quod vel nulla ipſam religione colere viderentur, vel eſſent unius praeſtantiſſimi Numinis, a quo Mundus creatus fuerit, ac leges hominibus impoſitae, cognitionis expertes.

Barbari etiam Peruani, nondum Hiſpanorum imperio ſubditi, ac vitam in ſilvis ferarum more degentes, aliquid & ipſi de Vi, Naturaque divina ſuſpicantur.

Solent ex iis populis plurimi *Moxes* ab Hiſpanis vocari, nomine ſcilicet a quadam gente deſumpto, quae prima inter eos omnes Legis Evangelicae radiis illuſtrata dicitur. Jam vero *Moxes* (de iis loquor, qui Chriſti fidem non ſuſceperunt), quamquam in immani barbarie vitam degunt, & in ſumma utilium rerum ignoratione verſantur; tamen religioſi cultus alicui ſupremae, perfectaeque Naturae praeſtandi non prorſus obliti ſunt (*a*).

Itaque, cum verum Deum, quem colere debeant, ignorent, aliqui Solem inter eos populos, Lunamque cum Stellis adorant, aliqui Flumina, aliqui Tigrem quemdam, ut ajunt, oculis non obnoxium, quem a crudelibus, voracibuſque tigribus liberare ſaepius homines putant, aliqui parva quaedam *Idola* valde ridicula, quae collo ſcilicet, aut brachiis appenſa geſtant, atque circumferunt (*b*). Quamquam enim

(*a*) Vid. *Tom. X. Lettr. édif. Abregé d' une Relat. Eſpagn. impriméc à Lima par ordre de Monſ. Urbain de Matha Eveq. de la Ville de la Paix*. Ibi inter caetera dicitur = *toutes ces nations ſont diſtinguées les unes des autres par les diverſes langues qu' elles parlent: on eu compte juſqu' à trente-neuf différentes, qui n' ont pas le moindre rapport entre elles &c.* = Barbaros Peruviae populos eſſe Idolorum cultores narrat Auctor Art. *Pérou in Dict. Encyclop.*

(*b*) De his loqui videtur Cl. Ludovicus Antonius Muratorius in libro, cui titulus: *Il Criſtianeſimo felice &c.* ubi *P. II.* de Mochis dicit, ex epiſtola P. Dominici Mayer = *que' paeſi ſono ſoggetti ad una diabolica, e tetra idolatria* =. Melius id Muratorius, quam quod de Chiquitis narrat, non autem probat *ib. p.* 176. = *Niuna Deità viſibile ò inviſibile era da eſſi riconoſciuta, ò adorota. Solamente temevano il Demonio, cioè uno ſpirito, che nuoce agli uomini &c.* =. Charlevoixius quidem (*Hiſt. du Parag. T. IV. Liv. XIV. p. m.* 141.) de Chiquitis haec habet = *On n' a trouvé parmi les Chiquites aucune trace bien marquée de Religion* = quibus verbis haud ſcio, an velit innuere, ſaltem ali-

enim tot inter gentes vix una tantum, aut altera inventa est, quae sacrificia quaedam, certa scilicet, atque rata, soleat adhibere, tamen omnes id maxime curant, ut suos illos quoscumque Deos sibi, suisque concilient.

Id muneris videlicet delectis hominibus, quos ipsorum Sacerdotes non immerito vocaveris, praecipue committitur: deligunt autem sibi Sacerdotes, qui cum in ungues alicujus tigris inciderint, incolumes evaserint: non enim id sine potentissimi Tigris illius, de quo diximus, divino beneficio dicunt posse contingere.

Non ii sunt Moxes, ut ad caeremonias quasdam colendas alicujus Numinis reverentia ducantur: sed tantum eas non raro colunt, ut Genios quosdam placent, rebus singulis praesidentes, qui possint, ac soleant, cum in homines irascuntur, cujusvis generis aerumnas, atque calamitates immittere. Quamvis autem de poenis, aut praemiis alterius vitae nihil tradere, nihil cogitare soleant, tamen animos corporibus superesse putant. Ex his, aliisque similibus non posse illos Barbaros Atheorum numero adjungi facile vides.

Sed multo minus, quam reliqui Moxes, Athei vocari possunt, qui Canisiani dicuntur. Stanislaus enim Arletus, Vir

aliquid animadversum fuisse, quod speciem quamdam Religionis habere posset. Idem (*p.* 143.) dicit de Chiquitis = *Il y en avoit qui rendoient un culte reglé aux Démons, qu'ils s'imaginoient voir, ou entendre, & qui avoient des Prêtres* =. Videndum diligentius fuisset, an, quas illi colebant Naturas, homine potentiores, vere malignae indolis, ac improbae voluntatis esse, arbitrati sint. Etenim, si secus, Deos Chiquitis easdem fuisse dicerem. Praeterea testatur idem, Chiquitas putavisse, mortuorum animos abire inter Sidera, quibus etiam cognitionem concedere videbantur. Et haec quidem doctrina sine levi quadam suspicione Divinitatis vix stare potest. Ad extremum omnino credibile est, eosdem ad Lunam, aliorum Americanorum more, confusam Divinitatis cognitionem transtulisse. Etenim, ut ille ait *p.* 141. =. *Ils appelloient la Lune leur Mere, & quand' elle s'éclipsoit, ils s'imaginoient que c'étoient des Cochons qui la mordoient.... pour la délivrer de la gueule de ces Animaux, ils ne cessoient de tirer de fleches en l'air &c.* =.

Vir Apostolicus, diu cum illis, familiariterque versatus, eos, ut alibi diximus, etsi a religione non minus, quam a superstitione distare scribit, notionem tamen supremi Numinis non contemnendam servavisse diserte tradit (*a*).

Quare Baylius, cum eosdem Canisianos, simul cum aliis Barbaris Americae, vel potius cum maxima humani generis parte, Atheis adjungit, non aliud agit, quam ut vocis illius vim, potestatemque pervertat (*b*). Vult enim Atheos haberi, quos diximus, quia non agnoverint efficientem causam, quam *transitivam* vocat, vires suas, qua ratione bonum sibi videtur, exercentem, &, quod pertinet ad homines easdem vires, pro votis ipsorum, & precibus, atque sacrificiis, modo liberalius, modo parcius, adhibentem. Poterat Baylius profiteri clarius, sibi quidem Atheos omnes esse, quotquot de Deo non eadem, qua ipse, ratione cogitarent; neque enim se quidquam inter homines de Natura divina pie, recteque sentientes, & eos, qui funditus ipsam eversam & cupiant, & sentiant, intervalli relinquere? Sed a Baylii hac opinione, & sapientibus, & insipientibus probatus, tum loquendi, tum cogitandi modus nimium abhorret (*b*).

(*a*) *Lettr. édif. Tom. II.*

(*b*) *Rép aux quest. d' un Provincial. P. III. C. XIII. pag.* 931. *&* *C. XV. p.* 938. Hic habet ea verba, quae merito nobis castiganda videntur = *Il n' y aura point de contradiction, si l' on attache au mot Dieu l' idée d' une cause transitive, & qui aplique ses forces, comme bon lui semble, & les proportionne, par rapport aux hommes, aux prieres, qu' ils lui adressent, & aux sacrifices, qu' ils lui offrent. C' est en ce sens-là que l' existence de Dieu est niée, ou ignorée par les Athées, quoique d' ailleurs ils ne nient pas, ou n' ignorent pas, que le monde n' ait une cause &c.* = Vide quae I. libro de Atheismi vera notione disputavimus.

(*b*) Multo melius, quam Baylius Atheos describit Valterius, (*Mr. La Valterie „ Traité de l' usage de la vie, au I. Tome du Mélange curieux imprimé à Amsterdam.* 1706.) nempe Baylio probatus auctor, dum eos esse innuit, qui aeternam quamvis, hoc est, si rite interpretor, principio, ac fine carentem Intelligentiam e medio tollunt.

Ille quidem potiori jure, quam Canisianos, Atheismi reos Chiriguanos facere potuisset; nimirum gentem, nisi latronum exercitum dicere mavis, ab aliis in Peruvia, ab aliis in Paraquariae finibus collocatam (*a*). Hoc autem tantummodo certum videri potest: pessimum Barbarorum genus non certas in loco aliquo figere sibi sedes, at leonum more, vel tigrium, cum quibus non modicam habent similitudinem, hac, illacque vagari, cum ab illorum animis, quorum corpora vorarunt, sese turbari dicant, ne possint in iisdem regionibus tempore longiore consistere. Hanc itaque gentem, quamvis neque a Baylio, neque a Lockio, neque a caeteris meis in hac causa adversariis, Atheismi nominatim postulatam invenerim, postulari tamen facile posse video. Etenim, qui ad eos accessit, ut ipsos Christo lucrifaceret, Ignatius Choméus diserte scribit (*b*), atque rotunde, nullam ab iis agnosci Divinitatem.

Equidem Chiriguanos ab Atheismi labe vix posse ratione illa, saltem si fere sola sit, satis purgari puto, quam de gentibus quibusdam aliis agentes nescio qui Scriptores quandoque tentarunt: scilicet gentem atheam non esse, quae superstitiosae Divinationi dedita sit: deditos autem esse Chiriguanos Hispani finitimarum regionum magna consensione tradunt. Reponi enim potest, *Diabolum* ab iis agnosci,

(*a*) E. g. In Peruvia collocat Lamartinierus. sed in Paraquaria Bodrandus, atque Cornelius. Si vis immanem illorum crudelitatem, ac duritiem cordis nulla humana ope vincendam agnoscere, consule P. Charlevoixium *Hist. du Paraguay*. Nobis meminisse sufficiat, S. Franciscum Solanum, aliosque Apostolicos viros frustra immensos pro illorum salute labores exantlasse. Adeo enim sunt pertinaces, ut flammas aeternas comminantibus respondeant, se curaturos, ut, si aeternis flammis addicantur, easdem extinguant. P. Ignatius Choméus eos ita describit *Lettr. édifiant. Rec. XXIV.* = *Ce sont des Peuples intraittables, du naturel le plus féroce, & d' une obstination dans leur infidélité, que les plus fervens Missionaires n' ont jamais pu vaincre. On compte plus de vingt mille ames de cette Nation, répandues dans d' affreuses montagnes, qui occupent 50. lieues à l' Est de Tarija, & plus de cent au Nord* =.

(*b*) Idem ib. =. *Ils ne reconnoissent aucune Divinité* =.

ſui, quem etiam ſaepius ad nocendum Hiſpanis, ut hi quidem ſaepe conqueſti ſunt, adhibere conſueverint. At *Diaboli* notio, ſeu ſcelerati cujuſdam, ac maligni Spiritus, notio non eſt perfectiſſimae Naturae, quam Deum vocamus.

Inferre forſitan licet, eos, qui malam agnoſcant naturam, & hominibus noxiam, quamvis ipſorum oculis minime ſubjectam, etiam bonam agnoſcere, quae vitam hominibus, & caetera bona largiatur. At ea conjectura ſimilis eorum militum mihi videtur eſſe, qui ſimul cum aliis impetum ſuorum hoſtium fortaſſe retundant, certe aliquandiu ſuſtineant, ſoli vero, ſibique relicti, relicta non bene parmula, ſtatim aufugiant.

Validius fortaſſe argumentum ab Alphonſi Ovallii auctoritate repeti poſſet. Hic enim accuratus auctor, ac diligens Americanis univerſis aliquam tribuit Divinitatis notitiam (*a*). Ipſe autem in Chilia natus multis functus erat, magniſque muneribus, ut ea, quae pertinerent ad Barbarorum illorum opiniones optime ſcire poſſet. Jam vero Chiriguanos, etſi non appellat nominatim, illa tamen generali ſententia complecti videtur. Non enim ille populus Ovallio ignotus fuiſſe dicendus eſt. Id vel ex eo conjici poteſt, quod fuſe de celeberrimis illis montibus diſſerat, (*b*) quorum partem Chiriguani occupare perhibentur (*c*).

Si haec non probes, Chiriguanos in exiguo populorum numero habeas, quos divinae conſcios alicujus eſſe Naturae, tantummodo per inductionis argumentum, quod a Baylii tricis primo libro vindicavi, oſtendere ſatis apta ratione poſſis. Nam auctoritas Ignatii Chomei, licet hominis apo-

(*a*) *Lib. VII. C. II.* Hiſtoriae Chiliae.

(*b*) Qui dicuntur ab Hiſpanis *La Cordillera*. Vide Ovall. qui fuſe de iis agit a *Cap. V. Lib. I.*

(*c*) Poſſet aliquis Choméo Joannem Boterum opponere, qui *Relat. Univ. P. V. L. I.* tribuit cultum ſtellarum, quae duodecim menſibus anni praeſideant, populis, quos Cianos appellat. Jam hi Ciani videntur in eadem fere plaga ab eo collocari, in qua Chiriguani ab aliis collocantur, neque aliae deeſſent rationes, quibus Boteri Cianos eſſe Chiriguanos eoſdem, probare poſſemus

ſtolicis diſtenti laboribus, hac quidem in cauſa nutat. Non illum equidem fuiſſe mentitum exiſtimo; ſed nimis cito voluiſſe de re pronunciare, quam non ſatis cognitam, atque perſpectam habere poterat; &, ut ingenue meam ſententiam aperiam, non aliud fere Chomeus quam oculorum judicium ipſius epiſtolam legenti mihi ſecutus videri ſolet (cum neque *idola* apud Chiriguanos, neque templa, neque alia religionis indicia conſpiceret) non autem intimos, ut par erat, barbararum, rudiumque mentium illarum ſenſus diligenter, patienterque ſcrutatus.

Ex eadem epiſtola praecipue conſtat, Barbarorum ea familiaritate non uti potuiſſe Chomeum (*a*), ſine qua rudium quarumdam ſenſus intimos mentium, atque judicia denſis obvoluta tenebris aſſequi, nemo facile poſſit. Quidquid igitur ille dixerit, homo ſcilicet ad agendum fortiter aptior, quam ad graviter judicandum, Chiriguanos arbitror, ſi, dum a caedibus vacant, coelum aliquando ſuſpiciant, ſi naturae tam varia miracula contemplentur, non minus quam reliquos ſentire Barbaros; Mentem aliquam eſſe tantis praeſidentem operibus, Naturamque Divinam; ſed ne Mentis ejuſdem, atque Naturae amore ullo, vel ſatis magna reverentia tangantur, immanium vitiorum coeno, atque ſordibus impediri.

Eadem de barbaris Chiliae populis cenſeo, quos nihil de religione, nihil de rebus ad ſalutem animi pentinentibus audire ſine riſu velle, atque contemptu, Scriptores etiam optimae notae tradiderunt. Caeterum eoſdem Cauſam Mundi Univerſi mente praeditam agnoſcere, quamvis plurimi non

(*a*) Idem Chomeus de Chiriguanis ita loquitur = *Ils goûtoient assez mon entretien lorsque je leur parlois de choses indifférentes, mais aussitôt que je faisois tomber le discours sur les vérités de la Religion, ils cessoient de m'écouter* =. Caeterum cum inſidiis multis paulo poſt, quam illuc advenerat, peteretur a Barbaris, nec apud eos quidquam proficeret, aliò migravit.

non unica voce, ſed multis ipſam deſignare ſoleant (*a*), Sacerdos Germanus, cum iter Florentia faceret, mihi narravit, qui bene multos annos inter eoſdem Barbaros verſatus fuerat, & linguas ipſorum callere dicebatur. Nicolaus autem Del-tecius, cui teſti plurimum adverſarii fidunt, diſerte fatetur, in Chilia Deum Mundi Creatorem agnoſci, qui *Pillan* ab iis Barbaris appellatur (*b*).

Equidem Joſephi Acoſtae auctoritatem multo pluris facio, qui cum Barbaros Americanos aliqua Divinitatis notitia imbutos eſſe tradit, ſilveſtres Chiliae populos non excipit, quos tamen ipſe tam probe notos habuerat, ut etiam de illorum moribus, ac ſuperſtitione ſcripſerit.

Magni etiam in hiſce rebus ponderis eſſe ſolet Garcilaſſi, Americani Scriptoris, auctoritas (*c*), qui de provincia

(*a*) Haec fuit ex potiſſimis rationibus una, quamobrem ex America plurimae gentes in Atheorum numero reponendae noſtris quibuſdam adverſariis viſae fuerint. At advertere illi potuiſſent, totum id incredibili Sermonum, quibus eae gentes utuntur, inopiae, ut ita dicam, ac paupertati eſſe tribuendum. Legendus hac de re Cl. Condaminius in eo libro, quem ſupra laudavimus. Etenim de linguis omnibus Americanis, ne Peruviana quidem excepta, ille ſcribit (*Rélat. abrég. &c. p. 54.*) = *toutes manquent de termes pour exprimer les idées abſtraites, & univerſelles .... .. Tems, durée, eſpace, être, ſubſtance, matière, corps; tous ces mots n' ont point d' équivalent dans leurs langues: non ſeulement le nom des êtres métaphyſiques, mais ceux des êtres moraux ne peuvent ſe rendre chez eux qu' imparfaitement, & par de longues périphraſes. Il n' y a pas de mot propre qui répon le exactement à ceux de vertu, juſtice, liberté, reconnoiſſance, ingratitude* = Jam vero haec omnia, etſi propriis non poterant appellare vocabulis, Americanae gentes, confuſa tamen aliqua ratione noverant; ſi quidem non prorſus amentes, & fatuas, dici adverſarii volunt: Ergo dici non poſſet, eaſdem Divinitatem non agnoviſſe, quamvis nullum illae omnes nomen haberent, quod ſatis apte Divinitatem ſignificaret. Caeterum hoc ipſum non omnino verum ex iis, quae infra dicemus, eſſe conſtabit. Verum tamen eſt, ſaltem plures Americae populos, tam auguſto nomine caruiſſe.

(*b*) *Del Teco Lib. II. C. 26.*

(*c*) Garcilaſſus de la Vega *L. VII. C. XVIII*, ubi narrat, cum *Ynga Yupanqui* Peruviae Rex, Chiliam imperio ſuo ſubigendi cupidus, in provinciam *Copayapu* exercitum duceret, incolas illi obſtitiſſe = *por el deſeo de mantener ſu libertad antigua, y el amor de ſus Dioſes, que no quiſieran novedades* =.

cia quadam ipſius Chiliae agens, Deos eidem non obſcure tribuit. Itaque cum Barbaros Chiliae univerſim vivere ſine Dei notitia docet, de veri Dei notitia loqui putandus eſt. Praeterea Garcilaſſus idem leviter indicat, Solem, & Lunam, etiam a Chilienſibus, qui ducem Hiſpanorum Valdiviam fregerunt, habitos fuiſſe Deos. Etenim eo modo Senem quemdam ex Principibus inter eos Barbaros unum de iis Aſtris loquentem facit, ut ii ſolent plurimi Americani, qui divinis eadem honoribus proſequuntur (*a*).

Multo clariora illa ſunt, quae Alphonſus Ovallius, celeber apud Hiſpanos rerum Americanarum ſcriptor, in ipſa Chiliae hiſtoria memoriae prodit. Etenim diſerte ſcribit, eos Barbaros, de quibus dicimus, etſi neque Deos, Ethnicorum more, venerantur, neque verum Deum ſatis agnoſcunt, non tamen Atheos habendos eſſe. Rationem affert ejus rei, quod confuſam animo gerant Divinitatis notitiam, quae, cum ſoluti e corporibus animi evolent, ſive pios praemiis, ſive ſceleſtos poenis afficiat. Multa quidem accuratus auctor habet, quibus confirmet, quod aſſeruit. Sed illud nobis commemorare ſufficiat: Hiſpanum hominem apud eos Barbaros jam ab annis quadraginta ipſis captivum, in litteris, quas idem Ovallius recitat, ad Joannem Albizium datis multa narrare, quibus noſtra ſententia comprobetur. Etenim auctor eſt, *Genu Pillan* ſupremum a Barbaris iiſdem haberi Numen, cui multi pareant minores Dii, quaſi Duces, atque Miniſtri. Multa item de ſacrificiis habet, quibus ipſum Numen Chilienſes venerentur, & colant, multa de iis, quae mortuorum hominum immortalibus animis trans mare, neſcio quibus beatis in ſedibus, iidem ſervari confidant. Haec, atque alia multa in rem noſtram apud Ovallium leges (*b*).

Geo-

(*a*) Cum enim ſub initium praelii Chilienſes Hiſpanorum impetum vix ferre poſſent, ille percunctatus eſt, ut idem Garcilaſſus narrat *L. VII. C. XXI.* = *Si aquellos Eſpagnoles eran hombres mortales, como ellos, o ſi eran immortales como el Sol y la Luna* =.

(*b*) Alphonſus Ovallius (*Ovalle*) Soc. Jeſu ſcripſit hiſtoriam Chiliae anno

Geographi quidem narrare ſolent, non aliud niſi *Diabolum*, a Silveſtribus Chilienſibus *Epanoman* appellatum, ipſorum ſuperſtitione coli. Equidem dum, quae Chilienſes bene multi de Spiritu illo tradunt, hoc loco diligentius conſidero, vix induci poſſum, ut arbitrer, Chiliae Barbaros univerſos naturam colere, quam improbam, atque malevolam eſſe fateantur. Itaque, ut aperiam ingenue, quod ſentio, *Diabolum* a Chilienſibus plurimis non alia ratione coli ſuſpicor, quam caeteris ab Ethnicis, aut Paganis, ut vocant, quorum nempe Deos *Daemonia* merito nuncupamus. Etenim quemadmodum univerſi fere Pagani ſuos illos Deos *Daemonia*, ſeu malos eſſe genios fateri nolunt, ſed quam confuſam gerunt, & erroribus maculatam divinae Naturae notionem ad ipſos transferre conſueverunt; ita plurimi Chilienſes, quamvis magnum illum Spiritum eo cultu proſequantur, qui, cum undique ſuperſtitione foediſſima ſcateat, *Diabolo*, non autem Deo Optimo Maximo placere poteſt, tamen ad eumdem, imperfectam, & mancam declinant Divinitatis notionem a majoribus, vel a natura ipſa miniſtratam. Etenim non illi quidem *Epanoman* eum habere mihi videntur, qui crudeliter hominibus noceat, quibuſcumque ut noceat, libido, non ratio ferat; ſed eum, qui fontes homi-

anno circiter 1625. Libri VIII. Capiti II. titulum hunc facit = *De lo que ſienten, e practican los Indios del Chile a cerca dells Religion* = Ait autem inter caetera, quae praetermittimus = *Chunque los Indios generalmente no adoran Dioſes... ni tienen claro conocimiento del verdadero Dios, con todo eſto no ſon Ateiſtas, ſino che tienen algun conocimiento aunque imperfetto, e confuſo di alguna Deidad, que deſpues de eſta vida premia, e caſtiga nela otra, ala qual tienen por cierto han de paſſar deſpues dela muerte* = In epiſtola vero Hiſpani Captivi, de quo diximus, haec etiam legebantur = *Todos eſtan en eſtos errores; creen en ſu Genu Pillan que es ſu Dios, i que eſte tiene muchos quecubus, que ſon ſus Ulmenes, ſus Grandes, y Caciques, a quien manda, i que las almas delos que mueren han de durar per ſempre, y que ſe van de la otra parte del Mare, donde tienen ſus lugares di ricreacion, i guſtos.... Eſta ès la fee, que yò he alcancado tienen eſtos Indios en mas di 40. annos que eſtoy entre ellos cautivo* =.

mines poenis afficiat, atque ideo sacrificiis placari debeat. Sine cum Fortem, atque Potentem habeant, quod vocem ipsam *Epanoman* significare compertum est, perfectam eamdem Naturam, atque divinam habere videntur. Norunt enim quicumque Barbarorum sententias, moresque norunt, nihil apud eos robore, fortitudine, viribus, ac bellica virtute censeri praestantius. Quemadmodum igitur nos, cum Deum Optimum Maximum dicimus, iis nominibus eum nuncupare volumus, quae summam aliquo modo significent, perfectamque Naturam; ita fortasse rudes illi Chiliensium nemorum habitatores suum Deum, cum *Epanoman* dicunt, eo nomine vocant, quo nullum gravius, atque sublimus excogitare potuerint.

At in his quidem, quae de Chiliensium *Epanoman* dissero, fieri potest, ut errem. In eo certe non erro, quod adversarios affirmem, nihil unquam producere potuisse, quod silvestres eosdem homines, magis mente, quam corpore, caeteris a Barbaris esse diversos efficiat, Divinitatem sin minus religioso cultu venerantibus, at certe ipsius naturae monitu, confusa quadam ratione cognoscentibus (*a*).

Locus ipse me admonet, ut aliquid hic de populis addam, nihilo melioribus, quam reliqui sint Americani, nimirum terras obtinentibus, quae Magellanicae vocari solent. Quamquam enim nullus memoriae meae Scriptor occurrit, qui populos eosdem Atheos haberi voluerit, tamen, quae de ipsis dicemus, non modicam afferent utilitatem. Sunt

autem

(*a*) Vide La-Martiniere *Art. Chili* ostendentem plures inter eos Barbaros vitam alteram credere. Aliqua etiam consideratione dignae hoc loco sunt caeremoniae quaedam a Barbaris iisdem usurpatae, quae religiosae, primo saltem aspectu, videntur. E. g. an. 1643. quando pacem cum Hispanis sanciverunt, caeremoniis quibusdam aliis adhibitis, plures mactarunt arietes, & ipsorum sanguine ramum odorae arboris tinxerunt, quem demum ipsorum Nuntius Hispano Duci magna reverentia tradidit. Video tamen hujusmodi conjecturis parum esse fidendum. Chilienses cum aliis Barbaris defendit, praeter caeteros, Stillingfleet *Orig. Sac. P. II.*

autem ii populi temporibus hisce nostris multo melius cogniti, quam paulo superioribus. Etenim de iis Emmanuel Garcias, Sacerdos Societatis Jesu, valde accuratam anno 1746. dedit epistolam, cum primus, quod ego sciam, ex Europaeis easdem regiones, fere ad illos dies inaccessas, commode perlustrare potuerit, & familiariter cum Barbaris pluribus, amiceque versari; & ex ea quidem epistola Charlevoixius & diligentia scriptor, & fide commendatus pleraque sumpsit (*a*), quae de Barbaris iisdem, eorumque moribus, ac religione tradit.

Narrat autem Charlevoixius (*b*), hos populos quidem enormibus vitiis esse mancipatos, quin & pudoris, ac verecundiae caeteris hominibus a natura inditae nulla ratione

(*a*) *Le P. Pierre François-Xavier de Charlevoix, de la Comp. de Jesus, Histoir. du Paraguay To. VI. L. XXI.* Valde notandum est, quod habet hic Auctor ib. *p.* 144. = *Il n'est pas aisé de trouver, où placer les Patagons. Ce qui est certain, c'est qu'on n'a trouvé dans aucune des Nations, dont je viens de parler, ni cette taille gigantesque, ni cette figure monstrueuse, sous lesquelles on représente ceux-ci, quelque recherche qu'on ait faite à l'occasion de l'entreprise, dont nous parlerons bientôt; car on n'a trouvé ni homme vivant, ni un seul squelette, qui donne lieu de croire, que ce Païs soit habité par des Géants* = Ante Charlevoixium jam Geographi plures accuratiores, quae de Patagonibus dicerentur, incerta esse, vel fabulosa scripserant.

(*b*) Charl. *l. cit. p.* 146. = *Ils sont sujets aux vices les plus grossiers, & ils n'ont pas la premiere idée de la pudeur si naturelle au reste des hommes. Cependant ils paroissent avoir une idée assez distincte de Dieu, & leurs Langues ont des termes pour exprimer ce qu'ils entendent par cet Etre supérieur: mais on ne s'est point encore apperçu qu'ils lui rendent aucune sorte de culte &c.* = Idem *p.* 147. omnes eos populos testatur credere, animos hominum superesse corporibus; ac caeremonias describit, quibus mortuos humare solent. Notatu dignum est etiam, quod postea narrat = *on porte*, inquit, *le corps au lieu de la sépulture, & l'on enterre avec tout ce qui étoit à l'usage du Défunt. On est même fort attentif à ne laisser rien qui puisse en rappeller le souvenir. A peine est-il hors de sa Cabane, qu'on la réduit en cendres, & l'on regarderoit comme un très mauvais prognostic de rêver à lui en dormant. Ces Barbares ont quantité d'autres préjugés superstitieux, & croient beaucoup aux Sorcieres; car ce sont les Femmes seules, qui se mêlent des sortiléges, & elles se vantent d'avoir de fréquens entretiens avec les Démons* =.

dici poſſe participes: ſed tamen valde diſtincta praeditos eſſe cognitione Dei; quin & linguas ipſorum propriis non carere verbis, quibus idem Supremum Numen deſignent.

At quem agnoſcunt Deum improbi homines nulla viſi ſunt adhuc ratione colere; niſi quod Hiſpanus homo, qui longo tempore captivus apud montanos detentus fuit, eidem Garciae narravit, ſe Barbaros eoſdem audiviſſe, cum nomen Dei magna quadam pietate pronunciare viderentur. Credibile etiam eſt, gentem quae dicitur *Aucaes* cultum praeſtare Soli. Etenim cum feram venantes *Aucaes* ferro, vel ſude tranſverberarunt, verſus eumdem Solem ſanguinem projiciunt, perinde ac ſi non tam laetitiae dare ſigna, quam gratias eidem referre, aut agere velint. Praeterea mulieres inter eoſdem Barbaros prolem recens natam Lunae videntur offerre, ſive quod illi referant acceptam, ſive quod eidem proli fauſta quaevis ab ipſa Luna precentur. Sed levia iſta eſſe multo levioris indicia religionis nemo non videt.

Itaque verum vel hoc exemplo conſtat eſſe, quod ſaepius diximus, non idem eſſe, praeſertim ubi de Barbaris tam efferatis agitur, Divinitatem agnoſcere, ac Religionis alicujus eſſe ſacris addictum. Quamobrem nullum populum prorſus Atheum ex eo cenſere poſſumus, quod nulla ſacra colere, nullam Religionem amplecti voluerit.

Vides ex his, candide lector, quid ſit de iis Barbaris exiſtimandum, qui proximas regiones tenent Terrae Ignis (*a*) nomine cognitas. Quid enim de iis Hollandi Nautae, cum eas oras an. D. 1624. inviſiſſent, retulerunt, quod adverſariis faveat, niſi Religionis nullam apud eos umbram exiſtere? Etenim caetera, quae iidem nautae narrarunt, ſi quidem iis eſt adjungenda fides, illud tantum probant: beſtiis eſſe mortales illos, quam hominibus, multo ſimiliores (*b*). Et

(*a*) *La Terre de Feu*.

(*b*) Ita enim de illis in Hiſtoria Itinerum (*Hiſt. Génér. des Voyag. p.* 70. *To. XLI.*) = *Ces miſérables Indiens reſſemblent moins d'ailleurs à des créatures humaines, qu'aux bé-*

Et id quidem de populis Americae universis verissime dici potest, quorum mentes nulla subire visa est aliquando Divinitatis opinio. Itaque non absurda, neque temeraria suspicio est, quam saepe indicavimus, eos populos, aut plerosque potius aliquando ex iisdem populis homines, numquam rationis consequi usum, quo uno bestiis humana praestare natura videatur.

C A P U T V.

De Paraquariensibus.

QUod primo hujus operis nostri libro aperte professi sumus; nullam esse gentem, cujus quidem homines eruditi commode explorare potuerint, & librare sententias, quam aliqua fuisse opinione Divinitatis imbutam, non facile probare possimus; id enimvero in agrestibus etiam, atque silvestribus Paraquariae populis constat, a Scriptoribus aliquibus Atheismi per summam injuriam insimulatis. Et nonnemo quidem eam accusationem factitans magna confidentia produxit Nicolai Del-tecii testimonium. Hic enim in litteris, quas ex Paraquaria dedisse dicitur, ea scripsit, quae totidem ipsius verbis afferimus = *Reperi eam gentem nullum nomen habere, quod Deum, & hominis animam significet, nulla sacra habet, nulla idola* =, & ea quidem verba de Paraquariensibus tantum, qui *Caaïgues* (a) dicuntur, prolata videri de-

bêtes farouches. Les Hollandois ne purent douter qu'ils ne déchirent les hommes, & qu'ils n'en dévorent la chair crûe, & sanglante. Ils n'ont pas la moindre étincelle de Religion, ni de Police. S'il leur prend quelque besoin naturel, lorsqu'ils sont ensemble, ils se satisfont sur le champ, avec autant de saleté, que d'impudence &c. =.

(a) Ea natio dicitur a P. Carlevoixio (*Hist. du Parag. To. II. L. VIII. p. 286.*) = *Nation assez peu nombreuse, & fort sauvage* = & infra *p. 288.* = *on seroit presque tenté de les régarder plutôt comme des Animaux carnaciers, que comme des Hommes* = Vide caetera apud ipsum; qui tamen haec postremo loco posita de parte tantum ejus gentis narrat.

debent (*a*): at a Paraquarienſium quibuſdam accuſatoribus, ad illos fere univerſos extenduntur.

Ea Nicolai legens inter alios Joannes Lockius ne leviter quidem dubitavit, quin confecta res eſſet, atque integra natio inventa, quae contra innatas ideas, quas ipſe recuſabat agnoſcere, teſtimonium dicere videretur (*b*). Equidem, cum iſta, & ſimilia non pauca legerem in Lockii libro, tacitus conſiderabam, quam vere de ingeniis etiam hominum illud uſurpetur:

„ *Non omnis fert omnia tellus;*

aut illud Propertii,

„ *Omnia non rerum pariter ſunt omnibus apta;*
„ *Naturae ſequitur ſemina quiſque ſuae.*

Ecce enim hic Metaphyſicus non raro audax, parum quandoque pius, at certe natura perſpicax, & acutus, ubi controverſias attigit Artis Criticae proprias, nihil omnino vidit. Itaque ipſi, quoniam audito Nicolai teſtimonio magnos animos efferre videtur, vetus illud proverbium in memoriam revocamus „ *Ne ſutor ultra crepidam* „ aut nobilius illud „ *quam quiſque novit artem, in hac ſe exerceat* „.

Sane, quamvis omnia veriſſima eſſent, quae Scriptor ille non ſatis exploratae fidei productus a Lockio tradidit, non inde tamen, omni Paraquarienſes eoſdem Divinitatis cognitione vacare, quiſquam oſtenderet. Quod enim ſacra non haberent, aut *idola*, vel templa, non ad ignoratio-

(*a*) Etenim, ut notat Stillingfl. *Or. Sac. P. II. C.* 1. idem Nicolaus *L. II. C.* 18. dicit Diaguitas adorare Solem, & animos immortales putare. Et *L. V. C.* 23. eumdem Solis cultum Calchaquienſibus, ſive incolis ejus regionis, quae *Val de Calchaqui* dicitur, tribuit, ut alia omittamus, quae apud ipſum, aut apud Stillingflitum videre potes.

(*b*) *Eſſai Philoſ. conc. l' Entendement humain L. I. c.* 3. *p. m.* 71.

tionem primae caufae, quae mundum admirabili confilio, fapientiaque conftruxerit, verum ad vitae totius improbitatem, ac morum corruptionem pertinere videretur. Quod vero nomen divinae fignificandae Naturae nullum aptarent, ne leviter quidem probaret, quod Lockius cupit. Nam, fi eidem Nicolao fit fides, ne nomen quidem habent, quo fignificent, ut ille ait, animam hominis. Barbaros tamen illos & anima corpus humanum inftructum agnofcere, & eamdem pereunte corpore fuperftitem opinari, fatis ex hiftoria hujus gentis conftat, quam Petrus Charlevoixius adornavit, & ex aliis, quae hoc eodem in capite dicturi fumus.

Praeterea norunt homines in hiftoria Novi Orbis illius legenda mediocriter exercitati, nomine, quod Naturam divinam indicaret, gentes caruiffe non paucas, in quibus caetera quaevis crimina, non tamen proprie dictam ἀθεότητα reprehendas. Afferit id, praeter caeteros, Jofephus Acofta (*a*), quo graviorem, hac quidem in caufa, teftem fruftra requiras.

Caeterum unicus ille teftis tantopere Lockio probatus in hoc ipfo, quod eos Paraquarienfes de quibus loquitur nullum Dei nomen habere dixit, non ita facile admitti debet. Etenim Antonius Ruifius, qui de Paraquaria, finitimifque regionibus fcripfit, & Paraquarienfes aliquo modo

co-

(*a*) Jofephus Acofta in libro, cui titulus *Hiftoria Natural, y Moral de las Indias*, *L. V. C.* 3. probandum affumit = *que en los Indios* (de Americanis loquitur) *ay algun conocimiento de Dios* = addit tamen = *no hallan mucha dificultad* (Apoftolici Viri, qui Miffionarii dicuntur) *en parfudeirles, que ay un fupremo Dios y Sēnor de todo, y que efte es el Dios de los Chriftianos, y el verdadero Dios. Aunque es cofa, que mucho me ha maravillado, que con tener efta noticia, que digo, non teniessen vocablo proprio para nombrar a Dios. Porque fi queremos en lengua de Indios hallar vocablo, que refponda a efte, Dios, como en Latin refponde Deus, y en Griego Theos, y en Hebreo El, y en Arabigo Ala, no fe halla en lengua del Cuzco, ni en lengua de Mexico, por donde los que predican, o efcriven para Indios, ufan el mifmo nueftro Efpanol, Dios, acomodandofe en la pronunciacion, y declaracion a la proprietad de las lenguas Indicas, que fon muy diverfas* =.

cognovisse Deum (*a*), & eumdem ***Toupan***, aut ***Toupa*** vocavisse tradit, & nominis ipsius eam rationem affert, quae praestantem illam, perfectamque Naturam summa dignam admiratione barbaris illis mentibus fuisse visam ostendit.

Quid plura? In prima Synodo Paraquariensi, vel Sacerdotum Conventum dicere mavis, hoc idem nomen, quod aliquando paulo diversa ratione pronunciatum (*b*) invenias, adhibitum legi ad Optimum Maximum Deum, Creatorem Coeli, ac Terrae, barbarico illo sermone satis apte significandum.

Certe Toupanum eumdem, aut Fupanum, Guarani, hoc est princeps inter omnes Paraquarienses populos natio, fuisse credebant, si Barco Centenerae, ac Petro Lozano fides (*c*), qui, cum alia multa, eademque maxima suos in majores beneficia contulerat, tum eosdem a Diluvii terras universas inundantis fluctibus liberavit; nec ita levibus indiciis eumdem Fupanum fuisse rerum hujus universitatis auctorem ab ipsis Guaranis creditum, deprehensum est. Quare non video, cur Nicolaus idem Del-tecius scripserit, Guaranos dicere non posse, quem ipsi Deum adorent (*d*).

Praeterea non alii deessent auctores, quos possemus, si quidem vellemus, Paraquariensium opponere accusatoribus. Nam & Eduardus Stillingflitus, sapiens auctor, quando cum Calvino non desipit, Paraquarienses cum aliis Barbaris defendendos accurata oratione suscepit (*e*); & Ludovicus An-

(*a*) In eo libello, seu *Relatione*, ut vocant, §. *X.* = *Conocieron que avia Dios, y aun en cierto modo su unitad, y se colige del nombre, que le dieron, que es Tùpâ. La primera palabra Tu, es admiracion; la segunda Pa? es interrogacion, y assi corresponde al vocablo Hebreo manhû, quid est boc, en singulier* ☲. Notandum hic, quod Ruisius (*Ruis*) cum Acosta non pugnat. Hic enim loquitur de Barbaris Mexicanis, Peruanis, & aliis magis efferatis, qui regiones non longe dissitas, & aetate illa magis cognitas Hispanis occupabant.

(*b*) Aliqui enim habent *Toupan*, aliqui *Tupan*, aliqui *Fupà &c.*

(*c*) Barc. in *Argentina*, Loçan. *in H. MSS.* quam Charlevoixius aliquando citat.

(*d*) *L. V. c. 7.*

(*e*) *Orig. Sac. P. II.*

Antonius Muratorius, inter homines litteris deditos illustre nomen, ac fere numquam sine laude proferendum, de Manacichis agit (*a*) ad Borealem Paraquariae partem spectantibus, qui suos quosdam Deos magna superstitione colant, multa etiam de Sacerdotibus referens, aut potius circulatoribus infelicem eam gentem incredibili astu decipientibus; & Scriptor Italus valde diligens, qui sub Neralci Pastoris Arcadis nomine latere voluit, Frontonum in Paraquaria meminit, populi bello potentis, ac numquam Hispano Imperio subjecti, qui servet adhuc quamdam reipublicae formam, nec non Ethnico ritu *Idola* veneretur (*b*); & Charlevoixius ipse, qui non valde sollicitus fuisse videtur de inquirenda, vel explicanda cognitione Divinitatis, quae suos apud Barbaros habeat locum, licet innumeris ex aliis capitibus ejusdem libri maximo in pretio haberi debeant, ac soleant; Charlevoixius, inquam, nonnulla subinde narrat, quae non parum ad rem nostram facere possint; ut, exempli causa, cum Guaycuros Paraquariae gentem, quae alias etiam sub eodem nomine complexa contineat, Lunam testatur (*c*), ac stellas, Ursae majoris nomine designatas, habere Deos, quamvis Deo tribui solitis honoribus prosequi minime curent (*d*).

Sed universae Paraquariae gentes melius, nisi fallor, defendi non possunt, quam Hispani cujusdam Sacerdotis, pietate, doctrinaque praestantis, qui bonam vitae partem inter eos Barbaros, Evangelii promulgandi causa, duxit, gravissimo testimonio. Hunc ego nominatim, nec sine debitis

(*a*) Vid. *Il Christianesimo Felice del Paraguay C. V.* quod est = *della Religione de' barbari Indiani* = Ibi caeteris earum regionum hominibus debilem quamdam Divinitatis non inficiatur inesse notitiam.

(*b*) *Neralco P. A. Le quattro Parti del Mondo Tomo II.* Ii populi *Los Frontones* dicuntur ab Hispanis.

(*c*) Nicolaus del Teco *L. IV. c. 16.* dicit a Guaycuris adorari Lunam.

(*d*) *Hist. du Parag. L. II.* Ibi etiam celebritatem describit, quam ii Barbari, cum Plejades redeunt, magna laetitia peragunt, quam aliquis, initio saltem, fuisse religiosam suspicari posset.

bitis aliis laudibus, appellarem, nisi, ne id facerem, singularis ejus modestia, cui morem gerere debeo, intercessisset. Itaque ille rogatus a me per epistolam, ut quid de suis Barbaris, hac in mea cum Lokio controversia non levi, sentiret, aperire vellet, humanissime respondit, tum Hispanos, qui ante alios omnes Paraquariam tenuere, tum Sacerdotes in eas terrarum plagas, ut *Evangelium annunciarent omni Creaturae* profectos, agnovisse, *signatum super nos lumen vultus Domini* tenebricosas etiam Paraquariensium mentes, ac tetra caligine vitiorum occupatos animos permeare potuisse.

Id exemplo Guaranorum praecipue probat, quos prae caeteris Paraquariae populis multitudine, & opibus floruisse jam indicavimus. Etenim, quod jam nos diximus, ille confirmat, & Deum Mundi universi conditorem a Guaranis existimatum, & generalis Diluvii traditionem (*a*) a majoribus acceptam apud eos extitisse, quae cognitu digna profecto videatur. Etenim illi, cum nondum nostros homines audivissent, narrare solebant, Fupanum in homines vehementer iratum, quod non debitam ipsi pro collatis beneficiis gratiam rependerent, universum illorum genus, Guaranis & piis, & fidelibus exceptis, perdere decrevisse: itaque illos, qui Guaranos inter eosdem excellerent, fuisse monitos, ut ipsi cum suis in proceras ascenderent arbores, ea, quae per multos dies ad victum suppeterent, secum afferentes: Tum faciem universae terrae diluvii aquis repente occupatam, & homines nihil tale cogitantes ubique fuisse deletos; ac deinde Guaranos ex arboribus descendentes propagasse sobo-

(*a*) Vocem hanc *Traditionem* etiam in hoc opere, quod non videtur ejusdem esse generis, ac libri Controversiarum in Haereticos, usurpare solemus, quod usu ipso Scriptorum optimae notae tamquam vox recepta sit Artis Criticae, ac Teologiae propria ad aliquid significandum, quod si alia ratione dicere velis, non ita brevi uti debeas verborum circuitu. Sane si Cicero aetate nostra scriberet neque vocem istam, neque similes alias, Graeculorum quorundam more, quibus nihil ineptius fingi potest, rejicere auderet.

bolem, ex qua nationes universae per terrarum orbem longe, lateque diffusae provenerint.

Caetera jam persequamur, quae Sacerdos idem optimus in iisdem litteris ad me datis summa fide, ac diligentia retulit. Nimirum Paraquarienses, ut caeteri fere omnes Americani silvarum habitatores, Templa, seu Delubra construere non solent. Nihilominus in regione, quae Vallis Calchaquiensis (a) dicitur, pone ripas ejus fluminis, quod *Salado* vocant Hispani, & Guaranos inter, & in ea praesertim provincia, quae dicitur Guayra, mapalia quaedam, potius quam Delubra, inventa sunt, quae Religionis alicujus officiis destinata viderentur.

Nec sane mirum. Etenim levi quadam ex parte notionem ii Barbari servare videntur divinae Clementiae, atque Justitiae, pro singulorum hominum meritis, praemia in altera vita largientis, aut poenas infligentis. Putant autem in astra converti eorum animos, quos

„ *ardens evexit ad aethera virtus*:

contra vero, quos vitia corruperunt, atque foedarunt, in imum sub tellure detrudi carcerem; atque torqueri „ *Per speluncas*, opinor,

Saxis structas asperis, pendentibus,
Maximis, ubi rigida constat & crassa caligo inferum „

Non enim de aeternis ignibus, aut malis Geniis malorum hominum aeternis tortoribus quidquam narrare solent.

Quid quod animos illos felices, priusquam in astra cedant, purgari oportere sentiunt a sordibus, quas in hac vita contraxerunt? Itaque gentes aliquae per annos quinque, aliquae per sex, aliquae per decem, aut plures, aut pau-

(a) *Val de Calchaqui.*

pauciores, corpori superstites animos in tellure, aut in mortuorum nescio qua regione vagari comminiscuntur. Et eam quidem regionem magno concuti motu Guaycuri, maxime ferox, & bellicosa gens Paraquariae, jactabant, cum aliquis ex sua gente spiritus ad ipsam accederet.

Ex hac opinione Paraquariensium, quam dicimus, illa cura ortum traxit, quam circa mortuos adhibent. Nam ad suorum tumulos ollas cibis plenas apponere solent, more apud alios etiam Barbaros usitato, simulque belli, ac venationis instrumenta, praecipue arcum, atque sagittas, quibus cum se ab hostium incursu tueri possint, tum ea, quae deficientibus ollis suppeditent ad victum, acquirant, & parent. Aliqui crudelem praeterea superstitionem sequebantur, apud alios etiam Americae populos consuetudine receptam (a), in exequiis Ducum suorum, aut illustrium aliorum hominum famulos, aut mancipia mactandi, quae possent illis in altera vita debitae praestare servitutis obsequia.

Neque vero sunt minus ridiculae illae rationes, quibus animos tandem omni labe purgatos in coelum ascendere fabulantur. Referam hic breviter, quod Mocovi, qui dicuntur, narrare solent, ut ex eo de reliquis liceat conjecturam capere. Ajunt enim ingentem esse arborem, in regione mortuorum tantummodo animis cognita, quae radicibus humi defixis ad coelos usque superba consurgat: animis autem expiatis concedi, ut per arborem eam, formicarum, opinor, more, scandant, donec illuc perveniant, ubi convertantur in astra, vividiore, seu languidiore, pro meritorum varietate, splendore fulgentia.

At quid eae barbarae gentes in rebus habent praeclare gestis, quae tam illustria praemia mereantur, quid in vitio po-

(a) Vide Lafitau *Moeurs des Sauvages*, ubi de Americae Septentrionalis gentibus praecipue loquitur. Quid Scythae olim, quid Tartari etiam recentiores, & Indi usurpare soleant, vulgo notum est.

ponunt, pro quo corporibus exuti certissimas animi poenas luant? Hic enimvero tam turpiter errant, ut jam vix ullum in tenebricosis earum ingeniis naturae lumen appareat. Non enim aliud virtutis nomine censere plerumque solent, nisi virtutis speciem eam, quae bellicus furor potius, quam magnanimitas dici mereatur; similesque dotes alias, ne vitia dicam, quibus & leones, & tigres, & alia bruta animantia hominibus antecellunt. Contra vero vitium animi vix aliud ab illis existimatur, quam timor, quo potentibus hostibus dare terga malis, quam faciem, aut pectus ostentare jaculis confodiendum.

At his omissis ea certe, quae jamdudum retulimus, alia Paraquariensium placita, non esse illos Atheorum in societatem adscribendos, tam evidenter efficiunt, ut si pluribus id ostendere velim, non aliud velle profecto videar, quam in eo agendo, quod jam actum est, contra veteris proverbii auctoritatem, tempus, operamque consumere.

CAPUT VI.

De Brasiliensibus.

QUI sententias animorum ex perversitate tantummodo vitae totius aestimare velit, statim Lerio, Spanhemio, Richerio, Lockio, aliisque assentiatur, Brasilienses inter Atheos deterrimos, quin & Atheorum opprobria vel maxima esse numerandos (*a*). Plurimi tamen sunt, quibus etiam hic Justi Lipsii (*b*) verba probantur = *Verissime alia alibi religio est, ubique aliqua: nec in veteri, & nostro solum orbe hoc apparuit, sed in rudi illo novo, ubi inter barbaros, feros, homicidas, homiedones, quis angulum adhuc repperit,*

(*a*) Haec, aliaque similia, de Barbaris dicta semper intelligas neque Christianum ullum Dominum, neque Christum ipsum agnoscere volentibus.

(*b*) *Ep. 16. Cent. 2. ad Belgas.*

rit, quem religio, & numen non vindicaret =: Sed mihi, ut ex dictis primo libro patet, non possunt ea omnia verba probari, nisi forte nomen religionis latius, quam fieri solet, ac plerumque debet, accipiatur; ut illo non certi quidam designentur, statique ritus, & propria hominis in Deum officia; sed admiratio saltem illa, nec non reverentia excellentis, ac perfectae Naturae, quae vix non existere possit in hominibus eamdem vel imperfecta ratione cognoscentibus.

Neque vero unus Iustus Lipsius aliqua Brasilienses cognitione Divinitatis imbutos putavit. Illos enim ex Atheorum indice, vel σύλλαβω expungunt jam optimae notae plerique Scriptores, ut Joannes Ludovicus Fabricius, Eduardus Stillinglitus, Maturinus Crosacus, Rodulphus Tertraeus, Bruzenus La-martinierus, Jo. Hookius, Antoninus Valsechius (*a*).

Rationes autem, quibus Brasilienses defendi possunt, & validae satis, & perspicuae mihi videntur esse; quamvis eas tantum perpendere velimus, quae ad universam nationem pertinere possunt; neque Vossium imitemur, qui Tapuyos tantum in Brasiliae angulo commorantes defendit (*b*), Cristofori Arcissewski auctoritate.

Nam primo quidem in tanta barbarie Sacerdotes quosdam sibi deligunt, ac summis colunt honoribus, per quos & ritus nescio quos exerceant, & sacra faciant (*c*). Viderunt id etiam ex adversariis nonnulli, qui speciem quamdam Religionis, non autem cognitionem aliquam Numinis iis-

(*a*) Fabr. *in Apol. Gen. Hum. &c.* Stilling. *Origin. Sac.* La-Croz. *Entretiens &c.* Du Tertre *Entret. sur la Rel. Tom. I. Entr. I.* La-Mart. *in Dictionn. Art. Bresil*, Hook. *Rel. N. To. I. p.* 14. Val. *L. I. C. IX. p.* 204.

(*b*) Voss. *Addend. ad lib. I. Idol. p.* 2.

(*c*) Vid. Laët. *de St. gen. Amer. p.* 193. Margrav. *de Bras. Reg. C. IX.* qui testatur eo loco, Brasilienses Deum colere *Tupa*, & *Tupana* nuncupatum, ex quo testimonio, aliisque pluribus patet error Friderici Spanhemii *Exercit. de gratia univ. To. I. p.* 569. ubi Brasilienses nomen ullum non habere, quo Deum exprimant, Joannis Laëtii auctoritate probat. La-Martin. *l. c.* Ex his patet non tam ad Brasilienses, quam ad gentes alias nos respexisse, cum Lipsii verba de religione omnium gentium latius interpretati sumus.

iisdem Barbaris tribuentes non sibi satis ipsi constiterunt. Itaque Tertraeus alicujus inconstantiae non injuria quemdam Scriptorem arguit (*a*), qui Brasilienses prorsus Atheos habens, quosdam tamen inter eos narrat esse circulatores, qui sese potentium *Spirituum* familiares esse jactent, ac posse, quibus velint, eosdem amicos, aut iratos facere.

Jam quod pro modulo suo barbarae illae mentes Genios illos bonae, perfectaeque naturae esse opinentur, hac etiam ratione mihi videor posse concludere. Nam putant Genios eosdem bellicam virtutem, & robur, atque constantiam in eos immittere, quos amant, & beneficiis ornare cupiunt. Itaque longas quasdam caeremonias ii, quos diximus Sacerdotes maxima superstitione peragunt (*b*), ut super illorum capita, quibus maxime favere volunt, Spiritum quemdam attrahant, ac virtutem suis clientibus, quam diximus, impetrent. Igitur maximi boni, quod ipsi quidem noverint, ac maximae sanctitatis Genios eosdem auctores faciunt: quare confusa quadam ratione multo magis, quam hominem quemlibet, *Spiritus* illos & bonos, & sanctos, & summa gaudentes perfectione naturae existiment necesse est.

Nihil autem facilius probatur, quam, quod potius mihi sumere, quam conficere, morosus aliquis adversarius causari jam posset: idest maximi boni, quod Brasilienses noverint, *Spiritus*, quos dicimus, ab iisdem auctores credi. Testatur enim idem, qui caetera, Bruzenus, in ea Brasilienses esse dementia, ut nihil putent bellica virtute, seu potius, ut jam de Paraquariensibus dicebamus, barbaro illo, quo agitantur furore laudabilius, atque praestantius; nihil contra formidine deterius, atque corruptius. Itaque fortes

in

(*a*) *Loc. cit.* His autem, quae afferimus etiam Morerii sententia refutatur, qui tantum ex parte Brasiliensium accusatoribus favere videtur (*Art. Bresil.*) Ait enim plures inter eos Barbaros Deum esse nescivisse, antequam didicissent ab Europaeis: nec tamen idoneam sui pronunciati rationem ullam producit.

(*b*) Describit eas La-Martiniere, ac per sex, aut septem aliquando spatium horarum durare ait.

in praeliis, cum e corporis custodia egressi animi fuerint, in beatas abire sedes, ut aeterna cum suis pace fruantur; contra vero meticulosos, qui suorum hostium impetus ferre non audeant, Agniano tradi maximis cruciandos, aeternisque suppliciis. Est autem illis Agnianus, aut *Agnian*, ut ipsi dicunt, idem, ac nobis Diabolus, quem horrent, ac metuunt, & a quo vivos etiam se verberibus plecti, atque contundi, non raro conqueruntur.

Et fuere quidem, qui tantum hunc Agnianum, hoc est maleficam, improbamque naturam coli Brasiliensi Religione arbitrarentur; quos inter Sampson Abbevillaeus, inter Geographos satis illustre nomen (*a*). Ego tamen equidem *Spiritus* etiam illos bonorum, hoc est bellicosorum hominum amicos, & hominibus virtutem impertientes apud eos coli, Bruzeno credo. Nam ille non modo ad cognoscendos ex optimis Auctoribus Brasiliensium mores eam diligentiam attulit, qua Geographos fere omnes reliquos antecessit, sed & ipse in Brasilia fuit, & amice, ac familiariter cum Barbaris pluribus versari voluit.

Jam Geniis iisdem de Brasiliensium sententia dominari quemdam *Tupa*, vel *Tupana* dictum (*b*), & a piis ipse, doctisque Lusitanis hominibus accepi, & extra controversiam ponere videtur Hookius (*c*), ubi *Tupana* primum, & summum affirmat a Barbaris iisdem haberi Deum. Hunc porro tonantem coelo maxime regnare credunt, quin & ipsa tonitrua voces esse putant ejusdem Numinis irati hominibus, atque minitantis: quare iis auditis illico in mapalia, vel in cavernas, aut inter densiora nemora sese abdere solent, & incredibili quodam timore correpti preces Tupano fundere videntur, ut a fulminibus ejaculandis abstineat.

Putat etiam ipse Bruzenus a Barbaris iisdem & Solem, & Lunam tamquam Deos aliquo modo coli, cum ad eos pla-

(*a*) Samson d' Abbeville *Introd. à la Geog. P. II. C. II. §. IV.*

(*b*) Recole quae de summo diximus Paraquariensium Deo.

(*c*) *Loc. cit.*

planetas identidem manus tollunt, & vocem *Teb Teb*, quae motum apud eos exprimit mirantis animi, saepius ingeminant.

Iidem Barbari narrationis a majoribus auditae de maximo illo diluvio rudera quaedam, si ita loqui fas est, atque reliquias adhuc servare videntur. Etenim illi *Mair* quemdam, quo solent nomine externos plerumque homines designare, magna potentia praeditum narrant, cum majores ipsorum odio haberet, maximam aquarum vim immisisse, qua cunctos perdiderit, duobus tantum servatis, ut novum conderet hominum genus, a quibus ipsi originem traxerint.

Haec, aliaque similia Divinitatis notitiae cujusdam efferatas Brasiliensium mentes non esse prorsus expertes, nisi fallor, satis ostendunt.

C A P U T VII.

De quibusdam Africae populis, qui non aliis fere, quam postremis aetatibus innotuerunt.

EX Brasiliae litoribus in Africam vela solvimus, ut amplissimam eam regionem eodem, quo Julius Caesar, omine, at non eodem cum incommodo teneamus (*a*).

Nam Canarias Insulas lustrare ne nostri quidem adversarii jam curant, quamvis eos populos nullam fateri Divinitatem Columbus olim non levi confidentia scripserit. Nunc enim, ut Joannis Hookii (*b*) verbis utar, eos = *unum Deum agnovisse virtutis remuneratorem, & scelerum vindicem, constat ex historia subactionis istarum Insularum* =.

Sed & inter Africae gentes inhumanas magis, & efferatas, quam complecti cogitatione facile quisquam possit, fru-

(*a*) Notum est eruditis, cur Caesar in Africam appulsus, & littus exosculatus fuerit, & magna voce exclamaverit „ *Teneo te Africa* „.

(*b*) Hook. *Tom. I. &c. p.* 14.

ſruſtra iidem adverſarii praeſidium aliquod Atheiſmo requirent. Neque vero hic meminerimus, non exiguam Africae partem Chriſtiana Religione, quibuſdam in locis pura, & nativa, ſed in aliis pluribus, aut Dioſcori fraudibus, aut aliorum impiorum, corrupta teneri. Alias enim regiones & ampliores, & plures Mahummedis ſtultitia, vel Pagana, quae dici ſolet, ſibi ſuperſtitio vindicat.

Ea quandoque tam foeda eſt, atque tam horrida, ut lumen illud divini vultus, de quo Regius Profeta, fere omne in infelicibus illis mentibus videatur extinguere. Sed tamen & eaedem mentes, quod Dei, vel Deorum nomine colunt, eſſe aliquid humana ipſa natura majus, aut melius ea ratione ſentiunt, qua poſſit aliquid ſumma ſentire barbaries cum incredibili maximarum rerum ignoratione conjuncta.

Non igitur Atheos puto illos, de quibus Boſmanus loquitur a Baylio productus, quamvis Deum, cum praeclara velint de ipſo tradere, omnium rerum, quaſi moleſto, ac feraci curarum ſpolient imperio, neque alios, quorum idem Boſmanus abſurda quaedam alia refert, atque impia dicta (*a*).

Et

(*a*) Propter eamdem rationem neque Atheos puto populos, qui *Gallans* dicuntur, Abyſſiniae finitimos, qui Coelum ipſum putant eſſe Deum, ut teſtatur Ludolphus *Hiſt. d' Eth. Lib. I.* quin & ſtultos, & impios, non tamen prorſus Atheos exiſtimo eſſe dicendos incolas Regni, quod *Ardra* dicitur, ſub Ludovico XIV. ſatis in Gallia cogniti; quamvis de iiſdem ea, quae ſubjicimus, Delbejus retulerit (*M. D' Elbée*. Vid. *Hiſtoir. Génér. des Voyag. To. XV. Livr. X. p.* 154. 155.) = *L' idée même d' un Etre ſuperieur n' a rien de fixe, & de reglé dans l' Eſprit des Habitans. Ils n' ont ni Temples, ni aucune forme de culte. Ils n' offrent point de prieres, ni de ſacrifices. Toutes leurs vûes ſe bornent à la vie préſente ſans aucun ſoupçon d' un état futur* = Attamen ipſe Delbejus aliquam apud eos Religionis agnovit ſpeciem, quam eſſe definivit = *un amas confus des ſuperſtitions &c.* =. Fuſe autem agit de Pontifice (*le Grand-Prêtre*) cujus eſt, ſingulis familiis *Idola* aſſignare, quae debeant ab iiſdem coli: ſed cultum hunc non aliud eſſe dicit, niſi reverentiam quamdam ſine precibus, ac ſine ſacrificiis exhibitam. Idem haec narrat = *Les Fétiches* (ideſt *Idola*) *du Roi, & de l' Etat ſont de gros oiſeaux noirs, qui raſſemblent aux corbeaux de l' Europe. On les nourrit*

Et hic quidem ex eo capite fortasse castigari debet, & corripi, quod nimis distincta de populorum quorumdam opinionibus scribere voluerit, inter quos non longo tempore moratus per interpretes tantum accipere, ac reddere ipse responsa cogebatur. Quot igitur, quantisque patuerit, ut ita dicam, & obnoxius fuerit erroribus, quis non facile assequitur?

Sed non minus reprehendendos putarem, qui Borni regnum (*a*) esse regnum Atheorum levi de causa sentiunt, nisi ex illo numero Huetium fuisse scirem pietatis hominem, atque doctrinae quavis laude praestantem (*b*). Ea quidem accusatio non alio ex fonte profluxit, quam ex incredibili Barbarorum illorum improbitate, qua factum est, ut nullam Religionem amplecti voluerint; cujus quidem criminis & Joannes Leo Africanus, qui uno circiter mense versatus est inter eos, & Joannes Boterus, qui eadem fere Leonis verba descripsit, & Dapperus, qui etiam ad illos accessisse dicitur, & qui aures iisdem praebuerunt, alii testes non pauci produci possunt (*c*).

Sane quamvis eam gentem Atheis concederemus, non haberent hi, nisi vellent omnino desipere, de quo magnopere gloriarentur. Quis enim nescit eos populos tam ingentibus esse criminibus assuetos, atque tam turpibus, ut inter homines a nemine censeri possint, nisi cum in homi-

rit avec beaucoup de soin ... mais le culte qu'ilsé reoivent n'approche point de celui, qu'on rend aux serpens de Iuida. Il se reduit à croire qu'on ne peut les tuer, ou les blesser sans attirer sur le Pays les plus grandes infortunes. Chacun Négre a son propre Fétiche. Les uns choisissent une montagne, d'autres un arbre, une pierre, une piéce de bois, ou quelqu'autre substance inanimée &c. =.

(*a*) Africae Regnum est in ea plaga, quae Nigritia solet appellari. A. Cl. Geographo de l'Isle *Bournou* vocatur, a caeteris autem plerisque *Borno*, cujus Regem ditissimum auri, ac mancipiorum esse dicunt.

(*b*) *L. II. Quaest. Alnetan. C. I.*

(*c*) Jo. Leo Afr. *Descr. Afr. P. VII.* Bot. *Relat. Univ. P. I. L. III. p. m.* 181. Dapper apud Laurentium Echard *in Diction. Geogr. Portat.* Vide etiam Moreri, & La-Martiniere *in suis Diction. Art. Borno*, & alios facile obvios.

nes insultare, vel hominum velit arrogantiam, superbiamque comprimere? Nulla cognoscitur apud eos temperantiae lex, nulla verecundiae, nulla pudoris. Uxores communes habent; si tamen uxores illae vocari possunt, quibus cum aliquo tempore frequentius, quam cum aliis mulieribus congrediuntur. Sed quod pertinet ad ipsos Viros, nescio an unicus inter eos adolescens infamem illum puerum non imitatus fuerit, in quem Christianus Poëta lusit;

„ *Illum delicias tunc Divi Principis, illum*
„ *Purpureo in gremio spoliatum sorte virili,*
„ *Hadrianique Dei Ganymedem.*

Imo vel eo sunt Antinoo quolibet illi foediores, quod non unius hominis, ut pueri apud Turcas libidinis causa empti, potestati subduntur; sed matrum atque sororum facilitatem in omnes, ac liberalitatem imitari, neque rem flagitiosam neque indecoram putant. Alia vitia pessimae gentis in iisdem auctoribus invenies, qui non modo eam Religione omni, sed etiam qualibet Lege vacare scribunt, ut vel hinc intelligas, non facile posse Legem ullam sine ulla Religione consistere.

Caeterum si diligentius adversarii nobiscum rem totam rimari velint, hoc eodem tam debili patrocinio, atque tam turpi Atheorum impietatem facile spoliari fatebuntur. Ut enim omittam, quod mercatores illi retulerunt, de nulla scilicet a foedissimis iisdem Africanis Religione suscepta, doctis aliquibus hominibus, inter quos Genuensis videtur esse (*a*), persuaderi non posse; perspicuum satis est ex iis, quae tum hoc libro, tum superiore congessimus, aliud esse, hominem voluptatibus, ac caeteris tantum vitae commodis inhiantem, nihil videri de colenda Divinitate, ac Religione capessenda sollicitum, aliud vocem ipsius non audire naturae, quae neminem aliquid cogitantem dubitare sinit

(*a*) *Element. Metaph. P. III. Append. ad C. I.* Confer §. 3. *cum* 6.

nit, quin sapientissimus quidam sit rerum omnium conditor, aut sator, ut ita dicam, & parens, atque educator, & altor Deus (*a*). Sceleratos igitur Bornianos, atque nefarios, & si vis etiam, prorsus irreligiosos, & impios, non autem, nisi nova quaedam frustra, opinor, conquirenda monumen-

 ta

(*a*) Aptissimum ad hanc rationem confirmandam mihi videtur exemplum, quod incolae Regni Benini (*de Benin*) in eadem Africa positi suppeditant. Nulla enim Deum Opt. Max. religione prosequi videntur. Testantur tamen historici non ita confusam illis cognitionem Divinitatis inesse (*Vid. Histoir. Génér. des Voyages Tom. XV. Lib. XI. &c. p. m.* 273. 274.) Id praeter alios Dapperus idem narravit, quem, ad accusandos Borni populos Atheismi, producere solent adversarii. Ita enim de barbaris Benini gentibus in ea, quam innuimus, historia (*l. c. p.* 274.) dicitur = *Suivant Dapper, ils ont de veritables notions d'un Etre suprême & d'une nature invisible, qui a créé le Ciel, & la Terre, & qui continue de gouverner le Monde par les loix d'une profonde sagesse. Ils l'appellent Orissa. Mais ils croient qu'il est inutile de l'honorer, parce qu'il est nécessairement bon; au lieu, que le Diable étant un Esprit mechant, qui peut leur nuire, ils se croient obligé de l'appaiser par des prières, & des sacrifices* = Quis jam praestet, Borni populos non eadem impia stultitia laborare, ut Deum quidem esse sciant, non tamen ipsum precibus, votisque placare, aut ullis prosequi honoribus oportere arbitrentur? Validior, ut opinor, haec eadem coniectura ex eo fieri potest, quod hanc stultitiam aliorum quoque *Nigrorum* (ita enim dicuntur non paucae nostris temporibus Africae gentes) miseras mentes occupavisse, qui de iis agunt Scriptores facile consentiant. Sane Bosmanus apud Baylium (*Rép. aux Quest. &c. III. Part. Cap. XIII. p. m.* 934.) praeter illa, quae alio loco retulimus, narrat = *que les Negres, qui demeurent sur la Côte* (*des Esclaves*) *croyent pour la plupart un seul, & vrai Dieu, qui a créé, & qui gouverne toutes choses* = addit tamen = *qu'ils ne font jamais de sacrifices a Dieu, ni ne l'invoquent dans leurs bésoins* = Conjicit quidem Bosmanus, Nigros ab Europaeis Dei cognitionem accepisse. At ea conjectura Baylio displicet, cuius ratio, si quid efficit, hoc tantum efficit, a maioribus Nigros ea didicisse, quae de Supremo Numine narrare solent. Quocumque modo sese res habeat, nobis ostendisse sufficit, apud stultos eos populos Dei notitiam sine ullo Dei cultu posse consistere. Quis igitur eos Nigros, qui ad orientalem eius vastissimae regionis partem Regnum Borni tenent, omni prorsus affirmabit Dei cognitione carere, quod nulla Deum religione prosequi videantur? Caeterum nihil fere de superstitionibus locuti sumus, quibus inferiora nescio quae Numina, imo *Diabolum* ipsum, ac malos Genios Nigri demereri student, quod, ut facile vides, non id haec nostra, saltem hoc loco, tractatio postulet. De iis laudatos Auctores consulere potes.

ta producas, Atheos eodem ſenſu, quo Spinoſam, quo Mirabodium, quo caeteras huiuſmodi peſtes, vocare poſſis (*a*).

Facilius eſt excuſare Cafros, de quibus veriſſima ſufficeret Genuenſis verba deſcribere (*b*) = *Enim vero*, inquit, *Cafri, quos primi viatores Atheos fecere, magna ex parte ſunt idololatrae, non parva etiam Muhammedani* =.

At Cafros inter ipſos qui Hottentoti dicuntur, magis quam reliqui Africae populi ſpem Atheorum alebant, atque ſuperbiam; perinde ac ſi viliſſima quaedam, non dicam equino, ut olim Concani, ſed humano ſanguine laeta portio Barbarorum, qua videlicet monſtrorum mater Africa nihil unquam magis foedum, nihil magis horrendum tuliſſe

(*a*) Haec omnia ita diſſeruimus, ut adverſariis, nullam eſſe Religionem in Borni regno, concederemus. At facere non poſſumus, quin tandem ſuſpicionem hac in re noſtram innuamus. Scilicet, cum eius populi mores Europaeis magis perſpecti erunt, facile continget, ut etiam apud illum aliqua ſpecies Religionis exiſtere videatur. Id ſane peragrantibus Africam Viatoribus non ſemel contigit, ut ſine ulla religione vivere populos arbitrarentur, quos poſtea turpiſſimae ſuperſtitioni, qua tamen Divinitatem colere vellent, mancipatos eſſe deprehenderunt. Novum huius rei exemplum afferamus. Etenim in hiſtoria Itinerum, quam ſupra laudavimus, haec habentur de Hollandis qui anno 1595. regiones tenuerunt, quae Sinum S. Auguſtini (*la Baye de St. Auguſtin*) circumjacent (*Hiſt. Gén. des Voyages &c. T. XXIX. p. m.* 252.) = *Ils n' avoient pû remarquer s' ils* (*les Negres maritimes*) *avoient quelque lumiere de religion; mais dans la ſuite ils apprirent des ieunes garçons qu' ils emmenerent, que leur religion eſt celle de Mahomet, & qu' ils reçoivent la circonciſion. Leur Foi ſe borne a reconnoître un Créateur de tout ce qui exiſte; mais ils ne lui adreſſent ni ſacrifices, ni prieres; &c.* = ſimile quid etiam fortaſſe accidet de iis Nigris, de quibus in eadem Hiſtoria (*T X. p.* 119) ſcribitur = *Tous les autres Negres ...... ſont idolâtres, a l' exception des Sereris, & de quelques autres, qui peuvent être regardés comme des Sauvages, ſans aucune apparence de Religion. Le Maire prétend que vers Sierra Léona & la Côte d' or, la plûpart n' ont aucune idée de culte, ou du moins qu' ils adorent le premier objet qu' ils rencontrent le matin. Autrefois ils rendoient des adorations au Diable, & lui ſacrifioient des veaux. Quoiqu' ils mangent la chair de leurs beſtiaux ils croyent la Métemſicoſe* =

(*b*) *Ibidem* §. 6. ubi tamen citat Andream Kolbi *in Deſcript. Capitis bonae ſpei*, quem Petrum vocare debuiſſet.

lisse putatur, (*a*) generis humani concordi posset intercedere, perpetuaeque sententiae.

Verum Hottentotos ipsos Atheorum castra non sequi iam probatissimi quique Scriptores aperte consentiunt. Etenim non modo nobilis auctor Anglus (*b*) eorum arguit temeritatem, qui cum sermonem, quo Hottentoti utuntur, non esse cognitum sibi faterentur, nullum ab iisdem agnosci Deum pronunciare voluerant; non modo Solem, & Lunam eosdem venerari certis, atque ratis caeremoniis Joannes Hookius tradit (*c*); non modo Adamitici peccati, atque di-

(*a*) Eruditione non minus, quam ingenio praestans Auctor, Antoninus Valsechius ita de iis Barbaris *L. I. C. IX. p.* 205. = *Popoli, al dir del Signor la Croze, di quanti ci son venuti a contezza i più orridi, e i più stomachevoli per ischifezza, e fetore.* =

(*b*) Auctor *Speciminis de Providentia, & Possibilitate Physica Resurrectionis, Epistola VII.* quem ex Valsechio aliis etiam locis adduximus.

(*c*) Hooke citat ad hanc rem comprobandam, quos subjicio: Jo. Dos Sanctos, *Hist. de l' Ethiop. Orientale, C. VII. P.* Tachard, *Voyag. de Siam L. II. p.* 84. M. de la Loubere, *du Roy: de Siam, T. II. p.* 122. de Chaumont *Iourn dú Voy. de Siam p.* 78. Ten Rhyne, *Schediasma de Prom. bonae Spei.* Petr Kolben *Descr. C. bon. Sp.* Hist. des Voy. *Vol. V.* At vero hi Auctores saltem plerique de cultu Lunae, non autem Soli, ab Hottentotis exhibito, loquuntur. De hoc Lunae cultu ita scribit Historia Itinerum (*Hist. des Voyag. Tom XVIII. p.* 82.) = *Ils rendent des adorations a la Lune, dans des assemblées qu' ils font la nuit, en plein champ. Ils lui sacrifient des bestiaux, & lui offrent de la chair, & du lait. Ces sacrifices se renouvellent constamment aux pleines Lunes. Ils felicitent ces astre de son retour. Ils lui demandent un tems favorable, des pâturages pour leurs troupeaux, & beaucoup de lait. Ils le regardent comme un Gounga inferieur, qui représente le Grand* = quae postrema verba valde notanda sunt. Satis autem, opinor, ex his omnibus ii refutantur, qui Lunam ab Hottentotis coli negaverunt. Hi decepti sunt ab Auctore, qui fuerat, ut Petrus Kolben advertit, ab Hottentotis ipse deceptus. Nihil enim ii Barbari antiquius habent, quam ut exterarum Gentium homines, quibus non maxime fidant, de suis opinionibus, ac moribus, ac praesertim de tota Religione celent. At aetate nostra callidi homines, magna cum Barbaris familiaritate versati, quidquid illi de Religione sentiunt, assecuti videntur. Praecipue autem tibi consulendi sunt, si eam penitus nosse cupis, & Petrus Kolben, & Historia Itinerum, a qua non pauca desumimus. In ea, post cultum Lunae descriptum, id etiam subditur = *Ils honorent aussi comme une Divinité favorable, certain insecte de l'espéce des cerf-volans, qui est particulier á cette region* = &c. Caetera non huius loci.

diluvii memoriam ſervare aliquis deprehendit (*a*), non modo animorum quoque immortalitatem fateri Petrus Kolben ſenſit, ſed & hic idem praeter alios graviſſimus teſtis unum ſummum Deum, ac reliquorum Deorum Regem ab iis agnoſci confirmat, Mundi architectum, ac dominatorem, hominumque judicem; & eumdem ſapientia praeditum, atque virtute, quae non ſatis ab hominibus iiſdem capi queat, *Gounga Tekquoa* inamoeno illo, & hiulco ſermone nuncupatum (*b*).

Hic

(*a*) Vide Genuens, *l. c. §. 6. p. m.* 127.

(*b*) Haec omnia ſatis idoneis teſtimoniis confirmari poſſunt. Quod pertinet ad animorum immortalitatem haec habentur in Hiſtoria Itinerum (*Ibid. p.* 85.) = *On ne leur a point reconnu la moindre notion d' un état futur, & bien moins l' eſpérance d' une reſurrection. Cependant quelques raiſons portent a croire qu' ils ſont perſuadés de l'immortalite de l' ame. 1. Ils adreſſent de priéres, & rendent des honneurs aux Hottentots vertueux, aprés leur mort. 2. Ils craignent les revenans, ou les eſprits des morts; & cette crainte les oblige de changer de Kraal lorſqu' ils ont perdu quelqu' Habitant. 3. Ils croient que les ſorciers, & les ſorcieres ont le pouvoir d' attirer ces Eſprits. Mais ils paroiſſent perſuadés que les ames des Morts ſont leur domicile autour des lieux où leurs corps ſont enterres; & l' on ne s' apperçoit point qu' ils redoutent un Enfer, & des punitions, ou qu' ils eſperent des récompenſes dans un état plus heureux* = Horum omnium teſtis laudatur locupletiſſimus Petrus Kolben (*Voyage de Kolben. Vol. I. p.* 104. & 234.) In eadem hiſtoria (*p.* 82.) Kolbeni eiuſdem, nec non Saarii (*Saar*) Tachardi (*le P. Tachard*) & Bovingii (*Boving*) auctoritate probatur = *qu' ils reconnoiſſent un Dieu, Créateur de tout ce qui exiſte. Ils l' appellent Gounga, ou Gounga Tekquoa, c' eſt-à-dire, Dieu de tous les Dieux. Ils diſent de lui, que c' eſt un excellent homme, qui ne fait aucun mal a perſonne, de qui l' on n' en doit jamais craindre, & qu' il demeure fort loin au-delà de la Lune. Mais il ne paroît pas qu' ils ayent aucun eſpéce de Culte inſtitué pour l' honorer. Quand les queſtions qu' on leur fait ſont preſſantes, ils apportent pour excuſe une tradition, qui leur apprend, diſent-ils, que leurs premiers parens ayant offenſé ce Dieu, ont été condamnes, avec toute leur poſterité, a l' endurciſſement du coeur; de ſorte que s' ils le connoiſſent peu, ils confeſſent, qu' ils n' ont pas beaucoup d' inclination à le connoitre & à le ſervir mieux* = Iidem tamen peſſimi homines malignum Spiritum, quem *Touquoa* appellant, quemque malorum omnium putant auctorem, honoribus maximis, ac ſacrificiis genti ſuae conciliare ſtudent. Ex quo vides ea ſummopere

con-

Hic autem eſt Petrus ille Kolben, cuius libri laudibus vix aliquid addi poſſit, cum a praeſtantiſſimo Fabricio (*a*) accuratus, ac diligens Auctor appellari meruerit. Fuerat autem ipſe Kolben, cum librum eumdem emiſit, per annos omnino decem in barbaris iiſdem Africae littoribus, nec miſeros illos, etſi non minus corpore foedos, quam mente. mortales tantopere horruerat, ut nollet amice cum ipſis, ac pene familiariter, veritatis agnoſcendae cauſa. congreſſus, atque ſermones habere.

Vides ex his omnibus, quam levibus dicendi ſint indiciis illi fuiſſe decepti, quorum Baylius, & Lockius fidem ſecuti ſunt (*b*), cum Divinitatis eam gentem, non minus, quam humanitatis omnis, ac politioris cultus, inimicam eſſe duxerunt.

Reſtaret, ut aliquid hic de populis adderemus ampliſſimae illius inſulae, quae *Madagaſcar* appellatur. At argumentum, quo nonnulli (*c*) fecerunt eoſdem Atheiſmi reos, non aliud eſt, quam illud ſaepius jam ſolutum a nobis; quod videlicet ſine ulla plerique Religione vivant.

Caeterum vel inde, quam ſit argumentum ipſum debile, inferre illi deberent, quod aut melius, aut certe non pejus, eos Barbaros de ſummo Numine ſentire, quam pleroſque Chriſtianae Religionis luce carentes, idoneis teſtimoniis effici poſſit. Etenim ſumma ſapientia pollentem, ſumma bonitate, atque viribus Deum eſſe volunt, a quo facta omnia, & conſtituta ſint, quibus haec rerum univerſitas conſtat, & coelum, & aſtra, & terra, & mare, & Intelligen-

confirmari, quae ſaepius de non levi diſtinctione diximus inter Supremi Numinis cognitinnem, ciuſdemque cultum agnoſcenda. Fieri enim poteſt ut illa quocumque tandem modo exiſtat, ubi nullum huic locum inmanis impietas fecerit.

(*a*) *De Ver. Relig. Chriſt. C. VIII.*

(*b*) Lockius *L. I c.* 3. §. 8. accuſat teſtimonio Rhöe apud Thevenot *p.* 2. Cafros illius reginnis, quam ipſe vocat, niſi alterius mendum eſt, *Baye de Soldanie*. At *Saldagne* dici debuerat, ut ex Geographis facile colligas. Latine dicitur Saldaniae Sinus, circa quem Hottentoti ſunt, cum ad Occidentalem quoque partem Cafreriae pertineant.

(*c*) Quos arguit Stilling. *Orig. Sac. P. II.* & Valſech. *L. I. C. IX.* &c.

gentiae, quae his omnibus praesint; ita ut bonorum omnium, quibus quotidie fruimur, origo non ab alio fonte repetatur. (*a*)

Porro Intelligentias illas esse volunt sicuti milites, qui summi Imperatoris iussa faciant, & siderum regant cursus, & elementa moderentur, & hominum vitae consulant, & fruges curent, & reliqua, quae Terra pariat, nec non tempestates, ac temporum varietates, Coelique mutationes, quibus omnia, quae terra gignat, maturata pubescant.

Haec omnia praeclare dicerentur ab iis, nisi tantus error, ac tanta Barbarorum eorumdem animis offusa caligo esset, ut potentissimam alteram naturam admitterent, cui pars non ita levis in mundi administratione tribuenda sit. Naturam vero illam potius Arimanium a Persis creditum mali cuiuscumque principium, quam Diabolum a Judaeis, Christianisque cognitum facere videntur. (*b*)

Sed & sub malo principio Naturas corporea mole carentes putant esse non paucas, quibus etiam propria sint pensa quaedam constituta, vel munera.

Arimanii quidem illius, aut *Diabolum* appellare malis, nihil enim repugno, tanto timore corripiuntur, ut ipsum detestabili superstitione, obsequiis, ac sacrificiis placare studeant (*c*). Quin etiam, si quando Supremo Numini sacra faciunt, quod & praemia bonis impertiri, & malis supplicia fatentur (*d*), ante caeremonias alias, ipsius victimae frustum projiciunt in terram, ac *Diabolo* veluti libant, ut mu-

(*a*) Vid. Flacourt *Hist. de Madagascar C. XXX.*, Moreri, & La Martiniere *in Dictionariis suis Art. Madagascar*, Dellon *Relat. d' un Voy. Tom. I. c. 8.* P. Cauche *p.* 119. Hocke *Rel. Nat T. I. &c. p.* 14. aliosque.

(*b*) Appellant autem ipsum *Beliche*, teste Morerio, quemadmodum Deum Opt. Max., ut idem ait, *Zambarre* vocant.

(*c*) Vid. de his La-Martiniere *in Diction. Geog. Art. Madagascar*, qui & de Spiritu agit, sive Deo, quem divitiis praeficiunt, & de multiplici, quam inducunt, Geniorum, tum bonorum, tum malorum, divisione differit.

(*d*) Vid. Moreri *in Diction. Art. Madagascar*.

munere, atque honore laetus abſcedat, & a malis inferendis abſtineat.

Jam vero, quod iidem populi ea ſacra qualiacumque peragant, neſcio an facile cum eo componi queat, quod prorſus ſine ulla Religione vivant. Et hoc quidem mendacium ex eo etiam convincitur, quod Circumciſionem, alioſque ſimiles ritus magna pompa, & ſuperſtitione celebrent (*a*).

Omittimus eſſe in eadem ampliſſima Inſula populos, qui *Zafferamini* dicuntur, ſuperſtitione Muhammedis implicitos (*b*), alioſque *Zaffrebibraim* appellatos, hoc eſt ex Abrahae ſtirpe progenitos, qui non pauca in deliciis habeant Judaicae perfidiae deliramenta. Etenim ea potius afferre voluimus, quae latius ad populos caeteros ejuſdem Inſulae pertinerent, quos ipſa hujus noſtri ſuſcepti operis ratio poſtulabat, ut ab Ἀθεότητος illata calumnia defenderemus.

Fama vero illa de nulla Madagaſcarenſium Religione ex eo tantum orta mihi videri ſolet, quod in vaſtiſſima terrarum plaga, ſi Flacurtio ſit fides (*c*), nulla in honorem Divinitatis delubra, vel templa inveniantur extructa: quod tamen, ſatis, ſuperque jam refutatum a nobis argumenti genus fuſiorem orationem non deſiderat. Potius hic obiter adverſarii plures rogandi ſunt, ut advertant, quam clara ſit in luce conſtitutum oporteat, quod aliqua ſit a nobis agnoſcenda excellens, ac perfecta Divinitas, cum id ne Africana quidem Barbaries non videre potuerit, qua nihil inhumanius, nihil fingi poſſit incultius.

(*a*) V. de his etiam La-Martiniere *l. c.*

(*b*) Ad hanc inſulam pertinent ii Nigri, qui ab Hollandis deprehenſi ſunt in regionibus, quae Sinum S. Auguſtini circumjacent, ut diximus.

(*c*) *Hiſt. de Madagaſcar C. XXX.*

CAPUT VIII.

De Drusis Asiae populo.

QUeritur Baylius (*a*) Joannem Ludovicum Fabricium, cum genus humanum adversus calumniam Atheismi defenderet, nihil auctoribus illis respondisse, qui Drusos (*b*), Libani populum in Asia, faciunt ejusdem Atheismi reos.

Nimirum Drusi Baylio digni visi sunt, qui caeteris opponerentur hominibus, atque nationibus, & Cartesiana placita nulla teneri veritate demonstrarent. Hinc etiam alio loco quod inter eos filiarum concubitum patres, ac matrum filii non horrerent, & quaedam esset incredibilis morum omnium, officiorumque perturbatio, atque perversitas, ideas innatas verecundiae, pudoris, & honestatis nullas in ipsorum unquam mentibus extitisse intulit: tam cito videlicet oblitus est, quod eodem in libro tam saepe nobis, atque tantopere ingerit, hominem saepius non id agere, quod ratio suadet, aut certa quaelibet animi notio, sed quod cupiditas, aut libido flagitat, quò perturbati rapiunt ejusdem animi motus, quò consuetudo demum, aut prava aliorum exempla vehementer alliciunt.

At in hoc ipso, quod eosdem Drusos inter Atheos posse censeri significavit, pugnare secum Baylius videri fortasse potest. Quid enim? Nonne idem hoc eodem libro (*c*) totius eloquentiae suae vires exeruit, ut ostenderet, populum quempiam non posse, cum Religionem semel aliquam susce-

(*a*) *Contin. des Pensées sur la Comete &c. §. XIII. p. m. 55.*

(*b*) Ii sunt, de quibus Jo. Boterus *Relat. Univ. P. I. L. II. p. m.* 150. = *Menano vita barberissima. Si circoncidono, come Maumettani, bevono vino, come Cristiani, si congiungono con le proprie figliuole, come bestie &c.* =.

(*c*) *Coutin. des Pens. §. VI. p.* 21. & 22. quas attente legas; etenim a Cotta dicit hanc argumentationem haberi potuisse, quam ipse & in medium profert, & insolutam relinquit.

ſcepit, & coluit, eamdem ita prorſus abjicere, ut praeceps in ἀθεότητα ruat? Nonne idem ſubdola quidem ratione, ſed ab acutis, & curioſis hominibus facile detegenda, neſcio quid eo loco ſignificavit, quod & Religionis moenia concutere, & omnem fortaſſe Divinitatem exterminare videatur? Nam ſi, quod ait, Populus, qui ſemel Atheus deprehendatur, ab ultima fuiſſe origine Atheus, ac majores, vel Auctores ſuos habuiſſe prorſus Atheos dicendus eſt; cum non paucos hujuſmodi populos poſſe produci, Baylius idem opinetur, neque jam a Noë, vel ab Adamo genus humanum deducere, neque ab alio poſſumus, qui ſuum agnoverit conditorem, atque parentem Deum: ex quo demum quid ſequatur, nemo eſt qui non videat, planeque non ſentiat. Haec, inquam, argumentatio tota, cujus more ſuo Baylius in libro, quem ad hunc praecipue, de quo loquimur, defendendum emiſit (*a*), omnino videtur oblitus, ex eo etiam facile corruit, quod, ipſo auctore, Druſi Athei debeant, aut poſſint exiſtimari.

Quis enim neſcit, ſiquidem hiſtoriam a primo, ut ajunt, limine ſalutaverit, quam originem illi ſeſe habuiſſe putent; quos, inquam, ſui generis jactent auctores? Eos nimirum, quibus vix aliquid fingi poſſit cum bellica virtute nobilius, tum germana in Deum Optimum Maximum pietate praeſtantius: ideſt Chriſtianos, maxime Gallos, qui ſub Gothofredo illo Bullionio duce pia ſigna Paleſtinae intulerunt, ut lo-

(*a*) *Réponſ. aux queſt. d'un Provinc. ubi C. XCIX. p. 701.* = *Que des peuples ignorans, qui vivent ſans loix, & qui comme des oiſeaux de proïe ne ſubſiſtent que de brigandage, ou qui n'ont pas aſſez d'eſprit pour ſe garantir des injures de l'air, qui en un mot ne ſont pas moins déréglez quant à la morale, que ſtupides d'entendement perdent l'idée de la Divinité, c'eſt ce qui ne choque point la vraiſemblance.* = Nos quidem numquam id contigiſſe arbitramur; at ſi contigiſſet non poſſe ullo modo conſecutionem illam inde trahi cum Baylio contra Baylium ſentimus, quam fortaſſe vellet Cotta deducere. Et id quidem clarius mihi videtur, quam ut clarius hoc loco fieri ulla oratione poſſit.

loca ſanctiſſimae Religionis noſtrae conſecrata myſteriis ab impura Saracenorum ſuperſtitione vindicarent.

Neque vero plerique Scriptores magnificentius id ab illis putant dici, quam verius. Ut enim Minadojum, atque Fevrèum, alioſque praeteream (*a*), ipſe Beſpierius, qui laudem hanc immeritis hominibus eripere tentavit, diſerte fatetur (*b*), ad eam uſque diem doctos etiam homines in eadem opinione fuiſſe.

Jam ſi Baylius etiam doctis iiſdem conſentit hominibus, nonne ſecum ipſe pugnat, cum Druſos a Gallis originem ducentes Atheos haberi poſſe contendit, & populum tamen Atheum inveniri poſſe inficiatur, cujus majores Divinitatem aliqua ſuſcepta Religione coluerint? Quod ſi forte Gallicam Druſis originem Baylius etiam invidit, ex eo ſaltem reprehendi poteſt, quod, ubi maxime fuiſſet opportunum, a communi ſe diſcedere ſententia, ne uno quidem verbo ſignificaverit.

Sed Baylio tandem dimiſſo, quid ſit de Druſis hac in noſtra cauſa ſentiendum manifeſtius aperiamns. Ac primo quidem prodeat in medium, prodeat egregius illorum accuſator, cui caeteri teſtes adſtipulari videntur, aut capſulas cuſtodire. Judaeus eſt is, cui Beniamino (*c*) nomen, *Rabbinica* apud ſuos dignitate auctus. Quid ultra quaerimus? Non debet ejus teſtimonium hoc praeſertim in judicio recipi. Cauſam enim ii dicunt, qui atroces non minus contra Judaeos, quam contra Saracenos, aut Turcas inimicitias exercent.

Si tamen ii, qui cauſam diſceptant, nolint Judaeum Doctorem tantopere contemnere, mendacem alia quoque ratione probari ſciant. Nam eodem in libro Regni cujuſdam

in

(*a*) Minadoi *della Guerra di Perſia*, & Mr. de Thou apud La-Martin. Le Fevre *Etat de l' Empire Ottoman. C. VI.*

(*b*) Beſpier apud La-Martin. *Art. Druſes*, qui eos etiam vocari ait *Drus*, *Druzes*, *Druziens*, *& Druſis*.

(*c*) R. Beniamin. *in Itin.* mortuus eſt an. 1173.

in Aſia meminit, cui *Duces de femore Iudae* magna cum dignitate dominentur. Quis hic leviter etiam eruditus a cachinnis abſtineat? Quis facete non ludat, eodem ſcilicet hoc loco, quo novum poſt Titi Auguſti tempora Judae Regnum, Regnum etiam Atheorum eſſe collocandum?

Etenim ex iis quidem temporibus Judae poſteri extorres, atque palantes, nuſquam jure ſupremae poteſtatis potiri, nuſquam leges condere, capitis damnare, monetam cudere, bella indicere, foedera componere poſſunt; at caeterarum ubique nationum ſubduntur imperio; nec modo Chriſtianos, quos acerrimos illi ſibi fingunt hoſtes, ſed & Turcas, & Perſas, & Indos, & Sinenſes dominos ſentiunt (*a*). Quare non acutius profecto, quam verius Daniel Huetius (*b*), ſummo Vir ingenio, exquiſitaque doctrina ſcriptum reliquit, impuram gentem ludibrio ubique, ac deſpicatui habitam velut in celeberrimo orbis univerſi theatro atrociſſimas ſcelerum ſuorum poenas luere. Equidem, ſi quis nondum, cum ſcriberet Beniaminus, *ſceptrum de Iuda, duceſque de femore ejus*, tot inter curtae genti clades, & calamitates illatas, & poſtquam ſcelerati corporis membra, magis quam illius miſeri Medaeae fratris, confracta, avulſa, conciſa, per omnes oras diſſipata eſſent, defeciſſe fateatur; non video, cur non idem Carthaginis, aut Athenarum, aut Mycenarum, aut Sicyonis ſceptrum, aetate hac etiam noſtra, vigere contendat.

Itaque, cum Beniaminus in ſuo illo itinere Judae non mo-

(*a*) Sunt etiam ſine Templo, ſine Altari, ſine Sacerdotio, ſine Sacrificio, ut *Cap. III.* Oſeas fore praedixerat = *Dies multos ſedebunt filii Iſraël ſine Rege, ſine Principe, ſine Sacerdotio, ſine Altari, ſine Ephod* (genus hoc erat ſacrae veſtis) *&* *ſine Teraphim* = quae nempe ſimulacra erant Cherubinorum ſuper Arcam Foederis. Quis obiter hic non advertat cum Prudentio *in Apoth. adv. Iud. v.* 536. quod Judaeus

„ *Supplicium pro Caede luit, Chriſtique negati*
„ *Sanguine reſperſus commiſſa piacula ſolvit.*

(*b*) *Dem. Evang. Tom. II. Prop. IX. C. IV.*

modo duces, sed & florentissimum regnum cognoscere se potuisse glorietur, jam videt sapiens lector quodnam ferendum sit de illius auctoritate suffragium.

Quare ne illud quidem advertere jam necessarium puto, non aliud tandem ab ipso Beniamino dici, quam quod nihil omnino Drusi religionis habeant. Nam quod aliquam habeant, alii tradere solent probatae fidei Scriptores, licet nostris hominibus non satis cognitam esse, plerique fateantur.

Minadojus (*a*) quidem scribit, Christianae sensim eos Religionis oblitos a fallaci quodam *Propheta*, seu circulatore potius, ac nebulone, cui nomen Ismano, fuisse facile adductos, ut novam quamdam amplecterentur. Similia Thuus, similia Fevrèus (*b*), similia plures alii Scriptores. At Arvieuxius in libro, quem de moribus Arabum conscripsit, Drusos eosdem inter Arabas Mahummedanos recenset (*c*). Rectius, opinor, qui librum eumdem edidit Roquèus ad eum locum animadvertit, Drusos inter Mahummedanos numerari non posse, at solum inter eos populos, quorum Religio externis hominibus ignota sit.

Sed omnium optime, nisi fallor, de Drusis Morerius scripsit, quae fere totidem ipsius verbis afferimus (*d*). Ait enim, ipsos velle Christianos dici, quamvis nullum praeseferant Religionis Christianae signum: eosdem de Filio Dei, ac sanctissima illius Genitrice magna semper cum reverentia loqui; odium autem fovere implacabile contra Judaeos, ac Mahummedanos, quod in foenore nummos ponant: nihilominus vulgo eos inter Mahummedanos censeri: praeterea Sacerdotes apud se nescio quos habere, nec non libros ali-

(*a*) Minadoi *l. c.*

(*b*) *Mr. de Thou, & Mr. Le Fevre l. c.*

(*c*) Arvieux in libro, cui titulus, *Moeurs, & des Coutumes des Arabes p.* 89. Eum edidit Roquèus (*de la Roque*) ad calcem sui, cui titulus *Voïage dans la Palestine;* qui subdit, inter caetera *in not.* = *Leur Religion a été jusqu' à present un mystere presque impenétrable* =.

(*d*) Moreri *in Diction. Art. Druses* citans *Mr. le Chevalier d' Ervieux*, quem de Drusis, Maronitis, Turcis optime scripsisse ait, quae nondum edita sint.

aliquos Drusa eadem lingua conscriptos: denique Sapientem eos praestolari venturum ab Ægypti finibus, ac Legem, qua melius Drusi regantur, allaturum. Haec, inquam, aliaque similia Morerius, cujus auctoritas hac praesertim in causa contemni nulla ratione debet.

Hic jam Graeculus aliquis existit, qui non minus inepta, quam longa oratione probare velit, non pauca esse in immensis Morerii voluminibus ab auctoribus non satis idoneis collecta, vel non justo satis examine librata; quae scilicet saepe Baylius notat, alienas merces, ut suas venditare facilius possit, elevare satagens.

At nos Graeculi ejusdem loquacitati paucis verbis occurrimus. Morerium scilicet hominem fuisse dicimus, cui neque ingenium defuerit valde perspicax, neque doctrina omnino singularis. Errores ipsius neque ita paucos, neque semper ita leves esse dicendos, ultro concedimus. At, si diligentius advertas, illi temporis potius tribuendi sunt, quam hominis vitio. Neque enim ille ad scribendum praesidiis iisdem, atque adjumentis, quibus postea Baylius, uti potuit.

Quamvis haec omnia non tibi probentur, Sacerdotem tamen optimum fuisse fateberis, qui, praesertim levissima quavis de causa, mentiri noluerit. Jam vero mendacem non fuisse Morerium satis est, ut ejus hac in re, de qua loquimur, constet auctoritas. Etenim ille testatur, quae scripsit de Drusis, ab Equite Gallo, scilicet Ervieuxio se accepisse, qui fuerat in Asia, atque adeo in Syria, librumque de Drusis, Maronitis, & Turcis magna diligentia composuerat (*a*). Et eum quidem librum, sive *Memorias*, ut vulgo dicere solemus, in lucem edi Morerius vehementer & cupit, & flagitat.

Igitur jam hic Ervieuxii potius, quam Morerii diligentia examini subjicienda esset. Cum vero contra illam oppone-

(*a*) Mor. *eod. art.* = *C'est à M. le Chevalier d'Ervieux à qui je dois ce que je rapporte d'eux* =.

nere nihil adverſarii poſſint, quid eſt; cur non eidem Erveuxio Druſos non ab omni ſpecie Religionis abhorrere credamus, atque hinc eſſe dicendos ab ἀθεότητος impietate prorſus alienos?

CAPUT IX.

De Inſulis Nicobarenſibus, & aliis quibuſdam Auſtrali Plagae proximioribus.

CUM in hiſtoria univerſa Theologiae naturalis nihil fere gravius, magnificentiuſque dicatur, quam totum genus humanum, ne barbaris quidem exceptis, efferatiſque nationibus, in agnoſcenda vi quadam, Naturaque divina mirifice conſentire: tum nihil hanc ipſam veritatem clariore mihi videtur in luce ponere, quam quod, Populos a nonnullis Atheos exiſtimatos quo melius cognoſcimus, eo certius aliquo vel amore, vel timore, vel alio quopiam ſenſu Divinitatis affici, deprehendimus. Id enimvero & in gentibus non ita paucis hactenus vidimus, & in pleriſque, niſi fallor, de quibus hoc libro habendus jam reſtat ſermo, viſuri ſumus.

Nam illarum Inſularum habitatores, quae Bengalenſis vaſtiſſimi Sinus ad ipſas fauces exiſtunt, ac nomen a praecipua inter ipſas, quae *Nicobar* appellatur, mutuari ſolent; illarum, inquam, habitatores agreſtes, & inhumani nullum cognoſcere Deum ab aliquibus dicebantur. Ratio autem iis erat, quod, ut Morerius teſtatur (*a*), non modo Deorum ulla ſimulacra non colerent, ſed neque Templi alicujus eſſent apud eos ulla veſtigia, neque ſignum aliud verae pietatis, aut fictae, qua Divinitatem proſequi viderentur.

Sed

(*a*) Mor. *Art. Nicobar.* = *Ils n'ont ni temples, ni idoles, & on ne remarque point, qu'ils rendent de culte extérieur à aucune Divinité* =.

Sed Vir Apoſtolicis deſtinatus laboribus, cui Faure cognomen, Societatis Jeſu Sacerdos, alia de ipſis Barbaris retulit (*a*). Etenim cum in eas terrarum plagas Evangelicam lucem illaturus, magnam ad gentis ejuſdem & ſtudia, & mores cognoſcendos diligentiam adhibuiſſet, Lunam ab ea religioſe coli, ac malos quoſdam Genios, aut δαίμονας confuſa quadam, & craſſa ratione cognitos non mediocriter timeri, didicit.

Idem quoque nullum apud Nicobarenſes publicum extare monumentum, aut aedificium accepit, religioſo cuipiam cultui dicatum; ſed tamen eos Barbaros antra neſcio quae in rupibus cavata magnopere venerari; quò etiam ingredi nulla ratione audeant, ne a malis illis Geniis plectantur, atque vexentur (*b*).

Addit Sacerdos idem nihil de moribus aliis, ac de forma regiminis earumdem inſularum ſeſe narrare poſſe, quod nemo unquam unus ita penitus in regiones illas penetrare potuerit, ut omnia, quae cognoſcere vellet, facile aſſequeretur.

At ex iis, quae narravit, ſatis, opinor, nos aſſequimur, Nicobarenſes videri Atheiſmi crimine liberandos; quamvis Divinitatem templis, ariſque poſitis, & oblatis muneribus, victimiſque mactatis minime venerentur.

Quis hic etiam illud non inferat, neque Barbaros alios Atheiſmi eſſe damnandos, ſtatim ac nulli religioſo cultui Numinis alicujus videantur addicti? Fieri enim poteſt, ut more Nicobarenſium, aliorumque ſimilium, caeremonias omnes propter impietatem, rituſque projecerint, cognitionem

(*a*) *Lettr. édifiant. Rec. X.* vide epiſtolam P. Faure datam anno 1711. ubi inter caetera = *Tout ce que j'ay pû connoiſtre de la Religion des Nicobarins, c'eſt qu'ils adorent la Lune, & qu'ils craignent fort les Démons, dont ils ont quelque groſſiere idée ....On n'y voit aucun monument public, qui ſoit conſacré à un culte religieux. Il y a ſeulement quelques grottes creuſées dans les rochers, pour les quelles ces Inſulaires ont une grande vénération, & ou ils n'oſent entrer, de peur d'y eſtre maltraitez du Démon* =.

nem tamen Divinitatis a Natura vel insculptam eorum animis, vel alia ratione suppeditatam utcumque retinuerint. Fieri praeterea potest, quod eodem exemplo iterum discimus, ut aliquo contenti sint supremae rerum omnium Causae, vel praestantissimae Naturae praestito cultu, aut obsequio; cujus tum demum nos vestigia deprehendemus, cum certius aestimare licebit, quid sibi velint barbari, cum quaedam agunt, quorum nunc rationes ignoramus, quid moliantur, quid taciti animo volvant, quid a majoribus tandem acceperint.

Hinc illos hoc loco non leviter esse reprehendendos existimo, qui Barbaros Insularum videlicet, quarum nomina vix apud recentiores Geographos aliquos invenimus, Atheos habendos esse censent, quod aut Jacobus Le-Maire, aut Schoutenus, aut Dampierus (*a*), aut alii, Navitae quidem intrepidi, atque animosi, at non Critici sagaces, aut acuti Philosophi, vacuas omni Religione easdem insulas exhibent, aut potius exhibere videntur.

Etenim egregie notat Hookius & Jacobum Le-Maire, & Schoutenum, non modo de populis fuisse locutos, quibus cum

(*a*) Religione carere Insulas quasdam Meridionales, aut proximas Terris Australibus habet Jac. Le-Maire *Descript. Navig.* 31. *May.* Idem de insula quadam prope litus Novae Guineae narrat Schouten *Diarii p.* 47. Quod pertinet ad Dampierum, celeberrimum ex Anglia Navitam, vide laudatum a nobis opus, cui titulus, *Histoir. Générale des Voyages, Tom. XLII. P. II. L. III.* ubi de incolis Sabudae *p.* 91. dicitur = *Dans la difficulté de distinguer leur Religion, Dampier jugen seulement, que ce n' est pas le Mahométisme; parce qu' ils bûvoient sans scrupule des liqueurs fortes dans la même coupe, que les Anglois* =. Eodem libro longa descriptio est Insulae, quae *Timor* appellatur, quam lustrasse totam Dampierus idem dicitur. De incolis autem illius ita *p.* 148. =. *Dampier s' informa de leur religion. On l' assura qu' ils n' en avoient point. Il observe qu' à la faveur de la langue Malayenne, qui est en usage dans toutes les Isles voisines, le Mahométisme s' étoit repandu daus celles qui faisoient quelque commerce, avant que les Européens y fussent venus. C' est ainsi qu' il est devenu la Religion dominante de Solor, & d' Ende: mais il ne paroît pas qu' il ait pénétré dans l' Isle de Timor, ni que les Portugais, ou les Hollandois y ayent obtenu plus de faveur pour le Christianisme* =.

cum numquam ipsi sermonem conserere potuerant, sed & non aliud tandem narravisse, nisi pauca sese apud illos detexisse Religionis vestigia.

Dampierus autem de Insula, cui Sabuda nomen, ad quam anno 1700. delatus est, verba faciens, quid tandem de Barbarorum illorum impietate narravit? Nimirum se, cum quaenam esset eorumdem Religio internoscere non posset, hoc tantum tulisse judicium; non esse ipsos Mahummedanae superstitioni mancipatos, cum generosos liquores eodem, quo Angli utebantur, poculo haurire non dubitarent.

Gravius est, quod idem Dampierus de Australi alia Insula retulit, quae *Timor* appellari solet: videlicet se, cum eamdem peragraret, cognoscere voluisse, quaenam ibi Religio esset, ac certiorem fuisse factum, esse Religionem omnino nullam.

At impavidus ille Navita, qui certe secare potius aequor, quam rimari sensus hominum noverat, quam diligentiam ad rem tantam cognoscendam adhibuit? quo usus est interprete? quid ipso tandem nomine Religionis intelligi voluit? Scimus enim Viatores profecto non paucos Religionem ibi nullam agnovisse, ubi neque Templa consurgere, neque Sacerdotes initiari, neque mactari victimas, neque adoleri thura, neque dies festos celebrari viderant, aut audiverant; cum tamen, ut aliquando certis argumentis deprehensum esse diximus, non esset in iisdem regionibus sapientissimi rerum omnium Conditoris obliterata cognitio, imo neque penitus officiorum deleta memoria, quibus homines eidem referre aliquam gratiam & possint, & debeant. Itaque Criticus omnino levis ille sit oportet, qui ne Dampieri forte laedatur auctoritas, durius aliquod judicium de Barbaris illius Insulae ferendum esse pronunciet, quod de Barbaris aliarum quarumcumque regionum ferri sine injuria non posse, vetus omnis, atque recentior historia declarat.

CAPUT X.

De Insulis, quae Dos Palaos, aut Novae Philippinae vocari solent; ubi & de Carolinis.

„ NON *ita Dardanio gavisus Atrida triumpho est,*
„ *Cum caderent magnae Laomedontis opes:*

ut gavisus est Baylius noster, cum in Jesuitarum epistolis, & in ipsis Clementis XI. litteris ad Reges Christianissimum, atque Catholicum, & ad Archiepiscopos Mexicanum, atque Manhilensem datis, nationem, quae & Athea esset, & optimis, quamvis Athea, moribus imbuta, sibi deprehendere visus est (*a*). Ea scilicet natio est, quae insulas tenet, paulo ante initium hujus nostri Saeculi detectas, quae *dos Palaos* ab Hispanis, aut Novae Philippinae nuncupari solent (*b*). Jacent autem illae insulae inter antiquas Philippinas, atque Marianas, ut Clemens idem XI. nec non Ludovicus Magnus, cum de iisdem ad Philippum V. Regem Catholicum scriberent, testati sunt (*c*).

Sed, ut a Clementis gravissimo testimonio initium sumamus, quid habet ille tandem, quod Baylio favere possit? Videlicet cum Reges ille Galliarum, atque Hispaniarum, non magis opibus, & imperio, quam pietate, ac religione prae-

(*a*) *Rèponf. aux quest. d' un Provinc. III. P. C. XII. p. m.* 929. Qua ratione detectae sint illae insulae videre potes in epistola Patris Clain *Lettr. édif. Rec. I.* sub finem, aut in narratione P. Le-Gobien, quam fere ad verbum La-Martiniere descripsit, habes autem *Lettr. édif. Rec. VI.* ubi etiam legere potes Pontificias, ac Regias litteras, de quibus loquimur.

(*b*) Anno 1696. Naufragi, de quibus dicemus, Hispanorum litora tenuerunt.

(*c*) Vide Cartam, ut dici solet, Geographicam earum Insularum apud P. Le-Gobien, & cum carta conferas Carolinarum, quam dedit P. Cantova *Lettr. édif. Rec. XVIII.* Vide etiam Echard *Diction. Geog. Portat.*

praestantes hortaretur, ut Barbaros, de quibus loquimur, Evangelica doctrina imbuendos curarent, famam indicavit, quae spem apostolici pectoris non mediocriter alere videbatur. Fama enim ferebat, eos populos & ab ea superstitione, quam *Idololatriam* appellamus, alienos omnino esse, & bona indole praeditos, facilique natura, & Christianae Legi recipiendae non impares.

At quid est in his omnibus, quo Baylius uti potuerit, ut gentes easdem faceret Atheismi reas? Num quod *Idola* non colere dicuntur? num quod non Ethnica superstitione laborare? Ridicula, ut verum fatear, Bayli, mihi videtur tua isthaec populos integros accusandi ratio. Quid enim? Plurimos jamdudum censebas Atheos esse dicendos, quod *Idola* colerent, ac Deos eadem esse putarent. Nunc vero scenam repente convertis, & eos, qui non videantur eodem furore capti, propter hanc ipsam causam Atheos esse contendis. Pugnantia te loqui non vides? Ubi est acumen tuum?

Caeterum hoc eodem loco ingenuum Lectorem censemus esse monendum, famam illam, de qua loquitur Clemens, non omnino veracem post annos plures fuisse deprehensam. Neque tamen advertere necesse est, nihil hinc aut Romani Pontificis, aut sanctissimi, doctissimique hominis auctoritati deperire.

Validius est argumentum, quod a Jesuitarum epistolis desumi potest ad eorumdem Barbarorum Ἀθεότητα demonstrandam. Nam Paulus Claenius Soc. Jesu Sacerdos (*a*), cum valde accuratam de Insulis, ac gentibus iisdem tunc primum cognitis epistolam exararet, diserte scripsit ad eam diem non potuisse ullum indicium reperiri, quo Divinitatem ii Barbari ullo modo cognoscere, aut *Idola* colere viderentur. Similia deinde Carolus Gobienus scripsit (*b*), similia quidam alii tradiderunt.

At

(*a*) *P. Paul Clain.* Vid. ejus epistol. *Tom. I. Lettr. édif.* quam citavimus.

(*b*) Vid. ejus *Hist. des Isles Mariones;* & epist. aut narrat. *To. VI. Lettr. édif.*

At primo quidem advertere juvat, quae de Palais in ea epiſtola narrantur a Claenio, quem caeteri ſecuti ſunt, ad rem noſtram pertinentia, duarum ancillarum fide, atque auctoritate muniri (*a*). Cum enim Palai nonnulli horrida tempeſtate in litus Inſulae, quae *Samal* dicitur, conjecti eſſent, ab Hiſpanis humaniſſimo hoſpitio accepti, cibiſque recreati ſunt, & omni officiorum genere adjuti, verbis profecto non paucis ultro, citroque habitis. Jam ſermonum iſtorum non alii fuerunt interpretes, quam ancillae duae, de quibus diximus, olim ab Inſulis illis iiſdem ad Samaliae littus eodem, opinor, vento compulſae, quae tamen regionis hujus linguam non optime callebant. Jam in ſermonibus iiſdem Hiſpani Barbaros de Religione, ac Divinitatis notitia interrogarunt, ac non alia, quam quae Claenius narravit, exculpere potuerunt. Quis jam in hoc toto negotio aliquem errorem non ita levem intervenire facile potuiſſe, non putet?

Deinde Claenium, atque Gobienum fuiſſe deceptos vel inde patet, quod mira quaedam de Barbarorum illorum facilitate, atque humanitate, optimaque indole narraverint, quae nulla veritate fulciri, poſtea deprehendimus. Nam duo Sacerdotes Hiſpani, Duberonius, atque Cortilius (*b*), qui poſt Serranum naufragio perditum, ad Novas Philippinas, Evan-

(*a*) De iis P. Clain = *Comme elles ſçavoient un peu la langue de ce païs, elles ſervirent d' interpretes, & c' eſt par leur moyen qu' on apprit ce que je dirai dans la ſuite &c.* =. Jam inter ea, quae deinde dicit eſt etiam illud = *Il n' a pas paru juſqu' à preſent, qu' ils ayent aucune connoiſſance de la Divinité, ni qu' ils adorent des Idoles. On n' a remarqué en eux qu' une vie toute barbare. Toute leur ſoin eſt de chercher à boire, & à manger &c.* = . . .

(*b*) P. Duberon, & P. Cortil. Accidit autem id anno 1710. Crudele facinus ab Hiſpanis poſtea certis indiciis deprehenſum eſt. Vide epiſtolam Patris Cazier datam anno 1720. *Lettr. édif. Rec. XVI.* Hinc, inquam cognoſcere potes, quam deceptus fuerit praecipue Gobienus (*le P. Charles Le Gobien*), qui maximis humanitatem, ac bonam indolem illorum laudibus extollit; imo iiſdem credit, numquam in regione ipſorum evenire, ut homo hominem occidat, quin & in proverbium apud eos hoc abiiſſe.

Evangelii promulgandi caufa navigarunt, cum ad eas appuliffent, ac mox Navis, qua vecti fuerant, impetu currentium aquarum fuiffet abrepta, tam bene recepti funt ab humaniffimo illo populo, ut non modo mactarentur veluti hoftes, at veluti etiam viliffima pecora vorarentur (*a*). Quare praeclaram fcilicet Hifpanis gratiam homines bonae indolis pro illo, de quo diximus, hofpitio liberalitatis, & humanitatis pleno rependerunt.

Quanto melius ii Barbari a Carolinis, quam a Claenio, vel Gobieno cogniti funt! Carolini fiquidem P. Cantovae narrarunt (*a*), Palaos propter infignem crudelitatem a proximis gentibus odio haberi, ac veluti generis humani hoftes evitari.

Quamobrem cum illi Scriptores in re tanti momenti tantopere decepti fuerint, quis jure non fufpicetur, etiam in eo, quod magis proprie pertinet ad quaeftionem hanc noftram, fuiffe deceptos?

At de Carolinis iifdem accuratum jam, atque proprium habere fermonem operae pretium exiftimo. Pertinent ii populi ad Auftrales Infulas, a Novis Philippinis non ita longe diffitas, quas Hifpani quidem effe jam fenferant, atque Carolinarum nomine donaverant, fed nemo in eafdem inferre pedem, aut mores populorum cognofcere potuerat; cum anno Domini 1721. ipfi fefe Carolini cognofcendos Marianarum Infularum Colonis exhibuerunt. Nam duae Cymbulae illorum vi tempeftatis, ac fluctuum ad Marianarum infularum maximam, quae *Gualan* appellatur, fruftra renitentibus nautis, delatae funt. Homines rerum omnium egenos benigno excepit hofpitio, ac per menfes bene multos

(*a*) Vide epiftolam, ex qua multa jam afferemus. P. Cantova *Lettr. édif. Rec. XVIII.* inter caetera fcribit = *que les Indiens des Carolines regardent cette nation avec horreur, comme l' ennemie du genre humain, & avec laquelle il eft dangereux d' avoir le moindre commerce* =. Teftatur autem ipfe Cantova teftimonium hoc valde cum iis confonare, quae de Palais P. Bernardus Meffia retulit.

tos aluit, ac fovit Hispanorum Charitas, praeceptorum Christi Domini nostri, consiliorumque non immemor.

Tunc Joannes Antonius Cantova, Societatis Jesu Sacerdos, familiariter cum Barbaris agere instituit, ac multis officiis eorum animos sibi conciliavit, ut Christo lucrari posset: quin & in Carolinas insulas cum iisdem commigrare, & Evangelii lucem inferre gestiens, barbaricum sermonem incredibili diligentia didicit, ac multa de moribus, multa de ritibus, ac religione, seu potius de superstitione, quae Carolinas, atque adeo reliquas Australes Insulas occuparet, percunctatus est. Etenim ii Barbari non modo suas Carolinas, sed & Novas Philippinas, & reliquas Australes, vix cognitas nostris hominibus, optime noverant, cum mare illud amplissimum quidem, sed crebris insulis consitum concursare suis cymbulis, atque, ut ita dicam, metiri consuevissent.

Itaque de Insulis illius Oceani quae Cantova retulit, quae, inquam, de Numinibus, ac Religionis aliqua specie tradidit, ad Palaos etiam illos pertinere debent, quos nominatim Atheismi Baylius accusat. Id vel ex eo maxime patet, quod exponens Cantova quid a Carolinis didicisset, Insulas innumeras ejusdem Oceani partitur in provincias omnino quinque, quarum una Novas Philippinas, aut *Dos Palaos*, ut vocant Hispani, complectatur. Tum Cantova nullam exceptionem adhibens, ea continuo subdit de miseris Australium Insularum habitatoribus, quae non penitus omnem excellentis cujusdam, atque humana longe melioris, perfectaeque Naturae cognitionem apud eos fuisse deletam ostendunt. Ergo Cantovae testimonio, si quid ei tribuendum sit, non modo generatim Australes Insulae, in quibus minuti quidam Scriptores populos Atheos delitescere autumant, sed illae singillatim defenduntur, quas clientibus olim suis Baylius tanta confidentia vindicabat.

Quis autem erit in Catholicos tam vehementer iratus, ut Sacerdotis unius, quem Hispani semper omnes excellenti

lenti pietate, doctrinaque florere judicaverant, quem ad totam hanc rem cognoscendam, non mediocrem profecto diligentiam attulisse vidimus, auctoritatem, duabus illis foeminis, & ancillis, & Barbaris praeponendam esse non putet?

Neque vero quisquam suspicari potest, Carolinos de suorum tantummodo civium loqui sententiis potuisse, aut voluisse, aut de caeteris Australium Insularum habitatoribus a suis iisdem civibus conjecturam fecisse. Constat enim laudatam Cantovae epistolam legenti, satis accuratos eosdem fuisse in sententiis, ac populis, etiam quod pertinet ad rem nostram, inter se distinguendis. Nam & incolas Australis Insulae, quam *Falupet* appellarunt, neque ad Carolinas, neque ad Novas Philippinas pertinentis, maximum quemdam, ac valde voracem piscem adorare perhibuerunt (*a*); & alterius incolas, etiam a Carolinis, Philippinisque diversae, quam *Yap* vocarunt, Crocodilum venerari testati sunt.

Quae cum ita sint nihil jam restat aliud, quam ut videamus, quid ipse Cantova tradiderit de Religione, atque opinionibus Barbarorum, qui Carolinas, ac caeteras Australes Insulas tenent. Nimirum ille testatus est, Barbaros eosdem nullam fere notitiam Religionis habere, neque ratas caeremonias, certosque ritus; quin etiam interrogatos aliquando, quis Coelos, atque Tellurem, & reliqua omnia condidisset, quae nostris oculis usurpamus, respondisse sta-

(*a*) Vid. laud. ep. Cantovae, ubi de magna Insula *Falupet* dicitur = *Les habitans adorent le Tiburon, espece de poisson cetacée, extrêmement vorace; que ces Insulaires sont Negres pour la plûpart, & des moeurs sauvages, & barbares. C'est tout ce qu'ils en sçavent; encore n'ont ils ces connoissances, que par quelques habitans de ces Isles, que la tempête avoit jettés sur leurs côtes* =. Ibid. = *Les habitans de l'Isle d'Yap ont un culte plus grossier, & plus barbare. Une espece de Cocodrile est l'objet de leur veneration. C'est sous cette figure, que le Démon exerce sur ces peuples une tyrannie cruelle &c.* =.

tim, se nihil horum scire (*a*). Sed tamen iidem Naturas, ut jam significavimus, esse tradunt, quibus cum homines com-

(*a*) Cum quinque illas, de quibus diximus, distinxisset Provincias, Cantova subdit = *Voilà comme vous voïez, mon R. P., au grand Archipel, dont les habitans sont bien dignes de compassion : ils n' ont presque aucune ideé de Religion, ils vivent sans culte, & dépourvûs de la plûpart des connoissances les plus propres de l' homme raisonnable. Je leur ai demandé, qui avoit fait le Ciel, & la Terre, & toutes les choses visibles ; ils m' ont répondu qu' ils n' en sçavoient rien ...... Ils reconnoissent néanmoins de bons, & de mauvais esprits ; mais, selon leur maniere de penser toute materielle, ils donnent à ces prétendus esprits un corps, & jusqu' à deux, ou trois femmes. Ce sont, selon eux, des substances celestes d' une espece différente de celles qui habitent la terre* =. Quoniam ea Cantovae epistola non ita vulgata est, ut facile omnes ipsam Lectores nostri habere possint, operae pretium me facturum putavi, si particulam illius hoc loco describerem, quam certe inspicere debeat, atque perpendere, quicumque Lafitoji doctrinas aut defendere velit, aut impugnare. Habet enim Spiritum coelestem, qui *Sabucour* dicatur, filium habuisse *Eliulep*, hoc est, si vim barbarae vocis attendas, Magnum Spiritum, ac filiam *Ligobuud*: Uxorem autem, ex qua illos susceperit, *Halmelul*. Hic multa de Juvene quodam, ac matre illius; quae duo scilicet Numina Apollinem, ac Latonam referre videntur; multa de aliis quoque Numinibus. Tum subdit = *Ligobund soeur d' Eliulep, se trouvant enceinte au milieu de l' air, descendit sur la terre, ou elle mit au monde trois enfans. Elle fut bien etonnée de voir la Terre aride, & infertile. A l' instant de sa voix puissante elle la couvrit d' herbes, des fleurs, d' arbres fruitiers. Elle l' enrichit de toute sorte de verdure, & la peupla d' hommes raisonnables. Dans ces commencemens on ne connoissoit point la mort ; c' étoit un court sommeil. Les hommes quittoient la vie le dernier jour du declin de la Lune, & dès qu' elle commençoit à reparoître sur l' horison, ils ressuscitoient comme s' ils se fussent reveillés après un sommeil paisible. Mais un certain Erigiregers, esprit mal intentionné, & qui se faisoit un supplice du bonheur des humains, leur procura un genre de mort, contre le quel il n' y eut plus de ressource ... Ainsi l' appellent-ils Elus Melabut, c' est-à-dire, mauvais esprit, esprit mal-faisant, au lieu qu' ils appellent les autres esprits Elus Melafirs, qui signifie bons esprits, esprits bien-faisans. Ils mettent au rang des mauvais esprits un certain Morogrog, qui aiant été chassé du Ciel pour ses manieres grossieres, & inciviles, apporta sur la Terre le feu, qui avoit été inconnu jusqu' alors &c.* =. De Oulefat filio Numinis *Lugueileng*, & *Elialep* nepote ita fabulantur = *Ce jeune homme aïant sçû, que son pere étoit un esprit celeste, dans l' impatience de le voir, prit son vol vers le Ciel. com-*

comparari non possint, & quae coelestes, beatasque sedes tenere soleant.

Ea vero de Naturis ipsis animantibus, & intelligentibus fabulantur, quae non levem cum tritis illis Graecorum poëtarum commentis similitudinem gerant, ac certe a Lafitojo adhiberi potuerint ad non paucas opiniones, quas in libro de Silvestrium Americanorum moribus exposuit, probandas, atque muniendas. Nam & Saturnum in illis, & Opim, & Jovem, & Junonem, & Latonam invenias, & Apollinem, atque Dianam, quin & Prometheum, qui tulerit in terras ignem, & Icarum, atque Phaëtontem e Coelo praecipites, & Deos nescio quos Penates, & alia non pauca, quae Barbari scilicet ab aliquo Hesiodi, vel Homeri Lectore didicisse videantur.

At, quod magis ad rem nostram pertinet, non omittendum hoc loco mihi videtur, Numinum illorum Barbaros, qui ab omni fere cultu religioso dicuntur alieni, non ita levi reverentia capi. Etenim, cum fama sit apud illos, in Insula, quae *Falalu* dicitur, Lacum esse puris aquis, atque crystallinis, quo Numina sese, lavandi causa, vel natan-

comme un nouvel Icare. Mais à peine se fut-il élevé dans les airs, qu' il retomba sur la Terre. Cette chûte le désola, il pleura amerement sa malheureuse destinée; mais il ne désista pas pour cela de son premier dessein. Il alluma un grand feu, & à l'aide de la fumée il fut porté une seconde fois en l'air, & parvint jusqu' aux embrassement de son pere celeste = Tum ea subdit, quae nos etiam narramus de Lacu insulae *Falalu*. Deinde = *ils donnent une ame raisonnable au Soleil, à la Lune, & aux Etoiles, où ils croïent qu' habite une nombreuse nation celeste.... Telle est la doctrine des habitans des Isles Carolines, dont néanmoins ils ne paroissent pas être fort entêtés; car bien qu' ils reconnoissent toutes ces fabuleuses Divinités; on ne voit parmi eux ni Temple, ni Idole, ni Sacrifice, ni Offrande, ni aucun autre culte extérieur. Il n' y a qu' à quelques-uns de leurs defunts, qu' ils rendent un culte superstitieux.... Ils mettent auprès du cadavre diverses sortes d'alimens, dans la persuasion où ils sont que l'ame du defunt les suce, & s'en nourrit. Ils croyent qu' il y a un Paradis, ou les gens de bien sont récompensés, & un Enfer, où les méchans sont punis...... Chaque famille a son Tahutup auquel on s'adresse dans ses besoins* =.

tandi, conferre soleant, nemo illuc audet accedere. Vereri etiam videntur, ne sibi quidquam simile contingat, atque olim, ut Graeci fabulantur, Actaeoni, de quo tritum illud Ovidii:

„ *Inscius Actaeon vidit sine veste Dianam;*
„ *Praeda fuit canibus nec minus ille suis:*

aut saltem quod Tiresiae accidit, de quo praeclare Graeci Callimachi versus Callimachus alter Illyricus (*a*) Latine reddens:

„ *Solus adhuc; juvenem catulis comitantibus, ibat*
„ *Tiresias, sacra se per loca circumagens:*
„ *Atque, siti aridulus longa, prope flumina venit,*
„ *Nec sponte, infelix, vidit in amne Deam.*
„ *Quem, flagrante ira, tamen est adfata Minerva;*
„ *Nam quis te amissis hinc rediturum oculis,*

„ *Quis*

(*a*) Raymundus Cunichius *in Anthologicis p.* 188. 189., meus olim praeceptor, carminum suavitate, & elegantia cum poëtis aurei, quod vocant, saeculi comparandus. Callimachi Graecos versus hic describemus, ut doctus Lector iudicium ferat, utrum ille, an Raymundus noster pulchram fabellam nitidius, & elegantius expresserit. Ita enim Callimachus *in celebri Elegia, sive Hymno in Lavacrum Palladis*.

Τειρεσίας δ' ἔτι μῶνος ἅμα κυσὶν, ἄρτι γένεια
Περκάζων, ἱερὸν χῶρον ἀνεστρέφετο.
Διψάσας δ' ἄφατόν τι, ποτὶ ῥόον ἤλυθε κράνας,
Σχέτλιος. οὐκ ἐθέλων δ' ἶδε τὰ μὴ Θέμιδος·
Τὸν δὲ χολωσαμένα περ, ὅμως προσέφασεν Ἀθάνα,
Τίς σε, τὸν ὀφθαλμὼς οὐκ ἔτ' ἀποισόμενον,
Ω Εὐηρείδα, χαλεπὴν ὁδὸν ἄγαγε δαίμων;
Α μὲν ἔφα, παιδὸς δ' ὄμματα νὺξ ἔβαλεν·
Εστάθη δ' ἄφθογγος· ἐκόλλασαν γὰρ ἀνῖαι
Γόνατα, καὶ φωνὰν ἔσχεν ἀμηχανία.

Meum porro, si quaeras, judicium est, neque alio modo, quam Cunichius, Callimachum, si Latino sermone uti consuevisset, neque alio, quam Callimachus, Cunichium, si Graeco, fuisse locuturum.

„ *Quis malus, Everida, haec te Deus in loca duxit?*
„ *Sic ait; at puero nox premit atra oculos.*
„ *Obstupuit; vox pressa, artus tremuere, comaeque*
„ *Horrent, verborum consiliique inopi.*

ac caetera elegantissime.

Sed, ne Barbarorum oblivifcamur, de quibus a nobis institutus est sermo, quamvis ii nescire se dicant, quis mundum universum architectus molitus fuerit, atque condiderit, Deam tamen quamdam narrare solent, cum descendisset in tellurem hanc nostram, & aridam omnem, ac sterilem non sine admiratione circumspexisset, suae vocis unius, cui cuncta pareant, efficacitate, vestivisse repente totam floribus, herbis, arboribus, frugibus, quin & hominibus replevisse, qui mentis essent, rationisque participes.

Haec, inquam, aliaque similia Cantovae a Carolinis narrata doctrinam continere videntur, quae in Insulis fere omnibus illius vastissimi aequoris vigeat; duabus nimirum illis *Falupet*, atque *Yap* exceptis, quas Carolinorum ipsa fides, ac diligentia videtur excepisse.

Neque huic meae sententiae quidquam officit, quod his, aliisque narratis, Cantova doctrinam hanc esse Carolinorum subdat, quam tamen non magna pervicacia tueri videantur. Etenim quod ille de Carolinis affirmat, non ideo statim de caeteris Insularum Australium habitatoribus negat.

Sane Cantova non debet maximae negligentiae nulla satis valida prolata ratione argui. Atqui maximae negligentiae fuisset, cum de Insulis omnibus Australibus loqueretur, in illo Mari nostris hominibus fere incognito latitantibus, cumque universas in quinque provincias partiretur, illarum habitatores, dicere, nescio quas amplecti opiniones, atque sententias, ne levi quidem significatione facta, jam de una tantum provincia sermonem institui, si

vero

vere de una tantum provincia sermonem instituisset. Nonne maximae negligentiae, atque inscitiae merito reprehenderer, si de Hollandia, vel de Anglia generatim differens, illius ego regionis incolas esse dicerem Romanae Religioni addictos, nisi me tantum de aliquibus, non de omnibus, aut fere omnibus loqui significarem?

Itaque de solis Carolinis ea tantum interpretor, quae, cum jam de Carolinis ipsis videtur singillatim agere, Cantova narrat: ea praesertim, quae de Sacerdotibus narrat nescio quibus eos populos decipientibus, quae de honoribus, quibus mortuorum animos prosequuntur, quae de poenis, aut praemiis alterius vitae, quae de Manibus maximam domorum olim suarum curam gerentibus, atque alia similia.

Quamobrem gravissimo Cantovae testimonio satis, opinor, Scriptores illi refutantur, qui cum non possent in regionibus antea cognitis Atheismo praesidium satis validum invenire, Atheos ex illis Australibus Insulis, quarum nomina vix tenemus, arcessere, & cum reliquo, si Superis placet, humano genere committere non dubitarunt.

CAPUT XL.

De Insulis Marianis.

QUi Barbaros Marianarum Insularum Indigenas, quod ferrea quaedam instrumenta, vilesque alias merces Hispanorum semel navigio surripuerint, infami, eodemque perpetuo nomine Latronum injuria notatos fuisse putavit, Carolus Gobienus, ipse, quamvis imprudens, atrociore, nisi fallor, eosdem populos affecit injuria, cum nullam Religionem secutos fuisse scripsit, ac nullam prorsus agnovisse Divinitatem (*a*). Gobieni testimonium Baylius arripuit, ac

(*a*) Carolus le Gobien *Hist. des Isles Marianes* = *ne reconnoissoient aucune Divinité* =.

ac maxima, qua pollebat, ingenii dexteritate urgere non destitit (*a*).

Sane Gobienus. & homo fuit eximia doctrina excultus, & diligentia omnino singulari mores Barbarorum cognoscere conatus est, atque sententias; ut ipsi eius libri, epistolaeque testantur. Advertit etiam Baylius, Gobienum societatis ejus hominem fuisse, cujus profecto non intererat populum quemvis Atheum inducere. Quis igitur illius testimonium in hac nostra causa non maximi faciendum existimet? quis, non dicam homines aliquot, sed plures plurium Insularum populos Atheos inventos esse non fateatur?

Antequam ad ista respondeam, aliquid juvat hic de Latronibus ipsis advertere, ut videant adversarii, quamvis Atheos illos fuisse concederemus, se non habituros, de quo magnopere gloriari possint. Ut enim insignem feritatem, ac caetera vitia cum Barbaris aliis communia silentio praetermittam, ita certe imperiti, rerum omnium rudes, ignarique fuerunt, ut crudeles terras, ac litus avarum, antequam illuc Hispani migrarent, & bonae artes, & Humanitas omnis, & ipsa Veritas fugisse videretur.

Quid enim? Potestne majus aliquid ad illius gentis inscitiam addi, quae ipsius ignis usum ignoret? Ignorarunt tamen Latrones. Potestne aliquid afferri, quod magis incredibile videatur, quamvis omnino verum, quam nationem integram tanta rerum cognitu faciliorum ignorantia premi, ut Ignem ipsum existere, numquam animadverterit? Numquam Latrones animadverterant. Itaque cum illum primo viderunt ab Hispanis ad inhospitas casas comburendas adhibitum, animal esse putarunt, quod per paleas, ac ligna cum tanto strepitu serperet, eademque devoraret; neque antea sciverunt, quanta eidem animali vis inesset, quam comprimere conati flammas, aut in fugam convertere, manus pedesque ustulatos cum novo quodam doloris vehementissimi sensu retulerunt. Hunc

(*a*) *Contin. des pensées sur la Comete* §. *XIV*. *p*. 51. &c.

Hunc igitur ego populum consulam, cum quid homines de Divinitate sentiant, assequi cupio? hunc, inquam, inter homines potius, quam inter bruta animantia recensebo?

Sed tamen hic idem populus levi quadam ex parte notionem Divinitatis servavisse mihi videri solet, quam multo pleniorem, atque clariorem populi servant ingenuis artibus, ac liberalibus disciplinis eruditi. Nam primo quidem licet Hookius nullum Gobieno posse testem opponi conquestus fuerit, eos opponi arbitror posse, qui Barbaros, de quibus loquimur, *Idolorum* esse cultores diserte scribunt, ut Davitius, ut alii (*a*). Etenim qua ratione dicendi sint Ethnici non prorsus omnem Divinitatis amisisse notitiam, non semel explicatum a nobis est.

Deinde quaedam a Gobieno ipso, pluribusque aliis narrata, non obscure, nisi fallor, id ostendunt, quod proposuimus. Putant enim, aut putabant potius, Marianarum Indigenae non modo animos hominum pereuntibus corporibus esse superstites, at in beatas abire sedes, ubi voluptatibus affluant, qui bona soluti morte fuerint; contra vero, qui mala, in Inferna loca detrudi, maximis cruciandos, aeternisque suppliciis. Etenim in iis locis malignum esse spiritum, *Chaysi* appellatum, fabulabantur, qui poenis quibusdam exquisitissimis vexare mortalium animos in deliciis haberet; quin & perpetuis eosdem ab illo torreri flammis, cum primum flammas cognovere, suspicati sunt.

Pretiosum hoc, & illustre vetustissimae traditionis monumentum diceres, nisi mortalium omnium stolidissimi non aliam bonam esse mortem, nisi naturalem, non aliam vero malam, nisi violentam interpretati esent, ac nisi Cayfio illi tam atroci humani generis hosti captivorum sanguine litandum esse judicavissent.

At certe qui ea senserunt, aut nullo modo rationis com-

(*a*) Daviti *de l'Amerique* citatus *in Supplement. ad Morerii Dictionar. Art. Marianes.*

compotes dicendi sunt, atque hinc neque digni, ut in hac nostra causa de ipsis habeatur sermo; aut praeter Caysium vim nescio quam, intelligentia praeditam, ac mortuorum animis dominantem existere senserunt. Nam nisi vim eam agnovissent, quomodo aliquid de illa divisione animorum excogitassent, ut alii reciperentur in beatis sedibus, alii vero statim raperentur ad Tartara? Animi certe omnes sibi relicti beatarum sedium inivissent viam. Caysius autem, potestate sibi facta, cum tam saevus esset humani generis hostis, universos rapuisset ad poenas. Esse aliquis igitur debet veluti judex, qui bonos illos animos, aut potius felices, praemiis, caeteros autem poenis addiceret, aut saltem a Caysio addici permitteret.

Praeterea nonne statim ea cogitatio debuit barbaris illis mentibus occurrere; aliquem esse qui beatis praesit sedibus, qui bonis compleat animos, ac voluptatibus, qui futuros rerum exitus pandat? Mortuos enim esse futurorum praescios, tam certo sibi persuaserant, ut hinc nescio quos circulatores, quamdam Divinationis artem ope mortuorum, ut jactabant, exercentes summo in honore haberent.

Jam vero ea vis, ille judex, ille coelestium sedium dominator, ac rector notionem, quamvis imperfectam, atque confusam ingerit supremae Divinitatis. Quamobrem Gobienus, qui Divinitatem ab iisdem Barbaris agnitam esse negat, aut non satis costare sibi dicendus est, ut non pauci fatentur, aut idonea quadam ratione explicandus. Etenim fortasse, (quod etiam de Chomeo Chiriguanos accusante, ac de Claenio, eodemque Gobieno Palaos insimulantibus, dicere potuissemus,) Divinitatem ab iis non agnosci putavit, qui Mundi conditorem, atque Gubernatorem, bonitate, potentia, sapientiaque maxima praeditum existere, minime faterentur.

Si haec tibi explicatio non satis arrideat, & Gobienum tamen defendere velis, vim gallicae vocis, qua ille usus est, ita poteris interpretari, ut Divinitatem tantummodo ne-

neget ab iisdem Barbaris certos quosdam Templorum, Sacrificiorum, & Caeremoniarum, ac Rituum honores habuisse (*a*).

CAPUT XII.

De regione, quae Yedso dicitur prope Iaponiam.

CUM nullam praeseferre Religionem, ac nullam agnoscere Divinitatem, non eamdem omnino rem esse dicendam saepe viderimus, habitatores ejus regionis, quae Terra *Yedso* nuncupari solet (*b*), ab Atheismi calumnia defendere, supervacanei operis labor videri potest. Etenim non alio nomine sunt ejus impietatis accusati, quam quod nulla viderentur habere sacra, nullum invocare Deum, cum vitam in silvis ferarum more tolerarent, & Virgilianum illud in eos optime caderet:

„ *Victum infelicem baccas, lapidosaque corna*
„ *Dant rami, & vulsis pascunt radicibus herbae.*

Quae tamen omnia non esse vera eo magis deprehendimus, quò magis infelices eos populos, & ipsorum mores, atque instituta cognoscimus. Itaque tantum hic aliqua notamus, ut adversariorum levitas, atque temeritas adhuc magis appareat.

Nam primo quidem Hollandi Nautae, qui regionem eamdem an. 1643. diligentius cognoscere curarunt, non illam

(*a*) Nihil de Bruzeno La-Martiniere diximus, quod Gobienum ille de Marianis agens fuerit secutus, atque hinc eadem de ipso, quae de Gobieno statuenda.

(*b*) Dicitur etiam Terra *Iesso*, aut *Yeco*, aut *Eso*, aut aliis nominibus, de quibus vide La-Martiniere. Utrum insula sit, an Asiae Continenti juncta dubitatur. De illa videndus Martini *Descript. de la Chine*, Thevenot *Relat. de la Terre d' Eso Tom. III. Ambassade des Hollandois au Iapon p.* 1. Charlevoix *Hist. du Iapon. Lib. XX. & XXV. &c.*

lam omni prorſus, ut quidam fingunt, Religione vacare, ſed aut nihil, aut certe non multum ibi Religionis eſſe retulerunt. Nam tantummodo, ajebant, notari potuit, Indigenas, cum prope Ignem biberent, quaſdam Ignis partes aquae guttis, velut in libaminis morem, aſperſiſſe, & alia leviſſima quaedam praeſetuliſſe Religionis indicia (*a*).

Caeterum bonos eoſdem nautas in populorum moribus cognoſcendis minus, quam in ſuperandis fluctibus praeſtitiſſe, vel hinc, niſi fallor, cognoſcere poſſumus, quod nullam in Terra *Ieſſo* publici regiminis eſſe formam, nullum alterius Dominum eſſe narraverint. Etenim Hollandos in ea re non leviter fuiſſe deceptos, ex pulcherrima Charlevoixii hiſtoria de rebus Japoniae colligere potes (*b*).

Et ea quidem hiſtoria non ex incertis quibuſdam ignotorum hominum narrationibus conſuta fuit, ſed ex litteris, ac teſtimoniis Catholicorum Sacerdotum, qui pene incredibiles pro Chriſti promulganda doctrina labores exantlarunt, diligenter omnino, fideliterque collecta. Jam in ea hiſtoria de Regulo agitur Civitatis *Matſumay* nuncupatae, atque in eadem Terra *Yedſo* conſtitutae (*c*). Praeterea graviſſimum recitatur Hieronymi de Angelis teſtimonium, qui cum Eccleſiae Chriſtianae fundamenta in ea regione jeciſſet, mox Barbarorum mores in epiſtola ad S cietatis Jeſu moderatores data deſcribens, non modo publici regiminis apud eos formam agnoſcit, ſed & ſapientiſſimis regi ſcribit inſtitutis, & legibus (*d*).

(*a*) Vid. *Voyages au Nord Vol. III. Relation de la découverte de la Terre de Ieſſo, ou Eſo...par le Vaiſſeau le Caſtricoom en* 1643. Ibi = *Autant que nous en pouvions juger, ces peuples n'ont point de Religion, ou du moins ils n'en ont que fort peu; car on remarqua ſeulement, que lorſqu'ils buvoient auprés du feu, ils jettoient quelques goutes d'eau en divers endroits du feu, comme par forme d'offrande* =.

(*b*) Charlevoix *Hiſtoire du Iapon*.

(*c*) E. g. *Tom. V. Hiſt. du Iapon Lib. XV.*

(*d*) Vid. eodem libro. Ibi *p.* 21. P. Hieronymi De Angelis Soc. Jeſu epiſtolam illam in pauciora contrahens, haec etiam habet = *Cette Nation n'à qu'une idée fort confuſe*

Sed ut id persequamur, quod nostra magis interest, ejusdem Hieronymi testimonio fretus narrat Charlevoixius infelici nationi non esse, nisi valde confusam Divinitatis notitiam. Magnis enim, ut ipse testatur, honoribus Solem, Lunamque prosequitur, cum bonorum omnium esse putet auctores. Regem praeterea nescio quem populus idem veneratur, quem corporeis oculis obnoxium non esse fatetur, Montibus, Silvis, Maribus, atque Fluminibus dominantem; ex quibus omnibus ea quae suppeditent ad cultum, & ad victum tam facile sibi homines acquirant, & parent. Nihilominus & Sacerdotes ipsis desunt, & ritus, & quaevis publicae Religionis forma, ut vel hinc videas, quod hujus capitis initio diximus, mirifice confirmari.

Apud eumdem Charlevoixium (*a*) Maffeji testimonium legimus asserentis non aliam Barbaris nostris esse Religionem, quam quod Coelum adorent; quae quidem verba a Scriptoribus quibusdam aliis fere descripta videri possunt (*b*).

At necesse non est in re satis, opinor, manifesta, jam alios vocare testes, aut Scriptorum verba describere. Potius obiter hic iterum adversarii monendi sunt, ut non ita facile Viatoribus omnibus, aut Nautis aures praebere velint; aut potius, ut non ita temere ad alienos sensus eorum verba contorqueant.

CA-

fuse de la Divinité; elle rend des grands hommages au Soleil, & à la Lune, qu' elle regarde, comme les Auteurs de tous les biens. Elle révére néanmoins un Roi invisible, a qui elle pretend qu' appartiennent les Montagnes, les Forêts, les Mers, & les Rivieres, d' où les hommes tirent toutes les choses nécessaires à la vie; mais il n' a aucun culte reglé, & on ne voit à Matsumay ni Prêtre, ni aucune pratique extérieure de Religion =

(*a*) Citat, = *le P. Maffei au cinquiéme Livre de ses Lettres, sur les Mémoires des Chinois* = ibi inter alia = *Ils n' ont point d' autre culte religieux, que celui d' adorer le Ciel* =.

(*b*) E g. *in Supplem. ad Morer. Diction.* legitur = *Ils n' ont aucune Religion, si ce n' est celle d' adorer le Ciel, & les Astres &c.* =

CAPUT XIII.

Occasione a Sinicis Monumentis accepta, Digressio fit ad probandum, contra nostros adversarios, Mundum ab aeterno tempore non esse.

CUM gentes immanitate barbaras, & liberalium artium prorsus ignaras, aliquo Divinitatis tangi sensu, hactenus ostenderimus, aequum est, ut de quibusdam humanioribus jam agamus, quas non omnino, sed magna tamen ex parte Ἀθεότητος insania laborare, quidam aut non satis eruditi, aut non satis aequi rerum aestimatores arbitrantur. Ac primo quidem Sinae, a Barbaria, de qua nuper egimus, non ita longe dissiti, defendendi occurrunt (a); in quibus nempe plurimum adversarii confidunt.

Sed antequam de Sinis litterarum gloria florentibus; hos enim Athei sibi praecipue vindicant; hos Atheis concedi, praeclarus ille Atheorum patronus suo quodammodo jure postulare sibi videtur; hos Graeculi nostri aut damnandos esse, aut certe non absolvendos, eo supercilio pronunciant, ut Minois cujusdam partes, aut Rhadamanti commissas iisdem fuisse dicas: itaque antequam de Sinis iisdem ago, quorumdam adversariorum hoc loco temeritatem, & inscitiam castigandam puto. Etenim cum de Sinis agendum esse audiunt, magnos animos tollunt, ii praesertim, qui mundum ab aeternis antea temporibus fuisse defendunt. Quare non modo idem a Sinis praesidium, quod a reliquis populis, Divinitatis, ut ajunt, cognitione carentibus, petunt,

(a) Nihil addimus de Japponiae philosophis, quamvis eorum pars Atheismi postuletur, quod satis eos vindicaverimus, ubi de doctrina egimus Buddae tributa. Eo enim nomine cum aliis Indis ipsi accusati sunt. Alia quidem apud eos est Secta, quae Diis providentiam adimit. At crassum hunc errorem ab Atheismo distinguendum esse, alio loco docuimus.

tunt; ſed & ſacram Moſis hiſtoriam arguere mendacii Sinicarum ope Tabularum, & errorem, quo tantopere delectantur, auctoritate ſatis probata tueri ſe poſſe confidunt (*a*). Liceat itaque nobis hoc in opere, quae laeſam hiſtoriae digni-

(*a*) Monumenta Sinarum etiam Increduli alii Θεοπνεύστῃ Scripturae anteponunt, e. g. Voltaerius *Eſſai ſur l' Hiſtoir. Génér. Ch. I. Philoſ. de l' Hiſtoir. Ch. XVIII.* Hujus etiam Scriptoris eo tandem evaſit audacia, ut dubitaverit cum impiis, quos impugnamus, an Deus Creator Mundi ſit agnoſcendus. Ita enim apud Nonnot. *Err. de Volt. Avant-Prop. T. II.* qui citat. *Mêlang. Poëm. ſur la Loi naturelle* = *Y a-t-il un Dieu Créateur? Ce qui eſt certain, c' eſt que tous les anciens Philoſophes ont enſeigné l' éternité du monde: c' eſt que toute l' antiquité a cru la matière éternelle* = Quare mirum non eſt eumdem cecinisse (initio Poëm. *ſur la Loi naturelle*)

Soit qu' un Etre inconnu, par lui ſeul exiſtant,
Ait tiré depuis peu l' Univers du néant,
Soit qu' il ait arrangé la matiere eternelle,
Qu' elle nage en ſon ſein, ou qu' il regne loin d' elle &c.

Quod autem ille antiquos omnes Philoſophos Mundi aeternitatem credidiſſe, tam confidenter pronunciat, ad eam pertinet impudentiam, cui parem, ut alio loco ſignificavimus, difficile invenias. Profecto Ariſtoteles (*Lib. I. de Coelo C.* 10.) ſe ante alios omnes mundi aeternitatem aſſeruiſſe gloriatur. Cum autem Ariſtotelem produco, eum nempe teſtem produco, qui non modo acutiſſimo pollebat ingenio, ſed exquiſita quadam eruditione, ac veteris philoſophiae notitia florebat. Quare dicendum eſt ante Ariſtotelem, ſin minus neminem, certe admodum paucos, eoſque non ita magni nominis, in eam iviſſe ſententiam. Jonici profecto philoſophi Mundum aliquo tempore productum opinabantur, quamvis materiam ipſam aeternam ſtatuerint. At quaeſtio de Mundi aeternitate cum alia de aeternitate materiae imperite confunditur. Plato quidem a recentioribus quibusdam diſcipulis, iis praeſertim, qui Scholae Alexandrinae praeerant, ita explicatus eſt, ut cum Ariſtotele conſentiret. Ejus praeſertim illa verba producta ſunt ex Timaeo = Πᾶσα ἀνάγκη τόνδε κόσμον εἰκόνα τινὸς εἶναι =. *Omnino neceſſe eſt mundum alicujus imaginem eſſe* = Cum enim ſemper eadem ea neceſſitas fuerit, hinc ſemper fuiſſe mundum ex mente Platonis, recentiores illi Platonici colligebant. At facile eſt ea verba ſic explicare, ut non aliud ſignificent, niſi hunc mundum, ſiquidem Deus illum velit exiſtere, ipſius imaginem Dei eſſe debere. Platonis certe libros legenti manifeſtum eſt, non aliam celeberrimi philoſophi ſententiam fuiſſe, quam a Diogene Laërtio *de V. Phil. l.* 3. relatam = *Duo omnino eſſe rerum principia, Deum, atque materiam. Illum & mentem, & cauſam appellat. Eſſe autem materiam informem, & infinitam; ex ea concretiones fieri. Ea cum aliquando temere, & inordinate move-*

gnitatem contra impios defendimus, hanc quoque controversiam leviter, & cursim attingere.

Primum enim illud est, in quo admirer hominum levitatem Sinicis monumentis quibusvis fidem habentium, quod certa nolint ab incertis ullo modo secernere. Nam si de tabulis quibusdam sermo sit, quae seriem annorum a saeculis Diluvio longe recentioribus auspicantur, quin gravissima iisdem tribuatur auctoritas, nihil in hac quidem disputatione repugno. Sin autem de aliis agamus, quae longe plura saecula, quam sacrae, vel etiam profanae historiae, videntur inducere, non alia ratio est, cur ab incredulis nostrorum temporum tantopere laudentur, nisi quod sacris iisdem libris contraria docere videantur.

At advertere debuerant & contra sacrorum librorum historiam nihil posse produci, quod non facile dissipetur, & seriem saeculorum, quae ab iisdem sacris libris eruitur, profanorum quoque Scriptorum, omnium fere aetatum, ac gentium, testimoniis mirifice confirmari; quod prae caeteris inter antiquos Eusebius, inter recentiores Grotius (*a*) observarunt. Sed contra Sinica illa monumenta, quid tandem est, quod objici jure non possit?

Sciunt enim homines in historia gentis illius cognoscenda diu diligenterque versati, tertio fere ante Christum Saeculo, tertio item post Confucium, in Sina Regem, aut Imperatorem, ut vocant, extitisse, qui litteris, ac litteratis, & studio deditis hominibus crudele bellum indixerit. Hunc porro ita saeviisse, ut doctos homines universos, eorumque libros perdiderit, & bibliothecas omnes ferro, flammaque vastaverit. Eos tantummodo libros immanis bellua salvos

esse

veretur, a Deo ait in locum unum coactam, quod ordinem temeritati praestare censuerit = quae profecto Mundi originem in tempore declarant. Multa hic de Stoicis, ac de ipsis Epicureis disserere possemus. At necesse nihil est in Voltaerii erroribus refutandis hoc loco longius immorari.

(*a*) Eus. *Praep. Evang. L. I.* Grot. *de Verit. Relig. Christ. L. I. §. 16.*

esse jussit, quibus medicorum, aut agricolarum, aut sortilegorum artes continerentur. Optima quidem foemina Confucii, ac Memcii libros intra parietem, glutine, ut quidam ferunt, illitos, abdidisse traditur, ne prorsus cum tanta litterarum jactura interirent. Sub eadem tempora paucos quosdam libros, qui e tanta clade supererant, humaniores quidam Sinae in cavernis, aut in majorum sepulchris occuluerunt. Cum vero pessimus ille bonarum artium inimicus multos annos regnaverit, ac durissima rei Sinensium publicae tempora, per annos ab ejus morte fere 40., consecuta fuerint, foedissima regiones illas inscitia occupavit, ut jam nemo fere in illis esset, qui non modo conficere libros, sed & legere, aut auderet, aut posset. Tandem aliquando litterae coeperunt efferre caput, aut potius reviviscere, familiae quintae Regum beneficio excitatae, qui satis intellexerant, salutem civium, & rei publicae incolumitatem doctorum praecipue hominum artibus contineri. Tunc primum libri, de quibus diximus, cum ingenti bonorum laetitia apparuerunt, sed vel annorum injuria, vel etiam locorum, in quibus delituerant, madore corrupti. Quamobrem optimi litterarum patroni, ac pene parentes curarunt, ut quam optime fieri posset id temporis emendarentur, lacunasque supplerent illi seniores, qui se porro pueros aliquid a majoribus natu didicisse gloriabantur (a). Quis jam hinc recte concludi non videt, ut librorum, quos nunc habent Sinae, aut non tanta sit, quanta dicitur antiquitas, aut non ea certe debeat esse, quam iisdem Sinae, nec non Europaei quidam tribuunt, auctoritas? Quis enim Senes obliviosos multa de suo addidisse non suspicetur?

At quod conjecturae loco ponimus, ipsa monumenta magis aperte declarant, sine ullo partium studio considerata. Multa enim in iis deprehendimus, quae *Calculum*, ut vocant,

(a) Vid. du Halde *Descript. de la Chine*. Nomen autem Imperatoris, de quo loquitur, tam crudelis litterarum hostis erat *Xi-hoam-ti*.

cant, Aſtronomorum non ſuſtinent, multa ineptis fabulis depravata, multa temere ficta, multa cum reliquis manifeſte pugnantia (*a*). Alia praeterea ſunt, quae doctiſſimi homines De-la-hirius, Caſſinius, Valſechius (*b*), Niccolajus, & ipſe Freretius (*c*) in medium attulerunt, ut oſtenderent Χρονολογίαν ab iis monumentis erutam non poſſe cum Moſaica niſi temere comparari.

Praeterea quae de temporibus Fohio Rege antiquioribus narrantur = *Sinae ipſi*, ait graviſſimus auctor Martinius in Hiſtoria Sinica, *pro ſuſpectis habent, ut quae falſa, & ridicula quam plurima complectantur* = Contra vero, quae poſt Fohium accidiſſe dicuntur = *certiſſima*, inquit idem, *Sinis habentur, ea maximè, quae ad annorum ſupputandam rationem ſpectant* = Atqui tempora ejuſdem Fohii cum Χρονολογία Mo-

(*a*) Vid. Euſeb. Renaudot *Obſerv. in Iouvencii Hiſtor.* quamvis hic auctor caute ſit legendus, Nicolaum Longobardum *To. II. Epiſtol. Leibn. p.* 28. Samuel. Pufendorf. *Introd. a l'Hiſt. L. VI C. II.* & qui philoſophiae ſcribunt hiſtoriam.

(*b*) Sufficiat afferre verba Cl. Valſechii, qui cum iis, quos laudavi, Sinenſi *Chronologiae* dignitatem detrahit *L. I. p.* 59. = *Primieramente a cagione degli sbagli, che vi s' incontrano intorno all' Ecclissi, ed altre congiunzioni celeſti in quegli Annali notate: inoltre perchè quella ſterminata eſtenſione d'anni, che in eſſi ſcorgeſi, non è già reale, ma immaginaria, altro non eſſendo che il riſultato di periodi aſtronomici inventati per dar la congiunzion de' Pianeti in certe coſtellazioni: finalmente perchè, ſiccome il lodato Signor Freret più d' ogni altro forſe in tal materia perito fa vedere nelle ſue Memorie preſentate all' Accademia di Parigi; i Regni di Yao, e di Chuna, due Fondatori di quella Monarchia, hanno finito ſolo* 1991. *anno prima dell' Era Criſtiana, e per conſeguenza non ſolo ne' ſui principj non oltrepaſſano, ma nemmeno giungono all' Epoca della Creazione o del diluvio poſte da Mosè* =.

(*c*) Freretius, (*Mr. Freret Secr. perpet. de l' Ac. R. des Inſcr. & Bel. Lettr.*) in Sinicis rebus, atque adeo in tota antiquitate ſcrutanda apprime verſatus, magnam ſibi apud homines doctos famam comparaverat; quam tamen opus poſthumum non leviter maculavit ipſius nomine in lucem emiſſum. Opus illud eſt inter ea, quae Vetus ipſum Parlamentum Pariſienſe ferre non potuit, ſcilicet *Examen Critique des Apologiſtes de la Religion Chrétienne &c.* Vid. orationem Seguierii habitam in Parlamento Pariſienſi, de qua etiam alio loco diximus.

ſaica a noſtris auctoribus haud aegre componuntur (*a*). Quid quod Vir doctiſſimus Goguetius non modo affirmat, ſed etiam probat, Sinarum hiſtoriam, in iis, quae uſque ad annum ante Chriſtum 206. tradit, nullam omnino mereri fidem? (*b*) Quid quod graviſſimi Viri teſtantur Sinicam Χρονολογίαν ab iis tantum laudari, qui eam ignorant? (*c*).

Sed quando Tolandi, ac Spinoſae diſcipuli adeo ſunt indociles, ut non ſe patiantur iis rationibus a ſententia dimoveri, rogamus, ut ſibi ſaltem ipſi conſtent, neque ad libidinem eadem monumenta, cum favere videntur, laudibus extollant, cum adverſari, contemnant, atque rejiciant. Ecce enim eadem monumenta, quae Moſis hiſtoriae homines leviſſimi opponunt, mundum aliquando initium habuiſſe, cum antea non eſſet, diſerte narrant.

Optime enim Coupletius, qui Tabulam, ut ajunt, Chronologicam Imperii Sinici latinae conſuetudini tradidit, ſcriptum in ipſo proaemio reliquit = *Et vero quod creationem Coeli, ac Terrae, maris, ac foeminae determinatis temporibus aſſignent, jam ſatis clare fatemur, non extitiſſe Mundum ab aeterno ..... adeoque facile eſt ratiocinando hic conficere, Numen aliquod ſupremum Sinenſes cognoviſſe, a quo haec omnia certis temporum intervallis procreata ſunt* =.

Quid ad haec aeternitatis mundi defenſores, callidi nimirum, atque verſuti? Callidos cum Cicerone voco, quorum ingenium, ut manus, uſu fortaſſe obcalluit, verſutos ve-

(*a*) De *Chronologia* Sinarum, quod ſpectat ad rem noſtram, legendum omnino eſt praeclarum opus Joſephi Antonii Conſtantinii, cui tit. *La verità del Diluvio Univarſale &c.* Vid. *P. I. Sez. VI. a §. XXIV. p.* 214.

(*b*) Goguet *Origine des Loix To. III.* 3. *Diſſertat.* Hic etiam praeclarus Auctor paulo ante ſcripſerat, quae notatu digniſſima ſunt = *Ce ne fut ..... que plus de* 500. *ans après la deſtruction des monumens, c'eſt-à-dire l'an* 37. *avant I. C. qu'on vit paroître (chez les Chinois) un corps complet de l'ancienne Hiſtoire. L'Auteur même Tſë Matſienne qui la compoſa, eut la bonne foi d'avouer, qu'il ne lui avoit pas été poſſible de remonter avec certitude* 800. *ans au-delà du tems au quel il écrivoit* =.

(*c*) Vid. *Le Iournal des Savans Mars* 1758.

vero, quorum celeriter mens versatur. Dicent profecto nihil esse, quamobrem Sinica monumenta, cum Hebraei Mosis narrationi contradicunt, debeant a nobis repudiari; at cum initium mundo constituunt, id afferre, quod nulla ratione probari possit: a quibus ita dissentio, ut omnino contrarium affirmem.

Etenim cum narrationi Mosis contradicunt, & humanae, qua nulla magis perspecta sit, & divinae, qua nulla major esse, vel fingi possit, auctoritati contradicunt: qua quidem de re nihil attinet fusius hoc loco disputare, cum pleni sint sapientum libri luculentis argumentis, invictisque rationibus, queis impiorum hominum Mosi obtrectantium retundatur audacia (*a*). At cum Sinica monumenta Mundum aliquo tempore natum fuisse confirmant, & cum historia reliquarum gentium, & cum ipsa philosophia mirifice concinunt.

Etenim non modo Hebraeorum, Phoenicum, Ægyptiorum, Assyriorum, Persarum, Arabum origines divinae litterae indicant, sed & Sicyoniorum, Thebanorum, Arcadum, Atheniensium, Spartanorum, Doridum, Corinthiorum, Cretensium, Eleorum, Macedonum, Italorum, aliarumque suis cognitarum temporibus gentium initia Graeci Scriptores prodidere (*b*).

Iidem tradunt, initio genus hominum in agris, vel in silvis, belluarum more degentium, non artes, non ullum scientiae genus coluisse, neque alia, quae ab bene, beateque vivendum necessaria ducimus. Tum homines extitisse divina quadam vel cogitandi, vel eloquendi facultate a natura instructos, qui reliquis, ut civilem societatem, communitatemque conflarent, fuerunt auctores: denique primum pagos,

 dein-

(*a*) Vid. Cl. Alphonf. Niccolai *Diss. e Lez. di Sacra Scrit. To. II.*

(*b*) Vid. Bochart. *in Geog. Sac.*, Pezron. *de antiq. temp.* Marsham *in Chron.* Stillingfleet *in Orig. Sacr.* Shuckford *in Hist. Mun.* Fourmont in *Sanchun. Hist. Univers.* Anglorum, & alios passim.

deinde majora oppida, postremo amplissimas urbes fuisse constructas, quarum conditores nominatim appellant.

Illud etiam apud eos cernere licet, exiguis sane finibus cujusque Reguli, seu potius Patrisfamilias auctoritatem sub ea prima tempora fuisse contentam: Post autem nescio quem hominem, dominandi cupiditate motum, finitimos, ut imperio suo parerent, cogere voluisse.

„ *Hinc hominum generi caedes, hinc praelia nata,*
„ *Hinc brevior dirae mortis aperta via est.*

Hinc iidem narrant, omnia quae ad pacis, ac belli rationem spectant, initium habuisse: quod vero non possent homines, ne alter alterum laederet, sine publicis quibusdam, atque perpetuis regi sanctionibus, eo sapientissimos extitisse Legum latores, ut Moysem apud Hebraeos, Zoroastrem apud Persas, Orpheum apud Thraces. Lycurgum apud Spartanos, Theseum, Draconem, atque Solonem apud Athenienses, Pythagoram apud Magnae Graeciae Colonos, aliosque non paucos.

Quid plura? Initia enim gentium suarum & ipsi ponebant Ægyptii, & Phoenices, & Chaldaei, & Persae, quamvis ea de mundi ortu narrarent, quae ne illi quidem jam crederent, qui numquam philosophum pictum, ut dicitur, viderunt (*a*).

Jam

(*a*) Doctissimi Scriptores facile demonstrant insanum esse laborem illorum, qui Ægyptiam, aut Chaldaeam χρονολογίαν Mosaicae opponunt. Nobis verba Cl. Constantinii describere liceat ex laudato libro *La Verità del diluvio &c. P. I. Sez. VI. §. 71. p. 261.* = *Un' altra osservazione in appresso cade in acconcio, cioè, che di quante Città furono fabbricate dagli Uomini, non vi è Storia vera, antica, ne moderna, che ne dimostri alcuna, che abbia origine di là dal Diluvio. I Caldei professavano 470. mille anni di Regno; ma Babilonia sua Capitale non potè mai farsi più antica di Belo, che la fondò. Gli Egizj parimenti, che tanta antichità pretendevano, mai seppero dimostrare in qual Città regnassero prima i Dei, e Semidei; poichè Tebe, e Mensi, Sedi de' loro Re Tebani, e Mensiti erano state fabbricate dagli Uomini di quà dal*

Jam porro argumentum, quod a rerum humanarum hiſtoria ducitur, ipſum Lucretium cum reliquis Epicureis vera fateri coëgit. Hinc enim cecinit (*a*):

„ *Si nulla fuit genitalis origo*
„ *Terrai, & coeli, ſemperque aeterna fuerunt,*
„ *Cur ſupra bellum Thebanum, & funera Trojae*
„ *Non alias alii quoque res cecinere poëtae?*
„ *Quo tot facta virum toties cecidere, nec uſquam*
„ *Æternis famae monumentis inſita florent?*

Ac ſane credibile non eſt homines, qui ſaecula nobis cognita tota aeternitate praeceſſerunt, adeo vel antiquitatis, vel gloriae ſuae negligentes fuiſſe, ut non ea litteris conſignareut, quibus & ſuae, & ſuorum famae, ac nominis immortalitati conſulerent. Homines certe, quales poſtremis hiſce ſaeculis novimus, nihil fere habent antiquius, ubi ingenio, litteris abundent, & otio, quam ut vetuſtatis monumenta colligant, neque vel belli, vel domi geſta praeclare interire patiantur. Gloria enim magno quiſque vir ingenio ita ducitur, ut niſi aut praecellens quaedam virtus, atque divina, aut neceſſaria multarum procuratio rerum, aut foediores cupiditates, & vitia alio animum avertant, atque traducant, in ea ſibi comparanda dies, ac noctes urgeri videatur. Neque vero multum iis eſt fidendum, a quibus humana gloria deſcribitur.

„ *Par*

dal diluvio. Le ſteſſe Piramidi, moli innalzate all' eternità dalla vanità di quei Re, è noto eſſer ſtate erette circa 1400. *anni dopo il Diluvio; e baſta ſodisfarſene in Monſig. Bianchini, in Marshamo, ed in altri eruditi antiquarj* = Optimè etiam illa Bentleyus, Vir acutiſſimus (*Refut. de l' Athëiſm.*) = *Permis a qui le voudra de venerer les Antiquitez de la Chaldée. Pour moi je ne ſaurois le faire, quand je conſidere, que dans une longue ſuite de ſiecles leurs Obſervations n' allérent pas juſqu' à decouvrir que la Lune eſt un corps opaque, & qui reçoit du Soleil ſa lumiere* =.

(*a*) *Lib. V. Ver.* 325.

„ *Par levibus ventis, volucrique simillima somno.*

Nisi enim ad aliquam ex iis, quas attulimus, classem pertineant, hi magis, quam caeteri, abripiuntur amore laudis. Nam & si quos de contemnenda gloria scribunt libros, nomen iisdem suum, ut acute Cicero notat, inscribunt, & ea jactant in circulis, quae sibi hominum, oculo irretorto spectantium quidquid falso vulgus amat, nomen, gloriamque concilient.

Hinc postquam Cadmus litteras Graecos docuit, annis ante Christum fere 1494., principio quidem non ita multi vel in ipsa Graecia scribebant: multis enim carebant ad scribendum praesidiis: at ubi ea comparata sunt a summis viris, caeterisque communicata, tot librorum millia, quot sane necesse non fuerat, terris incubuere.

Hebraei vero, & Ægyptii, quae nationes ipsis Graecis antiquiores habitae sunt; ut de aliis sileam; neque enim, si brevitati consulere cupimus, omnia possunt afferri; illae, inquam, nationes libros habebant multo ante conscriptos, quam Graeci suos; Hebraei quidem Mosaicos, aliosque auctoritatis omni ex parte spectatissimae; Ægyptii vero suorum maxime Sacerdotum, in quibus cum multis fabulosis, multis etiam impiis aliqua scitu digna continebantur, & a quibus doctiores Pythagoras, & Plato rediisse dicuntur.

Quam ingens autem recentioribus aetatibus librorum numerus extiterit, illi demum ignorant, qui numquam bibliothecas ingressi sunt, aut litteras minime didicerunt. Lepide enim, ut caetera, queritur Horatius, quod

„ *Scribimus indocti, doctique poëmata passim,*

& Juvenalis perstringit, quos

„ *tenet insanabile multos*
„ *Scribendi Cacoëthes.*

No-

Nostra quidem hac aetate utinam tot librorum auctores essent, quot ii sunt, qui libros in lucem emittunt! in quorum bene multos illud cadit, quod ab Apollodoro Atheniensi de Chrysippo dictum accepimus = *Si quis de Chrysippi libris tollat, quae aliena sunt, vacua papyrus relinquetur* =.

Quae cum ita sint, quis animum inducat, veteres illos, qui ante sex annorum millia per totam aeternitatem terras incoluerunt, numquam eo gloriae amore pulsari sese passos esse, ut ad scribendum operam suam, studiumque omne conferrent; aut (si adeo germanae, solidaeque virtutis amore flagrabant, ut gloriae umbram despicerent) numquam, ut generi prodessent humano, quod est virtutis ac sapientiae maxime proprium, cogitationes suas litteris mandare voluisse?

Sed quid ego ista persequor, cum artes omnes, tum quae in veri contemplatione consistunt, tum quae aliquid moliuntur, & faciunt, non ita multis abhinc saeculis initium, & incrementa habuisse compertum sit? quod genus ipsum humanum habuisse initium, nisi fallor, satis aperte demonstrat. Quamobrem ipse Lucretius hoc etiam argumentum plurimi fecit, atque illa scripsit (*a*):

„ *Quare etiam quaedam nunc artes expoliuntur,*
„ *Nunc etiam augescunt, nunc addita navigiis sunt*
„ *Multa, modo organici melicos peperere sonores*:

atque alia satis eleganter. At, quod gravius est, doctissimus Romanorum Varro vix ullam, sua cognitam aetate, artem superasse mille annorum antiquitatem auctor est (*b*).

Arabes autem majores suos primos fuisse gloriantur, qui coelorum motus observaverint. Ægyptii quidem, atque Chaldaei, haud facile illis hanc laudem concedunt, quam sibi praereptam putant. Illud tamen Ægyptii melio-

(*a*) *Lib. V. v.* 333.

(*b*) Ap. Polydorum Virgil.

liore sibi jure videntur asserere, quod primi Geometriam excogitaverint, Chaldaei vero, quod *Horologium*, ut vocant, *Solare*, si Herodoto (*a*) fides, primi descripserint. Medicinae artem ipsi etiam Ægyptii invexisse dicuntur, a quibus fortasse, ut Thales Milesius Astronomiam, sic facultatem eam primus Hippocrates hausit, & inter Graecos exercuit: Apud quos Herodoti aetate, cum remediis egerent, in viis, atque plateis exponebantur aegroti, ut, qua ratione juvari possent, qui eam experientia forte didicissent, transeuntes indicarent. Phoenices omnium primos construxisse naves, omnes consentiunt auctores. At exteris cum nationibus negotiandi artem, primi videntur invexisse Carthaginienses.

Graeci quoque, cum ingenio excellerent, multa excogitarunt humanis usibus opportuna. Nam & Phido Argivus, teste Plinio cum aliis, ponderum ac mensurarum, nec non monetae inventor fuit, & a Corinthiis contra Corcyrenses primum, teste Thucydide, initum est navale certamen, & Musices elementa, quemadmodum alia multa, primus Pythagoras docuit, & apud eosdem Graecos pingendi ars initium videtur, & incrementa accepisse, & primus apud eos in statuis membra Daedalus effinxit, &, quod longe pluris aestimandum est, quam caetera, quae attulimus, universa, primus apud eos divinus ille Socrates philosophiam ad fingendos hominum mores e coelo revocavit.

Jam temporibus ab aetate nostra non adeo dissitis mirabilem magnetis usum, tormenta, quibus utimur, bellica, eorumque moderandorum artem, *Typographiam* demum, aliaque non pauca primum in lucem prodiisse scimus, illudque Senecae verissimum esse comperimus = *rerum natura sacra sua non simul tradit* =. Sed & illud dolemus, quod a necessariis, & utilibus artificiis ad mollia quaedam, ac nimis delicata defluximus. Nam & auribus voluptates inventae

(*a*) Herodot. *L. II.*

rae sunt, & oculis, & reliquis sensibus, plures profecto, quam necesse fuerat: Nisi quod postremis hisce saeculis duobus, ut optime Cheynius advertit, liberalissima studia Matheseos longe majores, quam reliquis omnibus aetatibus, progressus habuerunt.

Quae cum ita sint, dubium videri non potest, quin, si quaevis historiae monumenta consulamus, ea non modo mundum non aeternum, sed neque a pluribus existentem saeculis, quam Mosaica ferat *Chronologia*, nobis constantissime exhibeant.

Vidit id epistolarum Persicarum auctor, nec tamen illico manus dedit. Utinam Gallus ille satis notus, cum morti proximus non *Persice*, at *Christiane* mori curavit, ita veritati aliquando manus dederit, ut eorum, quae contra ipsam non uno in opere scripserat, veniam sit assecutus. Ita ergo ille in epistola quadam ex illis, quas diximus (*a*). = *Historici omnes de primo humani generis parente loquuntur: nobis naturam humanam quasi nascentem exhibent* = Quin ergo, si quid apud te ponderis doctissimorum, & clarissimorum hominum auctoritas unquam habitura est, quae narrant illi omnes, inter verissima recensenda putas? Ipsum audiamus (*b*) = *Nonne naturae*, inquit *consentaneum est cogitare, Adamum ab aliquo communi infortunio ereptum fuisse, ut a Diluvio Noëmum, & hos magnos eventus nihil raros fuisse supra terram, post mundi creationem?* =

Quod mundi creationem agnoscere sese profiteatur, non censet cum eo pugnare, quod semper mundus extiterit. Sed mundi annos numerari non posse ullo modo censet,

(*a*) *Ep.* 99. = *Tous les historiens nous parlent d'un prémier Pére: ils nous font voir la nature humaine naissante* = Auctor est celeberrimus Montesquièus, cujus morientis παλινῳδία satis vulgata est. Contra impium librum, de quo loquimur, vide *Les Lettres Persannes convaincues d'impieté*.

(*b*) *Ib.* = *N'est pas naturel de penser qu' Adam fut sauvé d' un malheur commun, comme Noé le fut du déluge; & que ces grands évenemens ont été fréquens sur la terre depuis la création du monde?* =

ſet, & ad id probandum praeclarum ſcilicet argumentum affert, ac novum. Nempe Deus, inquit, cum prius non habeat aliquid, neque poſterius, ſi ſemel aliquid voluit, ſemper voluiſſe dicendus eſt.

Quod quidem argumentum abhinc annos quingentos D. Thomas propoſuit, ac luculentis profecto verbis eodem in libro (*a*) diſſolvit; ex quibus illa ſufficiat afferre = *Divinae voluntatis*, inquit, *non retardatur effectus, quamvis non ſemper fuerit voluntate de eo exiſtente. Nam ſub voluntate divina cadit, non ſolum quod ejus effectus ſit, ſed quod tunc ſit. Hoc igitur volitum, quod eſt, tunc creaturam eſſe, non retardatur, quia tunc incoepit creatura eſſe, quando Deus ab aeterno diſpoſuit* =.

Si quis nebulones iſtos probe perſpectos non habeat, miretur profecto, quid ſit, quod, cum ſummos proximarum aetatum homines, per contemptum ſuperſtitioſos appellatos, ne flocci quidem facere videantur, ex illorum tamen libris argumenta fere omnia corradant, quibus Chriſtianos oppugnent: porro autem reſponſiones in iiſdem libris iisdem ſubjectas argumentis aut non legant, aut non intelligant, aut, quod propenſius eſt ad ſimilitudinem veritatis, ita ſe gerant, ac ſi vel nunquam illas legerint, vel numquam intellexèrint (*b*). Ego tamen iſta non miror, qui jampridem, quale ſit ejus generis hominum ingenium, probe didicerim. Non illi ſcribunt, ut veritati conſulant, aut proſint caeteris, ſed ut indoctos in ſui admirationem excitent, eiſque ſuorum errorum merces obtrudant. Ut id aſſe-

(*a*) *Lib. II. con. Gent.* de quo recte Valſechius *L. I. p. 62.* = *S' invitano i Libertini a leggere i ſoli otto Capitoli, in cui tratta S. Tommaſo da tutti i ſuoi lati la quiſtione dell' eternità del Mondo; e impareranno ciò che dir voglia ſublimità d' ingegno, e giuſtezza di ragionare* =.

(*b*) Quae dicimus hoc loco non modo ad Spinoſiſtas, aut reliquos Atheos, verum ad omnes univerſe Incredulos noſtri temporis quadrant. Vid. *Dictionn. Antiphiloſ. Tom. II. Art. Meslier.* Vid. etiam Gerdilum *Introd. allo ſtudio della Religione*, qui praeſertim Bolingbrockio id exprobrat.

assequantur, nullum non lapidem movent: nihil homine, qui sit honesto loco natus, indignum, nihil sibi vetitum putare videntur. Veritatis illi sunt hostes: dum ea cadat,

„ *Dolus, an virtus quis in hoste requirat?*

Eam quoque artem sequuntur, ut, cum verborum elegantium calamistris lascivientem orationem exornent, tum, velut ex Phoebi tripode oracula fundentes, aut mortalium magistri ex Deorum descendentes aliquo Concilio, fidenter sane ac plenis buccis maximos errores, ac turpissima mendacia pronuncient. Iidem nihil tam vereri videntur, quam ne suos errores non saltem novis rationibus muniviſſe videantur. Haec ergo agit epistolarum Persicarum infelix auctor, cum saepe alias, tum etiam ubi argumentum, quod diximus, sane futile, non autem apertissimam responsionem ex Divo Thoma, vel aliquo D. Thomae discipulo describit.

Sed & illud novum non est, quod de Diluvio, aut non absimili calamitate scribit, a qua forsitan incolumis Adam evaserit; ut hic humanum deinde genus propagaverit, ejus auctor propterea dictus, omniumque hominum parens. Quis enim vel in Scholasticorum libris (*a*) non eos Atheos legit reprehensos, qui, ut Mundum ab aeterno tempore existere defenderent, diluviales aquas statis temporibus, quibus certus astrorum factus est concursus, tellurem universam obruentes, omnia perdidisse, & artium inventa, & animalium genera, credulis hominibus persuadere conati fuerant?

Etenim illi, quamvis omitterent, quod Physici norunt, Diluvium id genus non potuisse, nisi a Deo sceleribus, ac scelestis irato, immitti (*b*), una interrogatiuncula, eaque

Pp 2 per-

(*a*) Vide e. g. Paul. Segnerum *L'Incred. senza scusa P. I.*

(*b*) Bentleyus, quem nuper laudavimus, opportune advertit (*Réfutat. de l' Atheisme*) quod si tota athmosphaera in aquam converteretur, haec = *ne feroit qu' un orbe de 32. pieds de profond, ce qui s' ecouleroit*

perspicua impudentissimorum hominum constrictam tenebant audaciam. Etenim, inquiebant, num ne quis a naufragio totius humani generis semper evasit incolumis, an nemo unus? si alterum affirmes; quis tibi assentiatur, neque ipsum, neque alios, qui ab eo ducebant originem, & qui suam ei vitam, atque fortunas referebant acceptas, tantam rem, tam celebrem, tam scitu dignam litteris mandavisse? (a) si alterum velis, jam Deum agnoscas oportet, quem ut e medio auferres, neque genitum mundum, & aeternum suspicabaris. Quis enim poterat, nisi quaedam fa-

roit bien vite dans les cavités de la Mer, ou dans les lieux bas de la Terre, bien loin de rien faire, qui approchât d' un Deluge universel. Mais, ou prendre même le poids immense, qui est necessaire pour comprimer la force elastique de l' Air, & pour la reduire a pres de la milliême partie de l' espace, qu' il occupe? = Quantitas autem aquae Oceano toto recepta vigesies minor est, ut Keillius demonstrat, ea, quae ad altissimos etiam vertices montium tegendos requirebatur. Quod spectat ad aquam terrae visceribus inclusam (de cujus immensa copia vide Varenium. *L. I. Geog. c. 7. p. 3.*) nulla naturalis causa eam potuisset extrahere, ut superficiem telluris totam operiret. Non vacat autem hic illos fusius arguere, qui Diluvium causis omnino naturalibus, etiamsi a Deo praeparatis, adscripserunt; ut Cometae ad terram propius accedenti, quod Wistono placuit (*in Teor. Tellur.*) aut ipsi Terrae, quae multis partibus dirupta fuerit, & in suppositas aquas illapsa, quod Burnetius (*in Theor. Sac. Tellur.*) commentus est; de quibus, aliisque consulere potes laudatissimum Alphonsi Niccolaji opus *Diss. &c. di S. Scritt. &c.*

(a) Hac praecipue ratione refelli potest Macrobius *L. II. in Somn. Scip. C. 10.*, qui ut Mundi aeternitatem cum recentioribus Platonicis defenderet, solvere aggressus est argumentum ab historia ductum. Putat enim = *hanc vicissitudinem contingere, ut modo calor, modo humor exuberet* = hinc fieri scribit, ut = *modo aëris mutata temperies licentiam praestet incendio, & terra penitus flagrantia immissi ignis uratur .... ac rursus*, ait, *longo temporum tractu ita crescens humor altius vincit, ut terris infundatur eluvio* = Hinc evenire dicit = *ut terrarum cultus cum hominum genere saepe intercidat* = Quomodo igitur ad haec tempora servatum est genus idem humanum? Respondet ille = *Nunquam tamen sive eluvio, sive exustio omnes terras, aut omne hominum genus, vel omnino operit, vel penitus exurit. Ægypto certe (ut Plato in Timaeo fatetur) nunquam nimietas humoris nocuit, vel caloris. Unde & infinita annorum millia in solis Ægyptiorum monumentis, librisque, releguntur. Certae igitur terrarum partes, internecioni superstites, seminarium instaurando generi humano fiunt* =. Haec ex dictis facile refelluntur.

sapiens, potensque Natura, quae *cuncta supercilio moveat*, humanum instaurare genus, idemque adjumentis instruere, quae tum contra feras, tum contra coeli intemperiem, tum ad societatem faciendam, tum ad innumeros alios usus erant necessaria vel maxime?

His itaque, aliisque momentis rationum, quae Historia ipsa suppeditat, non esse rejicienda ostenditur monumenta Sinarum, qua parte initium huic rerum Universitati aliquando fuisse confirmant. Sed & idem philosophia declarat, quae multa profert ad hanc rem argumenta, eaque firmissima.

Huiusmodi est illud, quod a montibus repeti solet, qui cum propter pluvias, aliasque causas, in dies imminuantur, non adhuc tamen consederunt. Atqui factum id esset, si, ut isti volunt, innumeris abhinc saeculis saxorum, atque arenarum jacturam fecissent, quae non satis ab ulla causa reparatur. Ingentes enim terrae motus hausisse quidem urbes, montesque novimus, non id effecisse, ut perpetua quaedam, ac per vastissimas ducta regiones montium series, quae Coelo minari videatur, e terra prosiliret (a).

Idem argumentum e caveis ducitur sub terram actis, quae videlicet arena, quam aqua illuc permeans ex telluris superficie devolvit, ibique purgata plerumque relinquit, si aeterno tempore id factum esset, occludi tandem aliquando debuissent. Quin & ipsi marium alvei perpetuis fluminum alluvionibus, aliisque de causis, cum ingentem arenae vim semper absorbeant, neque tantam in terrae superficiem evomant, aliquando fuissent litoribus aequati. Itaque maris alveo, terraeque visceribus exclusa superficiem ipsius terrae aqua inundaret. Neque enim ipsam posset naturalis ulla causa cohibere, vel intra certos fines adigere, ut ne genus hominum, aliorumque animantium, & plantarum mi-

(a) Vide hac de re Cl. Constantinium: *La Verità del Diluv. ec.* P. II.

misere perderet. Quapropter fatalis humano generi annus jamdiu advenire debuisset (*a*).

Praeterea numquam satis bene adversarii nostri (eos enim oppugno, qui Deum, ac Providentiam de medio tollere gestiunt) explicare poterunt, quare, si mundus ab aeterno tempore existat, non omnia fuerint adhuc ita confusa, simulque permixta, ut in Χάος illud antiquum revoluta esse viderentur. Non haec eo dico, quod cum Panaetio, Stoicisque timeam, ne mundus tandem omnis ignescat; sed quod probatissima etiam aetate nostra philosophia demonstret, mundum hunc, etsi adeo sapientibus constantem legibus, non posse tamen perpetuo consistere, nisi naturae vires ipsius quodammodo temperet naturae parens. Nam & in planetis magnas factas esse mutationes viri docti observarunt, ac Solem ipsum, quod continuo radios non redeuntes emittat, esse consumendum perspicua ratio demonstrat, & aliquid certe passum esse detrimenti ipsius maculae indicant, & mundum universum quotidie senescere iisdem periturum legibus, quibus modo regitur = *nisi manum emendatricem opifex afferat* = Vir plane divinus scribit,

(*a*) Valde notanda etiam sunt, quae scribit in rem nostram Joannes Hooke (*Relig. Natur. Tom. I. P I. S. I. &c. p.* 27.) = *Praesens*, inquit, *terrae organizatio in eo sita est, quod elementa omnia contra vim gravitatis permixta sint, terra, aqua, aër, ignis. Tollitur in Coelum terra, in terrae viscera truduntur aqua, aër, ignis: sed juxta axioma „ omne violentum non est durabile „ ergo violenta haec aequilibrii interruptio per longum tempus durare poterit, lentasque accipere imminutiones, sed in aeternum permanere non poterit; & vis gravitatis sola, qua telluris partes vincunt quinquies partes aquae, & quam nulla contraria vis satis suspendit, efficiet tandem, ut cavernarum interiorum columnis fatiscentibus, elementa minus gravia excludantur, ac juxta pondus specificum disponantur, ex illo statu nulla vi naturali dimovenda* = Sed inter ea, quae scripsit Hooke in hac controversia, ea maxime probo, quibus convellit = *hypotheses* (ait ipse *p.* 29.) *quibus utitur author clarissimus historiae naturalis* (videlicet Buffonius *To. I.*) *nuper vulgatae, & quibus abuti poterunt religionis revelatae contemptores* =. Vide ipsum a *p.* 28.

bit, ostenditque Newtonus. His aliisque argumentis, (a) quae praetermittimus, philosophia concludit, ut mundus ab aeterno tempore non fuerit.

Quamquam autem ea, quae sive historia, sive philo-

fo-

(a) Ea videre potes apud Bentleyum, Scriptorem Anglum ingenii valde profundi, eximiaeque doctrinae (*Refut. de l'Athéism.* quod opus *Vol. I. Collect. Burnet.* facile invenies, tametsi in pauciora redactum). Fateor tamen equidem non omnia mihi valde probari; ea praesertim, quae ne potuisse quidem Deum ab aeterno mundum creare, si voluisset, ostenderent, si quid ostenderent. Mihi enim videtur magnum quid ea sententia Divinae Potestati detrahere. Etenim ex ea sequi videtur, ut, quandocumque Deus Mundum creaverit, necessario integra aeternitas, qua nihil creaverit, effluere debuerit. Fert igitur ea sententia necessario Deum per totam aeternitatem ab omni externo opere, ut ita dicam, manus abstinuisse: quo quid absurdius excogitari potest? Itaque Clarkio equidem assentior existimanti (*Tom. I. de l'Exist. &c. Ch. IV.*) non posse Atheos ex ea parte oppugnari, qua Mundum aliquem ab aeterno esse potuisse docent. Ea etiam probo, quae idem doctissimus Newtoni discipulus eo loco subdit = *Ceux qui s'efforcent de prouver qu'un espace infini, ou une durée infinie sont des chimeres, fondez sur l'impossibilité, qu'une addition des parties finies composé, ou épuise jamais l'Infini* (in nota citat Cudvorth. *Syst. p. 643.*) *qui objectent l'inegalité imaginaire du nombre des années, des jours, & des heures, contenus dans un tems infini, ou l'inegalité des lieües, des toises, & des pieds, contenus dans une espace infini, ces gens-la disje, errent, parce qu'ils supposent faux. Ils supposent, que les Infinis sont composez des parties finies; c'est-à-dire, que les quantités finies sont des parties aliquotes, ou parties constituantes de l'infini, ce qui n'est pas. Car toutes les quantitez finies, quelles qu'elles soyent, petites ou grandes, unies ensemble, ou separées, ont justement avec l'Infini la même proportion, que les points Mathématiques ont avec la ligne, les lignes avec les surfaces, & les momens avec le tems; c'est-à-dire, qu'elles n'ont ensemble aucune proportion. C'est donc se moquer de gens, que de nier la possibilité d'un espace, ou d'un tems infini, uniquemente a cause de l'inegalité imaginaire d'un nombre de leurs parties finies, puisque ces parties n'en sont pas les parties constituantes, & qu'elles ne sont a leur égard, que de purs néants. C'est tout comme si je niois la possibilité, & l'existence d'une quantité finie, & determinée, sous prétexte de l'égalité, ou l'inegalité imaginaire du nombre des points, & des lignes mathematiques, que cette quantité contient, puisque tant ces lignes, que ces points, sont, a proprement parler, absolument sans nombre* = Si maiorem forte auctoritatem pro hac sententia desideres, multi quidem SS. PP. afferri possent. At sufficiat S Thomam hic laudare, qui nostram sententiam in *I. P. Summae* non obscure tuetur.

sophia ministrat nobis, hac in controversia, rationum momenta cum Geometricarum evidentia conferri non possunt; sed tamen satisfacere saltem hactenus possunt, ac debent, quoad adversarii pro sententia sua melius aliquid proferant. Etenim historia non multis abhinc annorum millibus initium habuisse genus humanum, docili cuilibet ingenio haud aegre persuadet. Jam haec pulcherrima rerum universitas, quae ante nostros versatur oculos, ad hominum usus, & commoditates tam manifesto facta esse videtur, sive disposita, ut alium ei statuere finem nihil sit aliud, quam sibi oculos mentis eruere. Porro autem quis in animum inducat, domum, ut ita dicam, aeternam fuisse, cum incolas, & dominos tota aeternitate non fuisse, perspicua ratio demonstret? Philosophia vero non potuisse docet ipsum mundum, eo, qui nunc obtinet, maximorum corporum statu, nisi a definito quopiam tempore, existere.

Jam ergo dicant adversarii, quibus rationibus ipsi nitantur, dum aut alios corporum status inducunt, aut de veteris historiae fide dubitant. Iis profecto, quae aut plane sint ineptae (*a*), aut id sumant, tamquam verum, de quo vertitur quaestio. Etenim illi (ut specimen quoddam ipsorum acuminis exhibeamus) a temporibus nostris, atque aeta-

(*a*) Ocellus Lucanus e Pythagorae Schola Philosophus omnium, quorum ad nostram aetatem scripta pervenerint, primus pro mundi aeternitate pugnavit, in libello, cui titulus Περὶ τῆς τῦ πάντος φύσεως. Rationes autem, quas affert, ita sunt ineptae, ut vere scripserit Clarkius (*Tom. III. Collect. Burnet*) = *Les raisons, qu'il en donne, sont en général si pitoïables, qu'il n'y a point d'Athée de nos jours, qui n'eût honte de les rapporter* = Hujusmodi ratio est ex eo petita, quod sphaerae Mundus figuram habeat, & in orbem agatur: sphaerae autem, atque orbis neque principium sit, neque finis = Ἦν γὰρ τῦ σχήματος ἰδία, κύκλος ὄντος, δὲ πάντοθεν, ἴσος, καὶ ὅμοιος, διόπερ ἄναρχος, καὶ ἀτελεύτητος = Similis est alia ratio, quam affert. Mundus inquit, omnia continet: ergo nihil est extra mundum, quod primo ipsum producere potuerit &c. Vid. Clark. *l. c.* & *Tom. I. de l' Ex. de D. C. IV. p.* 72. 73. 74 Similia sunt, aut paulo validiora Procli argumenta quae soluta vide ab Antonio Genuensi in *Metaph. Element.*

aetatibus dicunt de aliis aetatibus conjecturam esse faciendam: Quare cum nihil e nihilo creari nunc videamus, nec aliquo unquam tempore creatum fuisse credendum est. Neque vero aliam in orbe universo procreationis viam agnoscimus, nisi qua res ab aliis generantur, aut producuntur. Mundus autem genitus non est. Quidquid enim genitum est variis incrementis a statu imperfecto ad perfectum assurgit, ac variis deinde gradibus ad corruptionem descendit; quae certe, inquiunt, de mundo dici non possunt.

Miror haec non modo a quibusdam Platonicis, sed & ab ipso Aristotele allata esse. Qui enim haec dicunt, vix animum a consuetudine oculorum revocare posse videntur. Sane si quis infans in insulam, relictam ab incolis, delatus, inibi adolevisset, eadem ratione sibi persuadere posset, aedificia, quae forte cernit, nunquam ab hominibus fuisse condita; quod nec unquam aedificia extrui, nec vero collabi, aut fatiscere vidisset unquam.

Circa flumen Asiae, de quo Cicero *in Primo Tusculanarum Quaestionum*, animalia nasci dicebantur, quorum omnis vita unius diei curriculo definiretur. Jam si animalia illa ratione uti fingantur, & exercitum aliquem ad eas ripas per totam consistere diem fors aliqua ferat, possent iisdem rationibus sibi persuadere, aeternos homines esse, numquam natos, nunquam interituros; quod numquam homines neque nasci, neque mori vidissent, neque aliquid ipsorum corpora quavis a causa detrimenti capere.

Quod vero dicitur non alia, quam procreationis nobis cognitae via mundum potuisse produci, sumitur, e nihilo mundum per infinitam Supremi Numinis virtutem educi non potuisse. At id nos iisdem rationibus, ut alias nunc omittamus, asserere possumus, quibus, Mundum ab aeterno tempore non esse, comprobatum est.

Neque tamen volumus in his refutandis accuratius, quae mediocri etiam lector ingenio per se refutare facile potest, tempus, operamque consumere. Etenim nimio plus

fortasse de controversia diximus, quam in aliud tempus, ac tractationem omittere, sine reprehensione poteramus. At recentiorum Atheorum levitatem coërcere voluimus, qui Sinicos libros, ubi suis erroribus favere putant, magnopere laudant, ubi vero adversari audiunt, ne de fama quidem videntur agnoscere. Jam videndum superest, an Sinarum Litteratorum, sic enim vocantur, qualicumque auctoritate possint Athei nostri suos errores, impietatemque munire.

CAPUT XIV.

De Sinis antiquioribus, ubi etiam de Confucio, & Memcio.

TOta haec de Litteratis, ut eos vocant, Sinis quaestio commode dividi potest in partes duas: ut primo videlicet de antiquioribus, deinde de recentioribus verba faciamus.

Antiquiores autem eos appello, qui Saeculum a reparata salute XII. aetate praecesserunt. De illis ita contra Baylium scribit Hookius = *Ipsi illi authores, quos laudat Baylius, confitentur doctrinam veterum Sinarum per duo annorum millia sanctissimam in hac parte fuisse, & agnovisse illos unicum Deum, bonum, & sapientem rerum omnium conditorem, conservatorem, & gubernatorem, ad quem in afflictis rebus confugiebant, & in cujus praesidio spem omnem ponebant* = (*a*).

At negari non potest plurimos, eosdemque doctissimos Vi-

(*a*) Habet haec Du Halde *Descr. de la Chine Tom. III.*, Couplet. *Decl. prooem. in Sc. Sin.*, quibus consentiunt Leibnitius *Ep. ad Remond.*, Kortoltus *de Philosoph. Sinens. Vol. II.*, Reimmannus *Hist. Ath. S. I. C. 12.*, Bulfingerus *Philos. Moral. Sin. I. §. 45.* At enim ea sententia Doctoribus plurimis Sorbonae vehementer displicuit. Etenim ex illis 106., dissentientibus 48., damnarunt hanc doctissimi viri P. Le-Comte propositionem = *Le peuple de la Chine a conservé près de deux mille ans la connoissance de veritable Dieu, & l'a honoré d'une maniere, qui peut servir d'exemple, & d'instruction même aux Chretiens* =.

Viros, de Veterum Sinarum doctrina, in oppositas ei, quam retulimus, ire sententias. Cum enim in antiquis libris (*a*) *Xang-ti* summis laudibus extollatur, eo nomine quidam non Deum, ut Auctores, quos Hookius testes adhibet, at Coelum divina quadam vi per omnia diffusa, & commeante praeditum venire putant. Et eam quidem vim in Coelo maxime fuisse a Sinis antiquissimis agnitam dicunt, quod ea pars & nobilior, & spatiosior esset, quam alia quaevis, & ex ea minores Genii, seu potius Vires in inferna loca descenderent (*b*).

 Alii

(*a*) Qui dicuntur libri apud Sinas antiquissimi, praecipue duas in classes dividuntur. Prima classis eos amplectitur, qui dicuntur *King*. Sunt autem quinque numero. De illis haec habet Agatopistus, (*Vol. I. &c. p.* 210. 211.) = *Il primo di questi libri è detto Xu-Kim, e racconta le geste degli antichi Principi e Legislatori, le leggi le sentenze i consigli per l' amministrazione della giustizia e per la felicità della Republica. Il secondo detto Xi-Kim contiene poemi nè quali si cantano in istil corto oscuro e metaforico gli statuti de' Regni e le lodi della virtù. Il terzo intitolato Ye-Kim è il libro di Fojo di cui abbiam detto* (*Vid. p.* 206. 207. Probat autem Agatopistus Leibnitii opinionem statuentis non aliud esse librum tam celebrem, nisi antiquam, ut vocant, binariam arithmeticam) *Il quarto nominato Chumcieu narra i varj eventi delle virtù e de' viaj de' Principi. Il quinto inscritto Li-Ki espone gli offizj e le ceremonie sacre e profane* = Altera classis libros complectitur tres a Confucio conscriptos, quibus liber additur Memcii e Confuciana schola philosophi. Alii duos etiam his omnibus adjungunt. Jam vero libros illos enormiter depravatos ad nos pervenisse, alio loco diximus. Iisdem tamen & nos in hac utimur causa; primo quidem, ut adversarios iis armis confodiamus, quibus nos petunt; deinde quia sin minus vetustissimorum Sinarum, qui non multis a Diluvio saeculis floruerint, at quidem certe veterum Sinarum, qui aliquot ante Christum saeculis vixerint, doctrinam, omnibus concedentibus, demonstrare possunt. Ad extremum, erudite lector, monendus es, corruptionem vetustissimorum librorum, de qua diximus, non tantam esse potuisse, ut ne colligi quidem ex fragmentis liceret, de quo argumento agerent. Jam vero in aliquibus fusissime de caeremoniis agitur, quibus Coelo sacra facienda essent, neque in his rebus ea est, quae in annorum supputatione, Ἀντιλογία, neque porro causa est, quamobrem, a vetustissimis illis hominibus de sacris caeremoniis non agi potuisse, arbitremur. Hinc & illi vetustissimi satis ab Ἀθεότητος infamia vindicantur.

(*b*) Hanc interpretationem sequuntur Jo. Franc. Buddeus *de Spinoz. ante Spinoz.* & Baylius *Art. Spinoza in Diction.*

Alii medio tutiſſimos ituros ſeſe putant inter opiniones, quas diximus. Itaque pars exiſtimat *Xang-ti* praepotentem fuiſſe Naturam, quae Coelum teneret, quaeque *Χάος* ordinaverit; hanc de veterum illorum ſententia omnibus animantibus vitae fontem, atque originem extitiſſe: attamen eos poſtea non pauca addidiſſe, quae doctrinam illam foedarent, atque corrumperent, eoſdemque oſtenderent humiliter, demiſſeque de Divinitate ſenſiſſe. Ita praecipue Joannes Laurentius Moshemius, vir doctus in primis (*a*). Pars autem exiſtimat, *Xang-ti* Vim fuiſſe maxima intelligentia praeditam, ſeu potius nobiliſſimum Spiritum, qui Mundum neceſſario inſtar magnae cujuſdam Animae permearet, ac regeret; ſed cum in Coelo maxime ineſſet, ejus tamquam particulae decerptae fuerint, quae in reliqua, ut ita dicam, Mundi membra funderentur. Ita Jacobus Bruckerus, is quem ſaepe laudavimus (*b*).

Denique ad extremum graves non deſunt auctores, qui has interpretationes univerſas belle fictas citius exiſtimare, quam alicui ſubſcribere velint. Ipſi autem ſilentium hac in quaeſtione commendant. Neque enim poſſe nos de Veterum illorum mente certi quidquam ſtatuere, pronunciant. Placuit haec maxime ſententia praeſtantiſſimo Agatopiſto (*c*).

Jam nos utrum recte, an ſecus de Natura divina Sinicae illi Sapientiae principes per antiquiora tempora ſenſerint, neque volumus definire, neque debemus. Hoc tantum ſtatuere & debemus, & volumus: quidquid ſenſerint, Atheos certe non fuiſſe. Atheos autem eo ſenſu non fuiſſe dico, quo dicuntur ii, qui opponuntur Generis Humani Conſenſui in agnoſcenda Divinitate. Nihil enim impedio, quominus Athei ea ratione vocentur, qua vocavit Apoſtolus *Ἄθεους ἐν τῷ κοσμῳ* Ethnicos univerſos.

Hac

(*a*) *Ethica Chriſt. P. II. p.* 354.

(*b*) *Tom. IV. Hiſt. Crit. P. II.* ubi de Sinis.

(*c*) *Iſtor. della Filoſofia Vol. I. p. m.* 218.

Hac ratione forſitan excuſari poſſunt pii quidam homines, haud tamen ſcio, an ſatis hac in re, pro temporum conditione, prudentes, qui e Sina ſcripſerunt, & Veteres & Recentiores apud eam gentem Litteratos teterrimae Ἀθεότητος eſſe condemnandos: neque enim latum unguem illorum doctrinam cum Atheorum impietate differre.

At certe ſi Veteres illi Coelum tanta ſuperſtitione colebant, quanta fingi poſſit maxima, quod Sinarum accuſatores fatentur, & ex antiquis iiſdem libris apparet, ſaltem Divinitatis confuſam neſcio quam ſervabant, implexamque notionem. Neque enim illi Naturae, quam nihil intelligere, nihil providere, nihil ad ſummam nobis prodeſſe crederent, & vota, & preces, & ſacra facere conſueviſſent. Ipſi profecto Graeci, atque Romani, quorum ſuperſtitione nihil magis profanum excogitari poteſt, non alia de cauſa ligneos Deos, atque marmoreos venerabantur, quam quod eoſdem totius mundi, atque adeo noſtrarum rerum procurationem gerere arbitrarentur.

Quamquam veteres quidem Sinas aliquid de Natura divina ſuſpicatos fuiſſe, certioribus etiam argumentis oſtendi poteſt. Narrant enim, qui libros eorumdem antiquiſſimos nocturna, diurnaque manu verſaverunt, nullum eſſe Divini Numinis *Attributum*, de quo in libris illis mentio non fiat. Neque vero hujus rei Voltaerium aliquem teſtem appellabo, qui Sinicos libros inſanis laudibus tollat (*a*), ut Moſaicis anteferat, neque Viatorem aliquem, aut Graeculum, qui non fere aliud a nitidis quibuſdam libellis, niſi temere de omnibus judicium ferre, didicerit. Equidem locupletiſſimum citabo teſtem Premarèum (*b*), Virum Apoſtolicis

cis

(*a*) Habet eas Voltaire *Eſſai ſur l' Hiſtoir. Générale Ch. I.* & *Phil. de l' Hiſtoire C. XVIII.* ubi tamen ſub nomine Bazinii (*de l' Abbé Bazin*) latere voluerat.

(*b*) Premarèus (*Le P. de Premare, Lettr. édifiant. Recueil. XIX.*) haec habet = *Il n' y a aucun de ces divins attributs* (de quibus Sacra Scriptura loquitur) *qu'on ne voye clairement marqué dans les anciens livres de la Chine appellez King* =.

cis laboribus distentum, qui cum multos annos inter Sinas versatus fuerat, tum eam linguam, qua conscripti libri fuerant, bene callebat, tum vero erat ex eorum Ordine hominum, quorum hac maxime in causa testimonium morosiores Critici non possint, nisi temere, suspectum dicere. Eorum enim hominum, si quid interfuisset id temporis, certe tantum interfuisset, Atheos haberi Sinas universos tum veteres, tum recentiores (a). At Vir tantus, atque tam pius, non quid verum dici aut sibi, aut suis expediret, sed quid verum esset, exponere cupiebat.

Simi-

(a) Sane Richardus Simonius Jesuitarum, non quidem Sinas laudantium, sed eos Atheos haberi volentium, testimonia rejecit. Ait enim (*Biblioth. Critique To. II. Ch. III. p. m. 62.*) = *Le parfait Atheïsme, que ces Peres attribuent a la Secte des Lettrés, sur le quel ils se fondent principalement pour soutenir; que leur Religion n'est que civile; ce parfait Atheïsme, dis-je, se detruit entierement de lui même &c.* =. Jure tamen Valsechius (*Dei Fundam. &c. L. III. p. m.* 149.) nimiae severitatis accusavit Simonii in hac re judicium. Ratio autem aequissimo Viro fuit, quod non modo Jesuitae, sed & ex adversariis Jesuitarum nonnulli eadem scripserant, Nimirum, ut humanitas ipsa, ne dum Christiana charitas, interpretari nos jubet, non ut studio partium servirent, prorsus Atheos esse Sinas, nonnulli scribebant; at cum non satis distincta uterentur Atheismi notione, homines male, vel si vis, etiam pessime de Natura Divina sentientes Atheos vocabant. Hi omnes non satis viderunt, sanctissima Pauli Apostoli verba nihil eo loco, quo proferuntur, obscuritatis habere, ac nulli periculo, ne tenui quidem, exponere veritatem: At Sinas ita vocare Atheos, ut illi factitabant, cum non clarius aliis locis mentem suam aperirent, esse *periculosae plenum opus aleae*. Dici profecto vix potest, quantopere impii, Tolando praesertim, ac Baylio ducibus, animos, propter eorum testimonia, tollere, & quasi triumphum de piis philosophis agere, visi fuerint. Attamen Scriptores illos haud equidem possum, nisi alicujus in scribendo negligentiae arguere. Caeterum Richardi Simonii judicium etiam in eo temeritatis cujusdam argui potest, quod Jesuitis universis id tribuere videatur, quod paucorum tantummodo Jesuitarum fuit. Pauci enim, quos inter Nicolaus Longobardus, omni carentes Divinitatis cognitione Sinas antiquos exhibuerunt. = *Plerique* (fassi sunt) *statuisse Sinas priscos, primo principio suo inesse sapientiam, benignitatem, justitiam, & omnipotentiam, adeoque divinam dari providentiam* = Verba sunt haec Jacobi Bruckeri (*To. IV. P. II. Hist. Cr. &c. p. m.* 883.), quem nimio plus Jesuitis favisse, nemo causari potest. Jam quid de recentioribus Sinis plerique ex eodem Ordine senserint, mox ostendetur &c.

Similia fere ſunt, quae ſcripſit e Sina Vir graviſſimus Parenninius, cujus doctrina illuſtre retulit, tum a celeberrimo Mairano, tum ab univerſa bonarum artium *Academia Pariſienſi* teſtimonium (*a*).

Similia ſunt, quae a Brancato, Religioſo Viro, e Sina ſcripta perlegi, ſcilicet in libro *Li-ky*, & in libro *Xu-Kim* narrari, quod, quando = *Reges ad hoſtes debellandos procedebant, prius Sacrificiis ſupremum Numen placabant; deinde Tutelaribus Spiritibus litabant; tandem ante diſceſſum ingrediebantur defunctorum Parentum Aulam, quaſi facultatem petentes eundi, quò pergere volebant* =.

At neceſſe non eſt plures teſtes adducere, cum e veteribus iiſdem libris tantopere laudatis excerpta per nos ipſi facile poſſimus, tum apud Leibnitium, tum apud Kortoltum, tum apud alios legere. Pauca quaedam affero.

In uno ex illis verba laudantur, quibus Tamus, cum Imperii Sinarum habenas capeſſeret, homines allocutus eſt (*b*) = *O vos*, inquit, *omnium terrarum incolae univerſi clare audite, & intelligite meum unius hominis monitum: ex quo tandem fonte pietatis profluxiſſe mortalium naturam, quinque virtutibus pietate, juſtitia, prudentia, fide, honeſtate, inſtructam putatis? A principio nimirum ſolus ille auguſtus, & ſupremus Coeli Imperator, dum procreare coepit Genus Humanum, de coelo contulit naturam iſtam, quae medii rectiſſima norma eſt* =.

In libro *Li-ky* ſive de Officiis haec habentur: = *Imperator, qui offerenda ſuo tempore animalia jubebat ali per centum urbes ſui Imperii, mandabat, ut nemo è plebe eſſet, qui non exerceret ſuas vires ad honorandum Regale Coelum, Supremum Imperatorem, celebriorum Montium, ac Fluminum, & quatuor Terrae Plagarum Spiritus, ut ab his pro populi incolumitate proſperitas flagitaretur* =.

In

(*a*) Vid. (*Lettr. édif. Rec. XXI.*) epiſtolam Parenninii Pekinio datam an. 1730. In ea praeter caetera, quae nihil hic afferre neceſſe eſt = *La doctrine*, inquit, *des King Chinois eſt tout-à-fait oppoſée, & contraire à cette idée* (*de l' Athéïſme des Chinois*) =.

(*b*) Habentur ea verba in libro *Xu-Kim*. Regi nomen erat *Tam*,

In alio libro diserte dicitur (*a*) = *Imperium Coelitus conferri* = in alio (*b*) = *Coelum non agi affectu, qui tamen norit illud debite venerari, & colere, charum, & gratiosum illi esse semper, Spiritusque non semper exaudire, nisi eum, qui pollet vera virtute* =.

Magni etiam ponderis esse debent ea verba, quae docti homines ab alio libro vetustissimo (*c*), ut fertur, descripserunt. = *Isti aviti sapientes, ac probi Reges sunt in Coelo, neque omnino interierunt. Isti igitur quomodo non possunt enixe implorare opem a Coelo, ut juvet, ac protegat suae familiae filios, ac nepotes?* = Quo loco potes obiter advertere, animorum immortalitatem, & alterius vitae praemia fuisse ab iisdem agnita Sinis, de quorum sententiis disputamus.

Non ejusdem roboris est conjectura, quam subjicio: aliquid tamen ad rem nostram & ipsa facit. Nempe veri simile non est, eos nullo modo agnovisse Divinitatem, qui praeter corpora, quae sensibus usurpamus, naturas esse putabant homine meliores, quas Graeci Δαίμονας, Latini Genios appellant. Equidem non eos induxisse Naturas arbitror, quae non haberent cum ipsis corporibus necessaria commercia. Sed tamen aliquid est, quod in libro *Chùm-yûm* Confucius dicitur = *ut ostendat ad supra dictam medii virtutem adeo amplam & sublimem constanti conatu enitendum esse, exemplum desumpsisse a Spiritibus, quorum uti vis intellectiva sit excellentior, ita & in operando sit efficacitas magna; dicere enim: Spiritibus inesse operativam virtutem, & efficaciam &c. docere Confucium, inesse Spiritibus supra memoratis vim quamdam prorsus eximiam, & ordinis superioris: quia cum res omnes corporeae cadant sub sensum, soli Spiritus hunc refugiant. Et percipere nos quidem eos visu, quatenus in effectis se produnt, sed ipsos tamen non videre; incorporare autem sese rebus omnibus, vel exercere operationes suas circa res omnes sic, ut res*

(*a*) In libro *Tabio*.
(*b*) In libro *Xu-Kim*.
(*c*) Verba sunt *Chao-cum* ad *Chimvam* Imperatorem.

res non possint eos a se dimittere, seu nequeant consistere sine eorum directione =

In eodem libro (qui sub nomine *Scientiae Sinicae* sub finem proximi Saeculi Florentiae prodiit) haec habentur = *O multitudo immensa Spirituum! Homines debent eos venerari, ac si assisterent ipsis supernè, ac si assisterent ipsis ad laevam & dexteram. Oda ait: An Spiritus adveniant non potest determinari: magisne vero poterit, si negligenter colantur ?* =

In libro de Officiis, quem supra laudavi, haec habentur, teste Brancato, rerum Sinicarum peritissimo = *Quoniam Spiritus inter caeteras res sunt quid perfectissimum; propterea in rebus componendis, & dirigendis apicem attingunt. Clarum sortiti sunt nomen Quêy Xin, ut essent populorum directores; atque adeo reverenter illos timerent, & illis populi subjicerentur* = (*a*)

Locus ipse me admonet, ut aliquid hic de ipso Confucio (*b*) dicam, de quo tam variae sunt, inter homines do-

(*a*) Ut paucis omnia comprehensa videas, tota de Deo doctrina, in Sinarum antiquis libris expressa, ita describitur ab Auctore Anglo satis accurato, in Historia Itinerum (*Histor. Générale des Voyages &c. p. m.* 4. 5.) = *Il paroît par les Livres Chinois, sur-tout par le Chu-King, que ce Tyen, ou ce premier Etre, est le Créateur de tout ce qui existe; qu'il est indépendant, & tout puissant; qu'il connoît tout, jusqu'aux plus intimes secrets du coeur; qu'il veille sur la conduite de l'Univers, où il n'arrive rien sans son ordre; qu'il est Saint; qu'il ne considere que la vertu dans les hommes; que sa justice est sans borne; qu'il exerce des punitions signalées sur les méchans, sans épargner les Rois, qu'il depose dans sa colere; que les calamités publiques sont des avertissemens qu'il employe pour exciter les hommes à la réformation des moeurs, mais qu'il y fait succeder encore des actes de bonté, & de misericorde; que les prodiges, & les apparitions extraordinaires sont d'autres avis, par les quelles il annonce aux Empires les malheurs dont ils sont menacés, afin que les hommes reviennent à lui par le changement de leurs moeurs, qui est la plus sûre voie pour appaisser son indignation. On cite plusieurs passages des Livres Chinois, où ces principes paroissent bien établis* = .

(*b*) *Cum-fu-cu*, sive, ut Europaei vocare solent, Confucius natus est in provincia Sinici Imperii, quae *Chanton* dicitur, annis ante Christi Domini ortum ad sexcentis. Fuse de illo rerum Sinicarum Scriptores, & qui Philosophiae texunt historiam. Is in Scientia praecipue, quam Cicero Moralem appellare non dubitat, excelluisse dicitur. Ejus potissima

doctos, discrepantesque sententiae. Alii enim, hunc pene unum apud antiquos illos vidisse verum, arbitrantur, & exornasse Sinam universam, privatim & publice, praestantissimis & institutis, & artibus. Alii autem gloriae celeberrimi Viri tantum detrahunt, ut, Atheum fuisse, velint existimari. Equidem & eos magnopere laudare non possum, qui summa quaeque Confucio in Europa tribuunt, & eos vehementer insanire arbitror, qui celebrem philosophum in Sina non levi superstitione colunt. Sed prorsus Atheum appellari Confucium, id enimvero est, quod hoc loco ferre non debeo.

Leibnitius quidem, atque Kortoltus non absurde Confucium de Natura Divina sensisse defendunt. Longius etiam progressus est, nec sine reprehensione, Coupletius, maximus Confucii, & Confucianae doctrinae admirator. Sanctissimam enim Religionis nostrae doctrinam putat iis Confucii verbis adumbrari = *Lex sive ratio produxit Unum, Unum produxit Duo, Duo produxerunt Tria, Tria produxerunt omnia* = Equidem non aliud ex iis verbis colligo, nisi Confucium ab intelligente causa rerum omnium originem repeti voluisse.

Jam porro testatur ipse Coupletius, non ante cibos capere solitum fuisse Confucium, quam eosdem Coelo in obse-

sima monita sic exhiberi video in celeberrimo Salmonis opere italice reddito (*Salmon, Stato presente &c. Vol. I. della China p. m. 187.*) = *Quello, ch' è nell' Uomo di divino e di celeste, è dinominato Natura ragionevole. Si dinomina Legge quello che conviene colla Ragione e colla Natura. La Morale, o l' Istruzione nella virtù, è 'l fondamento di cotesta Legge, applicandola a se stesso. Cotesta Legge ch' è realmente dovuta alla natura infusa, ci è stata data dal Cielo. Le passioni vengono dalla Natura; ma una Persona ragionevole dee impiegare la sua Ragione per domarle. Un Uomo fatto dee osservare coteste quattro Leggi. I. Di avere la stessa ubbidienza, e pietà verso i suoi Genitori; che quella ei domanderebbe da' suoi Figliuoli. II. Di essere tanto fedele al suo Principe, quanto noi pretendiamo, che coloro i quali ci sono soggetti, lo sieno verso di noi. III. Di mostrare a' suoi Superiori la stessa stima, che noi ricerchiamo da' nostri Inferiori. IV. Di aver tanta cura degli interessi de' suoi Amici, quanto de' suoi proprj* =.

obſequii ſignificationem obtuliſſet. Suis autem in libris idem Confucius ſaepe monet = *Coelo obſequendum, colendum Coelum, timendum Coelum* = atque ſimilia. Non is ego ſum, ut nomine Coeli non ipſum, quale oculis cernimus, Coelum, at Coeli Dominum, verumque Deum iis locis intelligi jubeam. At profecto Confucius numquam ea de Coelo ipſo pronunciaſſet, niſi maxima intelligentia, nec non providentia, pollere judicaſſet, atque ea, quam Graeci etiam, & Romani veteres Divinitati male agnitae tribuebant, perfectione naturae. Quis enim ubivis gentium inveniri unquam potuit, non dicam uſque adeo ſuperſtitioſus, ſed omnino vecors, ut Naturae, quam non modo gratia nulla, non modo nulla hominum charitate teneri, ſed & omni facultate intelligendi prorſus carere ſentiret, divinos honores eſſe tribuendos exiſtimaret?

Praeterea Confucium pulcherrimae non fuiſſe cognitionis expertem, de qua tam multa dicimus, Memcii (*a*) doctrina declarat. Fuit enim Memcius celeberrimus inter Sinas philoſophus, qui Confucii doctrinam a ſummo viro (*b*), quem erudiverat ipſe Confucius, acceperat. Semper autem Memcius Magiſtri doctrinae adhaeſit, eamque contendit inter Sinas pro viribus propagare. Atqui Memcius hic idem ea dixit, quae fortaſſe, melius aliquid ipſum cum tota ſecta de Natura divina, quam bene multos ex antiquis Graeciae philoſophis, ſuſpicatum fuiſſe, perſuadeant. Ait enim = *Vulgares homines naturam humanam in ſuo ſenſitivo appetitu, quem unum ſibi ſequendum proponunt, & coeleſtem providentiam in quadam gyrantis aëris periodo, & revolutione, qua deſides effecti ad omne bonum opus torpent, ſitam eſſe volunt; non ſic autem ſapientes* =.

Quae cum ita ſint, facile vides, erudite lector, quid judicandum de libello ſit, quem Renodotius edidit, infenſiſ-

(*a*) Sinis eſt *Mem-tſu*. (*b*) Cui nomen *Tſem-tſu*.

ſimus nimirum, neſcio qua de cauſa, Sinarum accuſator (*a*). Is, ut alia quaedam infirmiora praeteream, hoc argumento pugnat, ut Sinae univerſi vel fuiſſe vel eſſe Athei videantur. Ait enim, nullum eſſe in eorum lingua nomen, quod Deum ſignificet. Ut id doceat, publicum e Sina, idemque celeberrimum profert monumentum (*b*), in quo Deus nomine Syro appellatur *Alobo*. Hinc ille conjicit, Sinas monumenti auctores non habuiſſe, quod e patrio ſermone nomen afferrent; itaque neceſſitate coactos ad barbaram linguam confugiſſe.

At primo quidem Sinicarum rerum periti nomina proferunt, quibus apud eas gentes Natura divina non inepte deſignetur (*c*). Deinde haud ſatis equidem video, cur non potuerit eodem nomine Deus apud nationes duas, ut ut regionibus, moribus, & ipſo ſermone admodum diſcrepantes, deſignari. Quis enim neſcit nationes ipſas generis eoſdem auctores habuiſſe? Quis non videt facile potuiſſe contin-

(*a*) Libellus habet titulum = *Anciennes relations des Indes, & de la Chine de deux Voyageurs Mahometans traduites d'Arabe &c. a Paris* 1718. = Idem vero Renodotius (*l'Abbé Renaudot*) ſuis notationibus eum libellum illuſtrare conatus eſt. At enim habet plurima, quae nulla teneri veritate Sinicarum rerum periti affirmant. Rationes etiam ad Sinas damnandos ridiculas affert, ut cum ait = *Cette question* (*de l'Athéïſme des Chinois*) *a été agitée de nos jours, & décidée* =. Optime illi reſpondit Premarèus idem, quem laudavimus (*Lettr. édifiant. Rec. XIX.*) = *Le precepte Apostolique veut que pour exprimer Dieu, au lieu du mot Tien, qui peut être équivoque, & qui veut dire Ciel, on employe le mot Tien tchu, qui ſignifie Seigneur du Ciel. Eſt-ce dans ce precepte qu'il a trouvé l'Athéïſme des Chinois?* =

(*b*) *L'Inſcription Chinoiſe du Chenſi.*

(*c*) Idem Premarèus eodem loco = *Le mot*, inquit, *Chinois Tao, qui n'eſt pas fort éloigné de* Θεὸς, *au moins pour le ſon, n'a-t-il pas un ſens, qui pouvoit auſſi lui convenir? Car enfin ce jeroglyphe dit dans ſon analyſe Cheou la tête, le commencement, & Tcho de tout mouvement, c'eſt-à-dire le premier moteur* = Idem ibid. = *Les Chinois diſent auſſi de l'Etre ſuprême, qu'il eſt Tſeë, a ſe: yeou, ens, l'Etre de lui même; Tou yeou, totus Ens, l'Etre tout Etre* = Alia reſpondet Renedotio doctiſſimus Premarèus, quae in laudata epiſtola videre potes.

tingere, ut sanctissimum nomen a majoribus acceptum, potius quam caetera, custodire posteri vellent? Haec momenta maxime locum habent in re nostra, quod nomen *Aloho* idem esse quod *Iehovah* Renodotius ipse doceat, hoc autem non aliud, nisi ὁ ὢν significare. Quare, cum aptissimum esset omnium ad perfectissimam, & a nemine pendentem Naturam significandam, verisimile est, non minus antiquioribus Sinis placuisse, quam Syris.

Possemus hic & de Latinis dicere, qui nomen ipsum *Deus* a Graecis mutuati sunt. Possemus etiam advertere, Graecos nomen Θεὸς tantopere celebratum a vocula deduxisse, qua nulla fingi possit ineptior ad majestatem illam, ac perfectionem declarandam, qua nihil majus dici, vel fingi possit (*a*). Cum vero hinc nemo inferat, vetustissimos aut Latinos, aut Graecos Divinitatis omni prorsus cognitione caruisse, ne de vetustioribus quidem Sinis aliquid simile suspicari possumus; quod voculam unam ad significandam Divinitatem ab alieno forsitan sermone detorserint.

Sed nolo in ratiunculis tam ridiculis longius, quam necesse est, refutandis tempus, operamque consumere. Nam quis est tam parum in arte critica exercitatus, quin videat, ex eo quod in publico gentis alicujus monumento Deus nomine apud Syros usitato vocetur, quodvis aliud citius consequi, quam apud eam gentem jam usque ab antiquis aetatibus nullam Divinitatis notitiam extitisse? (*b*)

CA-

(*a*) Clemens Alexandrinus nomen Θεὸς a verbo Θέω (*currere*) Graecos deduxisse auctor est, propterea quod Planetarum cursus admirarentur, & eosdem Deos esse putarent ⸗ Θεοὺς ἐκ τοῦ θέειν ὀνομάσαντες ⸗.

(*b*) Quod contra veteres Sinas ex Nicolai Longobardi libro potest objici, mox diluetur.

CAPUT XV.

Sententiae clarorum quorundam Hominum de Sinis Recentioribus exponuntur.

DIfficilius profecto recentiores apud Sinas Litterati (sic enim homines dicuntur ei Sectae, quae primas obtinet in Imperio Sinarum, addicti) ab Ἀθεότητος nota purgari possunt. Quod si non aliud obstaret, nisi piorum quorumdam hominum auctoritas, qui cum ex ea regione scriberent, saepe Litteratos fere ad unum omnes Atheos appellabant, non esset in hac explicanda quaestione magnopere laborandum. Quis enim non facile concederet, cum testes plurimos iis testibus opponeremus, posse totam litem ita componi, ut *Athei* nomen non eadem, qua nos, ratione pii, de quibus loquimur, homines usurpavisse dicerentur? Nunc autem nobis maximum hac in re negotium facessit Nicolai Longobardi auctoritas, cujus probitatem, atque doctrinam, non modo ejusdem Ordinis, & ejusdem Ecclesiae homines, sed & Protestantes, praecipue Leibnitius, Kortoltus, Bruckerus, magnopere laudaverunt.

Is cum annos plurimos in Sina fuisset, Praeses demum illius, ut vocant, *Missionis*, ab ipso moriente Matthaeo Riccio designatus, libellum conscripsit, in quo multa narrat, ac multa disputat, quamobrem Sinae universi tum veteres tum recentiores Athei dicendi sint (*a*). Etenim philosophorum Sinarum, qui a XII. ad XV. Ærae Christianae Saeculum scripserunt, commentarios diu, diligenterque scrutatus est (*b*), & *Mandarinos* consuluit, quorum familiaritate utebatur. Hinc doctrinam Sinicam ille collegit, quam in pauciο-

(*a*) Libello titulum fecit *Mementa nonnulla de Religione Sinarum.* Fuisse tamen imperfectum ab eo relictum legi.

(*b*) Auctores, quos consuluit, praecipue fuerunt: *Chau-cu*, *Chimci*, *Chu-cu*, & *Ta-civen*.

ciora redactam diligentia non minus, quam ingenio, doctrinaque magnus Bruckerus exhibet (a). Nos autem, plurimis omissis, ex Bruckero articulos describemus, qui ad rem nostram facere possint.

= IV. *Ex nihilo nihil fit, nec causa, vel principium datur, quod ex nihilo produxerit omnia.*

V. *Quoniam autem res omnes non ab aeterno fuerunt, sed existere coeperunt, sequitur inde, ab omni aeternitate fuisse principium aliquod, quod causa rerum omnium esset, easque ab aeterno praecederet. Et hoc quidem principium vocatur Li, idest ratio, seu fundamentum totius naturae.*

VI. *Haec causa est Ens infinitum, incorruptibile, sine principio, & fine, quia sine his attributis causa prima esse non posset.*

VII. *Magna haec, & universalis causa non habet vitam, nec intelligentiam, nec auctoritatem, est vero pura, tranquilla, subtilis, perspicua, sine corpore, sine figura, & non nisi intellectu comprehendi potest, ut res spirituales solent; & quamvis spiritualis non sit, habet tamen neque activas elementorum qualitates, neque passivas.*

VIII. *Ex hoc principio Li, quod materiam primam, sive chaoticam dicas, ortus est naturaliter aër, quinque emanationibus, & mutationibus sese subsequentibus, donec tandem materialis, & palpabilis fieret.*

IX. *Li itaque ex se ipso factus globus infinitus, nomen jam habet Tai-kien, summa perfectio.* =

Deinde Longobardus explicat, quomodo ex Aëre, Calore, Frigore, & Elementis rerum omnium ortus ea doctrina deducat.

Articulus autem XXVII. apud eumdem Bruckerum haec habet = *Haec Mundi productio mero casu facta est, sine fato, consilio, & praedestinatione, ex fortuito concursu causarum primariarum efficientium* =.

Articulus autem XXXVII. diserte habet = *Omnes res una, eademque sunt substantia* =.

Ar-

(a) *Hist. Crit. Tom. IV. P. II. a p. 890.*

Articuli etiam, quos hic subjicio, magna sunt consideratione digni.

= L. *Ex Li, quod est Chaos, sive Seminarium primum omnium emanant quinque virtutes, pietas, justitia, religio, prudentia, & fides, cum habitibus suis: ex Li qualitatibus induto, & unito cum aëre primitivo emanant quinque elementa; physica itaque, & moralia omnia ex uno fonte Li oriuntur.*

LI. *Est itaque Li, essentia rerum omnium, sive, verbis Confucianis, ratio & substantia universalissima.*

LII. *Res omnes producit Li per Ki, sive aërem suum primogenitum, velut instrumentum suum, & eo mediante gubernat quoque omnia.*

LIII. *Post certos annorum numeros & periodos, quibus mundus durabit, finem habebit, rediduntque cuncta ad fontem, & principium suum, sic ut tunc nihil futurum sit, quam Li, & Ki, & tunc Li incipiet novum ex se mundum condere, idque periodis infinitis.*

LIV. *Dari Spiritus patet ex ordine coeli, & terrae constanti, & justa, atque perpetua operationum continuatione.*

LV. *Inde concludendum, habere res omnes auctorem, & principium invisibile, a quo reguntur. Id appellatur Chu, Dominus, Xin-Kuei, Spiritus exiens, & rediens, Ti-Kium, Rex, vel Imperator.*

LVI. *Alterum argumentum, ex quo dari Spiritus concluditur, sunt beneficia ab iis hominibus exhibita, quae hos permoverunt, ut eos sacrificiis honorarent* =.

In articulo autem LVII. de Sacrificiis agitur, quae per Veteres nimirum Sinas magnis quibusdam *Spiritibus* fieri solerent. De his autem *Spiritibus* absurdae Sinarum sententiae explicantur, ut cum dicitur = *III. Spiritus cessaturos, cessante mundo, & revocatum iri in communem rerum omnium fontem. IV. Omnes Spiritus ratione substantiae suae eadem gaudere perfectione: & differre tantum in eo, quod locis vel partibus mundi aut majoribus, aut minoribus praesint. V. Omnes Spiritus esse sine vita, sine scientia, sine intelligentia, sine li-*

bertate. VI. Eos autem sacrificia recipere, pro conditione operationum suarum, quae in locis istis deprehenduntur, quibus praesunt. VII. Esse autem eos partes Substantiae universalis, quae a rebus, quibus insunt, separari nequeant sine destructione illarum =. Hactenus Bruckeri Longobardum fere describentis verba retulisse sufficiat.

Habet autem Longobardus hac in re sibi consentientem P. Antonium a S. Maria, qui de Sinica item doctrina libellum edidit. Et hic etiam iis in Sina muneribus functus fuit, ut Sinicae doctrinae discendae non ei deesset facultas. Longobardo autem aures praebuerunt & Carolus Gobienus, & Trigotius (*a*), & alii fere omnes, quibus celeberrimam inter Sinas philosophorum haeresim Α'θεότητος macula conspergere placuit.

At magnum illud Europae lumen, neque doctrina minus, quam ingenio praestans, Leibnitius in celebri ad Remondum epistola Sinarum vetustissimos ita defendit, ut vix, aut ne vix quidem, de illorum pietate in Supremum Coeli Dominum, eumdemque & beneficum, & providum erga genus humanum, dubitari jam posse, plurimi eruditi homines opinentur. Scriptores autem illos mediae, ut dicere solemus, aetatis, etsi non aeque laudat, satis tamen excusat. Censet enim quidquid Longobardus attulerit, non id ostendere, quod ille vult. At de proximarum aetatum Litteratis parum Leibnitius curare videtur. Ex eo tantum, quod illi sint Athei, Atheos etiam antiquiores habendos esse negat. Doctrinam vero illam Sinicam a Longobardo, & ab aliis, quos diximus, expositam mira quadam ingenii vi Leibnitius ad meliores conatur sensus adducere. Putat enim, quiquid recentiores Athei dicant apud Sinas, nomine *Li* venire Causam rerum omnium Primam, summa praeditam intelligentia, summoque consilio. Multa quasi ἀλληγόρικως dicta explicat, multa sin minus Deo, at certe ne materiae quidem primae,

(*a*) Gob. *Hist. de l' Edict. &c.* Trigaut *de Christ. Expedit. L. I.*

qualem Ariſtoteles, aut potius Avicennas induxit, tribui poſſe demonſtrat.

Me quidem argumenta duo maxime movent, quae a quibuſdam *Li* proprietatibus Leibnitius repetit. Alterum ex eo ducitur, quod operandi, ac ſapientiſſime quidem operandi, virtutem *Li* ſuo doctrina Sinica tribuat. Quare *Li* Peripateticae, ſeu potius Arabicae, illi materiae ſimile quid eſſe non poteſt. Alterum inde repetitur, quod nihil de materia prima ſapere poſſit, cui non in ordine ſolum, quem vocant phyſicum, ſed in eo etiam, quem vocant moralem, potiſſimus locus eſt. Jam in hoc ordine *Li* praecipue ſpectandum eſſe, Longobardus ipſe fatetur. Habet enim e *Li* virtutes animi fuiſſe profectas, atque alia ſimilia. Et ea quidem non ſatis intelligi poſſunt, niſi *Li* conſilio praeditum Sinae excogitaviſſe dicantur. Igitur, cum idem *Li* ſumma perfectione frui conſentiant, ſumme ſapientem, ſummeque perfectum Deum videntur inducere.

Caeterum negari non poteſt, ingenio Leibnitium in ea epiſtola nimio plus indulgere voluiſſe. Etenim non pauca profert, quae, partium ſtudio ſepoſito, citius ad arbitrium conficta, quam e Sinarum ſententiis expreſſa dicas. Praeterea Sinas non adeo antiquos male de Deo ſenſiſſe, Leibnitius ipſe fateri coactus eſt. Scripſit enim = *Potuiſſe intelligere Sinas* (non de vetuſtiſſimis loquitur) *nomine Tai Kie Subſtantiam, & formam primitivam, & nomine Ki materiam primitivam, mundum concipere velut animal aliquod, vel ens vivum univerſale, genium ſupremum, perſonam ſummam, quem in modum Stoici de mundo locuti ſunt* =.

Hanc de Sinica Doctrina ſententiam, proſtremo loco relatam, maxime probavit, amplificavitque Bruckerus, quam veri ſimillimam non abſurde dixeris. Optimis enim argumentis efficere conatur, non aliam Sinarum, de quibus Longobardus agit, fuiſſe, quam Stoicorum mentem. Neque enim *Li* cum materia prima, neque cum unica Spinoſae ſubſtantia quidquam habere commune. Itaque *Li* Sinarum idem

idem esse censendum, atque Animam Mundi Χάος informantem, *Tai Kie* Animam ipsius Mundi formati, putat. Hinc vir doctus concludit, ut non aliud de Sinicae, quam de Stoicae doctrinae impietate judicium ferendum sit. Quo loco monendus es, erudite lector, Bruckerum in primo suae historiae volumine Stoicos *Atheismi formalis, ac directi* (iis enim vocibus uti solet) crimine absolutos dimisisse. Quare consequens est, ut ne Sinas quidem eo sensu, quem in hac controversia spectamus, Atheos habuerit.

At Leibnitianam Sinicae doctrinae explicationem omni ex parte defendendam suscepit Scriptor & eruditione, & judicandi sollertia nobilis, Kortoltus (*a*), qui recentiores etiam istos apud Sinas Litteratos egregie defendit; & ejus quidem judicium Valsechius maxime probare visus est (*b*). Sed & alii clarissimi viri, qui numquam in Sinam pedem intulerant, Kortolto citius, quam Longobardo fidem adjungere voluerunt; inter quos Mairanus fuit, magnum sane, atque praeclarum aetate nostra nomen (*c*).

 Aliam

(*a*) *In Differt. Prooem. ad To. II. epist. Leibnit. ad diversos.*

(*b*) Valf. *de' Fondam. L. III. p. m.* 150.

(*c*) Mairanus (*M. Dortous de Mairan*) haec habet, inter caetera, in epist. ad Parenninium in Sina degentem data = *Je ne suis pas pour cela plus disposé à les croire Athées à la maniere dont on nous le raconte de la plûpart de leurs Lettrez, & de leurs Mandarins:* (de Sinis agit, quos ut Astrologos potius, quam Astronomos, ita Superstitiosos potius, quam Religiosos, aut Philosophos appellaverat). *N'y auroit-il point-là du mal entendu? Pour moi je ne vois rien de plus opposé au caractere dominant de la Nation; & bien que l'Athéïsme soit le renversement de toute bonne Philosophie, il est certain neanmoins, que pour en venir à un tel égarement d'esprit d'une façon bien decidée, & avec autant de raffinement, que quelques Auteurs leur en attribuent, il faut une sorte de Métaphysique, qui ne me paroît point du tout être celle des Docteurs Chinois* = Haec Mairanus in epistola, cujus particula recitatur in epistola Parenninii, qua Cl. Viro respondetur. (*Lettr. édif. Rec. XXI.*) Habet autem inter caetera Parenninius = *Je suis de votre sentiment, Monsieur, & il m'a toûjours paru, que ceux qui ont accusé les Lettrez Chinois d'Athéïsme, n'ont eu d'autre raison de l'assurer dans le public, que l'intérêt de la cause qu'ils avoient entrepris de soutenir .... Ils ont apporté pour preu-*

Aliam inivit viam, ut Sinas defenderet Joannes Hooke, qui magnam artis criticae peritiam cum mira quadam differendi subtilitate conjunxit. Etenim Atheos ille quidem, vel etiam Atheorum Sectam apud Sinas esse non negat: sed eamdem Sectam negat, aut antiquam esse, aut late diffusam, aut imperium tenere: qua certe ratione maximam Sinarum Litteratorum partem ab Ἀθεότητος impacta calumnia vindicat (*a*). Idem addit = *Multa etiam dici possunt vel ad eos excusandos, qui alium nullum Deum admittere videntur, praeter vim quamdam in natura, quam vocant Taiki, vel Li. Nam banc vim non solum infinitam, & aeternam dicere solent, sed etiam summe perfectam; vitam illi attribuunt, nominantque animam, seu spiritum coeli; & tam magnifice quandoque de ejus intelligentia, & solertia loquuntur, ut populus non dubitaverit templa in honorem Li, seu Taiki aedificare, eique vota, & sacra facere* =.

Postremo non desunt alii plures gravissimi Auctores, ac rerum Sinicarum peritissimi, qui recentiores etiam Litteratos in Imperio Sinarum Atheos esse negent, & magnopere in ea re a Longobardo dissentiant. Et illos quidem testes mox appellabimus.

CAPUT XVI.

Nostra de Sinis Recentioribus sententia proponitur, atque defenditur.

EQuidem recentiores apud Sinas Litteratos, de quibus agimus, ut de Natura divina pessime sentiant, maximam tamen partem prorsus Atheos non habendos esse pronun-

preuve des passages de quelques Lettrez du tems des Song, & entr' autres de Tsou ven Kong, qui favorisoient leur dessein, tandis qu' ils ont mis à quartier les passages du même Auteur, qui prouvent le contraire. Tout ce qu' ils devoient conclure, c' est que cet Ecrivain est tombé en contradiction avec lui-même, & que par consequent il ne doit être cru ni pour ni contre &c. =.

(*a*) *Relig. Nat. Tom. I. &c. p. m.* 15.

nuncio. Ut id oſtendam, quod veriſſimum puto, liceat mihi aliquid de tanta Nicolai Longobardi auctoritate detrahere.

Illum quidem & ſanctitatis, & prudentiae laude, & illius doctrinae, quae ad Apoſtolica munera rite obeunda requirebatur, praeſtitiſſe non nego. At enim illud etiam negari non poteſt, neque a doctis hominibus negari ſolet, in multis Longobardum de Sinica doctrina ſcribentem peccaviſſe. Nimirum homo, quamvis bono praeditus ingenio, qui tamen inter Peripateticae Scholae tricas, & ineptias bonos annos conſumpſerat, nihil admodum, aut certe parum in arte critica poterat.

Sane, quid ineptius fingi poteſt, quam ad vetuſtiſſimos etiam Sinas Ἀϑεότητος damnandos, Scriptorum quorumdam aetatis illius mediae, ac nonnullorum Mandarinorum, quibuſcum praeſens egeris, teſtimonium afferre? Id tamen in eo libro neque leviter, neque obiter Longobardus facit. Atqui ſuorum, inquis, majorum ſententias illi ſcrutati ſunt. Credo; ſed eo fortaſſe animo, ut quales eſſe cupiebant, tales exhiberent. Apud nos etiam Haeretici ſuas opiniones ſanctis Eccleſiae Patribus, atque adeo divinae Scriptnrae tribuunt. Quis tamen hinc, niſi praejudicatis alicujus Sectae opinionibus occupatus, eaſdem aut Patribus, aut Canonicis Scriptoribus ſententias placuiſſe colligit? Quidquid ergo pauci Scriptores, quos Longobardus producit, exiſtimaverint, aut potius exiſtimari voluerint, non facile concedet Criticus quiſpiam, antiquiſſimos Sinicae Sapientiae Patres nulla fuiſſe cognitione Divinitatis imbutos.

Sed & recentiorum Sinarum mentem non fuiſſe Longobardum, & paucos quoſdam cum Longobardo ſentientes aſſecutos, vel ex eo patet, quod res divinas nullo poſſe vocabulo ex Sinica lingua deſumpto deſignari contenderint (*a*).

Dein-

(*a*) In libello, cui titulus = *Expoſitio Facti de Sinenſibus Controverſiis a PP. Soc. Jeſu oblata &c.* MDCC. = haec habentur = *P. Longobar-*

Deinde manifeſtum eſt, Longobardum ad ſcholaſticas notiones voluiſſe Sinicae Philoſophiae notiones referre: quo certe vix aliquid aptius excogitari potuiſſet ad Sinicam Doctrinam aut pervertendam, aut tenebris offundendam. Hoc praecipue Viro, quem pro ſua humanitate multis laudibus ornat, praeſtantiſſimus Leibnitius exprobrat.

Quid quod Longobardus ea ſimul jungere videtur, quae ſimul eſſe non poſſint, ut hinc non injuria non admodum ipſum ſibi conſtitiſſe dicas? Etenim diſerte ſcribit, *Ta-Kie* Sinarum cum Anima Corpus, ut ait, *informante*, & cum Anima Mundi, quam veteres apud nos Philoſophi commenti ſunt, optime convenire. Habet etiam id Antonius a S. Maria, qui Longobardum ſequitur. Habet etiam, licet non ita clare, Bernierius (*a*), diligens ille barbaricarum opinionum indagator (*b*). Jam id quî poteſt cum eo componi, quod neque ipſi *Tai-Kie*, neque alteri Spiritui Sinae Intelligentiam tribuant, aut ullas animi virtutes ab Intelligentia dimanantes? Imo quî poteſt id cum eo componi, quod prorſus

gobardus, propter unam illam, communemque rationem (quod Sinarum Litterati vel omnes, vel fere omnes in *Atheiſmum* deciderint) *tam vocem Tien chu, quam Tien & Xamti, aliaſque omnes Sinicas excludendas eſſe contendebat à ſignificatione rerum divinarum, & ſpiritualium. Id quod ſimiliter fecere R. P. a S. Maria, ac Reverendiſſimus Dominus Navarretta, a quibus reproductus eſt Tractatus Patris Longobardi, quem author imperfectum reliquerat. Et id quidem tam generaliter verum eſſe credidit Reverendiſſimus Dominus Navarretta, ut inde negaverit Baptiſmum valide conferri poſſe in lingua Sinica &c.* = Jam vero, quin fuerint iſti Auctores in ea re turpiter decepti, nemo, quod ego ſciam, aetate noſtrâ dubitat.

(*a*) Ejus teſtimonium laudatur *To. XII. de l' Acad. R. des Inſcrip. p.* 25. Habet autem opinionem de Anima Mundi etiam ad Sinas penetraſſe: quod quidem in Litteratorum Sectam, non vero in aliam ullam cadere poteſt.

(*b*) Conſentire cum his videtur etiam Minorellius in *Obſerv. ad Iouvencii errores* ubi ait *p.* 126. = *Recte autem ex parte dici veteres, ut & novos Sinas animam mundi coluiſſe, ſi tamen anima vocari poſſit vis materiae inſita, quae ſparſa per ſingulas mundi partes in iis tamquam totidem animae, ſeu Genii, & in Coelo ...... tamquam primum praecipuumque numen, & alter Jupiter colitur* =.

ſus Athei Sinae Litterati cenſendi ſint? Etenim & priſcos illos Europae philoſophos Animae Mundi tribuiſſe Sapientiam, magis certum eſt, quam ut ullo debeat hoc loco teſtimonio confirmari, & eoſdem Atheos eſſe vel habendos, vel appellandos, nemo concedit, niſi, more Buddei, ſententiam, quam quis tueatur, cum ſententia, quam tueri deberet, ſi perpetuo ſibi conſtaret, imperite confundat.

Ipſe Longobardus concedit, Sinas Litteratos ex mirabili Aſtrorum ordine, ac ratis, perennibuſque curſibus, & ex mirifica Telluris pulchritudine, ac varietate ad id aſſurgere, ut nobiliores, praeter corpora, naturas, aut *Spiritus*, ut appellat, exiſtere fateantur, Idem, auctore Longobardo, Litterati ex innumeris beneficiis colligunt, quibus perpetuo humanum genus afficitur. Jam quis Longobardo aſſentiatur, homines omnium Scriptorum judicio non omnino vecordes uſque adeo poſſe deſipere, ut nulla prorſus voluntate, nulla prorſus intelligentia *Spiritus* eoſdem vigere arbitrentur? Nam, qui non ſit inter homines truncus, ſi quid ex mirabili Orbis pulchritudine, ac beneficiis in humanum genus collatis colligit, hoc certe colligit, Naturas, quae ſint corporibus praeſtantiores, & eam praecipue Naturam, quae ſit inter omnes maxima, & intelligentia, & conſilio, & voluntate, & bonitate vigere, quibuſcum humana ulla vel ſapientia, vel charitas comparari non poſſit. Itaque haud equidem queo cogitatione complecti, quomodo ingenioſi homines, de quibus agimus, & eſſe praeter corpora, *Spiritus* iis, quae tetigimus, argumentis aſſequantur, & *Spiritus* tamen eoſdem, non minus quam craſſiſſima corpora, ſine vita eſſe dicant, ſine ſcientia, ſine libertate, ſine intelligentia, hoc eſt, ut lapides, ut truncos, & inertes, & brutos, & formica quavis, aut muſca deteriores.

Quae cum ita ſint, facere non poſſum, quin Longobardi, optimi caeteroquin hominis, nec indocti, hac quidem in cauſa, judicio ſtare omnino recuſem, & alios mihi teſtes adhibendos, alios auctores conſulendos putem.

Ete-

Etenim Longobardo, & aliis quibusdam Longobardum secutis, Scriptores optimos opponere possum, qui aut multos ipsi annos in Sina fuerunt, aut ab iis, qui fuerunt, fideliter narrata litteris, incredibili diligentia, consignarunt.

Ii nimirum, quamquam Atheos in Sina esse concedunt, eo tamen nomine maximam sectae, de qua loquimur, partem reprehendi non posse consentiunt. Sunt autem, ut aliquos nominatim appellem, Martinius, Magalhaënius, Duhaldius, Bartolus, Parenninius, Premareus, quibus valde favent Beyerus, Buvetius (a), aliique. Hic,

(a) Martin. *Hist. Sin.* initio, Magalhaens *Nouvel. Relat. de la Chine*, Du Halde *Descript. de la Chine T. IV.* ubi de opinionibus agit Imperatorum, atque Magnatum, qui praecipui sunt in Sinarum Imperio Litterati, Bartol. *Asia P. III. L.* 2. Parenn. *Lettr. édif. Rec. XXI.* de Premare, *ib. Rec. XIX.*, Beyer in *Musaeo Sinico*, Bouvet in *Icone Regia Monarchiae Sinarum*. His omnibus addi potest accuratus Auctor Anglus, alio etiam loco laudatus a nobis, qui fuse de Religione Sinarum agit. (*Vid. Tom. XXIII. de l'Histoir. Générale des Voyages, praesertim a p.* 84.) Etenim, quamquam eos non constare sibi concedit, haec tamen de iisdem habet = *Ils enseignent nettement, que l'ame, par l'empire qu'elle a sur tous les mouvemens, & les affections, peut arriver a la connoissance de l'ame suprême, c'est-à-dire de l'Intelligence qui gouverne tout; que de même la simple considération de la maniere étonnante dont chaque Etre se perpétue & produit son semblable, prouve eviddement l'existence d'un grand Etre intelligent, qui conserve, gouverne, & conduit toutes choses a leur propre fin par la voie la plus convenable. Ils vont jusqu'a soutenir que cette admirable substance ne peut être inanimée ni matérielle. Ils assurent même qu'elle est Esprit; qu'elle contient l'excellence de tous les autres Etres, & qu'elle donne l'être a tout ce qui subsiste. Les véritables Lettrés demeurent attachés aux anciens principes. Mais comme il s'en trouve aussi, qui, se livrant aux commentaires modernes, & cherchant l'explication de chaque chose dans les causes naturelles, ne reconnoissent point d'autre principe qu'une vertu céleste, aveugle, & naturelle, les Missionaires envoyés a la Chine, ont été portés a croire que c'étoit l'opinion commune des Lettrés* =. Caetera vide apud ipsum, praesertim ubi narrat, quid Sinarum Imperator hac in re declaraverit, & quantum Viri Principes, ac Litterati indignati fuerint, cum esse in Europa Sapientes audiverunt, qui naturam omni prorsus intelligentia carentem a Sinis Coeli cultoribus, tanto caeremoniarum apparatu, coli existimarent. Nos quidem ab argumentis aliquibus promovendis consulto abstinemus, ne hominibus parum doctis ea dicere videamur, a quibus non modo dicendis, verum etiam animo reputandis longissime absumus.

Hic, ut opinor, curiosus, & eruditus lector citius quaesiverit, cur Longobardus ab auctoribus istis discrepans tam longe abfuerit a vero, quam putaverit, eosdem auctores Longobardo posthabendos esse. Cui quidem respondeo, totam forsitan eius rei causam in Sinicarum linguarum incredibili difficultate fuisse positam. Etenim non raro pene iisdem notis sententiae indicantur inter se omnino diversae. Hinc autem fieri solet, ut exteri homines, nisi maximam quamdam ad Sinicos libros perlegendos diligentiam afferant, facillime ab auctorum sententiis percipiendis aberrent (*a*). Et id quidem multo saepius, ac multo facilius, aetate Longobardi, quam nostra contingebat, cum nondum Apostolici Viri ad Sinas profecti ab aliorum erroribus didicissent, quid sibi praestandum esset. Hac, ut opinor, ratione Vir ille optimus aliquid humani passus, accedente *Mandarinorum* quorumdam Atheorum perfidia, putavit in iis libris ipsi Coeli Spiritui voluntatem, atque adeo intelli-

 gen-

(*a*) Hinc etiam saepe factum est, ut Apostolici Viri, quos *Missionarios* vocare solemus, cum optime callere linguam Sinicam sibi viderentur, ea dicerent aliquando, a quibus ipsorum profecto animi vel maxime abhorrebant. Nimirum ignorabant, quam diversam una vocula significationem, quibusdam additis, aut detractis, habere posset. Quidam ex illis voces attulit *Leaò-Xy*, ut significaret Deum; at eae familiam quamdam a Sinis odio habitam significabant. Alius dixit, *Leaô-Xy* habere tres *Pic sum cu*. Putabat, se dixisse, Deum habere tres personas. At Sinae ita accipiebant = *Quidam cognomine Leaô habet tres diversos nepotes potentes, seu magistratum gerentes* =. Alius Christum vocavit *Ki-ly-Xe-Tao*. At Sinis id erat = *Admirabilis oboli vera lex* =. Quidam in libro, quem edidit Sinica lingua conscriptum, ea verba = *Credo in Spiritum Sanctum* = verterat, = *Credo in* = *Leaô-Xy-Py-ly-chu-Xan-chu* = Riserunt Mandarini, cum non aliam, nisi hanc ille sententiam expressisset = *Credo in quemdam cognomine Leaô vilis oboli culinarium, & agrestem coquum* = Idem bonus vir vocem *Sanctus* reddere sibi visus est per voces *Xan-chu*. At ibi eae Latinis respondebant = *Montium Culinarius* =. Vocem *Ecclesiae* expresserat per *Ye-ly-xe*. At id totum Sinis est = *Impensius colere Spiritum Terrae* =, cujus quidem Spiritus apud Sinas Imago, quam *Idolum* Christiani vocamus, incredibili superstitione colitur. Alia similium errorum exempla afferri facile possent.

gentiam negari, in quibus libris omnino alia alii deprehenderunt.

At si quis forte litem hanc totam non ex Europaeorum tantummodo Scriptorum inter se pugnantium testimoniis, sed & ex rationibus omnino aliis dirimendam putat, quod hactenus non potuimus nisi verisimilius efficere, mox sine ulla dubitatione certum esse fatebitur.

Omnes enim iam consentiunt Auctores, Atheos illos Litteratos dicere, Vim quamdam, non modo a Coelo minime segregatam, sed & ipsi Coelo naturae necessitate coniunctam, existere, a qua motus astrorum, ac rerum ortus, & beneficia, quibus iuvantur homines, repetenda sint. (*a*) Quis hic non facile concedat, ad Coelum Sinas istos, *cum evanuerint in cogitationibus suis*, Divinitatis imperfectam transtulisse notionem, quam *Idolorum* cultores ad saxa quaedam affabre elaborata, vel argentea simulacra, vel aurea transferre consueverunt? Nihil enim est ipsis Coelo pulchrius, nihil admirabilius, nihil potentius, nihil ulla demum virtute praestantius. Huic

(*a*) Ad probandum Sinas Litteratos non esse Atheos, nihil necesse est afferre, quae habet Ioannes Hookius *Relig. Natur. Tom. I. &c. p. m.* 15 = *Constat*, inquit, (Sinas Litteratos non esse Atheos) *ex ipso Imperatoris testimonio, qui anno* 1700. *dignatus est edicto publico profiteri, Sinas non materiale, & visibile coelum, sed coeli Dominum adorare: quem nonnisi ad reverentiae testificationem Coelum vocant, sicut Imperatorem suum ob eandem causam palatii sui nomine nuncupant &c.* = Itaque non aliud affirmo, nisi quod ipse scripsit Marinus Labbèus, Episcopus Tilopolitanus, quem nimium Sinis, aut Sinarum patronis favisse, nemo profecto dicet. Vid. lib cui tit. *Lettre de M. Marin. Labbé &c. au Pape sur le Certificat de l' Empereur de la Chine p. 67.* = *Ne savent ils pas, que ces Empereur & ses Lettrez admettent je ne sçai quelle vertu secrette, residente dans le Ciel, & repandüe dans toute la nature, mais inseparable de la matiere, dont ils font le principe de toutes choses, & du Ciel même, & a qui ils attribuent sans peine toutes les qualités, que ces Peres ont exprimées dans leur Exposé?* = In ea quidem Expositione, quam Episcopus Labbèus innuit, de quibusdam etiam Divinitatis Attributis agebatur, ut quod in omnibus dominetur, quod omnibus benefaciat &c. Similia Minorellius habet, cuius aliqua verba supra retulimus, quin & Antonius a S. Maria, qui Longobardi sententiam sequitur, atque adeo Longobardus ipse, ut alio loco indicavimus.

Huic eidem Coelo, vel Coeli Spiritui non ſatis a materia ſecreto, neſcio quam Intelligentiam tribuere videntur; eadem nempe ratione, qua commentitiis Ethnici Numinibus, tantopere per ipſorum Poëtas vel ab ipſa ſapientia celebratis. Etenim, ut ea praetermittam, quae ſupra, contra Longobardum diſputans, attigi, quî fieri poteſt, ut nihil Coelum intelligere putent homines non omnino rudes, non omnino veſani, quod bonis bona demittere, quod in malos calamitates injicere, quod precibus eſſe placandum non raro pronunciant? Quî fieri poteſt, ut nihil intelligere putent, quod in publicis Imperatorum Edictis (ſunt enim ea Litteratorum opera) ipſo fatente Carolo Gobieno (*a*), omni honore, ac reverentia dignum eſſe populis in memoriam revocant, cuius juſtitiam, ac liberalitatem graviſſimis verbis proponunt, atque commendant?

Quid quod ipſi Litterati & eidem Coelo, & Coeli Planetis, ac Terrae, Terraeque Fluviis, ac Montibus, incredibili quodam caeremoniarum apparatu, ſacra faciunt? Quid quod in regiis Urbibus, Pechinii, & Nanchinii (*b*), magnifico extructa opere Templa viſuntur, ubi ſtatis anni temporibus ipſe Imperator, Litteratorum ſectae Dux ac Magiſter habitus, maximo *Mandarinorum*, hoc eſt Litteratorum, comitatu, Coelo ſolemne ſacrificium offert? (*c*) Satiſne iſta declarant & Intelligentiam Coeli Spiritui Litteratos concedere, & nondum auſos eſſe, vel nondum potuiſſe, quamvis fortaſſe voluerint, penitus omnem e ſuis mentibus cognitionem eliminare Divinitatis? Huc enim optime illa faciunt, quae graviſſimus auctor ſcripſit Auguſtinus (*d*)

(*a*) *Preface de l' Hiſtoire de l' Edit de l' Empereur de la Chine.*

(*b*) *Peking, & Nanking.*

(*c*) Vid. Semedum, *Relat. della grande Monarchia della China*, *P. I. C. 12. p.* 105., Maffejum, *Hiſt. Ind. p.* 100., Io. Guelter, *Notizie varie dell' Imp. della Cina p* 88., Ludov. le Comte *Nouveaux Memoires Tom. II. p.* 106, P. a Leoniſſa *in Reſpouſ. ad Quaeſita S. Congreg. & ad Quaeſita Em. Caſanati*, alioſque plurimos.

(*d*) *Lib. X. de Civ. Dei C.* 4.

= *Quis sacrificandum censuit nisi ei, quem Deum aut scivit, aut putavit, aut finxit?* = (*a*)

At enim, inquis, ea peragunt Sinae Litterati, ut populum specie Religionis in officio contineant. Crederem fortasse, si aut populi Religionem ipsi colerent, aut suam populo colendam proponerent. Nunc vero constat, populum superstitionibus omnino diversis implicitum a Litteratorum sententiis admodum discrepare: Litteratos autem in toto Religionis negotio nihil esse de populi, atque *Bonziorum*, qui dicuntur, opinionibus, judiciisque sollicitos. Quin & eo Litterati progrediuntur, ut infamium hominum loco *Bonzios* eosdem habeant, ac praecipue sectatores *Laokiun*, & *Foë*, non secus ac nos haereticos, vel ethnicos, damnent, atque contemnant. (*b*)

Possent quidem & aliis rationibus iidem Litterati mendaces dici, cum Coelum, aut aliud quidpiam ex animo sese colere profitentur. Sed eas rationes facile rejiciet quicumque sciat, hominum sententias citius ex dictis ipsorum, aut factis, quam ex aliorum judiciis, aut ex incertis quibusdam conjecturis aestimandas esse.

Ad extremum, erudite lector, monendus es, illos eosdem homines, quos in Sina diximus Atheos esse, multo magis a nobis, quam ab adversariis stare. Quid ita? Nimirum, quia in eos id optime quadrat, quod de Atheis dicebamus feliciores Europae regiones inficientibus. Idest ple-

(*a*) Possent aliae Sinarum Litteratorum consuetudines hoc loco exponi, quae vim quamdam, naturamque divinam ab iis agnosci declarant. Huiusmodi illa est, de qua in Historia Itinerum nobilis auctor Anglus (*Histoire de Voyages T. XXIII. p. m. 11.*) = *Lorsqu' ils* (*les Chinois*) *veulent implorer la faveur du Ciel, dans les tems de peste, & de famine, dans les tremblemens de terre, dans les inondations extraordinaires, & dans les autres calamités publiques, les Mandarins* (sunt ii praecipui Litterati) *vivent séparés de leurs femmes, passent la nuit, & le jour sur leurs tribunaux, se privent de chair, & de vin &c. L' Empereur même garde la solitude dans son Palais, à l' Est de la grande Salle Imperiale* =

(*b*) Vide hac de re Du-Halde *Descr. de la Chine, Vol. I. p.* 653. Le-Comte *Mémoires &c. p.* 334. *&c. l' Histoire Générale des Voyages p.* 49. & alib.

plerique omnes aut non ex animo loquuntur, cum Deum esse negant, aut non longo tempore in ea perseverant impietate doctrinae. Patent haec ex luculentis Parenninii verbis in epistola, quam laudavimus, ad Mairanum data. (*a*) Et Parenninius quidem, cum plurimis annis Pechinii moratus est, tum eximiae probitatis, eximiaeque prudentiae semper laude floruit. Neque vero non consentientes in ea re Scriptores Parenninius habuit, neque ulla fingi ratio satis apta potest, quamobrem eius testimonio standum non esse videatur. Quare haud scio, an auctoritatem illius jure contemnere quisquam possit.

Quae cum ita sint, sane non video, cur tantopere Baylius, totusque cum Baylio Grex impiorum, de Sinarum Litteratorum societate glorientur. Etenim illi Generis Humani Consensum in agnoscenda Divinitate vel maxime volentes, vel maxime inviti, comprobant. Utrum sententiae nostrae magis faveat, ab aequo lectore decerni volo. (*b*)

CA-

(*a*) = *Ie vous dirai*, inquit, *franchement, Monsieur, que je n'ai point encore vû de Chinois, qui fut athée dans la pratique: on en trouve quelquefois qui veulent le paroître dans la dispute, quand on les presse un peu vivement; mais leur conduïte dément bientôt leurs paroles, & dans un péril imprévû, dans un renversement de fortune, on voit les uns soupirer vers le Lao tien ye (le Seigneur du Ciel) & les autres invoquer les esprits, & implorer leur assistance. En un mot leur coeur s'accorde mal avec leurs discours* = Ea etiam, quae continuo subjicit Parenninius notatu dignissima sunt = *Ie puis même ajouter, que le nombre est très-petit de ceux, qui ont voulu paroître athées, & si quelques-uns d'eux ont tâché dans leurs Livres d'expliquer tout physiquement jusqu'aux apparitions des morts & des esprits, sans avoir recours a un Etre suprême Auteur de toutes choses, ils se plaignent de ce que leurs sentimens loin d'être suivis, sont abandonnez des Lettrez* =

(*b*) Possemus hic multa contra Tolandum, ac Baylium dicere, qui Sinas Litteratos & prorsus Atheos, & tamen maxime probos, atque honestos homines esse, incredibili jactant audacia. Sed, ut brevitati aliquando serviamus, quaedam Ioannis Clerici verba describere hoc loco sufficiat. Ille enim *Parrhasian. Tom. III p.* 145. ait = *Les relations de la Chine, qui nous apprennent, que les Chinois de qualité ne croïent ni l'existence d'une Divinitè, qui gouverne toutes choses, ni l'immortalité de l'ame, nous disent aussi, que*

toute

CAPUT XVII.

De Atheis Europaeis universe, quos non ita multos esse, facili ratione demonstratur. Obiter autem agitur de pietate Alexandri Popii.

Atheos postremis hisce temporibus extitisse, alio loco docuimus, pro charitate quidem, quam Deo homines debent, nimium multos, at pro multitudine, aut recte, aut non tam prave sentientium adeo paucos, ut cum adversantibus comparari nulla ratione possint. At quando Baylius, & qui jurant in Baylii verba, de numero Atheorum in ipsa Europa non ita contemnendo suspicionem injicere moliuntur, operae pretium erit hac etiam ex parte ipsorum elevare artes, audaciamque comprimere.

Possemus autem ipsis testes opponere, quorum non ita facile, si constare sibi velint, hac quidem In re auctoritatem declinent. Etenim ipse Mirabodius, & Scriptores alii Mirabodio similes (*a*) conqueri solent, nimium paucos esse homines adeo fortes, ut infaustae superstitionis, ac maleficae Divinitatis omne jugum excutere audeant. Quin & ille Princeps nostri temporis Atheorum sese posteris potius, quam aequalibus suis fatetur ea scribere, praeclara scilicet, ac nova, quae scribit. (*b*) Sed

Non

toute la vertu des Chinois ne consiste, que dans une profonde dissimulation de leurs vices = Haec Ioannis Clerici probat Antoninus Valsechius (*Dei Fondamenti ec. Lib. III. p. 151.*)

(*a*) *Systême de la Nature* multis in locis, *Contag. sacrée*, *Essai sur les préiugés &c.*

(*b*) Possemus etiam contra eos, qui Spiritus fortes dicuntur, auctoritatem Alemberti producere; qui (*Mélanges de Litterat. Tom. IV.*) libellum edidit = *de l' abus de la Critique en matiere de Religion* =. Quamquam enim Chaumeixio non assentior, qui videtur Alembertum inter Atheos numerare, (*Préjugés contre l' Encyclop. L. I. C. I. art. 2. p. 61.*) is tamen est Alembertus, ut ipsum nimiae pietatis, aut nimiae religionis nomine profecto nullus accuset. Ipse igitur in eo libello non ita multos, etiam inter *Spiri-*

Non tali auxilio, nec defenſoribus iſtis

optima noſtra cauſa eget. Etenim auctoribus ad ſententiam noſtram & multo gravioribus, & multo pluribus, tum ex Catholicorum Eccleſia, tum ex Proteſtantium Coetu uti poſſemus.

Et hi quidem fere omnes de piis quibuſdam viris, at non ſatis eruditis, aut in hac certe cauſa non ſatis conſiderate ſcribentibus, conqueri ſolent. Quis enim neſcit, quam multi proditae omnino pietatis, ac religionis iſtis rei fuerint, quod non admodum pii, non admodum religioſi viderentur? Conjecturam hujus rei vel ab iis capere poſſumus, qui poſt Spinoſam Spinoſianae impietatis accuſati ſunt. Etenim, pro Deus immortalis! quam levibus de cauſis, & indiciis, non ita paucis religioſis hominibus ea dica ſcripta eſt!

Quis non moleſte ferat, ut celebre afferam exemplum, nobiliſſimum poëtam Anglum Alexandrum Popium, accuſantibus non ita doctis hominibus, aut certe non ita prudentibus, noſtris autem Graeculis diſceptantibus, de Spinoſiana impietate cauſam dicere? At ille ampliſſimis in Anglia carere honoribus, atque divitiis, quam ſacramentum Catholicae Religionis repudiare maluit. Num hoc Spinoſiſtae, num Athei eſt? Praeterea, ut quaedam ſcripſerit Popius, quae videantur aegre cum divina Libertate componi (de qua

ritus fortes, Atheos eſſe ſignificat. Defendit autem egregios philoſophos, ut Carteſium, ut Boërhavium, ut Mopertuiſium, ut Newtonianos univerſos, & eos generatim, quos aliqui accuſant = *en tirant de leur principes des Conſéquences odieuſes, & fauſſes qu' ils deſavouent* = Illa etiam Alemberti verba magnopere probo (§. *II.*) = *Le deſir de n' avoir plus de frein dans les paſſions, la vanité de ne pas penſer comme la multitude, ont bien plus fait d' incrédules, que l' illuſion des ſophiſmes, ſi néanmoins on doit appeller incrédules ce grand nombre d' impies, qui ne veulent, que le paroître, & qui ſelon l' expreſſion de Montagne, tâchent d' être pires qu' ils ne peuvent* = .

qua re nihil hoc loco disputare necesse est) Deum certe agnovit, & infinita sapientia, veraque perfectione praeditum, & rerum omnium principium, quas vel admirabili potentia condiderit, vel praesenti providentia moderetur, Pauca ex ejus epistolis afferre sufficiat, quas elegantissimus Reinelius latinas fecit. Canit enim epistola tertia:

„ *Ergo hoc esto ratum: summa unum servat agendo*
„ *Caussa scopum, at variis huc suevit legibus uti.*

Paucis autem interjectis versibus,

„ *Omnes ad totum referuntur in ordine partes.*
„ *Spiritus intus agens, sapiente per omnia sensu,*
„ *Ac virtute means, rerum moderator, & altor,*
„ *Res quascumque manu gestans, quasi vincula, secum*
„ *Conjungit, copulat, sociat, ligat, implicat, unit,*
„ *Maxima cum minimis, cum summis glutinat ima.*
„ *Est homini brutum nunc utile, nunc homo brutis*
„ *Inservit. Quidquid servit, servitur id ipsum.*
„ *Nil extat solum: rerum infinita catena*
„ *Continuat seriem. Seriei finis ubinam?*
„ *Stulte, tibine Deus soli est, solumne laborat,*
„ *Ut tibi sit soli bene, sint tibi cuncta saluti?*
„ *Tu tantum ut vestes habeas, laeteris ut unus,*
„ *Unus ut orneris, victuque fruaris ut unus?*

In eadem epistola haec etiam habet.

„ *Sunt sua naturae data semina cuique salutis*
„ *Munere divino. Fines praescribit, & ortus*
„ *Cuique Deus sapiens. Mundum, variosque creando*
„ *Mundi connexos orbes, ut sit bene Toti,*
„ *Defectus partis varios, varia esse salutis*

Fun-

„ *Fundamenta, Deus voluit. Fuit ordo salutis*
„ *Talis, & a prima regnavit origine rerum &c.*

Idem Epistola IV.

„ *Ordo, Dei summi magna est lex, atque suprema.*
„ *Hoc ita principio posito, sunt semper, & esse*
„ *Debebunt homines, alios qui viribus, arte,*
„ *Divitiis praestent. Verum hinc concludere velle*
„ *Felices magis esse illos, rationis id omnem*
„ *Offendit sensum. Non est injustus, inique*
„ *Nil unquam statuit quicquam Deus, omnibus aeque.*
„ *Concessit gaudere bono, & felicibus esse.*

Haec, inquam, & alia similia Popium a Spinosae impietate abhorruisse satis ostendunt,

At nimis longum esset pro singulis dicere, quos aliorum iniquitas impietatis insimulavit. Potius ergo quod volumus alia ratione conficiamus.

Etenim, philosophis omnibus auctoribus, a notis ad ignota procedere debemus, si quidem philosophari potius, quam divinari velimus. Itaque si plerique omnes homines Ἀ'θεότητος accusati (de iis verba facio, quorum sententias litteris consignatas expendere possimus) injuria sunt accusati, satis est argumenti, non tam esse magnum, quam aliquibus videtur, Atheorum numerum.

Jam sumant in manus adversarii librum quemvis eorum nomina continentem, qui crimen Ἀ'θεότητος novissimis aetatibus quavis de causa subierint. Equidem eis, celeberrimum Bruckeri opus exhibeo, quod non ita multis ab hinc annis in lucem prodiit. Ille igitur, cum sapienter monuisset, Historiam *Atheismi* diligentius esse scribendam, quam ad ea tempora factum fuerat, ea subdit (*a*) = *Adhibuimus autem in hac nostra tractatione curam hactenus, atque di-*

(*a*) *Hist. Cr. &c. Tom. IV. P. II. p. m.* 668.

diligentiam omnem, ut Atheismi historiam, quantum scriptionis modus permittebat, simul enarraremus, quod ut in veteris, & medii aevi historia haud superficiarie fecimus, ita in recentioris aetatis philosophica historia explicanda non neglexime ea quoque tangere, quae de Atheismo sectae Averroisticae, Pomponatii, Portae, Caesalpini, Cremonini, Simonis Simonii, Taurelli, Cardani, Bruni, Campanellae, Berigardi, Baylii, Bruni, Postelli, Mallebranchii, Hobbesii, Cartesii, Leibnizii, Lockii, Thomasii, Paracelsi, Boehmii, & Theosophorum aliorum a nonnullis disputantur. Solent enim atro huic catalogo inscribi nomina Bernardi Ochini, Marcelli Palingenii, Lazari Bonamici, Petri Aretini, Bonaventurae de Perieries, Francisci Rabelaesii, Jacobi Davidis Perronii, Antonii Mureti, Petri Ruffi, Stefani Iadelli, Iosephi Scaligeri, Stephani Doleri, Francisci Garasse, Ioannis Harduini, Richardi Simonis, Isaaci Peyrerii, Antonii Goveani, Eduardi Herberti, Thomae Brovvne, Bernardi Connorii, Caroli Blountii, Iacobi Masse, Ioannis Tolandi, Antonii Collini, Theodori Cornaherti, Conradi Vorstii, Stephani Curcellaei, Ludovici Meyeri, Ioannis Westrene, Isaaci Vossii, Hadriani Beverlandi, Gasparis Scioppii, & multorum aliorum jure, injuriave in hunc censum relatorum = Hactenus Bruckerus.

Equidem ab erudito lectore scifcitor, quotusquisque non injuria accusatus ex tanto numero produci possit? Mihi enim Joannes Tolandus, Antonius Collinius, Ludovicus Meyerus, non injuria accusari videntur, caeteri autem ad unum omnes absolvendi.

Quid ergo? ais, an Baylium ipsum absolves in eum numerum non injuria relatum? Equidem de Baylio sic censeo: Hominem fuisse impium, qui nulla fere summi Numinis reverentia se tangi fineret, pro Atheis vero ita scripsisse, ut nemo magis illorum proterviam, furoremque promoverit. At mihi argumenta desunt, quibus omnino mentitum fuisse dicam ingenii optimi scriptorem, cum tam saepe Divinitatem existere fassus est.

Re-

Reliqui multo facilius absolvuntur. Nam aut ab inimicis, praecipue Protestantibus, eam calumniam passi sunt, etsi optime de Divinitate sentiebant, ut Iacobus David Perronius, ut Antonius Muretus, ut Richardus Simonius, ut Ioannes Harduinus (*a*), ut alii plures, aut etiam apud aequiores homines in suspicionem adducti sunt Α'θεότητος, propter errores, quos defendebant, aut propter vitia, quibus inquinabantur.

Pro singulis accuratius hoc loco dicere, non satis opportunum puto. Etenim pauca quaedam afferre, non ejus est, qui cum Baylii discipulis rem sibi esse meminerit. At si multa pro singulis, cum tam multi sint universi, diceremus, alius profecto liber = *De celeberrimis Viris* Α'θεότητος *injuria insimulatis* = jam nobis conscribendus esset.

Potius igitur lectorem rogo & ingenuum, & eruditum, ut, quod facile fieri potest, ex hominibus illis, quem vult seligat, ipsumque instar rei suo judicio sistat. Polliceor futurum, ut, si ea teneat, quae sunt a nobis in Primo nostro disputata, rationes ab accusatoribus allatas, & apud Auctores Historiae Philosophicae inveniendas, infirmas esse pronunciet.

Neque tamen ipse recuso cominus cum Baylio pugnare. Porro autem Baylius est adversariorum acerrimus, atque fortissimus. Sic enim censeo, sic statuo: quos produxit Atheos Baylius, quo maxime loco certae, explora-

(*a*) Ut videas, me non amore hominis duci, ut ex Atheorum eumdem numero eximam, non dubito Ioannem Harduinum graviter arguere, quod tot viros pietate, ac doctrina insignes cum teterrimis hostibus Divinitatis (*in lib. cui tit. Athei detecti*) miscuerit: imo & non multum abest, quin & ipse Alemberti censurae in Harduinum subscribam (*de l' abus de la Crit.* §. *IV.*) quae sic habet = *Le fameux Iésuite Hardouïn, un des premiers hommes de son siecle par la profondeur de son érudition, & un des derniers par l' usage ridicule qu'il en a fait* =.

taeque impietatis Atheos producere debuisset (*a*), omnes ad unum injuria accusatos videri.

Quis autem erit Baylianae doctrinae contemptor tam iniquus, ut dicat, aut sentiat, non eos a Baylio fuisse productos, in quibus plurimum adversarii confidere potuissent? Neque enim Baylio mira quaedam, & excellens historiarum cognitio defuit, neque memoria omnino singularis, neque sagax ingenium, & acutum, & optimis artibus, ac disciplinis expolitum.

Itaque vel hinc licebit conjicere, quam sit exiguus Atheorum numerus. Etenim, ut supra diximus, a notis ad ignota ratio proficisci debet. Ergo si, qui Ἀ'θεότητος accusantur ab eo, qui maxime notos, et certos Atheos videbatur accusaturus, per injuriam accusantur, satis id argumenti est, admodum paucos inveniri, qui crimen idem non immerito subeant. Sed jam id, quod promisimus, exequamur.

C A P U T XVIII.

Recentiores aliqui doctrina celebres ab illata per Baylium, atque alios, Ἀ'θεότητος nota liberantur.

PRimo quidem Baylius Averroëm producit, quem plures docti homines Atheum haberi vellent (*b*). At quibus tandem de causis hominem insimulant, qui cum per to-

(*a*) *Continuat. des Pensées &c.* §. *XVIII. p. m.* 69. ubi quantum potest numerum Atheorum auget, ut eos Generis Humani Consensui opponat, plurimos credi jubet esse Atheos inter recentiores. Exempli autem gratia aliquos allaturus, haec subdit = *Vous nomme seulement quelques uns des modernes, que l'on accuse d'Athëisme, un Averroës, un Calderinus, un Politien. un Pomponace, un Pierre Bembus, un Leon dixiéme, un Cardan, un Cesalpin, un Taurellus, un Cremonin, un Berigard, un Viviani, un Thomas Hobbes* = Eadem his omnibus, praeterquam Leoni X., cujus loco Spinosa ponitur, injuria fit ab Auct. Encycl. *Art. Athées ed. Luc. p.* 678. quo loco celeberrimos Atheos memorare deberet.

(*b*) Vid. Reimm. *Hist. Ath. p.* 537.

totam vitam unicum Deum vereri visus fuerat, tum librum etiam conscripserat (*a*), quo doceret homines, qua ratione cum Deo arctius conjungi possent, ejusdemque amicitia frui?

Nempe ille, ajunt, Aristoteli magis, quam aut Moysi aut Christo, aut Mahummedi credidit, ac Religione Philosophiam potiorem habuit. Haec ratio, cum tam multa de vera notione *Atheismi* dixerimus, confutatione non indiget.

At, iidem ajunt adversarii, Spinosianus fuit ille ante Spinosam. Quid ita? *Intellectum* scilicet *universalem agentem* Barbarus Philosophus induxit, quem in singulis hominibus cogitare somniavit (*b*). Ergo universos homines eamdem habere Naturam credidit: Ergo *unicam Substantiam* in tota rerum universitate ante Spinosam Averroës agnovit.

Pudet me doctorum hominum, qui tam crassa minerva rationes conficiant. Quid enim? an obliti illi sunt, quae tam saepe in hac eadem Averrois causa dixerant? Videlicet Arabem ingenii acumine, at non scientiae copia praestantem Aristotelis doctrinam in summo pretio habuisse, a qua latum unguem discedere magno piaculo sibi fore arbitratus esset. Jam vero Aristotelis doctrina non obscure tradit, Intelligentiam, quae mentes hominum quomodolibet regat, non illam esse omnium & maximam, & praestantissimam, quae, cum a nemine ipsa mota sit, omnia moveat, atque contorqueat. Imo Intelligentia illa Mentium humanarum praeses ab Intelligentia suprema, sive *primo*, ut ajunt, *Motore* tam longe distat, si audias Aristotelem, ut innumerae mediae sint Intelligentiae & sapientiores, & potentiores. Licet ergo Princeps Arabum Peripateticorum delirare dicatur; sed non idcirco Divinitatis notionem prorsus evellere voluisse dicendus est (*c*). Iam

(*a*) Titulum ei fecit = *de Possibilitate Conjunctionis, seu Communicationis cum Deo*. =

(*b*) Vid. Budd. *Trait. de l' Ath.* C. *VII*. §. 2.

(*c*) Eadem fere possunt ratione defendi Arabes alii Peripatetici, de quibus Reimmannus (*in Hist. Ath.* (535.

Iam Calderinus quid tandem peccavit, ut non modo ma-

p. 535.); praesertim vero Alfarabius, Avicennas, & Rasiaeus. Eorum famae videlicet apud Recentiores quosdam studium Aristotelicae doctrinae magnopere nocuit. At qui Aristotelis tam impotenti odio non flagrant, facile vident, eadem ratione eosdem Arabes absolvi, quae ad ipsos damnandos affertur. Etenim Aristotelis doctrina longe ab *Atheismo* distat. Ergo & Arabes illi distant, qui doctrinam eamdem secuti sunt. Injuria etiam accusatus est ejusdem criminis celeberrimus apud Arabes Poëta *Abul Ora* Morrariensis, de quo Pocockius. (*ad Port. Mos. C. VII. p. m.* 215.) Rationes quidem illae; quod redire in vitam homines posse negaverit; quod procreationem filiorum non leve facinus esse diceret, quia tot, tantisque malis proles obnoxia futura sit; magis ridiculae sunt, quam ut refutari debeant. Potiori jure (quoniam occasionem hic libenter amplectimur dicendi aliquid de Atheis inter Mahummedanos) accusati videntur Zindikaei; videlicet hominum Secta, quam ipse Mahummedes propter impietatem execratus est. Eorum princeps fuit *Abu-Muslimus*, de quo Baylius (*in Dict. Art. Abu-Muslimus*). Hanc nempe Sectam Baylius Spinosianum ante Spinosam errorem professam fuisse credidit, quod Petrus Vallaeus (*della Valle*) testetur, non alium ipsis esse Deum, nisi Elementa quatuor, ipsamque materiam, ex qua universa prodierint, & in quam universa refluere, suis quaequ temporibus, debeant. At accuratius inquirere oporteret, quanam ratione Zindikaei haec eadem explicuerint, aut explicent. Fieri enim potest, ut *Systema* illud *Emanativum*, de quo saepe diximus, potius quam *Atheismus* proprie dictus sub tanta mole impiarum opinionum lateat. Sed, his omissis, illud equidem notari velim, Zindikaeos, etsi plures inter eos forte sunt Athei, non esse tamen universos. Hoc enim nomen, ut discimus ex Alcorani *Scholiaste*, & ex Pocockio, (*ad Port. Mos. C. VII. p. m.* 215.) quo nemo diligentius de Arabum doctrina scripsit, ad omnes impios, & incredulos, & ad eos etiam, qui duo principia, Lucem, ac Tenebras, ponunt, apud Mahummedis asseclas extendi consuevit. Darariani etiam (ea est alia quaedam apud Arabes impiorum haeresis) accusati sunt Ἄθεοτης. At, quae de iis Bruckerus (*Tom. III. p. m.* 140.) affert, potius *practicos* Atheos, quam *theoreticos* fuisse ostendunt: scilicet eos, qui bona omnia, & honestatem, corporis voluptatibus, ac fortunae muneribus metirentur. Ejusdem farinae plerique Athei esse mihi videntur, qui nunc apud Turcas, Arabum progeniem, esse dicuntur. De illis quidem ita Ricotius in opere Anglico, quod in Italicum e Gallico sermone Constantinus Belli convertit: qua ego interpretatione utor (*Ist. dell' Imp. Ottom. L. II. C. XII. p. m.* 427.) = *Quelli adunque che fanno professione dell' Atheismo si chiamano fra loro Muserini, che vuol dire, noi abbiamo il vero segreto, e questo segreto non è altro, che il negare assolutamente la Divinità, di sostenere affermativamen-*

malus a Baylio Christianus, sed & Atheus haberetur? (a) Equidem nihil invenio, quod justam ejus criminis injicere suspicionem possit.

Ille quidem accusatus est, quod Catholicam Religionem non profiteretur ex animo. Hinc Ludovicus Vives scriptum reliquit (b) = *Domitius Calderinus ne Missam quidem volebat audire, & quum ab amicis eo duceretur, dixisse fertur, eamus ad communem errorem* = Hinc in eum facete lusit Politianus celebri Epigrammate.

Audit Marsilius Missam, missam facis illam,
Tu Domiti, magis est religiosus uter?
Quis dubitet? tanto es tu religiosior illo,
Quanto audire minus est bona, quam facere.

Equi-

mente, che la natura, o' l principio interiore d' ogni individuo è quello che regola il corso ordinario di tutte le cose che noi vediamo, e che noi ammiriamo &c. = Deinde bonam hujus sectae partem ex Christianis, quos *Apostatas* dicimus, componi scribit. Hos autem *practicos* potius, quam *theoreticos* esse Atheos, accuratus Auctor Anglus advertit. Caetera vide apud ipsum, quem Encyclopaedicus Auctor *Art. Athées p. 678. ed. Luc.* describit; ut cum ait = *que cette doctrine contagieuse s' est insinuée jusque dans le Sérail, & qu' elle a infecté l' appartement des femmes, & des eunuques; qu' elle s' est aussi introduite chez les Bachas; & qu' aprés les avoir empoisonnés, elle a répandu son venin sur toute la cour; que le Sultan Amurat favorisoit fort cette opinion dans sa cour, & dans son armée* = . Ipse tamen Auctor non ad aliam classem hos Atheos Turcas pertinere putat, nisi ad illam, quam his verbis Bruyerus (*La Bruyere*) descripsit = *Leur indolence va jusqu' à les rendre froids, & indifférens sur cette article si capital (de l' existence de Dieu) comme sur la nature de l' ame & sur les conséquences d' une vraie religion; ils ne nient ces choses, ni ne les accordent, il n' y pensent point* = .

(a) Domitius Calderinus, prope Veronam Calderiae natus, cum trigesimum annum aetatis ageret, Romae decessit an. 1477. Ejus nomen a Politiano celebratum invenias. Nobilis fuit Grammaticus, neque per ea tempora contemnendus Poëta. Sed optime de illo Morerius (*Dict. Art. Calderin*) = *Ce fut un Critique presomptueux, que quelques Auteurs ont accusé de n' avoir eu beaucoup de Religion* = Vide, si de illo plura discere cupis, praeter eos, quos citavimus, Trithemium, Paulum Bergomensem, ac praecipue Cl. Scipionem Maffejum *in lib. cui tit. Verona illustrata.*

(b) *De Ver. Fidei L. II. p. m.* 264. & 265.

Equidem eum aliquando resipuisse facile credo. Neque enim celeberrimus ille Cardinalis Bessario hominem prorsus irreligiosum amicitia sua dignatus esset, neque tanta cum laude Calderinus ipse Romae docuisset, neque sanctissima ea civitas exequias funeris ejus tanto cum apparatu prosecuta esset (*a*). At quid judicandum sit de Calderini religione alii viderint.

Equidem, etiamsi, Catholicae Religionis eum non fuisse unquam sacris addictum, quisquam ostenderet, non tamen viderem, cur Atheus habendus esset. Nempe non minus desipere Spinosianos arbitrarer, qui suas in partes eum pertrahere vellent, quam Protestantes, quos ipse Baylius carpit (*b*), quod inter sinceros testes veritatis Calderinum eumdem numeraverint.

Eos autem facile contemno Scriptores exterarum gentium, Italis infensissimos (*c*), qui nullo idoneo teste producto scribere ausi sunt, Domitium Calderinum una cum Marsilio Ficino, atque Angelo Politiano *Atheismum*, remotis arbitris, fuisse professum.

Jam Politianus hic idem tertius ab Averroë Atheus in medium a Baylio allatus est. At quibus argumentis Politiani accusatores nituntur?

Primo quidem impurum hominem fuisse magna voce clamant, qui cum nefario nobilissimi adolescentis amore corriperetur, nec tamen haberet, quod speraret, tantum inde dolorem hauserit, ut brevi mortuus fuerit; quod quidem turpissimae mortis genus non eodem omnes modo describunt. Sint ista vera. Quid inde in rem tuam? Neque enim ego te, qui rationem adeo ridiculam ad probandam Politiani Ἀθεότητα producas, minus desipere puto, quam illum putarem, qui hac eadem ratione, impuras Graecorum leges, aut nefariam Mahummedis doctrinam Politiano probatam fuisse, vellet ostendere.

Cae-

(*a*) Vide Paulum Iovium *Elog. C. XXI.*

(*b*) *In Dict. Art. Calderin.*

(*c*) E. g. *Pierre de Saint Romuald Abrégé Chronol. Tom. III. p. 262. ad an. 1509.*

Caeterum ipse Baylius optime norat, quae de impuritatibus Politiani, aliisque sceleribus narrata sunt ab inimicis, non esse tam facile recipienda. (a) Quare non audet ipse Baylius, imo ne ipse quidem Voëtius, (b) iis credere, qui tam horrenda de Politiani morte scripserunt.

At Voëtius hic idem, tam debilis, quam furiosus Catholicorum hostis, alia argumenta producit (c), ut inter Atheos, vel Epicureos, vel, ut ipse ait, *Libertinos* Politianum censendum esse doceat. Semper enim hoc vitio se laborare Voëtius praetulit, ut nulla satis distincta uteretur notione. Odium, opinor Cartesii, quo flagrabat, effecerat, ut claras notiones, quae recentiori philosopho tantopere in deliciis erant, omnino repudiaret.

At quod cupit Voëtius, qua ratione conficit? = *De Politiano*, inquit, *refert Plessaeus* (d) *in libro de veritate Religionis Christianae*, *quod diceret*, *numquam se bonas horas suas pejus collocasse*, *quam in lectione Scripturae* =.

Etiamsi Plessaeus haec diceret, ac vera diceret, nihil inde contra Politianum hac quidem in causa exculpi concederet, quicumque recta Α'θεότητος notione utitur. At pulchre est, quod haec in Plessaei libro inveniri, Baylius diserte negat (e). Nimirum Voëtius, cum de Politiano agit, non aliud ostendit, nisi se Italorum odio tam acri corripi, ut eos omnibus calumniis onerare, quacumque possit ratione, velit.

Id certe locum habet, ubi rationem solvit ex eo ductam, quod & Sacerdos, & Canonicus Florentinus. Poli-

(a) Bayl. *Dict. Art. Politien. Rem. G.* = *Il est probable que son grand attachement à la Maison de Medicis l'exposa à des calomnies infames, pendant que les Florentins entêtez de la liberté Républicaine insultoient cette Maison exilée, & lâchoient la bride a toutes sortes de Pasquinades* =.

(b) Vid. Bayl. eod. loco

(c) *Disp. Theolog. Tom. I. p* 206.

(d) *Mr. du Plessis Mornai*.

(e) *Ibid. R. K.* = *Notez qu' il est faux que Mornai dise ce que Voëtius lui attribue. Les Auteurs sont pleins de semblables faussetez, & cela vient de ce qu' ils se fient aux citations d' autrui sans prendre la peine de les vérifier* =

tianus esset. Hinc scilicet plures inferunt, credibile non videri, quod tam male Politianus in Scripturam Θεοπνεύστην locutus fuerit. At Voëtius illico clamat (*a*) = *Haec ratio nimis tenuis videbitur iis, qui norunt, quantopere Atheismus, seu Epicureismus, sive Libertinismus grassaretur inter Sacerdotes, non tantum Canonicos, & Monachos Papales, sed etiam inter Praelatos, Cardinales, Pontifices* = Id enimvero conviciari est, non argumentari.

Facilius idem sese Voëtius a ratione alia expedit, quam tamen Vossius (*b*), non secus ac primam illam, magni fecerat; quod videlicet Politianus, tempore, quod *Quadragesimae* vulgo dicimus, sacras conciones aliquando habuerit. Reponit enim Voëtius (*c*) = *Praedicavit etiam aliquando coram populo Caesar Atheorum Vaninus, quod tamen illum e numero profanorum non eximit* =.

Sed ut, Voëtio dimisso, qui nihil fere his quidem in controversiis homine Critico dignum afferre solet, paucis ea tota quaestio praecidatur, hoc argumentum propono. Et humanitas, & justitia, & veritas ipsa vetat, ut Atheum habeamus, qui per omnem suae vitae curriculum, ut ut moribus esset flagitiosis, ac perditis, religiosus tamen, ac supremi Numinis cultor videri voluit: vetat, inquam, donec certae quaedam, exploratae que rationes proferantur, quibus eumdem probetur & in re gravissima fuisse mentitum, &, quod longe difficilius est, ad vocem naturae, Deum esse tam aperte docentis, aures, ut ita dicam, obserare potuisse. Atqui nihil tale adversarii de Politiano ostendunt, cum tamen hic Religionem Christianam semper professus fuerit. Igitur & contra veritatem, & contra humanitatem, & contra iustitiam peccant, qui celeberrimum Poëtam Atheis adjungunt.

Hac

(*a*) *Disp. Theol. Tom. II. p.* 1273. (*c*) *Ib. p.* 1274.
(*b*) *De Poët. Latin. p.* 80.

Hac eadem ratione Pomponatius (*a*) defenditur, quem Politiano subjiciebat Baylius. Et Pomponatius quidem, cum etiam in vivis ageret, impietatis postulatus est. Ratio autem potissima fuit eiusdem adversariis, quod Aristotelem Christo praeferre videretur. Hinc enim docebat: hominum animos, si quidem sacram auctoritatem consulas, immortales esse dicendos; at mortales, si philosophiam audias. Multi enim extiterunt, qui dicerent, hac distinctione Pomponatium incolumitati suae apud Catholicos consulere voluisse, atque Aristotelicam doctrinam tamquam per cuniculos obtrudere. Teterrimus autem omnium fuit in Pomponatium Guilelmus Postellus (*b*), qui Stagiritem ipsum ut impietatis magistrum execrabatur (*c*).

At patrocinium philosophi, qui semper Christianus videri voluerat, plurimi susceperunt (*d*), inter quos aliquando fuit ipse Baylius.

Equidem Pomponatium graviter in eo reprehendendum puto, quod tantopere laboraverit, ut absurdas opiniones, ac maxime impias, Aristotelis doctrinae congruere, neque posse naturali ratione convelli, demonstraret. Cum enim Pomponatius Aristotelem semper in ore haberet, cum Aristotelem unum inter philosophos vidisse verum arbitraretur, ecquis est, qui jam non videat, eam, quam ille secutus est, docendi rationem, ut leviter dicam, ingentis periculi fuisse plenissimam?

(*a*) Petrus Pomponatius Mantuanus, ineunte Saeculo XVI. philosophiae Peripateticae gloria nobilis, libros edidit, quibus plurima valde absurda proponit, & hactenus defendit, quoad cum doctrina Christiana congruere possit Aristoteles. Ipse in Romanae Fidei communione obiit an. 1525. & in ipsum Cardinalis Gonzagae, cui carissimus fuerat, tumulum magno cum honore illatus est.

(*b*) Apud Launojum *de Fortuna Aristotel. C. XIV. p.* 269.

(*c*) Aliorum nomina, qui Pomponatium Atheum habuerunt, vid. ap. Reimm. *Hist. Ath. S. III. C.* 4. *§. 8. p.* 361.

(*d*) E. g. Guilelmus Gratarolus Bergomas, Gisbertus Voëtius, Ienkinus Thomasius, Io. Franciscus Buddèus, Olearius, Leibnitius (*Dissert. Praelim. ad Theod. §. XI.*)

Praeterea, ut inutiles hoc loco quaestiones declinem, non equidem ex animi sententia concedo, sed tamen ab adversariis dici facile patior, ea, quae tribuit Aristoteli Pomponatius, vere Pomponatio ipsi fuisse probata. Hic adversarii rem actam putant; ego ne manum quidem ejus Α'θεότητι ostendendae admotam.

Quid enim Pomponatius tandem de Natura divina scribit? Nempe in *II. de Fato, & Libero Arbitrio* docet = *Providentiam divinam, & liberum arbitrium humanum non posse simul stare in eodem, adeoque Deum absolvendum esse a providentia caducorum* = In eodem libro docet = *Deum producere Universum, veluti luminosum producit latitudinem luminis a certo gradu usque ad non gradum* = Paulo post dicit = *Deum non cognoscere particularia, saltem generabilia, & corruptibilia, nisi secundum speciem, non secundum individuum* = Similia omnino sunt, quae Pomponatius habet in Libro *de Incantationibus*.

Iam ostendant adversarii, quare qui haec dicat sit Atheis adscribendus. Ego equidem, si nihil aliud, Deum hac absurda doctrina utcumque relinqui video. Quanti vero isthaec adversariorum dialectica estimanda est, quibus ille, qui male de Natura divina sentiat, nullam esse Naturam divinam arbitrari videtur? Hac eadem sane ratione conficies, ut, qui de parente suo palam obloquitur, nullum sibi fuisse parentem arbitretur.

CAPUT XIX.

Petrus Cardinalis Bembus, ac Leo X. Pont. Max. ab eadem calumnia defenduntur.

QUod inter Atheos locum Pomponatio fecerit Baylius ignosci fortasse potest. Quis illum ferat eamdem dicam doctissimo, atque humanissimo Viro Petro Bembo impingentem? Quamquam enim Bembi vita, (quae fuit ius

tem-

temporibus apud omnes ordines veteris disciplinae perturbatio) reprehensione non caruit, numquam tamen ille in Catholica Religione nutare visus est.

Hujus rei testem appello Ioannem Imperialem (a), qui certe Petri Bembi Cardinalis vitia non tacet. Ait enim = *Protractum aliquantisper ajunt Bembo hujusce dignitatis* (*Cardinalatus*) *decus, quod nobilem concubinam Roma perductam laxiore sensus intemperamento coluerit; susceptis nimirum ex ea tribus foeminis, ac vel ad frigidum senium arcta ipsius consuetudine propagata. Ita ex Platonis sententia summa ingenia summa etiam plerumque vitia consequuntur* = Ea tamen subdit Imperialis, quae Bembum ab omni *Atheismi* suspicione liberant. = *Caeterum fidissimo pietatis cultu, praealtaque disciplinarum existimatione, cum in tanta Romanae Urbis luce verendus, & conspicuus emineret &c.* =.

Quin & ipse Iulius Caesar Scaliger, summos viros carpere potius, quam laudare suetus, quique Bembum ipsum graviter reprehendit, quod Christum Heroëm appellasset, ea tamen, quae subdimus, in Bembi laudem cecinit.

„ *Si probitas, pietas, gravitas, animusque quietus*
„ *Cedit iis numeris, qui Ciceronis erant;*
„ *Sic palmam ex Cicerone feram; sin gloria major*
„ *Ex illis, palmam de Cicerone feram.*

Ita videlicet acerrimus omnium sui temporis Criticus Bembum illum Atheum loquentem facit.

Quid quod ipsius Bembi obtrectatores, & inimici, cum omnia studiose colligerent, quibus animum Pauli III. Summi Pontificis a dignitate, quae *Cardinalatus* dicitur, illi conferenda deterrerent, nihil unquam de celeberrimi hominis impietate, aut divinarum rerum contemptu locuti sunt?

Hac eadem ratione, quam postremo loco attulimus, a Cl.

(a) *in Musaeo Hist. & Phys. in Bembo*.

a Cl. Viro Ioanne Dominico Mansio inepta illa fabella refutatur (*a*), quae tam atroci calumniae occasionem dedit. Videlicet Georgius Sabinus, homo nullius auctoritatis, nisi quod, cum de Romanis multa obloqueretur, a Protestantibus libenter auditus est, a se Petrum Bembum familiariter quaesivisse narravit, quid Melanchton de animorum immortalitate sentiret. Cum respondisset ipse, quam recte sentiret, ex libris Melancthonis eiusdem constare: tum vero Bembus; Male, inquit, narras. Etenim pluris hominem facerem, si contraria omnino sentiret.

Hic statim exclamant adversarii, hominem impium, & atheum fuisse Bembum, qui religionem dicis causa simularet; nihil autem eorum crederet, quae profiteretur. Tum in Italorum vituperationem effunduntur. Pro rationibus convicia ingeminant. Similes Bembo plurimos esse dicunt in Ecclesia Romana Praelatos, Cardinales, Pontifices; quin & Italiam esse celeberrimam *Atheismi* Scholam cum Hermanno Conringio, cum Ioanne Francisco Buddeo, cum Iacobo Federico Reimmanno, cum Iacobo Bruckero jactant (*b*). Has videlicet illi rationes usurpant, ut invidiam

(*a*) *In notationibus ad Encyclop. edit. Luc. Art. Ame p.* 280. qui Mansius eodem loco haec habet consideratu dignissima. = *Bayle dans son Dictionnaire a la parole Melanchton, où il rapporte ce conte, fait voir qu' il n'y ajoutoit pas beaucoup de foi, ce qu' il répète aussi à la parole Bembus à la note F.* = Verba quidem Baylii *in Dictio. Art. Melanchton* ea sunt = *Je vous donne cette historiette comme je la trouve dans Melchior Adam* = Simili modo scribit *Art. Bembus*. Sed Bembum etiam defendit Matthaeus Dandolus in not. ad librum, quem edidit = *Spirito dell' Enciclopedia* = *Art. Anima*; ac praeterea, ut novissimos tantum Scriptores appellem, Vir ingentis eruditionis, &, quod maximum est, acerrimi judicii, qui Encyclopaedicum de Atheis Articulum ab erroribus expurgandum in editione Liburnensi suscepit. Utinam ea, quae sapientissime praecipit in iis notationibus talis, ac tantus Vir, Graeculi nostri satis intelligant, ac fideli memoria custodiant. Vid. *Not. ad Art, Athées p.* 762. Edit. Liburnensis, quae quidem editio longe optima est inter omnes, quas ad haec tempora habuimus.

(*b*) Quis, ut exemplum unum afferamus, stomachum teneat, ubi legat apud Baylium (*in Diction. Art. Leon X.*)

diam Romanis, ac Romanae Religioni consent. Num mentior? Cupio refelli. Verum ab iis refelli velim, qui Protestantium maxime antiquiorum libros legere consueverint.

Neque tamen hic pro conviciis convicia referam. Eruditum ego Lectorem e quavis etiam Ecclesiae Romanae infensissima secta, modo ne sensum omnem aequitatis, & humanitatis abjecerit, judicem, ac disceptatorem adhibere malo. Viderit ipse, partium omni studio tantisper seposito, quid sit de hominibus statuendum, qui, cum aliis in causis & ingenii, & doctrinae, & prudentiae praesidiis abundare videantur, ubi de Catholicis, maxime Italis, agitur, tam praecipitem, ut leviter dicam, judicandi rationem sequuntur.

At enim haec nostra de Protestantibus bene multis querela maxime locum habet, ubi de Leone agitur, cujus memoriam omnes, quicumque dant elegantioribus litteris operam, aliquo modo vereri debuerant, etiamsi non omni ex parte defendere potuissent. Hominem enim non minus ingenio, ac litterarum gloria, quam Pontificia dignitate nobilem Bembo jungit eodem loco Baylius, qui tamen eumdem in *Dictionario* (sic enim Baylii maximum opus appellatur) magis aperte defenderat (*a*), quam Scriptor Catholicis infensissimus facturus esse videretur.

Sed

Leon X.) Hulrici de Hutten verba ex *Dial. Trias Romana Pasquillor. Tom. II.* = *Tria, Vadiscus ait, paucissimi Romae credunt, animarum immortalitatem, communionem Sanctorum, & Infernorum poenas. ERNH. Persuasit. Existimo enim, si animam crederent immortalem, utique eam excoleret quisque, ejusque commodis inservires; nunc corporis voluptatem in tantum sectantur, ut animam premant modis omnibus. Illam vero bonorum communionem si quid facerent, etiam ejus participes esse vellent. Porro de poenis Infernorum verbum dicere inter praeclaros hos Quirites pro anili est fabula* = Hac ratione qui scribunt non iis nocent apud aequos rerum aestimatores, quibus cupiunt, sed impotenti odio sese minus aptos ad recte scribendum effici demonstrant.

(*a*) *Art. Leon. X. Rem. Crit. lit. B.* cum eam controversiam agitasset, ad extremum concludit, aequum judicem quemvis nihil contra Leonem pronunciare posse = *pendant qu'on n'aura pas de plus sûres depositions* =.

Sed inter omnes, ut opinor, maxime Leonem pressit Heideggerius (*a*), qui cum Ἀθεότητος nihil tale merentem Pontificem accusasset, haec subdit = *Et ne ab haereticis haec confictа clamitent οἱ ἐξ ἐναντίας, ejus rei αὐτόπτην, & αὐτήκοον testem damus, qui & scire debebat, & causam cur mentiretur non habebat, Iohannis Pici Mirandulani Comitis nepotem ex fratre minime degenerem, qui in illo Pisani, & Lateranensis Consilii conflictu, quaestionem tractans „ utrum Concilia vel Pontifices errare possint „ inter alia de Leone hoc loquens „ Meminimus, inquit, Pontificem creditum, & adoratum, qui nullum Deum credens, omne infidelitatis (ἀθεότητος) culmen excederet: pessimaque ejus opera in coëmendo Pontificatu, in omnigenis sceleribus exercendis, id ipsum testabantur; Namque fassum eum affirmabatur domesticis quibusdam, nullum se Deum aliquando, etiam dum Pontificiam sedem teneret, credidisse „ quae ejus verba libro de fide, & ordine credendi theorem. 4. p. 259. 260. legere est* =

Eamdem Ioannis Pici auctoritatem objecit, cum Leonem X. fuisse pessimum Atheum probare vellet, Plessaeus (*b*), qui de Romanis Pontificibus ea ratione scribit, qua vix id faceret homo a pulvere, & radio ad scribendum excitatus.

Sed antequam ambobus respondeo, liceat Heideggerii levitatem tantisper castigare. Ille enim, cum litterulis Graecis imbutus esset, duabus illis voculis αὐτόπτην, & αὐτήκοον, quamvis importune prolatis, lectori suo fucum facere voluit. At doce nos, Heideggeri, doce quis testis dicatur αὐτόπτης, quis αὐτήκοος. Equidem putabam αὐτόπτην, esse, qui suis ipsemet oculis id vidit, quod narrat: αὐτήκοον, autem, qui suis audivit auribus, quod aliquis dixit, & quidem, ne, qui famam etiam incertam sequitur, dicatur αὐτήκοος, ab eodem illo audivit, quem dixisse refert. Tu si meliora tenes, quaeso, ne celaveris. At si non aliud, nisi quod nos, afferre potes, ubi est fides tua? ubi, qui re-

(*a*) *In Historia Papatus.*

(*b*) *Mr. du Plessis Mornai*, de quo supra diximus, in libro, cui tit. *Mystere d'Iniquité*,

requiritur in historico, candor animi ab omni mendacio maxime alieni? Neque enim Ioannes ille Picus, cui tantopere fidis, aliquid eorum, quae de Atheo Pontifice narrat, suis ipse oculis vidit, neque horrenda illa dicta ab ejusdem Pontificis ore excepit. Se tantum id narrare profitetur, quod ab aliis audiverat. Advertit id ipse Baylius, qui Heideggerii temeritatem notandam putavit (*a*).

Quod vero dicit Heideggerius causam non fuisse Pico cur mentiretur, haud scio, an probari possit. Sed causa certe fuit, quamobrem se facile Picus decipi sineret. Quis enim non videt, quantopere ad rem Pici ejusdem faceret, quidquid Romanorum Pontificum elevaret auctoritatem? Ecquid autem non constat Pici librum legenti, quam vehementer ejus ingenium in Romanos ipsos Pontifices exarserit? Iam porro unius irati hominis testimonium tanti ponderis esse non potest, quod Ἀθεότητι clarissimi, doctissimique Viri ostendendae sufficiat (*b*).

(*a*) Vid. *eod. Art. Leon X. L. B. Rem. Crit. in margine* ad ea verba Heideggerii, quae & ipse profert. Non multo post Baylius refert ipsa Ioannis Pici verba in Gallicam linguam conversa.

(*b*) Ex his facile refellitur etiam Rivetius (*Remarques sur la Réponse au Myst. d'Iniq.*) qui cum Gretseri rationem, quam mox proferemus, satis validam esse ad Leonem absolvendum perciperet, respondit, parum interesse = *a qui le pacquet s'addresse, pourveu qu'il conste, que c'est a des Papes* = Quare, si Leo X. sit absolvendus (etsi dici potest contra Gretseri rationem, Picum libros aliquando amplificasse, quos olim Iulio II. inscripserat) sed, si Leo sit absolvendus, certe Alexandrum VI. Ἀθεότητος esse damnandum, de quo Guicciardinus (*Istor. d'Ital. L. I.*) scribit, nullum fuisse apud eum veritati, nullum fidei, nullum religioni locum. At primo quidem Pici libros, postquam semel editi fuerant, amplificatos fuisse, neque alii Scriptores, neque ipse Picus monuit. At id monere non omisisset, si quidem amplificasset. Quod ergo Rivetius de Leone conjecit, omni specie veritatis caret. At Alexandro illata calumnia, ea, quam attulimus, ratione dissipatur. Non enim debet inimici hominis, & quidem unius testimonium in re tam gravi tam facile recipi. Alexander quidem a nemine fuisse dicitur moribus aeque, ac apostolica dignitate Sanctissimus. Sed non idem censendum est suis cupiditatibus obsequi, & Religionem omnem, Divinique Numinis cognitionem ex animo abjicere.

Sa-

Sed contra Heideggerium simul & contra Plessaeum ea palmaris ratio est, quam Jacobus Gretserus attulit (*a*). = *Intolerabilis*, ait, *porro*, *& plane diabolica calumnia est*, *cum scribit Plessaeus*, *ea quae Theoremate quarto Ioannis Francisci continentur*, *de quodam Pontifice*, *qui Domesticis confessus fuerit*, *nullum se Deum aliquando*, *etiam cum cathedram Pontificiam teneret*, *credidisse*, *ad Leonem X. pertinere*; *nam Ioannes Picus edidit Commentarium de fide*, *& ordine credendi ante Leonis Pontificatum*; *inscripsit enim Iulio II. Quomodo igitur relatione illa seu historiae seu fabellae Leonem X. denotare potuit?* = Hactenus Gretserus, cui subscribo.

Quid jam de narrationibus aliis dicemus, queis usi sunt adversarii quidam ex Protestantibus, ut impietatem Leonis ostenderent? Illae nimirum ne Baylio quidem ipsi fidem facere potuerunt (*b*). Erat enim Baylius acerbo, & irato in Romanos Pontifices, ipsumque Leonem animo. At cum videre volebat, facile videbat, omnes Criticae regulas prohibere, quominus tam ineptis fabellis aures adhiberentur.

Hujus generis illa est, quam refert Plessaeus: scilicet Leonem aliquando Cardinali Bembo, qui Leonis ejusdem a secretis esset, (advertit autem Baylius haec duo componi non posse; neque enim Cardinalis fuit Bembus, quamdiu Leo vixit): Sed ille narrat, Leonem Bembo fassum esse, Christi fabulam & ipsis, & universo Collegio magnas utilitates at-

Sane Scriptores innumeri, qui res Alexandri gestas litteris consignarunt, multa narrant, quae non levi divinae Justitiae timore animum ejus corripi consuevisse significant. Hinc enim magnopere curabat, ut apud se Venerabilis Eucharistiae Sacramentum retineret; quod si abesset, vix ullam videbatur quietis partem capere posse. Alia multa proferre nihil necesse est. Etenim ea ratio palmaris esse debet: neminem Ἀθεότητος esse damnandum, nisi si rationes omnino probabiles, ac firmae producantur ab adversariis. At contra Alexandrum VI. nihil hujusmodi produci potest. Non ergo potest, nisi temere, Atheus existimari.

(*a*) In *Exam. Myst. Pless.* Vid. etiam Coëffeteau *Répons. au Myst. d'Iniquit.*

(*b*) Vid. Bayl. in *Diction. Art. Leon. X.*

attulisse (*a*). Habet autem Baylius ad quadringentos e Protestantium Coetu Scriptores idem narravisse: neque tamen potuisse, quod narrabant, nisi Balèi auctoritate confirmare; cujus quidem Balèi testimonium recipi nulla ratione possit. Etenim homo erat, qui, cum ea scriberet, contra Pontificem, tum contra Romanorum totam Ecclesiam apertas exerceret inimicitias. Nullum autem esse judicium, in quo hujusmodi homines audiri soleant (*b*). Eadem scribit eo loco Baylius de Luthero (*c*), atque Auctore libri, cui titulus ***Recusatio Synodi Tridentinae***, qui ridiculam alteram in vulgus narrationem sparserunt: videlicet Leonem, cum disputationi interfuisset, in qua nostrorum animorum immortalitatem alter defenderet, alter oppugnaret, ad illum repente conversum haec effutire non dubitasse = ***Tu quidem vera videris dicere, sed adversarii tui oratio facit bonum vultum*** =.

Merae sunt istae calumniae, quas nemo vir justus, idemque prudens statim rejicere non debeat. Satis autem eas vel ipsa redarguit Leonis X. gravissimis in rebus perspecta prudentia, & sagax ingenium, quod inimicis etiam ipsius, ac Mediceae Familiae semper admirationi fuit.

Quid jam de Jacobo Bruckero dicemus, quo vix aliquis iniquior in Leonem extitit? Totam enim de Leonis Atheismo controversiam ita tractat, ut non mirari nemo possit, doctissimum Scriptorem tam aperte partium studio servire. Ille quidem de Leone agens, ac Petro Bembo = ***notam esse***, pronunciat, ***suspicionem Atheismi, qua uterque premebatur*** = (*d*) tum paucis interjectis diserte scribit, Philosophos Peripateticos optime scivisse = ***utrumque justissima suspi-***

(*a*) Verba Plessaei (*Myst. d'Iniq. p.* 584.) sunt = *Le Cardinal Bembo, son Secretaire, lui alléguant un jour quelque mot de l'Evangile, il fut si osé de lui dire, que cette fable de Christ nous a fait de bien, & à toute nostre College* = *témoin manifestement récusable, puisqu'il écrivoit en guerre ouverte contre le Pape, & contre toute l'Eglise Romaine* =.

(*b*) Ita Baylius eo loco de Balèo

(*c*) Habet ea Lutherus *Comment. in C. XIX. Genes.*

(*d*) *H. Cr. T. IV. Per. III. P. I. &c. p. m.* 348. *&c.*

ſpicione premi, quod in eodem luto haererent; certe illam vitam agerent, quam, ad eam, qua uſi ſint, proterviam excuſandam, nihil fere tueri poteſt, quam impietas vel Peripatetica, vel Peripateticae tamen ſimilis, omnemque Dei curam, providentiam &c. = e medio tollens. Ut eam calumniam probet, teſtem citat. Is eſt = *qui Florentinam hiſtoriam anecdotam, ideſt arcanam nobis dedit Antonius Varillanus* (*L. VI p.* 292. *ſeqq. Conf. Seckend. Hiſt. Lutheraniſmi L. I.* §. 117. *p.* 190.) *Ipſe de ἀσωτία Curiae Romanae, ſedente Leone X., legendus, ut taceamus narratiunculas, quibus valde ſuſpectum ſe impietatis criminis Pontifex fecit, quas exhibet Bayle* =.

Haec ſcribere Bruckerus potuit, quae meum quidem animum tanta admiratione percellunt, ut eam verbis explicare vix poſſim. Tu ne ille Bruckerus, qui Epicurum, Stilponem, Ariſtippum, qui Mahummedem ipſum Alcorani auctorem, qui Jordanum Brunum, qui Thomam Hobbeſium, qui tot alios impios homines, & omni flagitiorum genere infames ab Ἀθεότητος illata calumnia tam ſedulo vindicabas? Tu ne ille Bruckerus, qui tam ſapienter eos reprehendebas, qui Philoſophos quamvis perditos crimine eo facile accuſent, quod non poſſit niſi luculentis rationibus, & explorata plurium incorruptae fidei teſtium auctoritate probari? Tu ne ille Bruckerus, qui cum de gentium, ac philoſophorum placitis ageres, quae nullo modo Catholicorum, ac Proteſtantium controverſias attingerent, tantam in arte critica peritiam cum ſingulari eruditione conjunctam, tam acre judicium, tam ſubtile ingenium prae te ferebas? Ita ne repente deſipere potuiſti, ut ea ratione ſcriberes, qua ne diſcipulum quidem tuum in arte critica ſcribere decuiſſet? Quid enim? Notionem Atheiſmi cum notione cujuſvis impietatis, notionem impietatis cum notione improbitatis, hanc vero cum notione levitatis, aut maculae cujuslibet, quae tam clare aliis in locis omnia diſtinxeras, nunc miſerandum in modum permiſces, atque confundis. Cupere te velle ſignificas, ut fabulis fidem adjungamus, quas Baylius ipſe

ipſe contempſit, quamvis aeque ac tu in Romanos iratus. Tamquam certa, & explorata tradis, quae de Romanae Curiae vitiis Romanorum hoſtes, tradiderunt; & ii quidem hoſtes, qui tam acre bellum contra Romanos gerebant, ut omni eos auctoritate, ac dignitate ſpoliarent. Vel quod Varillanum etiam teſtem appellare audes. Ita ne tui oblitus es? Ita, Bruckere, te ab odio tranſverſum agi ſinis? Quid enim hominis iſte Varillanus fuit? Nempe perditus nebulo, qui non veritati, ſed amori ſerviret, aut odio, qui nullam in Italia nactus eſt auctoritatem, qui tantum apud exteros cujuſdam generis homines, quae ille narrabat, vera eſſe cupientes, hiſtoriam ſuam venditare potuit, qui demum, cum in notiſſimis rebus tam ſaepe labatur, atque tam turpiter, ut Baylius idem non uno in loco oſtendit, ſatis ipſe indicat, quam fidem mereatur, ubi ſe res arcanas traditurum eſſe pollicetur.

Ejuſdem impudentiae, vel potius ejuſdem furoris fuit, ad probandam impietatem Scholae Peripateticae apud Italos Saeculo XV. & XVI. Macchiavellum teſtem appellare. Ita enim paulo ante (*a*) Bruckerus idem ſcripſerat = *Nos ad unum teſtem provocamus Nicolaum Machiavellum* (*Diſſert. in Liv. Dec. I. L. I. C.* 12. *p.* 40. *Conf. La Croze Entretiens p.* 394.) *qui ut acutiſſime ſui temporis mores pernoſcebat, ita facile vidit, corruptiſſimos aulae Romanae mores, & hypocriſin ſummorum in Eccleſia virorum ad hanc peſtem* (*Atheiſmum*) *generandam plurimum attuliſſe* =. Quam parum Macchiavellus, non leve illud Italiae noſtrae dedecus, audiri mereatur, is tantum ignorare poteſt, qui & impietatem ipſius, & improbitatem non ſatis perſpectam habuerit. Quis in publicis etiam judiciis homines anteſtari auderet omni flagitiorum genere infames? Accedit quod Macchiavellus eos inſectetur, & carpat, quos immani ſuae impietati non leviter infenſos fuiſſe, atque futuros eſſe optime noverat.

Caeterum non is ego ſum, qui Romanorum ejus temporis, & ipſius Leonis mores omni ex parte defendam. Juve-

(*a*) *Ib. p.* 346.

venem enim Pontificem, etsi praeclaris animi dotibus ornatum, juvenile aliquid in ipso Pontificatu prae se tulisse scio. At enim, quod cum nobilibus nescio quibus adolescentibus aliquando, Pontificia majestate posita, liberius jocari visus fuerit, non debet ad ejus criminis argumentum trahi, quod homines tantum flagitiosi, ac nefarii Leoni objicere potuerunt. Quod venationibus apprime delectaretur, non indicat, nullam ipsi fuisse Christianae Religionis curam. Quod tibicines, musicos, ac maxime poëtas ad mensam adhiberet; quod Archipoëtae generosum vinum ab eadem mensa ministrari jusserit; quod illo canente:

„ *Archipoëta facit versus pro mille poëtis:*

Pontifex hilarior factus versiculum extemplo subjecerit:

„ *Et pro mille aliis Archipoëta bibit*:

Haec, inquam, aliaque similia, de quibus tantas tragoedias aliqui Protestantes excitarunt, non innuunt, Leonem ipsum, se Christi vices in terris gerere, sibi persuadere non potuisse.

Alia, praeter illa, quae tetigimus, crimina Leoni sunt objecta, neque tamen idoneis testibus probata. Profecto Vir quisque mediocri etiam prudentia praeditus valde cavebit, ne incertis quibusdam rumoribus aures praebeat; praesertim si sciat, per ea difficillima tempora tum Romanam Curiam, tum ipsum cum tota Medicea familia Leonem ingenti apud homines plurimos invidia flagrasse. Inter ea crimina est etiam illud teterrimum, quod *Simoniam* Christiani dicimus. Quare levissimum hac etiam in re sese praebuit Sanazarius, cum Leonis famam iis versibus proscindere conatus est.

„ *Sacra sub extrema, si forte requiritis, hora*
„ *Cur Leo non poterat sumere? Vendiderat.*

Ne-

Neque vero Leonis res geſtas apud aequales ſcriptores legenti argumenta deſunt, quibus illum non modo Atheum, ſed neque perditum hominem fuiſſe demonſtret. Praeclarum enim illud eſt, quod de Leone Paulus Jovius narravit (*a*), neque ullus quod ego ſciam, aperte inficiari auſus eſt = *Conſtat tamen*, inquit, *eum, quod a prima adoleſcentia, opinione omnium, ſummam continentiae laudem fuiſſet adeptus, non importuna quaedam pudicitiae, caſtitatique praeſidia quaeſiviſſe: quando nequaquam priſtinae vitae more tam multis, delicatiſque obſoniis uteretur: Itemque animo vere pudico die mercurii carnes non edere, die autem Veneris nihil guſtare praeter legumen, & olera, ac die demum Saturni coena penitus abſtinere incorrupta lege inſtituiſſet* = Hoc etiam Paulo Sarpio Leonem neglectae pietatis arguenti (*b*) repoſuit magnum illud Eccleſiae propugnaculum, tum Societatis Jeſu decus, & lumen, Cardinalis Sfortia Pallavicinus (*c*).

Sed & alia duo Pallavicinus notavit, quae nobis non omnino praetermittenda ſunt. Memorat enim ab Angelo Politiano mira quaedam de Joanne Mediceo, (fuit is, qui poſt multos annos Pontifex renunciatus Leo X. dici voluit) ad Innocentium VIII. Pontificem Maximum (*d*) ſcripta fuiſſe. Etenim Politianus & auream adoleſcentis indolem, & ingenium, quod ad virtutes omnes penitus animo combibendas factum videretur, & pietatem in Deum, & in patriam magnificentiſſimis verbis eſt proſecutus. Praeterea Pallavicinus de-

(*a*) Jov. in *Vit. Leonis X.*

(*b*) Sarp. *Iſtoria del C. L. I. p.* 5. Vulgo dicitur *il Soave*.

(*c*) *Iſtor. del C. L. I. C. II.* Baylius ipſe (*in Dict. Art. Leon. X. Rem. P.*) de ratione, quae ducitur ad Leonem abſolvendum ab ea Jovii narratione, pronunciat = *Ceci vaut mieux que tout le reſte* = & infra *Rem Q.* = *La seconde de ces trois choſes* (quod ſcilicet e Jovio protulimus) *ſi elle eſt telle, que Paul Iove l'a raportée, eſt, ce me ſemble, une bonne preuve de Religion, quand on en peſe bien les circoſtances* = Ex eadem ipſa Baylii ſcribendi ratione conſtat, eum, quod Jovius retulit de jejuniis Leonis, negaturum fuiſſe, ſi quo probabili argumento negare, aut in dubium revocare potuiſſet.

(*d*) Creaverat is Cardinalem Joannem Mediceum, qui tum aetatis annum 14. non exceſſerat.

describit, quam apte, atque decore sacras Missarum caeremonias idem Leo, quantaque cum majestate perageret.

Et id quidem Scriptores etiam alii docent, qui Leonis res gestas narrant. Nam & Onuphrius Panvinius (*b*) = *Erat*, inquit, *rerum divinarum diligens observator, & sacris caeremoniis deditus* = & Paulus Jovius = *Sacra confecit*, inquit, *singulaque ceremoniarum obivit munia singulari cum majestate, ut non falso nemo superiorum Pontificum eo augustius, & decentius sacrificasse diceretur* =.

Jam hae duae postremae rationes a Pallavicino prolatae nihil Baylio satisfaciunt. Putat enim illis non recte confici, ut Leo religionem ex animo coluerit (*c*).

Equidem geometricas rationes esse non dico. Eas tamen esse dico, quae ad ostendendam hominis pietatem aliquid conferant. Saltem enim locum illae debent, ac vim obtinere, donec adversarii satis idonea proferant in contrariam partem argumenta. Ipsi nimirum & Leonis animum tantopere immutatum fuisse, & aliud hominem sensisse, aliud autem prae se tulisse ostendant, oportet. Et illae quidem rationes ex eo confirmantur, quod nullum post hominum memoriam Atheum fuisse noverimus, in quem eadem illa, quae de Leone narrantur, optime caderent.

Sed, his omnibus tandem omissis, illud sapiens lector nobis non assentiri non potest: Neminem Atheum esse judicandum, qui constanter in omni vita supremi Numinis cultor videri voluit, & pietatem in Deum sibi cordi esse qua scriptis, qua rebus gestis, qua voce significavit; nisi forte, qui vult Atheum judicari, rationes & argumenta omnino certa producat, quae turpiter illum per totum vitae tempus mentitum fuisse demonstrent. Jam illa omnia praestitit Leo: neque vero quisquam illum hac in re mendacii conatur

(*b*) *in V. Leon. X.* Hoc teste utitur Coëffeteau (*Réponf. au Mystere d' Iniq. p.* 1227) ut Leonem ab impacto Ἀθέοτητος crimine defendat.

(*c*) Vid. *Rem. Q.*

tur arguere, quin levitatem potius, & cavillandi libidinem, & improbitatem ipse suam prodat, atque demonstret. Igitur sententiis omnibus aequorum Judicum Leo absolvendus est. Contra vero, qui adeo iniquam Leoni dicam scripserunt, ut perditi calumniatores objurgandi, atque damnandi.

CAPUT XX.

De reliquis hominibus a Baylio productis, quo loco celeberrimos Atheos producere debuisset.

Reliqui a Baylio producti, atque 'Αθεότητος nomine reprehensi, nobis autem hoc loco vindicandi, sunt Cardanus, Caesalpinus, Taurellus, Cremoninus, Berigardus, Vivianus, Thomas Hobbesius. Breviter de singulis agamus.

Hieronymus quidem Cardanus (*a*) a Martino Del-Rio, non tam emunctae naris Critico, quam laboris assidui Scriptore, summae illius impietatis postulatus fuit. Martinum alii secuti sunt, quorum apud Bruckerum nomina legere licet.

At meliores notae Auctores litteram salutarem hac quidem in causa Cardano haud gravate concedunt. Tristem autem illam judicio reservant de stulta Cardani superstitione. Hoc enim vitio ita Cardanus laboravit, ut ab opposito crimine 'Αθεότητος non parum abfuerit. Ita de Cardano sensere Parckerus, Baylius, (alio tamen loco ab eo, quem nostra modo oratio respicit) Buddeus, Reimmannus, Bruckerus, Genuensis, aliique plures (*b*).

 Sane

(*a*) Hieronymus Cardanus, patria Ticinensis, decessit anno 1576. cum aetatis esset annorum 75. Superstitionis, ac stultitiae, neque ita levis, notam effugere non potuit. Mirifice tamen eum ab ingenio, atque doctrina summi Viri laudarunt. Vossius *de Mathemat.* ita de illo scribit = *In naturae scientia tot nova attulit, ut summus vir Andreas Alciatus eum vocaverit virum inventionum* = Quin & Julius Caesar Scaliger, Cardano infensior, ejusdem tamen ingenium valde laudavit.

(*b*) Parck. *de Deo, & Provid. Disp. I. Sect.* 23. Bayl. *in Diction.* Bud.

Sane quidquid adversarii protulerunt, non aliud in hoc judicio probat, nisi eos distincta 'Αθεότητος notione non uti. Nam rationes ipsorum, si quid efficerent, tantum efficerent, non fuisse Cardanum in sanctissima Christi Religione omnino firmum. Quamquam qui ista jactant, explicare debuissent, cur Hieronymus amplissima a Regibus Angliae, & Daniae oblata munera respuere, quam Catholicae Religioni nuntium mittere maluerit. Alia etiam homo non optimus, at neque pessimus Religionis indicia non obscura praebuit. Sed, his omnibus omissis, certe nihil in vita prae se tulit, nihil scriptum reliquit, quamobrem Divinitatem non agnovisse videretur.

Potius in libris suis ita de Deo disserit, tamquam pietatem suam in Deum probaturus esset. Pauca ejus verba afferre sufficiat (*a*) = *Tu igitur, Altissime, a quo omnia bona profluunt, cujus nutu cuncta moventur, cujus imperium nullis finitur limitibus, Claritas infinita, qui solus lumen verum habes, solus vere aeternus, totus in te ipso, tibi soli notus, cujus sapientia omnem excedit cogitationem, unus, atque incomparabilis, extra quem nihil est, qui me velut terrae vermem in umbra scientiae direxisti, cui quidquid veri hic scriptum est debeo ..... Ignosce mihi, mentemque meam illuminando pro tua indefessa liberalitate ad meliora dirige* =.

Difficilius est Caesalpinum defendere, quem caecus Aristotelicae doctrinae amor invidia cumulavit (*b*). Genuensis quidem his verbis docuit (*c*), quid causae fuerit, cur impie-

Bud. *Trait. de l' Athëisme in notat.* Reimm. *Hist. Ath. S III. C.* 4. §. 11. Bruck. *Tom. IV. Hist. Crit. Per. III. P. II. L.* 1. *Cap.* 3. §. 5. Genuens. *Dissert. Physico-hist. de Rer. Corp. Orig. &c. p. m* 59.

(*a*) In fine librorum *de Subtilitate* apud Genuensem *loc. cit.*

(*b*) Andreas Caesalpinus philosophus, ac medicus celeberrimus, patria Aretinus, decessit anno 1603. cum quartum supra octogesimum aetatis annum ageret. De illo scripsit Genuensis (*Dissert. physico-hist. de de Rer. Corp. Orig. &c p. m.* 62.) = *Sanguinis circulationem omnium primus in orbem intulit, aut explicuit* = Fatetur id etiam Baylius noster *in Diction.* etsi eam gloriam alii Harvaeo, alii Sarpio tribuere malunt.

(*c*) *Loc. cit.*

pietatis Caesalpinus postularetur. = *De rerum origine, & constitutione ita disserit, uti Aristoteles ipse, quem nemo haud dubium acutius interpretatus est, uti Parkerus agnoscit (de Deo, & Provid. Disp. 1.) Mundum esse aeternum, omnia in natura fieri aeterna quadam necessitate, hominum, brutorumque animas vires esse a materia indissolubiles, atque per totam diffusas materiam. Eam ob rem Baelius cum Spinosistis facere Caesalpinum scripsit* =.

At negari non potest Caesalpinum in sententias etiam magis ineptas, &, quod caput est, magis impias incidisse: videlicet quas neque Graeci, neque Arabes unquam Peripatetici e Stagiritis Magistri libris extorserant. Pauca seligimus ex Caesalpini libro, cui titulus *Quaestiones Peripateticae*. Ex iis lector agnoscet, quantopere Vir acuti ingenii, sed Aristotelis amore depravati deliraverit.

Ait enim = *Nullam esse substantiam praeter animae naturam* = ex quo infert = *Omnium animatorum animam communem quamdam, & unam esse animam, quae pro varia subjectorum materia varias efficiat animatorum species* = Ratio autem horum errorum Caesalpino fuit, homine, qui non fere aliud in Metaphysica, nisi Peripatetica Sophismata noverat, omnino digna. Scribit enim = *quia actus simplicissimus ab omni materia separatus non sit quantus, impossibile esse multitudinem recipere; unam igitur tantum fore hujusmodi substantiam* = Consequenter ad haec docet = *Primam substantiam per se quidem unam esse, sed quia res multae sunt, quibus ipsa communicatur, multas videri: Universi substantiam supra omne corpus existentem, & ab omni materia separatam pro multitudine corporum multis modis participari absque ejus divisione* = Pessime autem de ipso Primo Motore, id est Aristotelis Deo, disserit. Habet enim = *Infinitum de iis tantum posse dici, quae quanta sunt continue, vel discrete, sive per se, sive per accidens: adeoque id dici proprie infinitum, quod possit esse finitum, & ob id asserendum esse, primi motoris virtutem neque finitam, neque infinitam esse. Esse quoque primum motorem intelligentiam specu-*

lativam, *non activam* = Illud vero Aristotelis doctrinae magis conforme est = *Sufficientem esse speculativum illum Actum simplicem, & perfectissimum non alicujus gratia existentem, sed ipsummet finem omnium, unde habent caetera & esse, & vivere* = Non item, quod postea subdit = *Speculativum Intellectum, Substantiam existentem per se, non alterius gratia appetibilem, ea, quae apta nata sunt appetere, perficere, non agendo quippiam, aut introducendo in materiam aliquid, hoc enim laboriosum esset, sed per sui praesentiam educendo ex potentia materiae formam, ad quam apta nata est* = Ad extremum hominis insanientis ea verba sunt = *Principium motus in patiente solum, non in agente esse, quae natura dicatur uniuscujusque; unam tantum esse intelligentiam, quae sit Deus, cum implicet contradictionem plures esse intelligentias, idest substantias. Unicam hanc intelligentiam, omnium rerum intelligentiam continere: esse enim tamquam mensuram omnium, ita ut ab uno multitudo descendat* =.

Cum ea Caesalpinus scripserit, nemo mirari debet, quod tam acres in eum accusatores extiterint. Nam primo quidem Taurellus, Philosophus Germanus, edito libro, cui titulus *Alpes Caesae*, Medicum Aretinum constituit Atheismi reum. Deinde plures ipsum ante Spinosam in eodem haesisse impietatis luto arbitrati sunt; inter quos, ut Baylium omittam, Parckerus, Buddeus, & ipse Leibnitius (*a*).

At rectius, opinor, Bruckerus pronunciat (*b*), Caesalpini, ac Spinosae doctrinas inter se differre = *eo quod*, inquit, *unica Spinosae substantia alterius generis est, quam Caesalpiniana, cum haec ad solam animam pertineat, illa ad materiam quoque, cui peripateticis rationibus usus Caesalpinus unitatem substantiae denegavit* = Alio etiam loco (*c*) Bruckerus monet, quod Caesalpini = Πρῶτον ψεῦδος *fuit, non esse substantiam, nisi*

(*a*) Bayl. etiam in *Diction*. Parker. *de Deo Disp. I.* §. 24. *p.* 64. Bud. *de Ath. C. I.* §. 24. Leibn. *in praef. Theod.* §. 11. V. Reimm. &c.

(*b*) *H. Cr. T. IV. P. I. p.* 223.

(*c*) *Ib. p. m.* 225.

nisi quod sit unum, multitudinem autem absolute a materia tantum esse; licet haec una substantia valde a Spinosae substantia unica differat. Qua in assertione, & in iis, quae ex illa consequuntur, Caesalpinus Aristotelem deseruit, unde notatus est G. I. Vossio (de orig. & progr. Idolol. L. II. C. 4. p. m. 531.) quod contra Aristotelis mentem intelligentias motrices non esse per se multas, sed tantum ob caelestes sphoeras statuerit: qua ratione ipso Aristotele deterior omnem in substantialibus multitudinem negavit, & ad unam omnino Substantiam sensu Stoico, vel si mavis Pythagoreo revocavit =.

Super haec a Bruckero animadversa non desunt alia, quae notes. Nam Deum Caesalpinus, quem *Actum simplicissimum*, aut *primum Motorem* vocat, supremam vult esse Intelligentiam, a qua quidquid intelligit nescio qua ratione participet, ut intelligat. Eumdem Deum ea perfectione pollere putat, qua major cogitari non possit: quapropter omnia Deum, ut finem, appetant. Praeterea Deum esse docet rerum omnium causam, nec *immanentem*, aut *formalem*, quae sunt inepta Spinosae verborum effugia, sed quae sit ab effectu proprie distincta; etsi non recte hoc ipsum declarat: sed certe dicit = *eum per sui praesentiam educere ex potentia materiae formam* =.

Haec, inquam, omnia satis amplum inter Caesalpini dementiam, ac Spinosae furorem, intervallum relictum esse declarant. Uterque igitur insanivit. At ille stultus homo fuit, qui potius editis libris ea docere voluerit, quae ne ipse quidem, opinor, satis intelligere posset, quam latum unguem ab Aristotelica doctrina, vel potius a principiis Aristotelicae doctrinae discedere. Hic mente captus. qui nullam quietis partem capere posset, donec e Coeli solio Divinitatem exturbaret.

Equidem haud scio, an quidquam Caesalpinum hoc loco juvare debeat, quod Christianam Religionem in vita sua, quam ad summam senectutem perduxit, constanter professus fuerit. Nam & in ipso *Quaestionum Peripateticarum* libro

bro praefatus est, quae Catholicae doctrinae contraria viderentur, se non tamquam vera, sed tamquam Aristotelis doctrinae consentanea tradere: Theologis autem ea refutanda relinquere, quae non possent a Philosophia (non aliam is noverat, nisi Philosophiam Aristotelis) apte refutari.

Illud etiam haud scio; an Clementis VIII. prudentissimi Pontificis, atque sanctissimi judicio quidquam adversarii tribuere velint. Nam Clemens inter familiares suos Caesalpinum adhibuit (a); nec sinistrum aliquid de ipsius pietate suspicari visus est.

Illud hoc loco tantum adversarios, praecipue Protestantes, moneo, qui nostros Fidei Quaesitores tantae in judicando temeritatis, ac tantae in puniendo severitatis accusant, numquam eos, si haec ad ipsos causa deferatur, impietatis Caesalpinum fore damnaturos, nisi mentitum fuisse Caesalpinum quisquam ostenderet, dum, se praeferre Christum Aristoteli, profitebatur. Id autem non ambiguis quibusdam signis, at claris omnino rationibus, quae probabili responsioni non essent obnoxiae, Quaesitores iidem ostendi vellent. Sanctum enim apud eos semper fuit Justiniani effatum = *Satius est impunitum relinqui facinus nocentis, quam innocentem damnari* =.

Quin igitur simili humanitate Protestantes, qui tam benigni videri volunt benignae Christi doctrinae assertores, utuntur in Caesalpinum? Nempe Catholicus ille fuit, ac Romanae Curiae olim addictus. Cum de his hominibus agitur levis etiam suspicio firmissimi argumenti loco esse debet. Hac quidem ratione non modo Caesalpinum, sed & ingentem catervam philosophorum, atque scriptorum ordinis cujusque, aut dignitatis in Atheorum collegium referre possunt.

Non ita nos geremus in causa Nicolai Taurelli Protestan-

(a) Fuit Caesalpinus Clementis VIII. Medicus.

ſtantis (*a*), quem Zacharias Vietor, aliique plures apud Bruckerum (*b*) *Atheiſmi* accuſarunt.

Anſam inimicis Taurelli ingentes illius errores de Natura Divina praebuerunt. Innumeros praetereo, quos apud Reimmannum, aut apud Bruckerum videre potes. Satis ea ſit ex Praefatione *Alpium Caeſarum* (*c*) afferre = *Duplex*, inquit, *circa Providentiam Divinam error admittitur, primo quidem ſi omnis rerum alienarum cura Deo detrahatur: Deinde ſi abſque diſcrimine rerum quarumvis, & aſſidua quidem ei cogitatio adſcribatur. Quem propterea merito cenſemus ſex dierum ſpatio Naturam condidiſſe, ne poſtea* τὸ συνεχὲς τῆς νοήσεως, ἢ ποιήσεως *ipſi moleſtiam pareret. Nihil enim haec ad ejus felicitatem faciunt, qui fuit ab aeterno, cum nihil ipſorum eſſet, feliciſſimus. Male profecto, quiſquis rerum creationem ab initio mundi conditi ad ejus uſque finem extendit. Si enim voluiſſet in hiſce Deus occupari perpetuo, quid mediis opus erat naturalibus? Eorum itaque curam Deo non adſcribimus, quae ipſe naturae commiſit, iis ſcilicet munitae viribus, ut ejus mandata probe poſſet exſequi. Non video quid hic notari poſſit impietatis, nam & ſacris litteris conſentanea ſunt haec, & rationi vere philoſophicae ..... De caeteris vero, quae nulla naturae neceſſitate, ſed libero voluntatis arbitrio geruntur, aliter ſentimus. Hic enim ob ſummam actionum humanarum varietatem divino opus eſt regimine, & providentiâ* =.

Caeterum ex his iiſdem erroribus conſtat, agnitam a Taurello fuiſſe Divinitatem. Neque vero ſatis cauſae nobis eſt, ut omnino mentitum fuiſſe Taurellum exiſtimemus, quo loco ſcripſit (*d*). = *Me totum ſibi Chriſtus vindicat, nec Ariſto-*

(*a*) Natus eſt Montis-belligardi an. 1547 mortuus autem an. 1606. Magnus fuit, ut innuimus, Caeſalpini aemulus, & accuſator.

(*b*) *To. IV. P. I p.* 310. *&* 311. Multi tamen eum defenderunt, ac praecipue Feverlinus, cujus eſt *Diſſertatio Apologetica pro Taurello philoſopho*. Excuſat eumdem Bruckerus, qui Taurelli ingenium valde laudat *Ib. p.* 312.

(*c*) Apud Bruckerum *loc. cit.*

(*d*) In *Praef. Methodi medicae praedictionis* item apud Bruckerum *loc. cit.*

ſtoteli quidquam tribuetur, niſi quod Chriſtus ipſe conceſſerit, nec ſi quid obtulerit Ariſtoteles, protinus accipiam, niſi quod fuerit Chriſto acceptiſſimum =.

Eadem nos aequitas, & humanitas, imo etiam juſtitia cogit, ut Caeſari Cremonino aliquid credamus, Religionem, ac pietatem, qua voce, qua toto vitae genere, praeferenti (*a*). Si quis mendacem ſimul, atque impium vult Cremoninum exiſtimari, oſtendat, oportet, quae Cremoninus attulit, non modo tamquam Peripateticae Philoſophiae conformia, ſed etiam tamquam omnino vera, recipi voluiſſe. At id Cremoninus ipſe diſerte negabat. Quamobrem non pauci fuerunt, qui Cremoninum defenderent, contra Scriptores item non paucos, qui Α'θεότητος accuſaverant.

Caeterum contra hos aliud etiam eſt advertendum. Aut enim Α'θεότητος nomen ita uſurparunt, ut eos etiam complecteretur, qui Divinitatem agnoſcerent, aut Divinitatem non fuiſſe agnitam a Cremonino intulerunt, quod in alios errores contra Chriſtianam Religionem, & ſanam Philoſophiam incidiſſet. At primum illud, praeſertim in controverſia de Generis Humani Conſenſu in agnoſcenda Divinitate, fieri non potuit, niſi ab iis, qui fucum facere mallent, quam veritatem inquirere. Alterum hoc ab iis tantum fieri potuit, qui, quam diverſa ſint inter ſe hominum ingenia, nondum aſſequuti fuerint.

Palam id erit, ſi Cremonini errores ab ipſo Bruckero, qui non ſatis aequus in Philoſophum Italum fuit, relati conſiderentur. = *Valde vero*, inquit, (*b*) *eruditionis ejus fama impietatis ſuſpicione commaculata eſt, eo quod Ariſtotelem nimis preſ-*

(*a*) Caeſar Cremonini Ferrarienſis natus eſt anno 1550. obiit autem a peſte anno 1630., ſepultuſque eſt in celebri Monaſterio S. Juſtinae, cui bona ſua reliquerat: quod Athei certe non eſt. Morerius in *Dict. V. Cremonini* dicit eum, quod pertinet ad Religionem, fuiſſe defenſum ab A. libri, cui tit. = *Defenſe des Ecrivains Ferrarois à ce que Fontanini écrivit contre eux dans les Annotations à ſa Bibliotheque Italienne* =.

(*b*) *To. IV. Hiſt. Cr. Per. III. &c. p. m.* 228.

presse sequendo, de motore primo sibi tantum intento, suaeque sphoerae affixo, de Intelligentiis sphoerarum motricibus, de providentia sublunarium, & similibus, & in primis de immortalitate animae, quam stare non posse salvo systemate Peripatetico Alexander Aphrodisaeus Cremonino summopere dilectus tradidit, ea praeceperit, quae Religionis Christianae decreta funditus evertunt. Haec se quidem velut Peripatetice tantum statuere monuit, nec se ideo rejicere Christiana dogmata, more philosophorum Italicorum, qui ex Lycaeo similia affirmaverunt, professus est &c. =

Non minor injuria, imo, ut opinor, major quam Cremonino illata, Claudio Berigardo etiam illata est (*a*). Is cum ageret inter vivos non modo Supremi Numinis cultor, sed & Christianus Philosophus ab omnibus habebatur. Fato functum, ratiunculis cum ineptis, tum hominis Christiani charitate indignis, Parckerus Anglicanus Episcopus (*b*) impietatis ultimae constituit reum. Quid autem protulit, nisi vanas omnino suspiciones, nulla quidem ratione, nulla auctoritate suffultas?

Scilicet Berigardus in opere, quod *Circuli Pisani* inscripsit, totam Aristotelis de Primo illo Motore, ac de necessaria Mundi aeternitate doctrinam, & apertius, & clarius, quam factum ab ullo fuerat, explicandam suscepit. Id fecisse Pisanum Philosophum, ut eam doctrinam legentium animis obtruderet, incredibili Parckerus affirmat audacia.

Quid enim? Nonne omnes auctores, qui Philosophiae re-

(*a*) Claudius Guillermet Dominus de Berigardo (*Berigard*) Philosophiae per multos annos Pisis Professor, floruit Saeculo XVII. Magnae illi cum Galilaeo de motu telluris controversiae fuerunt. De hac etiam re librum edidit, seu *Tractatum*, in quo saltem ingenii sui acerrimi, & maximi vires ostendit. In eo etiam aliqua vestigia Religionis deprehendimus, quae in homine Atheo esse non possit. Nondum tamen ejus Opus, quod *Circuli Pisani* dicitur, videre potuimus. At multa ex eo libro refert Bruckerus, qui strenue Berigardi causam contra Parckerum egit. Itaque nos Bruckeri fide, hac in re minime suspecta, nitimur, cum Berigardi verba recitamus.

(*b*) *Disput. I. de Deo. S. 24. p. 67.*

texunt historiam, idem & in Aristotele, & in Epicuro, & in Philosophis aliis, quamvis delirantibus, praestant? Quis tamen eos auctores, nisi si forte insaniat, impietatis accuset?

At illi significant, inquies, non easdem sibi, quas exponunt, placere sententias. Num Berigardus idem fecit? Fecit enimvero, & verbis ita perspicuis id fecit, ut omnibus praecludere debuerint calumniis locum. Ait enim in Praefatione primi, quem vocat, Circuli = *Illud in primis occurrit reprehendendum, quod Aristoteles posuit, mundum, ejusque materiam primam aeternam, primum motorem supremae modo sphoerae medio circulo insistentem, libertatis expertem, nihil aliud aptum intelligere, nisi se ipsum, nec aliud efficere, quam motum aeternum, proinde nec mundum, nec aliud quidquam creare posse; itemque de reliquis Intelligentiis, quarum infimam videtur facere intellectum agentem, & animam unam communem toti speciei humanae, unde consurgit innumerabilium errorum seges* =.

Eodem loco rationem affert Berigardus, propter quam ab erroribus Aristotelis magis accurata oratione refutandis abstineat. Ait enim = *Sententiam meam proferre non debeo, ne cum Aristotelis interpretandi munere tamdiu perfunctus sim, in Magistrum despuere, & apolactizare, ut ait Plautus, aut antiquorum cineribus insultare velle videar* =.

Caeterum non uno in loco Berigardus occasionem amplectitur, mentem suam aperiendi. Habet enim Aristotelis doctrinae Jonicam praeferendam videri. Monet autem = *Corporibus aeternis, & infinitis posse adjici mentem Anaxagorae, quae melius refert Dei Naturam, quam primus Motor Aristotelis: & tamen Ionicos reprehendendos esse, quod substantias simplices aeternas esse docuerint, quamtumvis Mentem posuerint Universi gubernatricem. Superesse ergo ut, amputatis erroribus, ponantur principia rerum naturalium Corpuscula tenuia, a Deo creata; quorum sola congregatione, & secretione omnis ortus, & obitus perficiatur, & hunc consensum, atque dissensum corpo-*

porum nihil repugnare Scripturae Sacrae, & praestabiliorem esse, quam materiam primam Aristotelis =.

Ex his Berigardi verbis, nisi fallor, aperte constat, quam iniusta fuerit Petri Villemandaei (*a*) de Berigardo querela. = *Dum res omnes*, inquit, *physicas, imo & divinas plerasque ex principiis Aristotelis ita declarat, adstruitque, ut easdem illas ex oppositis Anaximandri hypothesibus, purum atheismum redolentibus, continue impugnet, ac evertat &c.* = Constat etiam nescivisse, quid ipsi dicerent, eos auctores, qui Spinosistam fecerunt Berigardum ante Spinosam (*b*).

Sed, ut ad Parckerum redeamus, mirum est, quantopere secum ipse pugnet, dum Berigardum accusat. Etenim qui Jonicos philosophos ab impietate vindicaverat, impium fuisse Berigardum etiam ex eo capite ostendere conatus est, quod Jonicorum doctrinae faverit. Et id quidem cum tanto studio Aristotelis, quantum ei Parckerus exprobrat, nullo modo componi potuisset.

Praeterea quis arbitratus unquam esset, quem impium Peripateticum aliquis induxerat, eumdem Epicureae doctrinae studiosum eisdem videri potuisse? Visus est tamen Parckero Berigardus. Quae cum ita sint, nemo non facile concedet, Parckerum non aliud, cum Berigardum accusavit, atque aliis, ut accusarent, exemplo suo auctor extitit, ostendere potuisse, nisi maximo se Catholicorum Doctorum odio flagrare.

Simile odium Baylius etiam ostendit, cum integrae vitae, atque incorruptae doctrinae hominem Vincentium Vivianum, nobilem illum Galilaei discipulum, Atheis vel maxime repugnantem conatur adjungere. Quid enim? Unius ille Monconyi (*c*) fide nititur, qui cum Florentiam accessisset, & cum Viviano collocutus esset, impium hominem esse re-

(*a*) Petrus Villem. (*de Villemandy*) *in Scepticismo debellato p.* 11.

(*b*) Vid. Jac. Frid. Reimm. *Hist. Ath. S. III. C.* 3. §. 19. *p.* 409.

(*c*) *Monsieur de Monconys*.

retulerat, veterum erroribus de absoluta necessitate rerum, ac de una totius Mundi Anima delectatum (*a*).

Quis non jure miretur, peregrini hominis, non familiaris, non ejusdem linguae, non diu Florentiae versati, non magni prudentiae, aut doctrinae fama conspicui, testimonium contra Vivianum tanta confidentia produci? (*b*) Omnes enim Viviani familiares, imo tota haec nobilissima Civitas, bonarum artium e Graecia profugarum unica olim hospes, modo autem assidua cultrix, aliud omnino constanter testata est: scilicet Vincentium Vivianum, non magis Matheseos gloria, quam innocentia morum, ac pietate nobilem extitisse: de qua re Scriptorem consulere potes, qui pene incredibilem apud Florentinos plurimos eruditionis, ac germanae doctrinae gloriam sibi comparavit, Joannem Lamium (*c*).

Ca-

(*a*) Vivianum etiam Yvo, ex Encyclopaediae Diderotianae auctoribus unus, (*Art. Athées*, *&* *Art. Ame*) Baylium describens temere accusavit. Illum vero defendunt, qui opus idem *immane*, *ingens*, a magnis, quibus scatet, erroribus purgandum Herculeo labore susceperunt. Vid. *Notat. ad Encycl. ed. Luc. Art. cit.* ubi Carolus Giuliani Vivianum defendit, quod & fecit auctor notationum ad editionem Liburnensem. Praestitit idem Matthaeus Dandolus in *not. lib. Lo Spirito dell' Enciclopedia*, aliique.

(*b*) Recte Vir doctus Carolus Giuliani (*in not. Encycl. Art. Ame*) = *Il est bien difficile qu' un voyageur dans un discours, dans un entretien, & par des paroles vagues, & très-souvent sujettes à diverses interprétations, puisse découvrir, & déterminer les vrais sentimens d' une personne; des conversations continuelles, des longs discours familiairs, souvent ne suffissent pas pour en juger avec justice: il faut premierement observer si ses pensées sont toujours les mêmes, les combiner avec ses études, ses moeurs, & sa conduite, & après cela la decision en sera encore incertaine* =.

(*c*) In libro cui tit. = *Memorabilia Italorum eruditione praestantium &c.* = ubi de Viviano haec etiam habet = *Post signa omnia genuinae pietatis exhibita decimo Kal. Octob an.* 1703. *unum supra octoginta annos natus obiit. Inerat Viro illa innocentia, eaque morum simplicitas, quae ducentibus vitam minus cum hominibus, quam cum libris, adhaerescere solet: aberat tamen ab eo rusticitas illa, & quaedam silvam redolens inurbanitas, quas frequentissima cum libris, & ferme nulla cum hominibus consuetudo adfricat litterarum studiosis, atque aliis* =.

Carus autem Vivianus fuit & Cofimo III. Magno Etruriae Duci, & Ludovico XIV. Galliarum Regi, in quibus Viris fpecimen quoddam per ea tempora pietatis in Deum, ac religionis fuiffe novimus.

Et Ludovicum quidem Atheus ille Vivianus ab eximia pietate in Deum, ac ftudio Catholicae Religionis amplificandae impenfe laudavit (*a*). Idem Atheus cum Florentiae liberali fumptu aedes extruxiffet, titulum iis infcribi voluit *A Deo datae*. Ad extremum hic novi generis Atheus Sacramentis Chriftianae Religionis rite procuratus, neque levis in Deum Optimum Maximum pietatis indicia prae fe ferens diem Florentiae claufit extremum.

Quae cum ita fint, haud equidem video, cur calumniatoris illius Monconyi narratiunculam Baylius tam avide arpuerit: nifi quod ingenium Baylii fatis novimus, ac ftudium non ita leve numerum Atheorum amplificandi.

Jam porro de flagitiofo, ac perdito Scriptore Thoma Hobbefio agendum reftat, quem plerique, ut verum fatear, homines docti Atheum exiftimant. Itaque ignofcendum hic Baylio eft in Atheorum Collegium eumdem adfcribenti. Neque tamen diffimulandum, graves non defuiffe viros, qui fummae illius impietatis hominem caeteroqui valde malum abfolverent.

Eminent inter eos Nicolaus Hieronymus Gundlingius, & Jacobus, Bruckerus (*b*), cujus verba liceat afferre = *Ab Atheifmi*, inquit, *directi infamia Hobbefium liberandum effe cenfemus. Multoties enim philofophus & Deum effe ftatuit, & neceffario exiftere multis rationibus evincit, & fummam in eo potentiam agnofcit, eofque qui aut mundum effe aeternum dicunt, aut Deum res humanas negligere afferunt, impios effe, & in Deum injurios affirmat: notionem autem Dei non omnem homini ne-*

(*a*) In libri, cui titulus *De Locis Solidis*, prooemio.

(*b*) Gundl. *Obferv. Select. Tom. I. Obf. II. p.* 37. *Gundlingian. P. XIV.* Bruck. *Tom. IV. P. II. p.* 173.

negat, sed comprehensivam tantum, eo quod intellectus finitus infinitum, & immensum Ens comprehendere non potest, quo pacto ideam existentiae divinae homini non denegavit. Tacemus alia, quae consistere in Systemate Hobbesiano nequeunt, si Deum tollas =.

His Bruckeri non aliud ex Hobbesii libris addemus, nisi hominem etiam adeo protervum, atque superbum, Generis Humani Consensum in agnoscenda Divinate maximi fecisse. Etenim diserte scripsit (*a*) = *Neque enim an honorifice de Deo sentiendum sit, neque an sit amandus, timendus, colendus dubitari potest: sunt enim haec omnium Religionum per omnes gentes communia* = Haec Hobbesius, quae hominis prorsus Athei esse non possunt.

Praeterea Hobbesium non fuisse prorsus Atheum pleraque demonstrant argumenta, quibus ejusdem 'Αϑεότητα plerique probant.

Ajunt enim apud eumdem Bruckerum = *Adscripsisse eum Deo corpus, & quantitatem illi tribuisse, adeoque velut Universi partem considerasse: Sapientiam Dei esse incomprehensibilem, & chimaericam statuisse; negavisse de Deo motum, contendisse quoque non posse omnes homines naturaliter Deum cognoscere; habuisse Atheismum non pro peccato injustitiae, sed imprudentiae; denegasse hominibus ideam de Deo; sustulisse spiritus omnes, eorumque operationes, religionem subjecisse legibus imperantis, & metui magis, ignorantiae, & fraudibus adscribere, quam Deo. Porro introducere necessitatem quamdam fatalem, & omni libertati humanarum actionum contrariam, qua ipsi tandem Deo mali moralis origo tribuenda sit. His nonnulli Atheismi in vita demonstrati vestigia, quae se deprehendisse putant, adjiciunt* = Ea quidem non fere alia sunt, quam lutulenta vitia, quibus, praesertim *jucundum cum aetas florida ver ageret* inquinatus est.

Hac

(*a*) *De Homine Cap. XIV.*

Haec omnia possent a nobis loc loco propriis, ac suis responsionibus refutari (*a*). Sed quod facile fieri posset, fieri a nobis hoc loco nihil necesse est. Etenim fere omnia ex iis concidunt, quae prioris libri prima parte disputata sunt. Imo, quod indicavimus, cum ea dicunt adversarii, confusam nescio quam Dei notitiam tenebricoso Hobbesii ingenio illuxisse, fateri quodammodo videntur.

Unum tamen est, quod hoc loco diligentius notemus. Homo nimirum & stultus, & impius, at vafer idem, & callidus, ut in Principis potentia contineri omnia jura convinceret, ipsa Dei *Attributa* ad infinitam Dei potentiam revocare contendit. Itaque ad eam potentiam, voluntatem ipsam, atque *intellectum*, ut ait, supremi Numinis pertinere vult (*b*). Hinc illud etiam sequebatur, ut neque voluntatem, neque intelligentiam humanae similem Deo tribuendam esse concederet.

An verba ipse sua intellexerit Hobbesius, haud equidem scio. Hoc tamen scio: Potentiam supremi Numinis & summa & infinita perfectione praeditam Hobbesio fuisse visam. Sed neque caecam illam potentiam posuit, ut quid agat, ipsa nesciat, neque brutam, ut nihil velit, neque iis limitibus comprehensam, ut non etiam ad humana pertineat. Igitur ingentes Hobbesii errores de Natura Divinitatis non id convincunt, quod nos negamus. Non enim illum & stultum hominem, & irreligiosum, & impium, sed omnino Atheum fuisse negamus.

Quae cum ita sint, jam sapientis erit lectoris animadvertere, an Atheorum ille index a Baylio propositus, (quo loco certissimos Atheos proponere debuisset) vel unius hominis nomen contineat, quod expungi justitia ipsa non postulet. Id autem, ut initio dicebam, satis certo est argumento, multo pauciores esse veros Atheos, etiam postremis hisce

(*a*) Rationes eas apud Bruckerum facile solutas videre potes.
(*b*) *De Cive C. XV. p.* 259.

ſce temporibus, quam aut ipſi jactent Tolandi, ac Spinoſae diſcipuli, aut Graeculi noſtri concedant. Fruſtra igitur impii eos opponere tentant certo, atque conſtanti Generis Humani Conſenſui in agnoſcenda Divinitate.

FINIS ALTERIUS LIBRI.

IN-

INDEX
RERUM MEMORABILIUM,

De quibus in hoc altero Volumine agi capitum ipsi tituli non satis indicant.

A

C

D

Dio-

E

F

G

Gua-

ren-

K

L

M

Me-

Q

prae-

R

S

Va-

F I N I S.

CORRIGENDA

Pag. 61. Empdeoclem, *lege* Empedoclem.

Pag. 91. Brunet, *lege* Burnet.

Pag. 235. plerosque potius aliquando, *lege* aliquibus aetatibus.

Pag. 236. aut idola, vel templa, *lege* aut altaria, vel templa.

Manifesta quaedam alia Typographi errata eruditus, idemque humanus Lector per se facile corriget.

